

Orhan Pamuk

Istanbul

Grad, sjećanja

Mom ocu, Giinduzu Pamuku

(7925-2002)

321

345

Ljepota krajolika u njegovoj je melankoliji.

AHMET RASIM

Neki drugi Orhan

Godinama, još od ranoga djetinjstva, duboko u sebi vjerovao sam da u nekoj od istanbulskih ulica, u kući posvema nalik našoj, živi neki Orhan sasvim sličan meni, moj dvojnik, netko isti kao ja. Ne sjećam se odakle i kako mi se prvi put javila ta pomisao. Zacijelo je u meni nastala kao plod dugotrajna procesa sazdana od nesporazuma, slučajnosti, igara i strahova. Da bih vam ispričovijedao što sam osjećao kad se ta maštarija počela javljati, priču moram otpočeti trenutkom kad sam je prvi put najjasnije oćutio u sebi.

Kad mi je bilo pet godina, odveli su me na neko vrijeme u drugu kuću. Majka i otac našli su se u Parizu po završetku jedne od svojih svađa i razdoblja odvojenog života, a mene i brata -obojica smo ostala u Istanbulu - rastavili su jednog od drugoga. Brat je ostao na Nišantašu,¹ u "Apartmanu Pamuk",² s bakom po ocu i brojnom obitelji. Mene su pak poslali na Džihangir,³

majčinoj sestri. Na jednom zidu te kuće, u kojoj su me uvijek dočekivali s ljubavlju i osmijehom, visjela je u bijelom okviru slika nekog dječaćića. Tetak ili tetka pokazivali su mi je s vremena na vrijeme i govorili smiješeći se: "Pogledaj, to si ti!"

Taj krupnooki ljupki dječak sa slike doista mi je bio nalik. I on je na glavi imao kačket kakav sam nosio kad sam izlazio. Pa ipak, znao sam da to nije baš moja slika. (Bijaše to zapravo kičasta reprodukcija slike nekog ljupkog dječaka, donesena iz Europe.) Oduvijek me je kopkalo: bi li on mogao biti taj Orhan iz druge kuće?

Eto, tako sam i ja počeo živjeti u drugoj kući. Kao da sam i sam morao otići onamo kako bih se susreo sa svojim dvojnikom koji živi u toj kući negdje u Istanbulu, no to me otkriće nije nimalo usrećilo. Htio sam se vratiti u "Apartman Pamuk", svome pravom domu. Kad god bi mi rekli da sam na toj slici na zidu ja, u glavi bi mi nastala zbrka - ja, moja slika, slika nalik meni, moj dvojnik, neka druga kuća - svi bi se ti prizori izmiješali i smjesta bih poželio vratiti se doma i zauvijek ostati ondje sa svojom velikom obitelji.

Želja mi se naposljetku ispunila: nakon kratkog vremena vratio sam se u "Apartman Pamuk". No maštarija o drugom Orhanu koji živi u Istanbulu, u nekoj drugoj kući, nikada me nije napustila. U djetinjstvu i ranoj mladosti ta je očaravajuća pomisao uvijek spremno čekala u nekom lako dosežnom zakutku uma. Dok bih u zimske večeri hodao istanbulskim ulicama, načas bih se naježio pri pomisli da taj Orhan živi u nekoj od kuća u koje sam se trudio zaviriti, kuća iz kojih je dopirala narančasta svjetlost i u kojima su - u mojoj mašti - lagodno živjeli sretni i spokojni ljudi. Što sam bivao starijim, ta se maštarija pretvarala u fantaziju, a fantazija u prizore iz sna. U snovima, u kojima sam katkada znao i vrištati jer su se pretvarali u košmare, susretao sam se s tim drugim Orhanom, uvijek u drugoj kući; ili bismo nas dvojica, dva Orhana, zurili jedan u drugoga sa zapanjujućom i bešćutnom hladnokrvnošću. Tada bih se, u polusnu, još čvršće privijao uz jastuk, još jače vezivao za svoj dom, ulicu, za mjesto u kojem živim. Ali, kad bih bio nesretan, počinjao bih maštati o tome da se preselim u drugu kuću, u drugi

život, onamo gdje živi taj drugi Orhan, i ubrzo bih pomalo povjerovao da sam ja on, pa bih se prepuštao njegovim snovima o sreći. Te bi me maštarije toliko usrećile, da više nisam morao ni pomišljati na odlazak u drugu kuću.

Tako dodosmo do bitnoga: otkad sam se rodio, nisam napuštao kuće, ulice i četvrti u kojima sam živio. Pedeset godina kasnije (iako sam u međuvremenu živio i u drugim dijelovima Istanbula), znam da je to što i sada stanujem u "Apartmanu Pamuk" - ondje gdje me majka primila u naručje i prvi put mi pokazala svijet, i gdje su snimljene moje prve fotografije - povezano s mišlju i utjehom da na drugom kraju Istanbula živi još jedan Orhan.

Osjećam da upravo to čini moju priču posebnom za mene, pa stoga i za Istanbul: u epohi obilježenoj velikim seobama i stvaralačkom snagom doseljenika, ja sam neprestano bio u istome gradu i čitavih pedeset godina proživio na istome mjestu.

"Izađi malo na ulicu, pođi nekamo, otputuj!", tužno bi mi govorila majka.

Ima pisaca poput Conrada, Nabokova, Naipaula, koji su pisali uspješno mijenjajući jezik, naciju, kulturu, državu, kontinent, čak i civilizaciju. Onako kako je njihov stvaralački identitet crpio snagu iz progonstva ili preseljenja, tako je i moja vezanost za dom, ulicu, krajolik i grad određivala mene. Vezanost za Istanbul je, dakle, i sudbina grada, i odlika čovjeka.

Flaubert, kojega su se, kada je stotinu i dvije godine prije mojega rođenja došao u Istanbul, dojmili gradska vreva i šarenilo, napisao je u jednome pismu kako vjeruje da će za stotinu godina Carigrad biti prijestolnica svijeta. Urušavanjem i nestankom Osmanskoga Carstva ostvarilo se upravo suprotno od onoga što je prorekao. Kad sam se ja rodio, Istanbul je, s obzirom na mjesto koje mu je u svijetu pripadalo, proživljavao dane najveće bijede, siromaštva, osamljenosti i izopćenosti u svojoj dvomilenijskoj povijesti. Otkako znam za sebe, osjećaj propasti Carstva, neimaština i tuga koju su izazivale razvaline po cijelom gradu bili su ono što je obilježavalo Istanbul. Borio sam se s tom tugom ili se naposljetku mirio s njom kao i svi Carigrađani, i u tome mi je protekao život.

Tko god osjeća potrebu da životu dade neki smisao, najmanje jednom u životu propituje značenje mjesta i vremena u kojem se rodio. Kakvo značenje ima to što ste rođeni u tom i tom dijelu svijeta, tog i tog datuma? Je li nas pravično zapalo ono što dobivamo kao zgoditak na lutriji - baš ta obitelj, ta zemlja, taj grad, sve ono što trebamo zavoljeti jer to od nas očekuju, i što na kraju i zavolimo svim srcem i dušom? Budući da sam rođen u Istanbulu koji je shrvan, osiromašen i skrhan tugom stario i venuo pod pepelom i ostacima urušenog carstva, ostacima koji se i sami sve više urušavaju, povremeno osjećam kao da me je zadesila zla kob. (Ipak, jedan unutarnji glas govori da je to zapravo sreća.) Ako je riječ o bogatstvu, ponekad mi se čini kako sam sretan što sam se rodio u imućnoj obitelji. (Iako se katkad tvrdilo i suprotno.)

Najčešće prihvaćam da je Istanbul, gdje sam se rodio i proveo cijeli život, za mene neumitna sudbina, baš kao i moje tijelo na koje sam se naposljetku prestao žaliti ("Kad bih bio malo krupnije grade i malo zgodniji!"), ili kao spol ("Da sam se rodio kao žena, bi li mi spolnost pričinjavala manje poteškoća?"). Ova knjiga pripovijeda o toj sudbini...

Rodio sam se 7. lipnja 1952. godine nešto iza ponoći, u maloj privatnoj bolnici u istanbulskoj četvrti Moda.⁴ Noć, bolnički hodnici i svijet bili su mirni. Osim vatre i pepela što ih je vulkan Stromboli u Italiji dva dana prije mog rođenja iznenada počeo rigati, ništa drugo nije potresalo naš planet. Novine su prenijele kratke vijesti o turskim vojnicima koji su ratovali u Sjevernoj Koreji, i neke sumnje iz američkih krugova o tome da se Sjevernjaci spremaju upotrijebiti biološko oružje. Prave vijesti, one koje je satima prije poroda pomno čitala moja majka, jednako kao i velika većina Carigradana, odnosile su se na "naš grad": prodavač tkanina jučer je identificirao tijelo okorjelog razbojnika i potvrdio da je taj čovjek prošle godine, naoružan i usred bijela dana, opljačkao njegov dućan u naselju Harbije.⁵ Dvije noći prije toga, isti je razbojnik viđen kako sa strašnom maskom na licu kroz zahodski prozor pokušava ući u jednu kuću u četvrti Langa; nakon ulične potjere u koju su krenuli čuvari i "hrabri" stanari Studentskoga doma Konja, satjeran je u skladište građevinskog materijala, gdje je ispsovao

policaјce i ubio se. Sudeći po onome što mi je majka mnogo godina kasnije ispričala, s nešto ljutnje i gorčine, ona je te vijesti čitala sama jer se otac, smjestivši je u bolnicu, počeo dosađivati zbog toga što porod kasni, pa je otišao naći se s prijateljima. U bolničkoj je rađaonici uz nju bila jedino njezina sestra, moja tetka, koja je u kasnim noćnim satima preskočila zid bolničkog vrta i tako uspjela ući. Kad me je majka prvi put ugledala, pomislila je kako sam mršaviji, slabiji i nježniji od svojega dvije godine starijeg brata. Zapravo sam trebao reći "bit će da je pomislila". Prošlo vrijeme na "miš", koje u turskome jeziku koristimo za pričanje snova, bajki i svega što osobno nismo doživjeli, i kojemu sam vrlo sklon, prikladnije je za pripovijedanje o onome što se događalo dok smo bili u kolijevci, u dječjim kolicima, ili dok smo činili prve korake. Jer, mnogo godina kasnije roditelji nam pričaju o tim našim prvim iskustvima, a mi, prožeti ugodnom jezom, uživajući slušamo te priče o sebi kao da slušamo o nekom drugom tko izgovara prve riječi i čini prve korake. Taj slatki osjećaj, koji čovjeka podsjeća na užitak sanjanja samoga sebe, kasnije u nas usadi navadu koja nas otruje za cijeli život: sklonost da od drugih učimo važnost svih stvari u svome životu, čak i najskro-vitijih užitaka. Ono što nam drugi ispričaju o raznim zgodama iz našeg života nakon nekog vremena ne samo da se uobliču u našu vlastitu predodžbu o tim zgodama, nego postane važnije i od događaja samih. Tako biva i s najranijim "sjećanjima" iz dojenačke dobi; njih čujemo od drugih, objeručke prigrlimo i prepričavamo uvjereni da se svega toga sami prisjećamo. Tako i važnost grada u kojemu živimo najčešće učimo od drugih, baš kao što od drugih učimo i važnost samoga života.

Kad god priče o sebi ili o Istanbulu usvojim kao vlastito sjećanje, dođe mi da počnem ovako: "Kažu da sam nekoć crtao, da sam se rodio i odrastao u Istanbulu, da sam bio dobro, radoznalo dijete i da sam s dvadeset i dvije, i ne znajući zašto, počeo pisati romane." Ovu sam knjigu kanio napisati u tom tonu ne samo zato što čovjek o svome životu pripovijeda kao da ga je proživio netko drugi, nego i stoga što tada vlastiti život poistovjećuje s ugodnim snom, u kojemu su mu glas i volja oslabjeli. No budući da život prikazuje

kao pripremu za stvarniji i svjetliji "drugi" život, u kojem će se čovjek kasnije naći kao probuđen iz sna, taj bajkoviti način pripovijedanja ne čini mi se uvjerljivim. Jer, taj drugi život, koji će kasnije moći živjeti ljudi poput mene, nije ništa doli knjiga u tvojoj ruci. Ona je prepuštena tvojoj pažnji, čitatelju! Ja ću prema tebi biti pošten, a ti prema meni budi blagonaklon. Fotografije mračne kuće-muzeja

Majka, otac, brat, očeva majka, stričevi, tetke, snahe, svi smo živjeli na raznim katovima jedne petokatnice. Otprilike godinu dana prije moga rođenja, oni su iselili iz velikog kamenog konaka⁶ uz petokatnicu, u čijim su zasebnim sobama i odijeljenim prostorijama živjeli skupa kao velika osmanlijska porodica (konak je ustupljen nekoj privatnoj školi). Godine 1951. na zemljištu do konaka podignuta je "moderna" zgrada na čijem četvrtom katu i danas živimo, a u skladu s onodobnom modom, iznad njezinih ulaznih vrata s ponosom su stavili natpis "Pamuk Apt."⁷ Prvih godina na svakome od tih katova koje sam obilazio u majčinu naručju bili su po jedan ili dva glasovira. Posljednji koji se oženio bio je stric, kojega pamtim po tome što je stalno čitao novine; nešto kasnije smjestio se sa strinom i glasovirom na prvi kat, na kojem će proživjeti pola stoljeća gledajući prolaznike kroz prozor. Ti glasoviri, od kojih nijedan⁸ nije svirao, budili su u meni osjećaj tuge i sjete.

Mnogošto, a ne samo to što glasoviri nisu svirali, izazivalo je u meni osjećaj da predmeti koje ispunjavaju te salone, na kojem god katu bili, nisu izloženi radi života, nego radi smrti: stalno zaključane staklene vitrine prepune kineskog porculana, šalica za kavu, srebrnih servisa, zdjelica za šećer, kutijica za bur-mut, kristalnih čaša, bočica za ružinu vodicu, tanjura, kadioni-ca (jednoga dana osvanuo je ondje i mali automobil, igračka, skriven među tim stvarima); stalci za knjige urešeni sedefnim intarzijama i zidne police za odlaganje kauka,⁸ koje nikome više nisu trebale; paravani iza kojih se ništa nije skrivalo i koji su odavali utjecaj art nouveaua i japanske umjetnosti; uvijek zatvorena staklena vrata biblioteke u kojoj su, pokriveni dvadesetogodišnjom prašinom, bili poredani svesci medicinskih knjiga moga strica liječnika koji je otišao u

Ameriku. (Gdjekad bi se neki tronožac ili izrezbarena škrinja iz jednog salona tajnovito popeli u salon na nekom drugom katu.) Ponekad, kad bismo se strovalili u naslonjače urešene sedefnim intarzijama i srebrnim nitima, baka bi nas opomenula: "Ne sjedajte tako!" Iza potrebe da se dnevni boravci urede kao mali muzeji za neke zamišljene posjetitelje, za koje se uopće nije znalo kada bi trebali doći, a ne kao udobna mjesta gdje ukućani mogu u miru provoditi vrijeme, sigurno se krila žudnja za zapadnjačkim načinom života. (Tko ne posti u vrijeme ramazana, zacijelo osjeća manje grizodušja među vitrinama i glasovirima, negoli u kući u kojoj se a la turca sjedi na divanima i jastucima.) Nije se znalo čemu koristi to pozapadnjenje osim izbavljenju od vjerskih obveza, no običaj da se dnevni boravak koristi kao prostor u kojem se - u sjetnom (katkad i poetičnom) i eklektičkom duhu - izlažu simboli bogatstva i europeizacije o kojoj se vrlo malo govorilo, za pedeset godina raširio se ne samo u Istanbulu, nego i po cijeloj Turskoj, da bi ulaskom televizije u kuće krajem sedamdesetih godina počeo padati u zaborav. Sjećam se da sam čak i tih godina, kad je užitek okupljanja ispred televizijskog ekrana, užitek govorenja uglas i smijanjadok se gleda film ili prate vijesti, pretvorio te kućne muzeje u male kinodvorane, da sam i tada susretao stare obitelji koje su televizor smještale u sobu nalik predsoblju, a zaključana vrata dnevnoga boravka - muzeja otvarale jedino o praznicima, ili samo za vrlo posebne goste.

Budući da se između katova, jednako kao i između odijeljenih prostorija porodičnoga konaka, neprestance išlo gore-dolje, ulazna vrata stanova u "Apartmanu Pamuk" većinom su bila otvorena. Kad je moj brat pošao u školu, penjao sam se na gornji kat, ponekad s majčinim dopuštenjem, a ponekad i skupa s njom, i izjutra se, dok je baka još bila u postelji, igrao sam samcat na velikim i teškim sagovima u dnevnom boravku, koji je zbog navučениh zastora od tila i blizine zgrada na drugoj strani ulice ujutro nalikovao polumračnoj antikvarnici. A kad bih klonuo od tih igara, od redanja autića donesenih iz Europe u besprijekoran niz, njihova parkiranja i igranja "garaže"; od skakanja s jednog komada pokućstva na drugi, pri čemu sam pazio da nogom ne dotaknem pod, baš kao što je

činio i Calvi-nov Barori, koji je cijeli život proveo skačući s drveta na drvo ne dotičući nogom tlo (tu sam igru nazvao "ne dodiruj tlo!" i igrao je tako što sam sagove koji su se pružali i duž hodnika zamišljao kao more, a naslonjače i stolove kao otoke što se uzdižu iz njega); od sjedenja na naslonu za ruke fotelje i tjeranja konjske zaprege (nadahnete konjskim zapregama s Hejbeliade⁹); ili - češće od svega toga - kad bi moja mašta posve posustala od napora da taj prostor (tu sobu, taj dnevni boravak, tu učionicu, tu vojničku sobu, tu bolesničku sobu, taj državni ured) u trenucima dosade zamišljam kao neko drugo mjesto (što sam činio cijeloga života), u beznađu bih počinjao gledati stolce, stolove i zidove oko sebe tražeći kakvu novu zabavu, ali ne bih opazio ništa zanimljivije od fotografija. U to sam vrijeme mislio da glasoviri služe za izlaganje uokvirenih fotografija jer su i na donjim katovima služili istoj svrsi. U bakinom dnevnom boravku i salonu sve su vodoravne plohe bile prekrivene fotografijama različitih veličina. U jednom kutu, na zidu iznad kamina u kojem se nikada nije palila vatra, visjele su u zasebnim okvirima dvije velike retuširane (i naknadno obojene) fotografije: mojega djeda po ocu, umrlog 1934. godine, i moje bake. Po položaju tih velikih fotografija, po načinu na koji baka i djed gledaju u fotografski aparat, iako su okrenuti jedno drugome kao kraljevi i kraljice koje sam u to vrijeme viđao na markama nekih europskih zemalja, tko god bi ušao u taj salon - muzej shvatio bi da priča počinje s njima.

Oboje su bili iz gradića Gordesa¹⁰ blizu Manise i potjecali iz loze koju su zvali Pamukovi zbog vrlo svijetle puti i kose. Baka je u sebi imala krvi Čerkeza koji su u osmanske hareme stoljećima otpravljali stasite i lijepe djevojke. Njezin je otac u vrijeme tursko-ruskoga rata 1877--78. godine izbjegao u Anadoliju. Kasnije se obitelj nastanila u Izmiru (povremeno se govorilo o praznoj kući koju su ondje ostavili), a odande prešla u Istanbul, gdje je moj djed studirao građevinu. Tridesetih godina prošloga stoljeća mnogo je zaradio na izgradnji željeznice, za koju je novoutemeljena Republika Turska potrošila golema sredstva. Nakon što je na obali rijeke Goksu,¹¹ koja se ulijeva u Bospor, podigao veliku tvornicu za proizvodnju potrepština za sušenje duhana, umro je 1934. u pedeset drugoj

godini života, ostavivši imetak koji moj otac i stric nisu mogli dokrajčiti ni dugogodišnjim upuštanjima u svakojake poslove, koji su redovito završavali bankrotom.

Na zidovima radne sobe, iz koje se ulazilo u salon, u besprijeckorno simetričnome nizu visjele su uokvirene velike fotografije novoga naraštaja, na koje je fotograf sklon retuširanju nanio pastelne boje: moj stric, liječnik (Ozhan) koji je studirao medicinu, a zatim otišao u Ameriku, i koji se zbog izbjegavanja vojne obveze nije smio vratiti u Tursku, pruživši tako baki priliku da živi u trajnoj žalosti, na fotografiji je izgledao debelo i zdravo; mlađi stric Ajdin¹² s prvoga kata, s naočalama; nekoć je studirao građevinu kao i moj otac, a u mladosti se bio upustio u velike građevinske poslove koji su ga financijski uništili; moja tetka po ocu, koja je dugo studirala glasovir, nastavila studij u Parizu, a zatim se udala i napustila glazbu, živjela je s mužem, asistentom pravnog fakulteta, u potkrovnom stanu u koji samnogo godina kasnije uselio ja i u kojemu upravo pišem ovu knjigu.

Kad bih iz radne sobe prešao u salon koji su kristalni lusteri činili još sumornijim, život bi se najednom ubrzao među mnoštvom manjih, neretuširanih, crno-bijelih fotografija. To su bile zaručničke i svadbene fotografije sve braće; fotografije na kojima se poziralo pred fotografom pozvanim u nekoj posebnoj prigodi; prve fotografije u boji mojega strica iz Amerike; one snimljene za blagdana, kada se zajedno objedovalo u istanbulskim parkovima, na obalama Bospora i na Taksimu;¹³ fotografije s neke od svadbi na koje smo skupa odlazili majka, otac, brat i ja; one snimljene u vrtu stare kuće pored nas, ispred djedova ili stričeva automobila, te ispred ulaznih vrata naše zgrade. Izuzmu li se posebni slučajevi, kao onaj kada je namjesto fotografije prve žene strica iz Amerike stavljena ona njegove druge žene, nijedna od tih slika nije mijenjala svoje mjesto, baš kao da je izložena u nekom davno postavljenom starinskom muzeju. I premda sam svaku pojedinačno gledao stotine puta, kad god bih ušao u taj pretrpani salon, počinjao bih ih iznova promatrati.

Svaki novi pogled na fotografije podsjetio bi me na to koliko su važni život koji upravo živimo i neki trenuci otrgnuti od života i

sačuvani od protjecanja vremena, te posebno istaknuti stavljanjem u okvir za fotografije. Promatrati strica kako bratu zadaje neki matematički problem i istodobno gledati njegovu trideset godina staru fotografiju; gledati oca koji, prelistavajući novine, prisluškuje zbijanje šala u punoj sobi (vidjelo se to po osmijehu na njegovu licu), a istodobno promatrati sliku iz vremena kad je imao pet godina i kosu dugu kao u djevojčice, baš kao nekoć ja - sve je to u meni budilo dojam da nam fotografije pružaju priliku da i sami doživimo te posebne trenutke života, uhvaćene na fotografiji. Kada bi baka, govoreći o mome rano preminulom djedu kao da govori o utemeljitelju države, s vremena na vrijeme rukom pokazala uokvirene fotografije na stolovima i zidovima, time bi naglasila tu dvojnost: život naspram neponovljiva trenutka, spontanost naspram ceremonijalnosti. Iako sam smjerno shvaćao značaj i smisao tih iznimnih trenutaka koji su se, pohranjeni u okvirima, opirali tijeku vremena i propadanju ljudi i stvari, u neku sam ruku zbog njih osjećao i nelagodu.

U ranom djetinjstvu jako sam volio večeri kad bi se cijela velika porodica okupila i kad bismo se šalili uz objed. Silno sam volio ručkove priređivane o ramazanskom i kurbanskom bajra-mu, novogodišnje objede na kojima sam, što sam bivao stariji, svaki put ponavljao kako "iduće godine neću doći", a ipak redovito dolazio, i nakon kojih smo svi skupa igrali tombolu. Ti objedi s mnogo uzvanika, zadirkivanja, smijeha izazvana stričevom rakijom ili votkom, i pivom koje bi gucnula i baka, sve bi me to podsjetilo da je život izvan okvira fotografije neusporedivo zabavniji, i stvaralo iluziju da je sreća u šalama, zadovoljstvu i osjećaju sigurnosti koji se dijeli s obitelji. Naime, otkako znam za sebe, primjećivao sam kako se ti moji rođaci, koji se šale, zabavljaju i skupa objeduju za dugih bajramskih ručkova, jedni prema drugima bešćutno ponašaju kad bi se povremeno rasplamsale svađe oko nasljedstva. Kad bismo ostali nasamo u našem stanu, majka bi meni i bratu Ijutito objašnjavala tko je naudio nama - to jest našoj četveročlanoj obitelji unutar velike familije - govoreći pritom "vaša tetka", "vaš stric", "vaša baka". Dioba imovine, dionica tvornice konopa ili pak nekog kata u zgradi uvijek je izazivala duge rasprave, svađe i ljutnje.

Ponesen salama tog mnoštva na bakinu katu, možda sam nakratko i zaboravljao te mračne priče nalik pukotinama na fotografijama sreće što su u tankim staklenim okvirima stajale na glasoviru, ali sam i u najranijoj dobi naslućivao da se iza šala kriju neke aluzije i prikriveno svođenje računa. Uvjerio sam se da i svaka od služavki obitelji koje su činile našu veliku porodicu (primjerice, naša gospoda Esma) na sebe preuzima obvezu da se s istim borbenim duhom nosi sa služavkom druge obitelji (npr. s Ikbal, služavkom moje tetke po ocu).

"Jesi li čuo što Ajdin kaže?", pitala bi majka sljedećeg jutra za doručkom.

"Što kaže?", radoznalo bi upitao otac. Saslušavši priču, završio bi raspravu riječima "Pusti to, zaboga!", i ponovo se zadubio u novine. Čak i da iz svih tih prepirki nisam osjetio kako se polako raspada zajednica koja je još uvijek nosila tragove tradicionalne mnogočlane osmansko-istanbulske porodice čiji su svi članovi živjeli u istome drvenom konaku, naslutio bih to po stalnim očevim i stričevim bankrotima, po tome što su svako malo pokretali nov posao, te po očevim sve češćim izbivanjima iz kuće. Kad bi nas majka povremeno odvela u posjet "našoj baki", tj. svojoj majci, govorila bi joj da poslovi loše idu dok bismo se nas dvojica zabavljala u sobama kuće na Šišliju,¹⁴ punoj svakojakih priviđenja. Baka bi joj tada savjetovala da bude pribrana te nam tako - suočena s mogućnošću majčina povratka u roditeljski dom - davala do znanja da prašnja trokatnica u kojoj živi sama nije nimalo privlačno mjesto.

Zanemare li se njegove povremene prolazne ljutnje, otac je bio vrlo zadovoljan životom, sobom, svojim izgledom, pameću i blagonaklonom sudbinom. Oboružan djetinjastošću i privlačnošću koje mu nije manjkalo, on tu svoju sreću nikada nije skrivao. Sjećam se da je stalno zviždukao po kući, da se samoljubivo promatrao u zrcalu, cijedio limun na dlan i sok nanosio na kosu kao briljantin. Volio je šale, igre riječi i br-zalice, volio je recitirati stihove, pokazivati koliko je pametan i odlaziti avionom na daleka putovanja. Uopće nije bio jedan od onih očeva koji kore, zabranjuju i kažnjavaju. Naročito u ranom djetinjstvu, drugujući i skitajući s njime, osjećao sam da je svijet zabavno mjesto na koje čovjek dolazi

da bi bio sretan. I dok je otac šutke prelazio preko zla, neprijateljstva i svega uznemirujućeg, majka nas je stalno upozoravala na opasnosti, zabranjivala, mrštila se nastojeći poduzeti mjere opreza pred mračnim stranama života. Zbog toga je bila manje zabavna od oca, no kako nam je posvećivala više vremena nego on, koji je koristio svaku priliku da pobjegne od kuće, bio sam jako ovisan o njezinoj ljubavi i nježnosti. Neumitnost natjecanja za tu ljubav sa starijim bratom bila je jedna od najelementarnijih istina u mom životu, koje sam shvatio s prvom spoznajom o samome sebi.

Suparništvo i žestoka borba s bratom, u koju sam se upuštao da bih zadobio majčinu ljubav, rasplamsali su se preko svake mjere zato što uopće nisam osjećao očevu moć, snagu i autoritet koji su na mene, uostalom, mogli ostaviti trajne štetne posljedice. Jer, moje i bratovo suparništvo nikad se nije - pogotovo ne na početku - otvoreno pokazivalo, nego se uvijek doimalo kao dio igre i osjećalo tijekom igre u kojoj smo zamišljali sebe kao nekog drugog. Sukob se obično nije vodio između Orhana i Ševketa,¹⁵ nego između nogometaša ili junaka s kojim sam se poistovjećivao ja i nogometaša ili junaka s kojim se poistovjećivao brat. Oživljavajući te zamišljene ili stvarne osobe koje su se borile i tukle namjesto nas, i predajući se svim svojim bićem igri i tučnjavi koja je završavala krvlju i suzama, kao da smo zaboravljali da su ti što se bore, što se ljubomorno ranjavaju, ponižavaju i gaze jedan drugog, zapravo dva rođena brata. Kako mi je godinama kasnije kazivao brat, koji je sve to izračunao (cijeloga života strastveno se posvećivao statističkom izračunavanju uspjeha i nabranjanju svih pojedinosti trijumfa pobjedničke strane), u devedeset posto igara i ratova pobjedu je odnosio on.

Kad bi mi to dodijalo, kad bi me ophrvala tuga ili bezvoljnost, bez riječi bih napuštao naš stan i odlazio kat niže poigrati se s tetkinim sinom, ili bih, češće, odlazio na bakin kat. ("Kad si bio mali, ni jedan jedini put nisi rekao da ti je dosadno, kao što čine druga djeca", kazala je jednom majka.) Iako su po svojoj unutrašnjosti toliko nalikovali jedan na drugi, iako su mnogi predmeti - od pribora za

jelo i naslonjača do zdjelica za šećer i pepeljara - bili isti, ipak mi se svaki kat činio posve zasebnim svijetom, zasebnom zemljom. I premda je to bila turobna prostorija pretrpana stvarima - a možda upravo i zbog toga - volio sam odlaziti u bakin salon i ondje se igrati, maštati u polumraku te sobe nalik muzeju, u sjeni vaza, uokvirenih fotografija i stalaka, i zamišljati da je to neko drugo mjesto.

U maštariji kojoj sam se prepuštao navečer, kad bi se na istom mjestu, pod svjetilkama, okupila cijela obitelj, zamišljao sam da je bakin stan zapovjednički most na nekom velikom brodu.

Na tom brodu koji je plovio u oluji mi smo bili ne samo kapetan i njegova posada, nego i putnici, i naša je zabrinutost rasla što su valovi bivali veći. U tom izmišljaju sazdanom od onoga o čemu sam maštao noću, ležeći u postelji i osluškujući jeku sirena s velikih brodova koji su plovili Bosporom, ponosnim me činio osjećaj da je sudbina broda, sudbina svakog od nas, sviju nas, u mojim rukama.

Unatoč toj maštariji, koja je prizivala u sjećanje i junake bratovih stripova, osjećao sam - jednako kao i kad sam razmišljao o Bogu - da samo zahvaljujući tome što smo bogati ne dijelimo sudbinu pučana našega grada. Ali, kad je u kasnijim godinama cijela porodica, a s njom i naša mala obitelj, počela siromašiti, kad je krenula u sunovrat i propast pucajući po svim šavovima i raspadajući se zbog očevih i stričevih bankrota, dioba imetka i majčinih i očevih svađa, svaki dolazak u bakin stan u meni je izazivao tugu. Taj osjećaj satrvenosti[^]ubitništva i tuge, kojim je propast Osmanskoga Carstva obilježila Istanbul, na kraju se - makar drugim povodom i s malim zakašnjenjem - javio i u nama.

U trenucima sreće - a moje ih je djetinjstvo bilo prepuno - nisam osjećao da postojim JA, nego tek da je svijet dobar, lijep, ugodan i okupan suncem. Jelo koje nisam volio; ružan okus; igla zabodena u ruku; bijesno griženje drvene dječje ogradice (ne znam zašto, nazivali su je "vrčićem") u koju su me kao posve malenog zatvarali da ne pobjegnem, ili pak - kao u jednoj od najstrašnijih uspomena moga djetinjstva - sati i sati plača nakon što su mi vrata stričeva automobila prignječila prst (traumatičan posjet liječniku koji je

napravio rendgenski snimak)... Sve mi to nije pomoglo spoznati svoje "ja", nego je pridonijelo spoznaji opasnosti koja vreba i stvaranju predodžbe o boli. Ali, u svemu tome - u uobličanju samosvijesti, u maštanjima i napetostima - polako se, kao osjećaj krivnje, u meni javljao i osjećaj da postojim i ja osobno, da postoji jedno "jesam".

Kako je moj dvije godine stariji brat prije mene pošao u školu, između svoje četvrte i šeste godine otuđio sam se od osjećaja prijateljstva i zajedništva koji smo bili izgradili. Budući da nisam bio izložen njegovoj snazi i suparništvu te da su i "Apartman Pamuk" i majčina nježnost i pažnja velik dio dana pripadali samo meni, u tim dvjema školskim godinama, u kojima sam se osjećao znatno bolje, ne samo da sam otkrio što znači biti sam, nego sam i stekao prve upečatljive uspomene, koje nikada nisam zaboravio. Najprije bih davao bratu da mi pročita tekst u oblačićima stripova, a kad bi on otišao u školu, ja sam ih "čitao" prisjećajući se onoga što sam od njega čuo. Jednog ugodnog i toplog popodneva stavili su me spavati, ali nisam odmah zaspao, nego sam razgledao stranice časopisa Tommiks. Tog sam popodneva dakle osjetio da mi se ukrutio penis (ono što je moja majka zvala "piša"¹⁶). Dogodilo se to dok sam gledao crtež polugolog Indijanca. Niz prepone tog Indijanca, koji je oko pasa imao samo tanku uzicu, kao kakva zastava visio je komad tkanine koji je trebao pokriti "pišu", a posred njega ocrtavala se oblina.

Drugog dana, dok sam - opet u pidžami i pod pokrivačem radi popodnevnog počinka - razgovarao s medvjedićem kojega imam otkad znam za sebe, ponovo sam osjetio isto. Ta ugodna promjena, koju sam želio sačuvati od tuđih pogleda i čiju tajnu nisam shvaćao, dogodila se upravo u trenutku kad sam rekao medvjediću "Pojest ću te!" I kasnije, kad bih zgrabio medu za kojeg nisam bio isuviše vezan, i zaprijetio mu istim riječima, opet bi se dogodila ta neobična pojava. Rečenicu "Pojest ću te!" najčešće sam slušao od majke kad bi bajka koju mi je pripovijedala došla do najstrašnijeg trenutka.

"Divovi", koji su u klasičnoj iranskoj književnosti braća šejtana i demona i koje su, kako sam kasnije zamijetio, još prije četiri stoljeća crtali tušem kao niske, repate i strašne nakaze, iz perzijskog su

jezika prešli u istanbulski turski i u bajke, u kojima su dosegli "divovske razmjere". Predodžbu o tome što je div stekao sam s omotnice omanjeg izbora priča iz epa Dede Korkut⁷ Na njoj se činilo da cijelim svijetom vlada jedna polugola, snažna i pomalo odbojna nakaza, upravo onakva kakvima su mi se činili i Indijanci. Rečenica "Pojest ću te!" u bajkama koje mi je pričala majka značila je ne samo "progutati", nego i "ubiti", "uništiti". Tih godina stric je kupio mali projektor. Unajmljujući od jednog fotografa na Nišantašu kratke desetominutne filmove (Charlie Chaplin, Walt Disney, Stanlio i Olio), počeo ih je u vrijeme baj-ramskih i novogodišnjih praznika projicirati na bijeli zid iznad kamina (djedovu i bakinu fotografiju ceremonijalno bi skinuli) za sve članove naše porodice. No jedan kratki Disneyjev film iz male stričeve zbirke zbog mene nije prikazan više od dva puta. U njemu neki divlji, slaboumni, teški i kao zgrada veliki div lovi malenog Mickvja Mause. Micky se sakrio u neki bunar, a kad je div jednim trzajem iščupao iz zemlje taj bunar i iskapio ga, a mišić počeo padati u njegova usta, Orhan je iz svega glasa zaplakao. Još i sada me plaši Goyina slika Saturn dok jede jedno od svoje djece, koju sam u muzeju Prado doživio kao sliku čovječuljka kojega je div zgrabio i strpao u usta.

Jednog popodneva, dok sam u vrijeme poćinka ponovo prijetio medvjediću, a pritom prema njemu osjećao neku ćudnu nježnost, najednom su se otvorila vrata i otac me je na trenutak vidio kako ležim spuštenih gaćica i ukrućenog penisa. Vrata su se zatvorila polaganije no što su se otvorila, ali s obazrivošću koju sam ćak i u toj dobi osjetio. Otac je inaće u podnevnim stankama dolazio kući; nakon što bi objedovao i kratko otpoći-nuo, ušao bi u moju sobu i poljubio me. Postupno me poćinjala mućiti misao da ćinim nešto pogrešno i da to - što je još gore - ćinim radi užitka. Jedanput mi se isto dogodilo u kadi dok me je kupala dadilja- doveli su je da zamijeni majku koja je bila otišla od kuće nakon jedne od beskrajnih svađa s ocem. Sjećam se da mi je ta žena glasom bez imalo samilosti kazala kako sam "kao pas", ' iako su voda, kupanje i toplina bili ono što je u meni pobudilo nasladu.

Ono što je sva ta moja iskustva ćinilo zbunjujućima i u meni

izazivalo sram, nije bila samo spoznaja da ne mogu utjecati na tu reakciju svojega tijela. Mislio sam - što je još gore - da je to što zovu erekcijom čudo koje se događa samo meni. Međutim, šest ili sedam godina kasnije, kad sam u srednjoj školi¹⁸ pošao u muški razred i obratio pozornost na dječачke razgovore u stilu "digao mi se", shvatio sam da erekcija nije nešto po čemu sam poseban.

Strahujući da su erekcija i zloća svojstveni samo meni, zaključio sam da moram tajiti to "zlo u sebi". To je stvorilo naviku življenja u drugom svijetu, zatvorenom prema van i nedosežnom. Osjećao sam da su, osim erekcija koje nisu bile odveć česte, stvarni izvor zloće u meni bila neprimjereni maštanja. Živeći naime u sobama stanova - muzeja, često bih, iz puke dosade, zamišljao da živim negdje drugdje, da sam netko drugi. Nije bilo posve lako pobjeći u taj drugi svijet, koji sam krio u sebi kako kakvu tajnu. Sjedeći u bakinu salonu, najednom bih počeo maštati da sam, primjerice, u nekoj podmornici. Tih su me dana prvi put u životu odveli u kino te sam na Bejogluu,¹ u Kinu Šaraj koje je zaudaralo na prašinu, gledao film Dvadeset tisuća milja pod morem (prema Julesu Verneu), čija me je tišina uplašila. Polutamni prizori crno-bijeloga filma i sjenovita mjesta od kojih se kamera uopće nije udaljavala podsjećali su me na našu kuću. Budući da još nisam mogao čitati titl, mnogo sam toga propustio, no nisam li tako čitao i bratove stripove? Zahvaljujući bogatoj mašti, bilo mi je vrlo lako nadomjestiti ono što nisam shvaćao. (Dok čitam knjigu, za mene je još uvijek važnije sanjariti o onome što čitam, negoli to razumjeti.) Ta maštanja, koja sam sam birao i njima upravljao kao da svjesno tonem u San, nisu bila nešto čime nisam mogao vladati, kao što je to "ila "erekcija", nego su to bili svjetovi kojima sam lako mogaoupravljati. Snagom mašte u trenu bih izbrisao širok, sedefnim intarzijama urešen i izrezbaren stol pod velikim lusterom i gotovo barokni ručni rad i ukrase na njemu, te zamislio da se na istome mjestu nalazi velika planina iz stripova koje sam "čitao", i neka posebna civilizacija u njezinu podnožju. Učas bi se preda mnom namjesto predmeta u sobi ukazale planine i ja bih se pretvorio u zrakoplov koji strmoglavo juri između njih.

"Ne maši tako nogama, vrti mi se u glavi", govorila je baka, koja mi

je sjedila nasuprot.

Ne bih više mahao, a zrakoplov iz mašte izgubio bi se u dimu cigarete "Gelindžik", koji bi baka otpuhnula prije no što bi ga duboko uvukla u pluća. Pogled bi mi uronio u šumu šarolikih zečeva, listova, zmija i lavova koje sam netom prije razabrao u raznim uzorcima na sagu, na kojem bih se upustio u neku pustolovinu iz stripova; podmetnuo bih požar, ubio nekoliko ljudi, jahao i prisjećao se kako posvud razbacujem bratove špe-kule dok je on u školi. Budući da sam krajičkom uha osluškivao i zvukove u zgradi, po načinu zatvaranja vrata dizala znao sam kad bi se vratar Ismail uputio na naš kat, ali bih se istoga časa među polugolim Indijancima upustio u novu pustolovinu. Sviđalo mi se paliti kuće, zasipati kišom metaka ljude u zapaljenim kućama ili zamišljati da kopam podzemni hodnik i spašavam se iz kuće u plamenu; sviđalo mi se lagano gnječiti muhu prikli-ještenu između prozorskog stakla i zastora koji je zaudarao na duhan i - dok bi u samrtnom hropcu propadala kroz rupičastu dasku na radijatoru - volio sam zamišljati da je to razbojnik koji je dobio zaslužen. Do svoje četrdeset pete godine stalno sam ubijao nekoga u onome ugodnom stanju između jave i sna, jer sam znao da mi takva maštanja koriste. Ispričavam se svim tim ljudima od kojih su mi neki bliski rođaci, čak i vrlo bliske osobe kao što je brat. Među njima su i političari, književnici, obrtnici, a većinom zapravo posve izmaštani likovi. Iako prema mačkama gajim ljubav i prijateljsku naklonost, često se događalo da u trenucima malodušnosti, u trenucima nesreće ili unutarne praznine, potajice udarim neku i nasmijem se, no poslije bi me obuzeo osjećaj stida i duboke samilosti prema njoj. Dvadeset pet godina kasnije, u vojsci, zamišljao sam kako cijela pukovnija poslije ručka sjedi, puši i brblja, i kako svih sedamsto pedeset vojnika, koji iz daljine odreda nalikuju jedan drugome, imaju odsječene glave i lagano se njišu u prostranoj kantini što su je krvavi grkljani i duhanski dim obojili ugodnom, prozračnom plavom bojom. I baš u tom trenutku javio bi se neki vojnik: "Ne tresi nogama, čovječe!", kazao bi. "Već sam se dovoljno umorio!"

Činilo se da jedino otac zna za taj moj drugi svijet, koji sam u dječjoj dobi tajio jednako kao i erekciju, i u čiju sam neškodljivost sve više vjerovao što sam ga više tajio.

Kad god sam razmišljao o medvjediću kojemu sam u nastupu bijesa i uznemirenosti bio iskopao jedino oko i učinio ga mršavim izvukavši mu kroz rupu na trbuhu malo slame, ili kad sam treći put - od prekomjerne ljubavi i uzbuđenja - slomio !gračku koju su mi dvaput prije toga kupovali (nogometaš veličine prsta, koji bi šutnuo loptu kad mu se pritisne gumb na glavi), a onda zamišljao da se "ranjeno" tijelo igračke možda trza u samrtnom hropcu ondje gdje sam ga sakrio, ili kad samu strahu mislio na puhove za koje je služavka s našega kata, gospoda Esmā, tvrdila da hodaju po krovu tik do našeg, i to s takvim uvjerenjem kao kad govori o Bogu, najednom bi se javio otac: "Kaži mi na što misliš, i dvadeset pet groša je tvoje!"

Kad bih zašutio dvojeći da li da otkrijem o čemu razmišljam, da sve to malo izmijenim i kažem ili da slažem, on bi s osmijehom dodao: "Proš'o vlak, trebao si odmah reći!"

Bi li i moj otac mogao živjeti u tom drugom svijetu? Koliko je bilo ispravno misliti da je to za što sam tek godinama poslije shvatio da je odavno ozakonjeno pod imenom "maštanje", bilo neobično i navlastito moje svojstvo? Ne samo zato što sam se uzbuđivao jedino zbog onoga što bi mi otac prigovorio, nego i stoga što sam raspolagao sposobnošću da dobrohotno zaboravim ono što me uznemiravalo, prebrodio bih tu nedoumicu ne postavljajući si suvišna pitanja.

Još jedan razlog zbog kojega sam maštanje doživljavao kao vlastitu osebnost i što sam tajio ono što mi je prolazilo kroz glavu, bio je taj što me moj "drugi" svijet uopće nije primoravao na povratak. Onako kako su mi (trebalo je samo poželjeti) pred očima počinjali letjeti crveni svemirski brodovi dok bih, sjedeći nasuprot baki, škiljio u sunčeve zrake koje su kroz zastore prodirale u sobu kao što noću prodiru radoznali reflektori brodova s Bospora, tako sam i svaku željenu maštariju gradio po svojoj volji, a poslije je gasio kao netko tko gasi svjetiljku izlazeći iz sobe (jedna od najčešćih rečenica moga djetinjstva bila je "Ugasi svjetlo!") i mirno se vraćao u

normalni svijet.

Razlika između čovjeka koji neprestano mašta da je Napo-leon i čovjeka koji misli da je Napoleon ujedno je i razlika između sretnoga sanjara i nesretnog shizofreničara. Vrlo dobro razumijem "shizofreničnu" osobu koja ne može živjeti bez fantazija o nekom drugom svijetu i bez utjecanja drugom identitetu; no budući da robuju tom drugom svijetu i nemaju sretnog i čvrstog "stvarnog" svijeta u koji se mogu vratiti, shizofreničare sažalijevam i omalovažavam ih (makar kriomice). Ono što me gonilo u taj "drugi" svijet, ili me tjeralo na pomisao da u nekoj kući u Istanbulu živi drugi Orhan čije ću mjesto zauzeti, nije proizlazilo iz moje nesreće, nego iz činjenice da su život, saloni i hodnici kuće - muzeja, sagovi (mrski su mi sagovi) i gomila pozitivistički nastrojenih muškaraca koji gaje strast prema matematici i križaljka, bili neizmjereno dosadni; da je oko nas bilo isuviše znakova neduhovnosti, odsutnosti ljubavi, slikarstva i književnosti (bajkovitosti, no to su u starosti zanijekali), te da je kuća bila pretrpana stvarima, mračna i melankolična. U djetinjstvu, posebice u dvjema godinama pred polazak u školu, osjećao sam se vrlo sretnim.

Kazat ću podsmješljivo: bio sam mirno i pametno dijete, koje su samo u obitelji - ne među poznanicima - smatrali vrlo dražesnim" i "umiljatim", i koje su neprestano ljubili i nosali u naručju. Ti poljupci, pohvale, lijepe riječi, jabuka koju bi mi poklonio prodavač voća ("Ne jedi je neoprano!", kazala bi odmah mati), suhe smokve koje bi mi davao trgovac kavom ("Pojest ćeš ih nakon objeda!", kazala bi majka prijazno mu se osmjehujući) i bomboni rođakinje koju susretnemo na ulici ("Reci hvala!", kazala bi majka), baš kao i mnoštvo drugih stvari, dali su mi naslutiti da strahotu, neobičnost i nesklad tog "drugog" svijeta u svojoj glavi moram čuvati za sebe.

Na djetinjstvo se mogu požaliti jer nisam mogao gledati preko zidova, jer s prozora nisam mogao baciti pogled na ulicu, čak ni vidjeti zgradu preko puta, već jedino nebo, jer u smrdljivoj mesnici odmah preko puta policijske postaje (nakon nekog vremena

zaboravljao bih taj zadah sve do izlaska na ulicu, na svježi zrak), u koju sam odlazio s majkom, nisam mogao gledati kako čovjek na drvenom postolju reže meso noževima dužim od moje noge, jer nisam mogao zaviriti u škrinju sa sladoledom niti vidjeti što ima na tezgama i stolovima i jer nisam bio u stanju dosegnuti gumb dizala ili zvono na ulaznim vratima. Kad bi se na ulici dogodila prometna nezgoda, ili kad bih iznenada vidio da prolaze policajci na konjima, neki bi odrastao čovjek stao ispred mene te bih propustio pola onoga što se događalo. Kad bi na utakmicama, na koje nas je u djetinjstvu vodio otac, najednom postalo napeto, svi bi u redu ispred nas poskakali na noge pa ne bih vidio kako zabijaju golove. Ali, budući da na utakmicama moja pozornost nije bila usmjerena na loptu, nego na ono što nam je otac kupovao, na lepinje sa sirom, tost s kašarom²⁰ i čokolade umotane u zlatnu foliju, nisam tugovao koliko brat. Najodbojnije mi je bilo osjetiti se prignječnim i zarobljenim među nogama gomile muškaraca koji su se nakon utakmice gurali prema izlazu, te cijeli svijet doživjeti kao mračnu i zagušljivu šumu muških nogu, sazdanu od izgužvanih hlača i blatnjavih cipela. Izuzevši lijepe žene poput moje majke, ne mogu reći da sam odrasle odveć volio. Bili su ružni, maljav i priprosti. Isuviše nezgrapni, preteški, prestvarni. Nekoć su spoznali da postoji i skriveni drugi svijet, ali su izgubili sposobnost čuđenja i maštanja. Sviđalo mi se to što su me smatrali umiljatim, što su neprestano ponavljali kako sam ljubak, što su se milo smiješili kad bi me ugledali, što su me razmazili darovima, ali mi je smetalo to što me svako malo ljube. Odbijao me duhanski zadah odraslih ili neki zagušljivi miris parfema, bockale su me dlake brade na njihovim licima. Osjećao sam odbojnost prema maljama na gornjem dijelu muških prstiju i na vratu, prema dlakama što im bujaju iz ušiju i nosnica, držao sam da su muškarci lošija i banalnija stvorenja. Te moje opaske o djetinjstvu usmjeravaju priču prema životu izvan kuće, prema ulicama i Istanbulu.

Tuga urušenih pašinskih konaka: otkriće ulica

"Apartman Pamuk" sagrađen je na Nišantašu, na rubu prostrane građevinske parcele koja je nekoć bila vrt velikoga pašinskog

konaka. Nišantaš svoje ime duguje kamenju pobodenom u zemlju da bi označilo mjesto gdje su stajali prazni glineni vrčevi. Njih su krajem 18. i početkom 19. stoljeća gađali reformistički i prozapadno orijentirani vladari (Selim III. i Mahmut II.) oda-pinjući strijele prema pustim brdima, a ponekad i pucajući iz pušaka, sporta ili zabave radi (na kamenju su bila uklesana i dva-tri stiha posvećena tome). Kad su osmanski vladari napustili palaču Topkapi²¹ želeći si priuštiti zapadnjačku udobnost i promjenu, a i iz straha od tuberkuloze, i kad su se smjestili u nove dvorce što su ih dali sagraditi u Dolmabahçeu²² i Jildizu²³, veziri, veliki veziri i prinčevi podigli su velike drvene konake na brdu Nišantašu, koje se uzdizalo nedaleko od tih dvoraca.

Osnovnu školu počeo sam pohađati u konaku Šehzade Ju-sufa Izzeddin-paše (sada Gimnazija Işik), a nastavio u konaku velikoga vezira Halila Rifat-paše (Šišli Terakki). Oba su konaka izgorjela još dok sam u njima pohađao školu i u njihovim dvorištima igrao nogomet. Zgrada preko puta podignuta je na razvalinama konaka Mabejindži Faikbega.²⁴ Jedini sačuvani stari konak u okolici bila je kamena građevina podignuta krajem 19. stoljeća, u kojoj su boravili nekadašnji veliki veziri i koja je, kad se Osmansko Carstvo urušilo, a prijestolnica premještena u Ankaru, dopala u ruke namjesnicima. Na cijepljenje protiv ospica vodili su me u konak nekog drugog osmanskog paše, koji je služio kao zgrada okružnog načelnništva. Stambene zgrade još nisu bile zamijenile Konak Ministarstva vanjskih poslova, u kojemu su nekoć ugošćavali zapadne uzvanike osmanske države, ni konake Abdulhamidovih²⁵ kćeri ili izgorjele ostatke drugih konaka - zidove od cigle, razbijena stakla, dvije-tri urušene drvene stube, paprat i smokvina stabla - sve što u meni još i sada izaziva duboku tugu i pomisao na djetinjstvo.

Konak čiji ostaci leže među čempresima i lipama, u vrtu na koji gledaju stražnji prozori naše zgrade na Bulevaru Tešviki-je, dao je sagraditi Tunžanin Hajrettin-paša, koji je u vrijeme osmansko-ruskoga rata 1877-78. godine nakratko bio veliki vezir. Tog Pašu, Čerkeza s Kavkaza, tridesetih godina 19. stoljeća - deset godina prije no što je Flaubert napisao da se želi "nastaniti u Istanbulu i tu si kupiti jednoga roba" - u dječjačkoj su dobi prodali kao roba u

Istanbul, a odatle je dospio u ruke tuniskoga namjesnika. Mladost je proveo u Francuskoj. Odgajan u arapskoj i perzijskoj kulturi, u Tunisu se priključio vojsci i brzo napredovao u hijerarhiji; obnašao je najviše dužnosti i službe - bio je zapovjednik* namjesnik, diplomat i financijski stručnjak... Pretkraj života nastanio se u Parizu. Sultan Abdulhamid je pašu, koji je tada imao šezdesetak godina, pozvao u Istanbul (opet na nagovor šejha Zafirija, koji je i sam bio Tunižanin), i imenovao ga velikim vezirom nakon što mu je nakratko bio povjerio nadzor nad financijama. Pozvan iz jedne zapadne zemlje (čijim je dijelom i sam bio) da spasi Carstvo u dugovima, kao jedan od prvih uzoritih financijskih dužnosnika - spasitelja s reformističkim vizijama u Turskoj (i drugim siromašnim zemljama), paša je probudio velike nade zato što je - kao i svi potonji slični njemu - bio nedovoljno Osmanlija, domaći Turčin, i zato što je imao um zapadnjaka, da bi ga kasnije iz istih razloga - jer nije bio dovoljno Turčin i domaći čovjek - zbrisali s lica zemlje. Glasine govore da je Tunižanin Hajrettin-paša na povratku s razgovora u Šaraju, u fijakeru običavao praviti bilješke na arapskome, a zatim ih davati svome francuskom tajniku da ih prevede na francuski. Glasine da nedovoljno vlada turskim jezikom, koje su potjecale njegovih protivnika, te dojava da potajice planira osnovati arapsku državu (Abdulhamid je ozbiljno uzimao i dojave koje su mu se činile malo vjerojatnim), stajale su ga položaja velikog

37

vezira. Budući da bi povratak u inozemstvo jednog osmanskog velikog vezira, koji je silno volio Francusku i koji je, usto, pao u nemilost, bila osjetljiva stvar, preostali dio svoga poluzatvoreničkog i tugom ispunjenog života proveo je zimujući u konaku u čijem ćemo vrtu kasnije mi podići svoju zajedničku zgradu, a ljetujući na obalama Bospora, u mjestu Kuručešme. Odande je Abdulhamidu pisao izvještaje, ondje se dao i na pisanje svojih memoara na francuskom. Te memoare, koji su na turskome objavljeni tek sedamdeset godina poslije, i koji su potvrdili da je paša imao razvijeniji osjećaj za dužnost negoli za humor, posvetio je svojim sinovima. Kada je dvadeset godina nakon toga jedan od

njegovih sinova pogubljen s obrazloženjem da je bio umiješan u atentat na Mahmuta Ševket-pašu, konak je već bio kupio sultan Abdulhamid i poklonio ga svojoj kćeri, sultaniji Šadiji.

Ti izgorjeli i urušeni konaci što ih u mislima povezujem s nekim ludim princem, s dvoraninom koji je uživao opijum, djetetom zatočenim na tavanu, sa sultanovom kćeri koju su izdali, s protjeranim ili ubijenim pašom te s urušavanjem i propašću Osmanskoga Carstva, u našoj se zgradi nikada nisu spominjali. Mi smo na Nišantaš stigli tridesetih godina prošloga stoljeća, nakon što je Republika pomela osmanske paše, prinčeve i dostojanstvenike, a konaci, to dvorsko čedo, zbog zapuštenosti se počeli prazniti, urušavati ili nestajali u požarima.

S druge strane, posvuda se osjećala tuga te umiruće kulture i propadajućeg Carstva. Težnja pozapadnjenju više mi je sličila na užurbano nastojanje da se što prije odbace predmeti preostali iza propaloga Carstva, koji bude sjetne i bolne uspomene, negoli kao želja za modernizacijom. Bilo je to poput grozničavog bacanja odjeće, nakita, predmeta i fotografija lijepe i drage žene koja je nenadano umrla. A kako se nisu mogli nadomjestiti nečim moćnim, snažnim i novim, kako se nije mogao stvoriti jedan suvremen svijet, bio on zapadni ili domaći, sva su ta nastojanja još više pridonijela zaboravljanju prošlosti i otvorila Put propadanju konaka, osiromašenju i zatomljenju tradicije te uređenju stanova kao muzeja jedne neproživljene kulture. ^vu tu neobičnost i tugu, koja će godinama kasnije utjecati na

39mene, u djetinjstvu sam doživljavao kao tjeskobu i neraspoloženje. Osjećaj tuge, koji se uvukao u grad i nikako ga nije napuštao, podsjećao me na to da moram sanjariti ako se želim othrvati ubitačnoj tjeskobi, onako kao što sam ponekad bježao u svijet mašte kad bi baka slušala muziku a la turca, pritom nesvjesno podižući vrh papuče u njezinu ritmu.

Moje šetnje s majkom gradskim ulicama bile su još jedan način da pobjegnem od tuge i tjeskobe. Budući da u ono vrijeme nisu običavali izvoditi djecu u parkove, vrtove ili bilo kamo da udahnu

zraka, dani kad me je majka vodila u šetnju imali su za mene posebno značenje. "Sutra idem van!", ponosno sam govorio tri godine mlađem sinu svoje tetke. Vijugajući bismo sišli spiralnim stubištem, a pred prozorčićem vratareva stana koji je većim dijelom bio u podrumu (prozor gleda prema vratima kako bi se vidjelo tko dolazi i odlazi) zadnji put bi mi pregledala odjeću i gumbe na njoj. Izašavši, ushićeno bih prošaptao: "Ulica!"

Sunce, svjež zrak, svjetlost... Kuća je ponekad bila toliko mračna da bi me sunce zaslijepilo kad bih stupio na ulicu, isto kao i kad bi u ljetnjem danu razmaknuli zastore. Isprva sam jako uživao hodati po kaldrmi. Majka me je držala za ruku, a ja sam gledao izloge trgovina. Poistovjećivao sam ciklame u cvje-ćarevu zamagljenu izlogu sa šarenim vukovima dugih njušaka, pogledom slijedio skrivene vezice na cipeli s potpeticom, koja je visjela u izlogu jedne postolarske radnje, a kad sam u izlogu papirnice ugledao udžbenik Naš razred, onakav kakav je imao moj brat, počeo sam naslućivati da nam ulice odaju tragove koji nas vode spoznaji da i drugi ljudi žive onako kako mi živimo u svojoj zgradi. Osnovna škola koju je polazio brat i u koju ću godinu dana poslije poći i ja, bila je uz džamiju Tešvikije, iz koje su kretale sve pogrebne povorke. Budući da je brat kod kuće oduševljeno govorio o svome učitelju, mislio sam da svaki učenik ima osobnog učitelja, baš kao što svako dijete ima svoju dadilju. Kada sam godinu dana kasnije pošao u istu školu, spoznaja da na trideset dva đaka u pretrpanoj učionici dolazi jedan

učitelj pridodala je tuzi rastanka od kuće i majke razočaravaju-ću spoznaju da sam tek zrnice u mnoštvu.

Drugo mjesto u koje smo povremeno svraćali, i koje je kao i cvjećarnica mirisalo na paru, bila je praonica u kojoj su se prale, škrobile i glačale očeve košulje. Kad bi majka ušla u Poslovnu banku, ja bih se, iz razloga koji nikada nisam spomenuo, uspeo uz samo šest stuba i odatle ne bih išao dalje k njoj do blagajne jer bih svaki put došao na pomisao da ću propasti kroz pukotine među drvenim stubama. "Zašto ne dođeš?", oglašavala bi se majka odozgo, čekajući u redu pred blagajnom. Ne bih joj odgovorio; uznemiren pomišlju da joj nisam kadar objasniti što me muči i da bi

me zbog toga mogla smatrati čudakom, neko bih vrijeme zamišljao da sam netko drugi i prepuštao se mašti pogledajući s vremena na vrijeme prema majci. To se mjesto pretvaralo u dvorac, ili u dno kakve jame... Ako bismo krenuli prema četvrtima Osmanbej i Harbije, u tim bi se maštanjima našao i leteći konj koji je prekrivao cijelu bočnu stranu zgrade

bezinske crpke Mobil. U mislima su mi bila otvorena usta i nozdrve konja, razjapljene čeljusti i nozdrve vukova i strašnih stvorenja, mislio sam da ću propasti kroz neki od tih otvora i nestati.

40

Bila je tu zatim i postarija Grkinja koja je krpala najlonske čarape i prodavala gumbe i remene. Ona bi iz lakirane ladice jedno po jedno vadila "domaća jaja" kao da vadi drago kamenje i prodavala ih kao da su nešto posebno. Crvene ribice što su se lagano njihale u malom akvariju u njezinu dućanu ustrajno su i s tupošću koja mi se sviđala otvarale sićušna, no ipak zastrašujuća usta, da mi pojedu prst koji sam držao prislonjen na staklo. Još jedno od mjesta na koja smo usput svraćali bila je mala prodavaonica duhana, novina i pisaćeg pribora, koju su vodili Jakup i Vasil, toliko malena da se najčešće nije ni moglo ući jer bismo se unutra tiskali. Kad bi u pržionici kave (zvali su je "Arapinovom" jer je svaki od šačice crnaca u Istanbulu bio "Arapin", baš kao što su nekoć u Latinskoj Americi svi Arapi bili "Turci") zatutnjao i zatresao se poput perilice u našoj kući golemi mlin za mljevenje kave, pokretan remenom, malo bih se odmaknuo od njega i osjetio da se i "Arapin" blagonaklono smije mome strahu. Godinama kasnije brat i ja smo znali nabrajati (više kao vježbu pamćenja, a manje iz nostalgije) mijene u četrdesetogodišnjoj povijesti tih dućana, koji su se u kasnijim godinama zbog promjena ukusa ili prolaznog zanosa nekom novotarijom jedan po jedan zatvarali, da bi se namjesto njih otvorili novi, pa se i oni opet zatvorili. Primjerice, evo kroz kakve je promjene prolazio i što je sve bio jedan "problematičan" dućan preko puta Večernje ženske gimnazije: 1. Slastičarnica Madam Grkinje; 2. cvjećarnica; 3. prodavaonica torbi; 4. urar-ska radnja; 5. neko vrijeme sportska kladionica; 6. galerija slika i knjižara; 7. ljekarna.

Onako kako bih naumio prije no što uronim u špiljsku tamu Aladinova malog dućana "Duhan-igračke-novine-pisaći pribor", koji je već pedeset godina stajao na istome mjestu, zatražio bih od majke da mi kupi zviždaljku, ili nekoliko špekula, ili bojanku, ili yo-yo. Čim bi dar nestao u njezinoj torbi, osjetio bih želju da se vratimo kući.

"Odšetajmo do parka!", rekla bi majka.

Najednom bi mi se u nogama i u cijelome tijelu javila neka čudna bol i obuzimala bi me bezvoljnost. Kad sam mnogo go-

42-

dina poslije svoju kćer iste dobi izveo u šetnju istim ulicama, i čuo da se tuži na isto, te o tome porazgovarao s liječnikom, uznastojao sam samoga sebe uvjeriti da su taj nasljedni umor i neraspoloženje neki osjećaj između boli u nogama u doba odrastanja i običnog umora. Kad bi me posve svladali umor i neraspoloženje, ulice i izlozi, koje više nisam ni gledao, izgubili bi

43svoju živopisnost i ja bih grad počeo doživljavati kao nekakvo crno-bijelo mjesto.

"Mama, nosi me!"

"Pođimo pješice do Mačke", 2ć uzvratila bi majka, "a odande ćemo tramvajem."

Volio sam tramvaj koji od 1914. godine prometuje našom ulicom i spaja četvrti Mačka i Nišantaš s trgom Taksim, Tunelom²⁷ i Mostom Galata²⁸, u ono vrijeme siromašnim, starim i povijesnim dijelovima grada. Volio sam kloparanje što je do mene dopirale kao tužna glazba u noćima kad bih rano otišao na spavanje, njegovu drvom obloženu unutrašnjost, indigoplavo staklo na vratima sa zasunom, koja su odvajala vozačevo mjesto od sjedala za putnike, a volio sam i vozača koji mi je na zadnjoj stanici, dok smo majka i ja čekali da tramvaj krene, dopuštao da se igram željeznom polugom. Na povratku su mi se ulice, zgrade, čak i stabla, činili crno-bijelima.

44

Crno-bijelo

Istanbul svojega djetinjstva doživljavao sam kao crno-bijele fotografije, kao polumračno, olovno mjesto u dvije osnovne boje, a

takvog ga se i danas sjećam. Iako sam odrastao u polutama sumorne kuće-muzeja, i takvo je okruženje pridonijelo mojoj sklonosti življenju između četiri zida. Ulice, avenije i udaljene četvrti činile su mi se opasnim mjestima, kao u crno-bijelim kriminalističkim filmovima. Oduvijek sam više volio istanbulsku zimu nego ljeto. Volim promatrati spu | tanje ranih zimskih večeri, ogoljelo drveće što drhturi na sjevercu, ljude koji se u danima smjene jeseni i zime, odjeveni u duge i kratke crne kapute, polumračnim ulicama žurno vraćaju kućama. I zidovi starih zgrada i srušenih drvenih konaka, koji su, zapušteni i neoličeni, poprimili posebnu, istanbulsku boju, bude u meni sjetu koju

45volim i užitak gledanja. Crno-bijela boja ljudi koji u zimske dane, nakon što se rano smrači, hitaju kućama, izaziva u meni osjećaj da pripadam tom gradu i da dijelim nešto s tim ljudima. Imam dojam da će noćna tama prekriti siromaštvo života, ulica i stvari, i da ćemo se svi mi, dok dišemo u kućama, sobama i posteljama, zbližiti sa snovima i maštanjima satkanima od starog i pradavnog bogatstva Istanbula, njegovih izgubljenih zdanja i legendi. Tamu hladnih zimskih večeri, koja se, unatoč prigušenoj svjetlosti uličnih svjetiljki, kao poezija spušta na pusta prigradska naselja, volim i zbog toga što smo u njoj daleko od pogleda zapadnih očiju i što prekriva siromaštvo koje s osjećajem stida želimo sakriti.

Ponekad se sjetim fotografije Are Gulera,²⁹ koja betonske zgrade i drvene kuće u pustim sporednim ulicama prikazuje onakvima kakve pamtim iz djetinjstva (poslije su te drvene kuće postupno srušili, ali zgrade podignute u istoj ulici i na istome mjestu na neki su način njihov nastavak i u meni pobuđuju isti osjećaj) jer na njoj prigušena svjetlost uličnih svjetiljki ništa

ne osvjetljava i jer izvrsno predočava "predvečernji crno-bijeli ugođaj" koji je za mene Istanbul činio Istanbulom. Ono što me veže za tu fotografiju koliko i za ostale stvari iz moga djetinjstva - kamene ploče i arnautsku kaldrmu na ulici, željezne rešetke

46

na prozorima i ispražnjene drvene, posve dotrajale kuće, jest vivot

na ulici u kasnim popodnevnim satima (prije no što se smrači) i dojam da to dvoje ljudi što se vraćaju kući praćeni svojim sjenama u Istanbul donose noć.

Pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća, na svakom sam uglu nailazio na male "filmske ekipe" koje su činili parkirani minibus filmske kompanije, dva velika reflektora priključena na generatore, "sufler" (francuska riječ za šaptača) koji je vikao iz petnih žila da bi nadjačao buku generatora i pomogao, prejako našminkanoj ženi i zgodnom mladiću koji nikako nisu mogli zapamtiti svoje uloge, te redari koji su rukama i nogama udarali radoznalnu gomilu i djecu tjerajući ih iz vidokruga kamere. I ja bih, kao i svi drugi, zastao i dugo ih gledao. Četrdeset godina kasnije, kad je turska filmska industrija doživjela propast, i to ponajviše zbog nesposobnosti domaćih scenarista, glumaca i redatelja, a pomalo i zbog moćnoga Hollywooda jer ga zbog nedostatka novca nije mogla oponašati, na televizijskim kanalima iznova su počeli prikazivati te crno-bijele filmove. Ponekad, dok sam u crno-bijeloj tehnici gledao nekadašnje vrtove, bosporske obale i srušene konake i zgrade, onakve kakvima sam ih doživljavao i kakvima ih još uvijek pamtim, obuzimao bi me osjećaj da to što promatram nije film, nego moje uspomene, i ta bi me spoznaja na trenutak omamila.

Neodvojivi dio tog crno-bijelog tkiva grada jesu popločene ulice, koje me uzbude svaki put kad ih vidim u starim filmovima. Zamišljajući da sam impresionistički slikar istanbulskih ulica, s petnaest sam godina uživao upinjući se nacrtati svaku od tih ploča. Prije no što su ih revnosni općinari bez imalo samilosti pokrili asfaltom, vozači dolmuša³⁰ i taksija neprestano su se žalili na te popločene ulice tvrdeći da im brzo unište automobile. Svojim su se mušterijama uvijek tužili i na stalno bušenje i raskopavanje ulica radi popravaka kanalizacije ili električnih vodova. S velikim užitkom gledao sam kako se kamene ploče, jedna po jedna, dižu radi nekog takvog zahvata, i s još većim kako ih radnici, s meni nedokučivim manuelnim umijećem, polažu natrag kao kakav sag kad bi napokon završili

kopanje (ponekad bi nabasali i na neki bizantski hodnik) koje se doimalo beskrajnim.

Grad su mi crno-bijelim činili i drveni konaci iz moga djetinjstva i stare, urušene drvene kuće koje se, unatoč veličini, ne mogu nazvati konacima. Zbog neimaštine i nemara nijedna od tih kuća nije bila oličena pa im je drvenarija vremenom pocrnjela od hladnoće, vlage, prljavštine i starosti. Budući da sam u zabačenim četvrtima jedne pored drugih viđao mnogo takvih kuća koje su imale tu posebnu boju i taj tjeskobni, ali nekako zastrašujuće lijep crno-bijeli kolorit, kao dijete mislio sam da je to njihova prava boja. Možda neke od tih kuća nikada nisu ni bile oličene nakon što su izgrađene u siromašnim četvrtima, pa su od samoga početka imale tu crno-bijelu nijansu, koja je mjestimice prelazila u smeđu. Međutim, ono što su zabilježili zapadni putopisci pristigli u Istanbul sredinom 19. stoljeća ili ranije, svjedoči da su ponajprije boje i blještavo ozračje bogatih konaka davali gradu snažnu, punu i raskošnu ljepotu. I ja sam u djetinjstvu ponekad maštao o tome da sve te drvene građevine budu obojene, ali sada, kad su nestale iz moga grada i moga

života, sa sjetom čeznem za posve osobitom teksturom stare, pocrnjele drvenarije i za ugođajem što ga je stvarala. Drvenarija tih starih kuća, koja bi za ljetnih dana, postavši suha kao barut, poprimila tamnosmeđu boju kave ili mutnu boju krede, i po čijem se pucketanju dalo osjetiti da bi učas mogla planuti kao luč i izgorjeti, zimi bi, nakon dugih hladnoća, snijega i kiša, širila osobit zadah vlage i plijesni. I drvene tekije u kojima se, zbog zakonskih odredaba Republike, više nisu održavali vjerski obredi (većina ih je bila ispražnjena) i u koje godinama nije zalazio nitko osim razuzdane djece, vampira i tragača za starinama, pobuđivale su u meni osjećaj straha, radoznalosti i privlačnosti, pa bih s jezum i žudnjom gledao ta zdanja čija su se razbijena stakla nazirala preko polusrušenih vrtnih zidova i između mokrih stabala.

Uživao sam gledati crteže u ugljenu koje su radili strastveni putnici na Istok poput Le Corbusiera i čitati romane s crno-

-bijelim ilustracijama čija se radnja događa u Istanbulu, jer oni bi me ponijeli u taj crno-bijeli ugođaj grada. (Tintinova istanbulska pustolovina - u djetinjstvu sam godinama iščekivao da je nacrt njegov tvorac Herge - nikada nije nacrtana, ali je prvi film o Tintinu snimljen u Istanbulu. Postoji jedna crno--bijela epizoda naslovljena Tintin u Istanbulu, što ju je izradio jedan kreativan piratski izdavač iz Istanbula, koji je presnimio neke sekvence tog neuspješnog filma snimljenog 1962. godine, 1 montirao ih s dijelovima izrezanim iz drugih Tintinovih pustolovina.) I vijesti o zločinima, samoubojstvima i pljačkama u starim novinama (sve su bile crno-bijele) čitao sam, jednako

48

49

kao i u djetinjstvu, više s tugom i čežnjom za prohujalim vremenima, negoli sa strahom.

J Sporednim ulicama u naseljima Tepebaşı,31 Džihangir, Gala-'ta, Fatih32 i Zejrek,33 po nekim bosporskim naseljima i na Uskudaru34 još uvijek tumara taj crno-bijeli duh o kojemu govorim. , Maglovita, mutna jutro, kišne i vjetrovite noći, jata galebova na .džamijskim kupolama, zagađen zrak, čunci koji kao topovske cijevi izviruju iz kuća na ulice i bljuju čađavi dim, zahrđale kan-

te za smeće, u zimskim danima opustjeli i zapušteni parkovi i vrtovi i žurba ljudi koji se u zimske večeri po snijegu i blatu vraćaju kućama, sve to priziva taj osjećaj crno-bijelog, koji u meni treperi kao sreća i tuga. Polomljene stare česme iz kojih već stoljećima ne teče voda; sklepani dućani koji niču sami od sebe uokolo starih džamija u zabačenim četvrtima ili uz velike džamije koje više nitko i ne primjećuje; gomile osnovaca u crnim kutama s bijelim ovratnicima, koje se u trenu rasprše po ulicama; umorni stari kamioni natovareni ugljenom; male prodavaonice živežnih namirnica, iznutra potamnjele od starosti, slabog prometa i prašine; kavanice po četvrtima, pune tužnih ljudi bez posla; grbava, nakrivljena i prljava kaldrma; čempresi koji su meni crni, a ne tamnozeleni; stara groblja rasuta po brdima; urušene gradske

zidine nalik okomitim popločnim ulicama; ulazi u kinodvorane, koji nakon nekog vremena svi nekako sličje jedan na drugi; mliječni restorani; ljudi što na ulicama prodaju novine; ulice kojima se u ponoć smucaju pijan-

ci; bljedunjave ulične svjetiljke; brodovi što plove na gradskim linijama; dim koji kulja iz njihovih dimnjaka i snježni prizori grada, sve mi se to uvijek činilo znamenjem nepromjenjiva crno-bijeloga ugođaja.

Snijeg je neodvojiv dio Istanbula mojega djetinjstva. Kao što neka djeca nestrpljivo iščekuju ljetne praznike da bi otputovala, tako sam i ja u djetinjstvu iščekivao da počne sniježiti. Ne zato što sam želio izaći na ulicu i igrati se na snijegu, nego stoga što mi se grad pod njim činio "ljepšim". Pod "lijepim" razumijevam ozračje užurbanosti, čak i katastrofičnosti, koje snijeg donosi gradu, više negoli osjećaj novog i zbunjujućeg kad snijeg prekrije gradsko blato, prljavštinu, napukline i zapuštena mjesta. Iako je svake godine padao četiri-pet dana, iako je grad

samo desetak dana bio pod njim, snijeg bi svaki put zatekao Carigradane nespremnima, kao da je prvi put pao; promet bi stao, pred pekarnicama bi se odmah stvorili redovi kao u vrijeme rata ili kakve nepogode i, što je najvažnije, cijeli grad bi se s osjećajem zajedništva ujedinio oko jedne teme - snijega. Budući da su se grad i njegovi ljudi, zabavljeni svojim teškoćama, zatvarali u sebe kidajući veze s ostatkom svijeta, u snježnim zimskim danima Istanbul mi se činio i pustijim i malo bližim prohujalim bajkovitim danima.

Još jedno od klimatskih čuda koje pamtim iz djetinjstva (ujedinilo bi stanovnike grada i godinama bi se pričalo o njemu) bio je led koji bi, spuštajući se sa sjevera, Dunavom doplovio do Crnoga mora i dalje, do Bospora. I danas ima ljudi koji, poslije

52-

53

gama o svečanim obrezanjima prinčeva - ne kao mjesto na kojem se odvija svakodnevni život, nego kao prizor neke svečane povorke ili kao važan kut koji pokriva jedna kamera što je u cijelom filmu usmjerena na istu točku.

I tako, kad bi za novine, časopise i školske knjige, i za milijune onih koji su katkad osjetili užitak skupljanja fotografija i razglednica, zatrebali prizori starog Istanbula, koristile bi se gravire zapadnih putopisaca i slikara, naknadno otisnute u crno-bijeloj tehnici. Kao što ću kasnije pokazati na primjeru Mellinga, najsretnija razdoblja grada prikazana su u prigušenim nijansama gvaša, ali Carigradani nisu iskusili zadovoljstvo gledanja svoje sretne prošlosti čak ni u tim bojama, pa su iz tehničkih razloga koji nisu izazivali prekomjerno negodovanje jer su prihvaćani kao sudbina, svoj grad uvijek doživljavali u tom crno-bijelom ozračju.

Noći mojega djetinjstva bile su lijepe jer su, baš kao i snijeg, prekrivale i poetičnom činile kaotičnu i zamornu atmosferu u koju je grad siromašeći sve više zapadao. Istanbulska noć mojega djetinjstva nije se kao kakva golema ploha uvlačila u kuće, među stabla i grane, u ljetna kina, na balkone i kroz otvorene prozore, nego se s prikladnom gracioznošću zavlačila u zamršenu strukturu grada i penjala se na padine i brda. Volim graviru

Thomasa Alloma, izrađenu 1839. godine za jedan putopis, jer tamu prikazuje kao tajnovitu sastavnicu bajke. Slikar je pun mjesec, koji spašava noć od gluhe pomrčine, i onu kulturu mjesečine koju dijeli cijeli Istanbul, a ponajviše tajanstvenu snagu noći prikazao kao izvor zla, i zato volim taj mjesec dopola zaklonjen oblacima, blijedu mjesečinu koja se na graviri jedva probija kroz oblake baš kao svjetlost svjetiljke koje netko priguši da bi počinio zločin.

Budući da noć čini grad bajkovitim i nalik snu, te da je ujedno i izvorom tajanstvenoga zla, ona osnažuje crno-bijeli duh Istanbula. Stav zapadnoga putopisca da je noć nešto što stvara i prikriva misterij, što skriva nedokučivu neobičnost grada i svojom tamom omogućuje da se počine novi zločini, slična je stavu Carigradana

prema njima nerazumljivim dvorskim spletkama i urotama. Priče koje vole i prepričavaju putopisca i Carigradani govore o tome kako su tijelo neke u dvorcu pogubljene haremske prilježnice, ili nekog okrivljenika, iznijeli izvan dvorskih zidina kroz vrata što izlaze na Zlatni rog, te ga s čamca bacili u more.

Priča o zločinu u Saladžaku, počinjenom u ljeto 1958., prije no što sam naučio čitati, a koja je građena po slicome obrascu: noć, čamac, bosporske vode (za svaku od tih riječi vezan sam na poseban način), ne samo da je u mome sjećanju obogatila crno--bijelu predodžbu bosporskih voda, nego je cijeli život živjela u meni kao strašna fantazija. Junak tog događaja, za koji sam saznao ponajprije iz obiteljskih razgovora, i koji su sve istanbul-ske novine, naširoko pišući o njemu, pretvorile u legendu, bio je jedan mladi, siromašni i pijani ribar. Da bi silovao ženu koja se, pošavši na izlet s djecom, ukrcala u njegov čamac, bacio je u more njezino dvoje djece i njihova prijatelja. Zbog tog užasnog zločina "Monstruma iz Saladžaka" neko nam je vrijeme bilo uskraćeno ne samo uživati u boravku u ljetnikovcu na Hejbe-"adi i odlaziti s ribarima na more da bace mreže, nego nismo srr>jeli ni šetati vrtom naše kuće sami. Prizor kako se djeca što 'n je ribar bacio u nemirno more grčevito bore prstima i nokti-"tta uhvatiti za rub čamca, majka vrišti, a ribar djecu i majku

57udara veslom po glavi, i godinama nakon tog događaja iskrasne mi pred očima kao neka crno-bijela slika svaki put kad u istanbulskim novinama pročitam vijest o tome da se dogodio zločin (što inače rijetko činim).

6.

Otkriće Bospora

Poslije zločina na Saladžaku nikada više nisam s majkom i bratom otišao voziti se čamcem po Bosporu. Međutim, prethodne zime brat i ja smo svakodnevno odlazili onamo jer smo obojica imali veliki kašalj. Prvo se razbolio brat, a deset dana poslije i ja. Bolest je imala i dobru stranu: majka je bila dobra prema meni, govorila mi je nježne riječi koje sam toliko volio i kupovala igračke koje sam tražio. Bol što sam je trpio manje je potjecala od bolesti, a više od toga što nisarnogao prisustvovati objedima i večerama koje smo

svi zajedno priređivali na našem ili na katu iznad, i što nisam mogao radozno slušati razgovore za stolom, zveckanje vilica, noževa i tanjura, i smijeh.

Budući da su prve noći protekle u vrućici, pedijatar Alber (bojali smo se svega njegovog, od torbe do brkova) rekao je da brata i mene neko vrijeme svakodnevno treba voditi na Bospor, na čist zrak. Tako su mi se u glavi pobrkali osnovno značenje turske riječi bogaz³⁶ i "udisanje svježeg zraka". Kad sam saznao

59da se Tarabja³⁷ zvala Therapia ("poboljšanje") dok još nije postala poznato odmaralište s restoranima i hotelima za turiste, kao što je to danas, nego je bila mirno grčko ribarsko selo u kojem je prije jednoga stoljeća djetinjstvo proveo glasoviti pjesnik Kavafi, možda me to i nije odveć iznenadilo. Na mene je Bospor uvijek dobro djelovao možda upravo zbog toga što mi se njegovo ime u glavi miješalo s predodžbom o liječenju.

Za razliku od grada koji su iznutra razjedali poraz, propadanje, osjećaj shrvanosti, tuga i neimaština, Bospor je duboko u meni prizivao osjećaj života, životne radosti i sreće. Duh i snaga Istanbula dolaze s Bospora. Međutim, grad mu isprva nije pridavao veliku važnost, nego ga je doživljavao kao lijep krajolik i, u zadnja dva stoljeća, kao prostor za podizanje ljetnih rezidencija i vila.

Otkako su u 18. stoljeću osmanski dostojanstvenici počeli ljetovati u vilama na Bosporu, na čijim obalama dotad nije živio nitko osim grčkih ribara iz nekoliko sela, oko naselja Goksu, Kučuksu,[^] Bebek,³⁹ Kandilli, "Kanlidža" i Rumelihisar, i ondje se razvila jedna prema van zatvorena kultura, koja je pripadala Istanbulu i osmanskoj civilizaciji. Vile što su ih podigli i u njima živjeli osmanski paše, dostojanstvenici i bogataši posljednjega stoljeća Carstva, kasnije su, u dvadesetome stoljeću, poneseni Republikom i turskim nacionalizmom, isticali kao primjer tursko-osmanskoga identiteta i arhitekture. Ipak, "mo-

derne" građevine uskih i visokih prozora, sa širokim strehama, uskim dimnjacima i erkerima, i njihove Dlačice koje je kao primjer

tih građevina Sedad Hakki Eldem naveo u svojoj knjizi Uspomene s Bospora (u njoj je sabrao stare fotografije ljetnikovaca i gravire i planove koje su izradili slikari poput Mellinga), samo su sjene te uništene i iščezle kulture.

Pedesetih godina prošloga stoljeća autobusna linija Taksim--Emirgan⁴³ prolazila je i preko Nišantaša. Kad smo odlazili na Bospor, ukrcavao sam se s majkom na postaji ispred zgrade. Svakoga dana poslije duge šetnje obalom Bebeka, koji nam je

60

bio zadnja stanica ako smo išli tramvajem, ukrcali bismo se u čamac koji nas je čekao uvijek na istome mjestu. Ploviti zaljevom Bebek između brodica, kočarica i brodova što plove na gradskim linijama, između plutača prekrivenih dagnjama i svjetionika, otisnuti se daleko od obale i osjetiti snagu bospor-ske struje, osjetiti da se čamac njiše na valovima što ih podižu brodovi prolazeći mimo nas, sve je to u meni pobuđivalo toliki užitek da sam priželjkivao da izlet nikada ne završi.

Užitak u plovidbi Bosporom potječe i otud što u sebi, dok se krećete velikim, povijesnim i zapuštenim gradom, osjetite slobodu i snagu dubokog, snažnog i nemirnog mora. Putnik koji brzo napreduje kroz bospor-ske vode pune morskih struja osjeća da usred prljavštine, dima i jednog prenapučenog grada

na njega prelazi snaga mora, te da u svoj toj vrevi, sred povijesti i građevina, još uvijek može biti sam i slobodan. Taj dio mora koji spaja dva dijela grada ne da se usporediti s amsterdamskim ili venecijanskim kanalima, ili pak s rijekama koje Pariz i Rim dijele na dva dijela. On ima morsku struju, vjetrovit je, valovit, dubok i mračan. Kad ostavite za sobom struju, ili kad vas ona ponese pa njome, postrance kao rak, pođete prema brodovima što plove na gradskim linijama, pred vama polako počinje promicati Istanbul: postarije gospođe koje na balkonima piju čaj i promatraju vas; stambeni blokovi; ljetnikovci; obližnje pristanište i natkrivena

kavana; djeca koja se kupaju na mjestima gdje se kanalizacijske vode izlijevaju u more, a potom liježu na asfalt da se ugriju; ribari na obali; ljudi koji drijemaju u svojim kočaricama; đaci što se s torbama u rukama obalom vraćaju iz škole; putnici koji u zagušenom prometu kroz prozore autobusa gledaju more; mačke što na pristaništima čekaju ribare; platane čiju visinu tek tada zamijetite; konaci u vrtovima koje možete opaziti samo s mora jer se s obale ne mogu vidjeti; padine, brda iza padina i visoke zgrade u daljini; riječju, sva ta zbrka džamija, udaljenih naselja, mostova, minareta, kula, vrto-va i novih visokih građevina koje svakodnevno niču. Plovidba

63\

Bosporom brodom, motornim čamcem ili pak (kao u djetinjstvu) sandolinom, pruža čovjeku užitak razgledanja Istanbula i izbliza, kuću po kuću, četvrt po četvrt, i izdaleka, kao obris ili prikazu koja se stalno mijenja.

Vidjeti ostatke jedne bogate epohe u kojoj su nekoć osmanska civilizacija i kultura bile pod zapadnim utjecajem, ali nikada nisu izgubile samosvojnost i snagu, bio je jedan od istinskih bosporskih užitaka koje sam osjećao i u djetinjstvu kad bismo automobilom odlazili na zajedničke izlete. Po raskošnim že- , ljeznim vratima jedne velike vile, s kojih se ogulila boja, po čvrstoći debelih i visokih, mahovinom obraslih zidova druge, po prozorskim kopcima i majstorskoj obradi drvenarije vile koja još nije bila izgorjela, ili po vrtovima koji su se, zamračeni dubokim sjenama jorgovana, bosporskih borova i stogodišnjih platana, pružali do vrha visokog brda iznad nekih od tih građevina, naslućivao sam tragove jedne raskošne, zgasle

i prohujale civilizacije i osjećao da su tu nekoć jednim posve drukčijim životom živjeli neki nama pomalo slični ljudi, no da su ta vremena odavno prošla i da smo i mi pomalo drukčiji od tih ljudi - da smo od njih siromašniji, krhkiji, potišteniji i provincijalniji.

Dok su staru jezgru Istanbula, koja je povijesni poluotok, od sredine 19. stoljeća vidno uništavali neimaština, trulež, porast stanovništva, uzastopni ratni porazi i moderna osmanska birokracija na koju su utjecale zapadne ideje, isti su ti birokrati, bogataši i paše u vilama koje su dali podići na Bosporu, kamo su se ljeti sklanjali od žege, stvarali jednu kulturu izoliranu od vanjskoga svijeta. Budući da isprva nije bilo kopnenih puteva, da ta obalna područja još nisu bila pravim dijelom Istanbula unatoč brodskom prometu i pristaništima koja postoje od druge polovice 19. stoljeća, te da Osmanlije koji su tada živjeli u vilama nisu ostavili nikakva zapisa o tim mjestima u koja stranci nisu zalazili i o svojoj izoliranoj kulturi, moje se znanje o njoj ponajviše temelji na uspomenama koje je s čežnjom zapisivao drugi i treći naraštaj.

Najizvrsniji među tim piscima memoara bio je Abdulhak Sinasi Hisar (1887.-1963.). On je Proustov senzibilitet i dugu rečenicu prenio na taj prostor koji je nazvao "bosporomskom civilizacijom". Hisar, koji je djetinjstvo proveo u jednoj vili na Kutnelihisaru, a dio mladosti u Parizu, i koji je sa svojim prijateljem, pjesnikom Jahjom Kemalom[^] (1884.-1958.), studirao

64 političke znanosti i otkrio užitak čitanja francuskih pisaca, osjetio je potrebu da u svojim knjigama Bogazifi Mebtaplan (Mjesečina nad Bosporom) i Bogazifi Yahlan (Vile na Bosporu) "s najvećom mogućom pažnjom i pomnjom iluminatora iz starih vremena predoči taj osebujan svijet i njegovu kulturu, kako bi ih još neko vrijeme održao živima".

Volim povremeno otvoriti i iznova pročitati "poglavlje o tišini" iz knjige Mjesečina nad Bosporom; u njemu pisac na istan-

čan i njemu svojstven ceremonijalan način pripovijeda kako su već od jutra počinjale pripreme za noćno isplovljavanje čamcima na mjesečinom obasjan Bosporu kako bi se u njima slušala glazba s neke udaljene brodice i uživalo u mjesečini i njezinom srebrnom poigravanju na vodi. Potom opisuje cijeli taj dan i dugu noć, tišinu, ljubavi i navike tih ljudi. Volim to povremeno pročitati i rastužiti se nad izgubljenim svijetom u koji ne mogu zaviriti, i ljutiti se zbog toga što pisac, obuzet čežnjom za prohujalim vremenima, hini da u

tom nestalom svijetu ne vidi odvratnost, ljudsku slabost, ono što je izgrađeno na moći i vlasti i što je neizmjerljivo podlo i nisko.

"I kad ne bi nimalo puhalo, površina vode prelijevala bi se u raznim bojama uslijed lagana drhtaja koji kao da je dopirao iz nje same."

Tako je A. Š. Hisar opisao trenutke nakon što bi utihnula glazba koju su u mjesečinom obasjanim noćima slušali u brodicama na mirnome moru, i zavladała noćna tišina.

Vozeći se čamcem s majkom, činilo mi se da boje koje do-

66

. s bosporskih brda nisu odsjaj svjetlosti koja dolazi izvana.

Mislio sam: neka se slabašna svjetlost prosipa s krovova, s plata- i jorgovana, s krila galebova koji nas strelovito prelijeću, i iz apola srušenih zidova spremišta za čamce. Čak i u najvreljim ljetnim danima, kad siromašna djeca s cesta uz obalu skaču u more, sunce na Bosporu ne vlada posve klimom i krajolikom. I u ljetna predvečerja volim promatrati onu jedinstvenu svjetlost koja nastaje miješanjem zagonetne tame Bospora i crvenila neba, volim se truditi da u nju proniknem. Volim gledati vodu koja, tekući zapjenušano i divlje, neobuzdano nosi brodice koje joj se nadu na putu, a samo dva koraka dalje, na mjestu kamo začuđeno bacam pogled, mijenja boju lagano se zibajući kao u Monetovu jezercu s lokvanjima.

Sredinom šezdesetih godina, kao učenik Robert-Collegea,⁴⁵ volio sam iz autobusa koji su rano izjutra kretali od Beşikta-ša⁴⁶ do Sarijera,⁴⁷ stojeći u gomili putnika, gledati kako se iza azijskih brda na drugoj obali Istanbula rada sunce i kako vode Bospora, koje se njišu poput kakva mračna i tajnovita mora, mijenjaju boju i postaju svjetlije. Kad bi neki tužni čovjek, koji dugo sam hoda bosporskom obalom osluškujući samo svoje korake, neočekivano izbio na neki rt, primjerice na Akintiburnu ili pak pred svjetionik ispred groblja Ašijan, i začuo zastrašujuću huku morske struje koja se u tišini najednom prolomi svom svojom silinom, i kad bi prestravljen vidio da mliječnobijela pjena blješti na svjetlosti koju voda dobiva tko zna otkud, zapanjeno bi pomislio, kako nekoć ja, kao i A. Š. Hisar, da Bospor ima osebujnu dušu.

tr-Govorim o boji čempresa i mračnih gajeva u dolinama, o boji opustjelih i zapuštenih vila i trošnih i zahrđalih brodova koji prevoze tko zna što; o poeziji bosporskih brodova i vila, koju mogu razumjeti samo oni koji su život proveli na tim obalama; o otkriću užitka življenja među razvalinama nekoć velike civilizacije, koja je izgradila posve samosvojan stil; o volji jednog djeteta (koje nije pridavalo nikakvu važnost povijesti i civilizacijama) da bude sretno, da se zabavlja i iskreno spozna svijet oko sebe, te o nedoumicama i gorčinama pedesetogodišnjeg pisca i užicima i iskustvima koja mu život znače. Kad god

počnem govoriti o ljepoti ili poeziji Bospora i mračnih istan-bulskih ulica, unutarnji me glas opomene da ne smijem preuveličavati ljepote grada u kojem živim kako bih od samoga sebe sakrio nedostatke toga življenja, kao što su činili pisci starijih naraštaja. Ako nam se grad čini lijepim i čarobnim, i život bi nam morao biti takav. Kad god su brojni pisci starijih naraštaja pisali da ih je grad osvojio svojom ljepotom, očarali bi me atmosferom svojih priča i svoga jezika, ali i podsjetili da ni tada nisu živjeli u velikome gradu o kojem govore, da su već tada više voljeli suvremenu udobnost pozapadnjenog Istanbula. Od njih sam naučio: pravo da neodmjereno i lirski ushićeno hvališ Istanbul možeš imati samo ako više ne živiš u njemu, ili ako izvana promatraš ono što se smatra "lijepim". Pisac koji osjeti grizodušje jer nije ispunio taj uvjet morao bi, dok raspreda razvalinama i tuzi grada, progovoriti i o tajnovitoj svjetlosti koju te razvaline i ta tuga bacaju na njegov život. Kad ga ponesu ljepote grada i Bospora, morao bi se prisjetiti bijede vlastita života i toga da se on sam ni po čemu ne uklapa u ono pobjedničko i sretno ozračje prohujalih vremena.

Kad bi izletu brodicom, na koji sam odlazio s majkom, došao kraj nakon nekoliko "opasnosti" - dva-tri puta ponijela bi nas struja i zanjihali valovi broda koji je plovio Bosporom - ladar bi nas iskrcao na Ašijanu prije rta Rumelihisar, gdje se morska struja jako približava obali, pa bismo pješice otišli na Rumelihisar, na tu najužu

točku Bospora. Brat i ja zabavljali bismo se topovima iz vremena sultana Fatiha,⁴⁸ smještenim u vanjsko dvorište Rumelihisara kao ukras, sluteći po krhotinama stakla, prljavštini, komadima lima i opušcima u tim dvjema velikim cilindričnim kulama, u kojima su spavali pijanci i beskućnici, da je velika povijesna ostavština Istanbula" i Bospora za ljude koji tu žive nešto mračno, zagonetno i nerazumljivo.

Kad bismo stigli na Rumelihisar, majka bi nam pokazala malo mjesto odmah preko puta pristaništa (prostor dopola pokriven popločenom stazom, a otpola kaldrmom), na kojemu je bila kavanica. "Ondje se nekoć nalazio drveni ljetnikovac", podsjetila bi nas. "Kad sam bila djevojčica, tamo nas je vodio

68

69vaš djed." Prva, za mene nezaboravna priča o tom ljetnikovcu koji sam svaki put zamišljao kao zastrašujuću, staru, dotrajalu građevinu, kao ruševinu koja zaslužuje da izgori ili bude srušena, vezana je za ubojstvo vlasnice, pašine kćeri, koja je stanovala na gornjem katu i koju su tih godina, sredinom tridesetih prošloga stoljeća, na nerasvijetljen način ubili provalnici. Kad bi vidjela da se silno zanimam za mračnu stranu te priče, majka bi, pokazujući nam tragove spremišta za čamce nepostojećeg ljetnikovca, prelazila na drugu, pa bi nam s tužnim osmijehom pripovijedala o tome kako je djed, kad mu se jednom nije svidjelo bakino varivo od bamije,⁴⁹ u napadu bijesa to jelo skupa s loncem bacio kroz prozor u duboke i brze vode Bospora.

Jedan daljnji rođak, kod kojeg je majka boravila u vrijeme svađa s ocem, imao je u naselju Istinje⁵⁰ ljetnikovac s pogledom na brodogradilište. Sjećam se da se i on kasnije pretvorio u ruševinu. U mome djetinjstvu bosporske vile nisu bile nimalo

privlačne novopečenim bogatašima i istanbulskim buržujima koji su polako osvajali tržište. Te stare građevine nisu pružale utočište od sjeverca i zimske studeni. I samo zagrijavanje njihovih prostorija bilo je teško i iziskivalo je velike troškove. Budući da nisu bili imućni kao osmanski paše, te da su se više osjećali zapadnjacima

ako su stanovali u četvrtima oko Taksi-ma, u stambenim zgradama koje izdaleka gledaju na Bospor, ovopečeni bogataši iz razdoblja Republike nisu ni kupovali tare bosporske ljetnikovce od osmanskih obitelji koje su ostale bez moći i vlasti, ili od osiromašenih pašinskih nasljednika i njihovih rođaka, dakle od ljudi kakav je bio i A. Š. Hisar. Dok sam bio dijete, negdje do sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, kada se grad naglo počeo širiti, većina je velikih drvenih konaka i ljetnikovaca na Bosporu nestala skupa s umobolnim dvorjanima i pašinskim unucima koji su se sporili oko diobe imetka. Nasljednici su ih između sebe dijelili kat po kat, čak sobu po sobu, zatim iznajmljivali, a konaci su trunuli jer im se od zapuštenosti gulila boja, a drvenarija crnjela od hladnoće i vlage. Katkad su ih podmuklo palili nadajući se da će na njihovu mjestu biti izgrađene stambene zgrade.

Krajem pedesetih godina prošloga stoljeća odlazak u jutarnju šetnju na Bospor automobilom marke Dodge, model iz 1952., kojim je upravljao otac ili stric, bio je jedan od neizbježnih obiteljskih rituala. Ako smo malo i tugovali zbog te nestale osmanske kulture, u nama je, novopečenim bogatašima Republike, "bosporska civilizacija" budila osjećaj ponosa i utjehe što smo nastavljači jedne velike civilizacije, i taj je osjećaj bio jači od osjećaja gubitka i tuge. Za svakog odlaska na Bospor neizostavno bismo navraćali u Emirgan, jeli lisnatu halvu⁵¹ negdje na Bebeku ili Emirganu, u kavani "Pod platanom", šetali obalom i gledali brodove kako plove Bosporom. Usput bi majka zaustavila automobil i kupila lonac za cvijeće ili dvije velike strijele.⁵²

Sjećam se: kako sam odrastao, tako mi je taj obiteljski izlet - majka, otac i dva sina - bivao sve dosadniji i tjeskobniji. Zov Bospora zatrovale su sitne obiteljske razmirice, igre s bratom koje su uvijek prerastale u jako suparništvo i svađu te pojedinačne nesreće članova obitelji koja bi se potrpala u automobil i odlazila potražiti novi predah izvan života u četiri zida. No ipak sam svaki put odlazio na te male nedjeljne izlete. Kad god ih, u kasnijim godinama, u nekim drugim automobilima na bosporskim cestama vidio neke druge nesretne, svadljive i bučne obitelji kako idu na

nedjeljni izlet, kao nekoć i mi, taj bi

70

-711

me prizor podsjetio ne samo na to da mi život nije bio nešto posebno, nego bi mi dao i naslutiti da je Bospor za istanbulske obitelji možda jedini izvor sreće.

I dok je mnogo onoga što je Bospor moga djetinjstva činilo posebnim mjestom polako nestajalo, poput ljetnikovaca što su ih jedan za drugim gutali požari, odlasci na Bospor počeli su mi pružati užitak sjećanja. Sad već i ja volim pričati o nestanku starih kočica, o tome kako mi je otac objašnjavao da je kočica vrsta mrežne zamke za ribe, o voćarima koji su čamcima plovili od obale do obale i prodavali voće, o plažama na koje sam odlazio s majkom, o užitku kupanja u Bosporu, o bosporskim pristaništima koja su jedno po jedno zatvarali i napuštali, da bi ih kasnije pretvorili u luksuzne restorane, o ribarima koji pored tih pristaništa izvlače barke na kopno te o tome kako se u njihovim barkama ne može otisnuti na more, na mali izlet. Ali, ono što za mene Bospor čini Bosporom isto je kao i u djetinjstvu: on je taj neiscrpni izvor dobrote i vedrine koji liječi i ozdravljuje čovjeka i koji grad i život u njemu drži na nogama.

"Život ne može biti toliko loš", ponekad pomislim. "Ako ništa drugo, čovjek uvijek može prošetati Bosporom."

Mellingovi bosporski pejzaži

Od svih zapadnih slikara koji su crtali bosporske krajolike, Melling je taj koji mi je priredio najveći užitak gledanja i koji je najuvjerljiviji. Moj tetak, izdavač i pjesnik Ševket Rado, izdao je 1969. godine u upola manjem formatu reprint njegove knjige *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore* (Živopisno putovanje po Istanbulu i obalama Bospora) iz 1819. godine, čiji mi je čak i naslov poetičan, i darovao nam ga u vrijeme dok je u meni plamtjela strast za slikanjem. Te slike, čiji ću svaki detalj satima pažljivo razgledati, budile su u meni osjećaj da je upravo to onaj savršeni osmanski Istanbul iz minulih stoljeća. Ta slatka samoobmana javljala se u meni dok sam gledao crno--bijeke linije gravira koje su s tih slika načinjene pod Mellin-govim

nadzorom, više negoli u trenucima dok sam promatrao njegove radove u akvarelu i gvašu, koji su vrvjeli pojedinostima što ih je ucrtavao s pomnjom arhitekta i matematičara. Ako ništa drugo, kad god sam poželio samoga sebe uvjeriti da je prošlost bila predivna - a prekomjerna izloženost snazi zapadne književnosti i umjetnosti ponekad čovjeka može odvesti u takav "istanbulski lokalpatriotizam" - razgledanje Mellingovih gravira pružalo mi je utjehu. Tu utjehu prati tužan osjećaj da te ljepote, kao i većine tih građevina, više nema. No s druge strane, logika me u trenucima prekomjerna uzbuđenja podsjeća na to da upravo taj osjećaj gubitka čini Mellingove slike lijepima. Možda ih i gledam kako bih se malo rastužio.

Antoine-Ignace Melling, rođen 1763. godine, bio je u pravom smislu riječi Europljanin - Nijemac koji je imao talijanske i francuske krvi. Nakon što je uz oca, kipara na dvoru nadvojvode Karla Friedricha u Karlsruheu, izučio kiparstvo, u Strasbour-

73

l- ff

gu je kod strica studirao slikarstvo, arhitekturu i matematiku. U Istanbul ga je vjerojatno dovelo putovanje na koje je krenuo pod utjecajem "romantičarskog zanosa Istokom" što je, kad je Melling imao devetnaest godina, bio u laganom usponu. Onoga dana kad je stigao u grad vjerojatno nije ni slutio da će u njemu ostati osamnaest godina. U vrtovima Pere,⁵³ koja je u Istanbulu pružala prebivalište postupno rastućem stanovništvu, i na kojoj je izniknuo današnji Bejoglu, Melling je najprije počeo davati poduku u krugovima diplomatskih izaslanstava koja su prva počela živjeti kozmopolitskim životom visokih društvenih slojeva. Kad je sultanija Hatidže, mlada sestra sultana Selima III., vidjela vrt ljetnikovca koji je u Bujukdereu⁵⁴ dao sagraditi baron de Hiibsch, bivši otpravnik poslova Danskoga veleposlanstva u Istanbulu, i kad je i za sebe poželjela jedan takav, preporučili su joj Mellinga. On je sultanovoj sestri, koja je kao i sam vladar bila otvorena prema novotarijama sa Zapada, najprije dao napraviti vrt u zapadnome stilu, u obliku labirinta od ruža, akacija i jorgovana. Kasnije je sultanija Hatidže dala podići

malenu vilu uz dvorac na Defterdarburnuu (danas je to prostor između Ortakoja i Kuručešme).⁵⁵ Romanopisac Ahmet Hamdi Tanpınar⁵⁶ (1900.-1962.) piše da se ta neoklasicistička građevina sa stupovima, podignuta u europskom stilu (znamo je samo s Mellingovih slika jer više ne postoji), uklapala u sliku Bospora, te da je čak i pridonijela stvaranju onoga što on naziva "miješanim ukusom". Melling je i za dvorac na Beşiktašu - ljetnikovac Selima III. - projektirao dodatne građevine i unutarnju dekoraciju koje se, iako u istome, neoklasicističkom stilu, posve uklapaju u atmosferu Bospora.

Melling je bio i sultanijin - današnjim jezikom kazano - "umjetnički savjetnik", tj. radio je na poslovima "unutarnjeg uređenja". Za nju je kupovao posude za cvijeće, nadgledao obradu bisera na izvezenim ubrusima, a nedjeljom je izvodio supruge diplomatskih izaslanika u šetnju ofcalom ili pripremao rncže za komarce.

Sve to saznajemo iz pisama što su ih njih dvoje pisali jedno drugome i koja se danas čuvaju u jednoj privatnoj zbirci. Melling i sultanija Hatidže imali su svojevrstan intelektualni izum: u tim su pismima počeli koristiti tursku latinicu stotinu trideset godina prije Ataturkove "jezične revolucije" iz 1928. godine.⁵⁷ Zahvaljujući toj prepisci danas znamo kako je otprilike govorila sestra jednoga sultana iz Istanbula, u kojem se u to vrijeme nisu pisali memoari i romani:

"Majstore Melling, kada će stići mreža za komarce? Molim te, već sutra! Odmah se daj na posao, pokaži se... Vrlo čudna slika noža... Otpremljena je natrag ona slika Istanbula, ne uklapa se... Stolac ne želim, ne sviđa mi se. Hoću pozlaćene stolce... S malo svile i mnogo srebrnih i zlatnih niti. Vidjela sam nacrt srebrne škrinjice za nakit, ali nemoj je dati izraditi, sačuvaj prijašnji nacrt, ne kvari ga... Novac ću ti isplatiti u utorak (Martedi)..." i si.

U vrijeme kad je sultanija Hatidže pisala Mellingu pisma iz kojih se razaznaje da je osim latinice svladala i nešto talijanskoga, još nije bila navršila tridesetu. Njezin muž Sejid Paša, erzurumski namjesnik, uglavnom je izbivao iz Istanbula. Kad je u Istanbul stigla

vijest o Napoleonovu pohodu na Egipat, i kad se u dvorskim krugovima javio bijes prema Francuzima, Melling se oženio jednom Đenovljankom. Tih je dana, kako se vidi i iz tužnih pisama što ih je upućivao sultaniji Hatidže, iz nekog razloga pao u nemilost:

76

"Gospodarice, Vaš je sluga pokorni u subotu poslao svoga lakeja da uzme plaću... no rečeno je da plaće više nema... Budući da mi je moja Gospodarica učinila toliko dobra, nisam mogao vjerovati da je Ona izvoljela dati takvu preporuku... Mislim da su ta govorkanja plod ljubomore, ljudi vide da moja Gospodarica voli svoga roba pokornog... Uskoro dolazi zima, preselit ću na Bejoglu, ali kako? Nemam ni groša. Gazda traži najamninu, trebam ugljen, drva, namirnice, usto mi je i kći oboljela od kozica, liječnik traži pedeset groša, otkud mi sve to? Koliko sam Vas puta preklinjao, koliko sam novca potrošio na putovanje i prijevoz čamcem, a nikakve koristi od toga... U džepu nemam ni jednog jedinog groša, preklinjem Vas..."

Ne dobivši od sultanije Hatidže nikakav odgovor, Melling se, otpočinjući pripreme za povratak u Europu, istodobno dao i na poslove koji su mu trebali donijeti zaradu. U to vrijeme razradio je ideju da svoje velike slike s mnoštvom detalja, na kojima je mnogo prije toga počeo raditi zbog bliskih odnosa sa sultanom, skupi i tiska u jednoj knjizi, te je i uz pomoć glasovitog orijentalista Pierrea Rufina, otpravnika poslova u Francuskom veleposlanstvu u Istanbulu, počeo prepisku s Parizom. Od Mellingova odlaska u Pariz 1802. godine do objavljivanja knjige proći će sedamnaest godina (tada mu je bilo već pedeset šest), a već u pripremnim etapama stvaranja knjige na kojoj će raditi najčuveniji pariški graveri toga doba bilo je bjelodano da je slikar veliki majstor u realističnom prikazivanju najsitnijih pojedinosti.

Prvi dojmovi koji se u nama danas javljaju kad gledamo tih četrdeset osam velikih gravira iz njegove knjige jesu ta slikareva privrženost realističnim detaljima i odlučnost. Osjećaj autentičnosti za kojom svjesno traga razum da bi, uranjajući u prizore izgubljenog svijeta, u miru mogao uživati u ljepotama Bospora 1 Istanbula, Melling postiže izoštrenim fokusiranjem na arhitektonski detalj i

majstorskim poigravanjem razigranošću perspektive. Čak i najimaginarnija od tih četrdeset osam gravira, ona koja prikazuje unutrašnjost sultanova harema, i kod samih Cari-

77

građanina stvara dojam snažne realističnosti i ozbiljnosti zbog arhitektonskoga reza, korištenja "gotskih" mogućnosti perspektive i stoga što su haremske priležnice prikazane dostojanstvenima i profinjenima, što se poprilično razlikovalo od zapadnih erotskih fantazija o haremu. Akademsku i ozbiljnu atmosferu svojih slika Melling uravnotežuje detaljima s prikazima ljudi, koje smiješta na rubne dijelove slika ili u kutove. Na ulazu u harem vidimo dvije priležnice koje su se, stojeći postrance, s ljubavlju privile jedna uz drugu prinoseći usne jedna drugoj, ali, za razliku od drugih zapadnih slikara toga doba, koji su pokazivali veliko zanimanje za takve pojedinosti, Melling tom paru ne pridaje veće značenje niti ga stavlja u središte slike da bi time dramatizirao njihovu bliskost. Mellingovi istanbulski pejzaži kao da nemaju središta. Možda je to drugi razlog (nakon ozbiljnosti detalja) zbog kojeg osjećam toliku bliskost s njegovim Istanbulom. Na jednom zemljo-

l

V"?' ,f .

-,,. M

•";• >*>••••.H"" Tg-j

v > ' --^-; ;"

• •

'du na kraju knjige on je s topografskom preciznošću obilježio kojega je kraja Istanbula i pod kojim kutom nacrtao svaku od 'h četrdeset osam slika, ali one kod mene bude dojam da taj kadar nema središta ni kraja, baš kao što ga nema ni na kine-kim svicima ili kod pokretne kamere u nekim sinemaskop-fil-movima. Budući da slikar u središte svoje slike nikada nije stavio dramatične ljudske figure, kad god otvorim knjigu i kad se preda mnoom ukazu crno-bijeli krajolici, u meni se, poput neke bajke iz djetinjstva, javi osjećaj da Istanbul nema ni središta ni kraja, osjećaj kakav se javljao kada bi mi se iza jednog zaljeva ukazao drugi dok sam kao dijete šetao

Bosporom, ili kad bi se na zavoju nekog puta što krivuda obalom iznenada promijenio krajolik zbog zbunjujućeg kuta gledanja. Mellingovi bosporski pejzaži pružaju mi ne samo čarobnu mogućnost povratka u krajolike moga djetinjstva, ne samo mogućnost da ponovo vidim doline i gole padine i brda nad Bo-

sporom (gola su bila i u mome djetinjstvu, ali sam vremenom!; zaboravio da su ih u proteklih četrdeset godina prekrili ružni • stambeni blokovi), nego nas, bili mi tužni ili sretni, navode i na pomisao kako se iza ljepota Bospora, koje se raskriljuju stranicu za stranicom što dalje idemo unatrag kroz vrijeme, krije rajska ; prošlost, te da je i moj život sazdan od nekih uspomena, nekih.: krajolika i mjesta iz toga davnoga raja. Spoznaja da u toj točki I gdje se spajaju tuga i sreća odolijevaju vremenu neke pojedino- j sti što ih mogu prepoznati samo oni koji izbliza poznaju Bospor, u meni stvara dojam da su te slike izašle iz bezvremenoga; raja i ušle u moj sadašnji život. Da, kažem samome sebi, čim izađe iz zaljeva Tarabja, mirno se more najednom ustalasa pođi naletom sjeveroistočnjaka s Crnoga mora, i na leđima brzih i s nervoznih valova ukaže se Ijutita i nestrpljiva pjena - upravoj ovako kako je to nacrtao Melling! Da, gajevi na padinama ~ beka u predvečerja postaju dublji zbog one osebujne tame I izvire iz njih samih, i koju može osjetiti samo netko tko je | tim predjelima proveo desetljeća, kao ja, kao Melling. Da,'
•" !:• 80

sporski borovi i čempresi ukorijenjeni su u istanbulski pejzaž s istom tom elegancijom i snagom.

I čempresi, nezaobilazni junaci tradicionalnog muslimanskog vrta i raja s islamskih minijatura, smješteni su na Mellingovim slikama Bospora kao istančane i dostojanstvene crne mrlje koje, baš kao na perzijskim minijaturama, krajoliku daju poetičnu harmoniju. Čak i kad crta grbave i krive bosporske borove, Melling, za razliku od drugih zapadnih slikara Bospora i Istanbula, usmjerava pogled među grane i ne juri za nekim dramatičnim uzbuđenjem ili dojmom koji bi trebao ostaviti na ljude oko sebe. U tome slični na

minijaturiste: jednako kao i stabla, on izdaleka vidi i ljude, pa čak i u trenucima kad ih svladaju osjećaji. To što s majstorskim umijećem ne crta pokrete ljudskoga tijela, što se - možda i zbog toga - uopće ne bavi gestama, ili što katkad nevjesto na bosporske vode postavi čamce "i lađe (pogotovo ako idu ravno na nas) i što građevine i ljude, Usprkos tolikoj pomniji, ponekad nacrtava nerazmjerno, kao što crtaju djeca, sve ga to čini slikarem s kojim se, pridajući nje-81govim slikama određenu poetičnost, jedan Carigradanin lakše može poistovjetiti. U tome što Melling sve, pa i najraznolikije : ženske figure u šaraju sultanije Hatidže, ili u sultanovu haremu, crta sa sličnim licem, kao da su sestre, ima neke prostodušnosti koja promatraču izmamљуje smiješak.

Ono što Mellinga čini dojmljivim jest to što je spomenutu prostodušnost, koja kao da je izašla iz najboljih islamskih minijatura i iz djetinjstva zlatnoga doba Istanbula, istančano sjedinio s arhitektonskim, topografskim i drugim pojedinostima iz svakodnevnog života, a takvo što ni jednom istočnom umjetniku nije pošlo za rukom. Onodobni pogled s Pere na Djevojačku kulu⁵⁸ i Uskudar, ili pak panorama Topkapija s prozora jedne kavane na padinama Tophanea⁵⁹ iz koje je slikao (Melling je na zemljovidu ucrtao kut gledanja), to jest s mjesta udaljenog stotinjak koraka od moje rad- j ne sobe na Džihangiru, u kojoj pišem ove retke, ili pak pogled na"> Istanbul s padina Ejuba,⁶⁰ to su ne samo ssevremeni, nama dobro znani, nego i rajski pejzaži. Taj raj pada u vrijeme kad Bospor

za osmanski dvor nije bio samo niz grčkih ribarskih sela, nego i prostor na kojemu je moguće naseliti se, odnosno u vrijeme kad osmanska arhitektura, spoznavši privlačnost Zapada, odustaje od svoje jednostavnosti. Zbog Mellinga mi se razdoblje prije Selima III. čini vrlo dalekim.

Kao što je nekoć radila i Marguerite Vourcenar proučavajući gravire Rima i Venecije, na kojima je Piranesi počeo raditi trideset godina prije Mellinga, i ja istinski uživam u tome da u ruke uzmem povećalo i na Mellingovim prizorima Istanbula promatram Carigradane u pokretu. Primjerice, na slici koja prikazuje trg i

česmu u četvrti Tophane, u koju je Melling uložio mnogo truda da bi centimetar po centimetar nacrtao sve pojedinosti, uživam pozorno promatrati prodavača dinja i lubenica

u lijevom kutu (tezga i način na koji kupcu pruža lubenicu i danas su isti), ili, drugi put, način na koji na niskome stolcu sjedi drugi lubeničar u donjem srednjem dijelu slike. Ta česma, kojoj je Melling među istanbulskim spomenicima posvetio toliko slikarskog truda i pažnje zbog njezine profinjenosti i koja je, kako vidimo na slici, bila uzdignuta, danas je u udubljenju zato što su ulice oko nje kasnije uzdignute popločavanjem i nanošenjem mnogih slojeva asfalta. Veliki užitek pruža mi ponovno otkrivanje mnoštva sitnih pojedinosti koje sam u međuvremenu zaboravio: djecu koja drže majku za ruku i koju je naš slikar volio vidjeti na svakom uglu grada, u svakom vrtu (kao što će Pedeset godina kasnije zamijetiti Theophile Gautier, razlog je tomu što majka s djetetom uživa veće poštovanje nego žena Koja seta sama, i što je s djetetom nitko neće uznemiravati);

ulične prodavače koji, kao i danas, na svakom uglu Istanbula nude raznovrsnu odjeću, stoličice i hranu, i na čijim se licima čita bezvoljnost; mladića koji s pristaništa na Beşiktašu u mirno more zabacuje udicu (Mellinga toliko volim da se ne usudim kazati kako na obali Beşiktaša more nikada ne može biti tako mirno); dva zagonetna čovjeka koji stoje jedan pored drugog udaljeni petnaest koraka od tog mladića (stavio sam ih na na-slovniciu jednog od turskih izdanja Bijelog zamka; čovjeka koji na vrhu Kandillija tjera medvjeda da pleše i njegova pomoćnika koji udara u def; čovjeka koji na Trgu sultana Ahmeta (za Mellinga je to hipodrom) tromo korača uz natovarena konja

84

ne zamjećujući svu tu gužvu u centru i ta zdanja oko sebe, kao i svaki pravi Carigradčanin; prodavača pereca koji, okrenut leđima svjetini, u jednom kutu iste slike sjedi na tronošcu (baš kao u mome djetinjstvu) i prodaje perece.

Za razliku od Carigradana na Piranesijevim slikama, one na Mellingovima ne guše arhitektura i priroda ma gdje se nalazili ~ u

okruženju kakvih god građevina ili kakvog god dojmljivog krajolika. Iako je Melling poput Piranesija sklon perspektivi, njegove slike nisu dramatične (nisu to čak ni slike vlasnika brodica koji su na obali Tophanea zametnuli "svađu ladara!"). Iranesijeva rušilačka i dramatična arhitektura, koja čovjekaguši i gura ga u klišej kakve nakaze, prosjaka, bogalja i čudaka, okomita je. Kod Mellinga pak zamjećujemo vodoravni pokret koji ne zapinje ni za što i koji se svom širinom vidnog polja slobodna čovjeka prostire u jednom čudesnom i sretnom svijetu. To su Mellingu omogućili zemljopisni položaj Istanbula i njegova arhitektura, više negoli njegovo slikarsko umijeće ili elegancija. No da bi to mogao osjetiti, morao je u Istanbulu provesti osamnaest godina.

Kad je Melling napustio grad, polovicu života bio je proživio u Istanbulu. Tih osamnaest godina nije bilo razdoblje u kojem se školovao, nego razdoblje u kojem je stjecao temeljne predodžbe o životu, vodio borbu za egzistenciju, radio i stvorio prva djela. Zbog toga su mu zapali za oči detalji i materijal koji zamijete samo oni koji stalno žive u Istanbulu. Mellinga uopće nije zanimala ona čarobna i egzotična atmosfera koju su četrdesetak godina nakon njega u Istanbulu tražili sjajni slikari i graveri kao William Henry Bartlett (*The Beauties of Bosphorus*, jgie.), Thomas Allom (*Constantinople and the Scenerj of the Se-ven Churchbes of Asia Minor*, 1839.) i Eugene Flandin (*L'orient*, jg"). Budući da ga nisu uzbuđivale ni predodžbe koje su za kratko vrijeme postale opća mjesta, a koje su proistekle iz priča iz Tisuću i jedne noći i romantičarskog zanosa Istokom, koji je tih godina, posebice u Francuskoj, bio u usponu, Melling na svojim slikama ne pokušava na promatrače ostaviti dojam igrama svjetlosti i sjena, koje toliko priliče imaginarnoj atmosferi, ili izmaglicom i oblacima, niti pak grad i njegove stanovnike

crtati zaobljenijima, punašnjijima, arabesknijima ili potištenijima nego što jesu.

Mellingov način gledanja proistječe iz samoga grada. Ali, kako u to vrijeme stanovnici Istanbula nisu znali slikati sebe i svoj grad i kako se za to nisu ni zanimali, slikarstvo koje je on donio sa Zapada

njegovim slikama, radenima bez preduvjere-nja, daje aureolu nečeg stranog. Budući da je grad vidio kao Ca-rigradanin, a slikao ga kao stranac bez predrasuda, Mellingov je Istanbul istodobno i poznato mjesto, kao uspomene i džamije, ali i svijet kojemu nema slična, jedinstven i stoga izniman.

Kad god bacim pogled na te slike obuzme me shvatljiva tuga zbog tog nestalog svijeta. Ali, svako ponovno otvaranje Mel-linga - gotovo jedinog "pouzdanog" vizualnog svjedoka toga svijeta izgubljenog u prošlosti - uvjeri me da moj Istanbul nije bio ezgotičan, "čaroban" ili neobičan, nego da zapravo još uvijek ima mnogo toga od Bospora moga djetinjstva, da je on sam po sebi nesvakidašnji - i to mi pruži utjehu.

m

8.

Majka i otac i njihovi nestanci

S vremena na vrijeme otac bi odlazio nekamo daleko i dugo ga ne bismo vidjeli. U početku se na neki čudan način nastojalo da ne osjetimo tu njegovu odsutnost. A kad bismo je posve i bolno postali svjesni, kao što nakon nekog vremena shvatimo da nam nema bicikla ili da je ukraden, ili da neki prijatelj iz razreda više ne dolazi na nastavu, osjetili bismo i to da smo se već odavno naviknuli na njegovu odsutnost. O tome zašto nema oca, i kada će njegovu izbivanju doći kraj, nisu nam davali nikakva objašnjenja. Brat i ja osjećali smo da ne trebamo postavljati takva pitanja i lako smo se prilagođavali općoj atmosferi u kući. To što smo u jednoj velikoj zgradi živjeli svi skupa - stričevi, očeve sestre, baka, kuhari i sluškinje - olakšavalo nam je da tu prazninu prebrodimo, ali ne i zaboravimo. Ponekad bismo

Postali svjesni tuge koju smo zaboravili, i to po iznimno sućutnom zagrljaju naše služavke, gospode Esme, po tome što nam je bakin kuhar Bekir u svemu bespogovorno udovoljavao, ili po Pretjeranoj spremnosti strica Ajdina da nas nedjeljom svojim D°dgeom 52 odveze na Bospor.

Nekad sam naslućivao da je stanje loše i po tome što bi majka Izjutra sjela kraj telefona i dugo razgovarala sa svojim sestrama

i prijateljicama i sa svojom majkom. Na sebi je imala dugi jutarnji ogrtač krem boje s karanfilima. Kako je sjedila na stolici prebacivši nogu preko noge, iz proreza tog ogrtača koji je klizio niz njezino tijelo zbunjujući me raznolikim naborima, ukazivali su se spavačica lijepa kao njezina put i njezin lijepi vrat; i dok je tako razgovarala, obuzimala me želja da joj se popnem u krilo, stisnem se uz nju i tako se približim onom lijepom dijelu tijela koji čine njezina kosa, vrat i grudi. I godinama kasnije uživao sam u toj katastrofičnoj atmosferi koju su na nas i na kuću prenosile majčine i očeve svađe, što mi je ona, nakon jedne žestoke svađe s ocem za stolom, i sama bijesno sasula u lice.

Iščekujući trenutak kad će se majka početi zanimati za mene, sjedao bih za njezin toaletni stolić prekriven bočicama parfema, pudrijerama, ruževima za usne, lakovima za nokte, kolonjskim vodama, ružinom vodicom i bademovim uljem; sa zadovoljstvom bih premetao njezine ladice, zabavljao se kojekakvim pincetama, škarama, rašpicama za nokte, olovkama za obrve, četkicama u obliku olovke, običnim češljevima i drugim priborom sa zašiljenim vrhom; gledao bih svoje i bratove fotografije dok smo bili bebe, ugurane pod staklo koje je prekrivalo stol (na njima mi majka u istoj kućnoj haljini daje žličicu "papice" dok sjedim na stolici za hranjenje; oboje se smijemo s takvom radošću na licima kakva se može vidjeti samo na reklamama za dječju hranu); razmišljao bih o tome kako se moglo dogoditi da se na fotografijama ne vidi i radostan uzvik koji sam u tom trenutku ispustio.

Da bih se riješio dosade i potištenosti koja bi me počinjala obuzimati, pribjegavao bih jednoj igri čiju ću inačicu, nisam to tada ni slutio, mnogo godina poslije ponoviti u svojim romanima. Stavio bih točno na sredinu stola predmete koji su stajali s obiju strana zrcala na toaletnom stoliću: bočice, četke za kosu i srebrnu, uvijek zaključanu škrinjicu s ugraviranim cvijećem - i namjestio glavu posred zrcala u sredini; i kad bih naglo rastvorio oba njegova krila, i to tako da i dalje budem u sredini, ugledao bih na tisuće Orhana koji se miču u dubok

hladnom i staklastom beskrajju koji proizvode ogledala umna-tf • ^j se sama u sebi. Kad bih bacio pogled na najbliže i najveće draže svoga lika, iznenadio bi me meni posve nepoznat zati-] • k jajolika zaobljenost glave i neobične uši, od kojih je jedno klempavije od drugog, baš kao u oca. Još zanimljivije od toga bilo je vidjeti svoj zatiljak, koji u meni još uvijek budi jezu pri nomisli da godinama sa sobom vučem nekog stranca misleći da nosim svoje vlastito tijelo. Ispunjavalo me ponosom i radovalo i to što su jedan jedini pokret moje ruke istoga trena ropski oponašali ne samo moj profil u trima zrcalima, nego i desetine i stotine međusobno različitih Orhana, od kojih se svaki mijenjao pod malim kutom i postupno smanjivao. Tjerao bih ih da prave razne pokrete sve dok se ne bih uvjerio da je svaki od njih savršen rob. Ponekad bih se trudio u zelenkastome beskrajju stakla pronaći najudaljenijeg Orhana. Nekad sam vjerovao da sam u stanju vidjeti kako moji oponašateljsjd odrazi u zrcalu ne ponavljaju istoga trena pokrete moje glave i ruke, nego malo kasnije. Najveću jezu izazvao bi neki običan, nehotičan pokret moje ruke ili prstiju na koje sam zaboravljao u igri napuhivanja obraza, mrštenja ili plaženja jezika, ili dok sam u kutu zrcala pratio devetoricu ili desetoricu od stotine Orhana nanizanih u ogledalima; a kako je i desetak ili petnaestak Orhana smještenih negdje u zelenkastim dubinama mora od zrcala ponavljalo taj moj spontani pokret, kojeg ni sam nisam bio svjestan, ponekad me obuzimala jeza pri pomisli da se nekolicina tih najudaljenijih malenih Orhana u dogovoru počela pomicati sama od sebe. Najprije bih se naježio, a kad bi dio moga uma koji ne zna za šalu prihvatio da je i to samo iluzija, nastavljao bih igru ne bih li opet doživio isti strah. Poslije sam, pomičući zrcala za samo jedan prst, mijenjao kutove, pa bih se suočavao s posve drukčijim nizom Orhana. Volio sam beznadno (kao da gledam kroz objektiv fotografskog aparata u potrazi za fokusu-siranim predmetom što se na trenutak izgubio iz vida) tragati za mjestom na kojemu je prvi i najbliži odraz moga lica u tom novom, beskrajnom nizu Orhana, ili pak za svojim stvarnim mjestom (kao da sam tobože i njega bio izgubio). Za vrijeme cijele te "igre nestajanja", koju sam igrao s majkom i bratom i koja me je zabavljala dobar dio dana, jedan dio mojega uma povremeno bi

majstorski odstranjivao ono što nisam bio kadar podnijeti, te krajnje selektivno primao informacije o majčnim telefonskim razgovorima, o tome gdje je otac i kad bi se mogao vratiti, i hoće li i majka jednoga dana nestati.

Jer, događalo se da i majka nestane. Ali, kad god bi do toga došlo, davali bi nam neko obrazloženje, na primjer: "Majka vam je bolesna, odmara se kod tetke Neriman." Sjećam se da sam ta objašnjenja smatrao razboritima, kao što sam dobrohotno, makar i nakratko, dopuštao da me obmanu odrazi moga lika u zrcalu. U pratnji bakinog kuhara, ili Ismail-efendije, odlazili smo brodom ili autobusom posjetiti majku koja je boravila u nekoj kući na drugome kraju Istanbula, na primjer u kući jednog rođaka na Erenkoju,⁶¹ ili kod nekog drugog, u četvrti Istinje. Od tih izleta u sjećanju mi je ostao više neki pustolovan užitak, negoli tuga. Štitio me neodređeni osjećaj povjerenja u brata koji je bio sa mnom i koji bi se prije mene morao suočiti s opasnostima. Bliži i daljnji majčini rođaci u čije smo kuće i vile odlazili, postarije, drage i nježne tete i zastrašujući maljavni stričevi, pomazili bi nas i potom nam pokazivali neobične stvari koje bi nam privukle pažnju: raspjevanog kanarinca, njemački

barometar - mislio sam da ga imaju sve "zapadnjačke" kuće u Istanbulu (par u bavarskoj nošnji ulazi u kuću ili izlazi iz nje, ovisno o tome kakvo će biti vrijeme), ili pak sat s kukavicom; svojom besprijekornom točnošću izluđivao je kanarinca u krletci koji se upinjao da mu svakih pola sata uzvratu cvrkutom. Poslije toga povukli bismo se u majčinu sobu.

Nakon što bih se nadivio širini i prostranosti sobe, ljepoti svjetlosti i mora koje se vidjelo kroz otvoren prozor (možda sam i zbog toga uvijek volio Matisseove krajolike s juga, koji se isto tako vide kroz prozor), obuzimale bi me tuga i osjećaj otuđenosti zbog toga što se majka nalazi u tako lijepoj i nepoznatoj sobi. Ipak, nešto poznatog kozmetičkog pribora na stoličima - iste pincete i bočice parfema, četka za kosu s čijeg se hrbata ogulio lak i majčin jedinstven miris koji je ispunjavao sobu - vratilo bi mi samopouzdanje. Sjećam se do u najmanju

Pojedinost kako je majka grlila, ljubila i milovala mene i brata, jednog po jednog. Bratu je davala mnogo uputa o tome što treba učiniti, što kazati, kako se držati i ponašati i, primjerice, 12 kojeg će ormara uzeti koje stvari i donijeti ih kad drugi put budemo dolazili (savjete je uvijek voljela davati). A sa mnom, koji sam gledao kroz prozor ne slušajući sve to, šalila se i zabavljala kad bi na mene došao red.

Za vrijeme drugog majčinog izbivanja iz kuće, otac je jednoga dana doveo dadilju. Bratu i meni nije se svidjela ta žena vrlo bijele puti, niska rasta, nimalo lijepa, okruglasta i uvijek nasmijana, koja nam je, razmećući se svojim iskustvom, dijelila savjete da nešto uvijek tako i tako napravimo, da se smiješimo kao ona, i koja nas je razočarala i stoga što je, za razliku od odgajateljica nekih poznatih nam obitelji, bila Turkinja. Ubrzo je nestala i ta žena koja nam, za razliku od nama poznatih odgajateljica protestantskog duha (većina ih je bila njemačkog podrijetla), nikako nije uspijevala nametnuti svoj "autoritet" i čije smo riječi "Molim vas, samo mirno, samo lijepo!" i način na koji ih je izgovarala kad bi joj zasmetalo naše naguravanje po kući, oponašali i tako nasmijavali i oca. U kasnijim godinama, kad god bi se majka, posustala od očevih "nestanaka" i moga i bratova hrvanja "na smrt", rasrdila i zdvojno kazala da će se "pokupiti i otići", ili da će se "baciti kroz prozor" (jedanput je čak svoju lijepu nogu stavila na rub prozora) te da će se otac "tada oženiti onom ženom", pred očima mi kao nova majka ne bi iskrsnuo lik jedne od žena čije je ime Ljutita majka znala izlanuti, a koje najčešće uopće nije spominjala, nego ona bljedoputa, okruglasta, dobrohotna i smetena dadilja.

Kako smo svi živjeli u istoj zgradi, u istim sobama i ulicama, i kako smo svi, izuzmu li se neke manje razlike (kasnije ću se uvjeriti da je tako u svakoj normalnoj obitelji), živjeli životom u kojem su se vodili slični razgovori i jela slična jela (ponavljanje je izvor, jamstvo i smrt sreće!), ti su me "nestanci", za koje se nikada nije znalo kada će nas i s koje strane zadesiti, više Spašavali od sivila života,

dosadnih dana i trenutaka, nego što su me rastuživali; bili su poput zanimljivog, zbunjujućeg, otrovnog cvijeća koje te najednom odnese u neki drugi svijet (kao zrcala na majčinom toaletnom stoliću). Zbog tih "nestanaka", obiteljskih katastrofa i svađa koje su se obraćale mračnoj strani moje duše, koje su me zabavljale i nagonile da još jače osjetim

- vlastito postojanje i samoću koju sam htio zaboraviti, prolio sam vrlo malo suza.

Te su svađe najčešće počinjale za stolom. Automobil koji je otac kupio nekoliko godina kasnije (Opel Record, model iz ,Q) pružio je još više pogodnosti za svađu jer posvađanim ljudima nije baš jednostavno izaći iz jurećeg automobila koliko je jednostavno ustati od stola. Kad bi još u prvim minutama planiranog izleta automobilom ili običnog nedjeljnog izleta na Bospor planula svađa, brat i ja bismo se kladili: hoće li otac snažno zakočiti nakon prvog mosta ili pak nakon prve benzinske crpke, smotati volan i krenuti natrag, istovariti nas pred kućom kao kapetan koji dovezeni teret ljetito istovari na istome pristaništu na kojem ga je i utovario, a onda se sam odvesti drugamo.

Jedne večeri na Hejbeliadi, u jednoj od svađa iz mojih ranih godina, koje su me više pogađale i koje su imale poetičniju i otmjeniju stranu, majka i otac prekinuli su objed i ustali od stola (bilo mi je drago jer sam tada, kao i svako drugo dijete, mogao jesti ne kako majka zahtijeva, nego kako sam hoću). Na katu iznad nas iz sveg su glasa vikali jedno na drugo, a brat i ja smo, odsjedivši neko vrijeme za stolom šutke i pogleda uperenih preda se, nagonski krenuli gore, k njima. (Kad mi je nagonski sinulo da na ovome mjestu opet otvorim zgradu, shvatio sam da se nipošto ne želim sjećati te priče.) Kad je majka vidjela da smo se i mi počeli koškati, hitro nas je uvela u jednu sobu i zatvorila vrata. Soba je bila mračna, no iz druge prostorije, od koje su nas dijelila vrata s dvama velikim matiranim staklima, prodirao je jak snop svjetlosti. Na oslikanim (stil art nouveau), matiranim i osvjetljenim staklima vrata brat i ja smo netremice gledali kako se, u provali galame i vike, majčina i očeva sjena približavaju jedna drugoj, udaljavaju, odskaču jedna od druge kad se dotaknu, a potom se opet stope. Od žestine te igre

sjena koja je tjerala suze na oči povremeno bi se zatresao zastor (vrata s matiranim staklima) i sve je bilo crno-bijelo, baš kao i u kazalištu sjena. f

95 Jedna drukčija kuća: Džihangir

Povremeno se događalo da majka i otac zajedno nekamo nestanu. Jednom takvom prilikom, u zimu 1957. godine, brata su ' na neko vrijeme odveli tetki i tetku, dva kata iznad nas. Mene" je u svoj stan na Džihangiru odvela majčina sestra, koja je jed-^ noga dana predvečer došla na Nišantaš. Sjećam se da je prema l meni bila jako dobra kako se ne bih rastužio i da je već u prvoj* minuti vožnje automobilom rekla: "Večeras ću poslati Četinal da ti kupi jogurt", ali mene se nije dojmio jogurt, nego to stoj su imali svoga vozača. Ipak, velika zgrada koju je podigao moj djed i u kojoj ću mnogo godina kasnije i sam živjeti, izazvala je u meni razočaranje - nije imala dizalo ni centralno grijanje, a i stanovi u njoj bili su maleni. I dok sam se sljedećeg dana s tugom privikavao na život u novoj kući, obukli su mi pidžamu i uz najljepše me riječi stavili na popodnevnici počinak. Probu-divši se, po navici iz "Apartmana Pamuk" pozvao sam služavku:; "Gospodo Emiiiine, digni me i obuci!", no ta moja naredba i neočekivana nabusitost iznenadili su i mene samoga.

96

Možda sam se baš zbog toga bio uzoholio tih dana koje sam veo s njima, pa sam se malo pravio važan. Jednoga dana, za cerom, dok me je s kičaste reprodukcije u bijelome okviru ornatrao dražestan, meni vrlo sličan dječak s kačketom na lavi, rekao sam da je predsjednik Adnan Menderes62 moj stric, e pridajući svojim riječima odveć veliku važnost. Za stolom su bili tetka, njezin muž, novinar, pjesnik i izdavač Ševket Rado (izdavač reprinta Mellingova putopisa) i moj dvanaestogodišnji bratić Mehmet, sedam godina stariji od mene. Ali, namjesto da budu primljene s poštovanjem, kako sam očekivao, moje su riječi izazvale podsmijeh i posprdna pitanja, pa sam osjetio da mi je učinjena nepravda. Jer, najiskrenije sam vjerovao da mi je stric predsjednik.

No to je uvjerenje bilo posljedica zbrke u mojoj glavi. Imena moga

strica Ozhana i predsjednika Adnana - oba imaju pet slova i isti završetak; to što je tada predsjednik Adnan bio u Americi, u kojoj je godinama živio moj stric; fotografije obojice, koje sam viđao mnogo puta na dan (prvog u novinama, drugoga svagdje po bakinu salonu) i njihova velika međusobna sličnost na nekim fotografijama, stvorili su kod mene tu iluziju. Od takvih me je navika vrlo malo poštedjela i spoznaja da sam sličnim mentalnim mehanizmom i kasnije u životu razvijao i stjecao mnoga uvjerenja, ideje, prosudbe, preduvjerenja, znanja i estetske sklonosti.

"Pouzđano" vjerujem u neke stvari, kao što neki Amerikanci vjeruju u to da postoji veza između Turske i purice;⁶³ vjerujem da dvije osobe istih, pa čak i sličnih imena, PO naravi nalikuju jedna drugoj; da su dvije meni nepoznate njeci, bile turske ili strane, značenjski bliske s meni poznatom n)ečju ako slično zvuče; da u duši žene s jamicama na obrazima 'ma nešto od duše meni poznate žene s istim takvim jamicama °a obrazima; da debeli ljudi nalikuju jedni na druge; da među siromašnima postoji neko meni nepoznato zajedništvo, te da 'zniedu riječi "Brazil" i "grašak"⁶⁴ ima neka veza (na brazilskoj 'e Zastavi ogromno zrno graška). Usto, kao što držim da će u mojoj mašti uvijek postojati točka u kojoj će se križati predsjed-llc i moj stric, tako i jednim dijelom uma vjerujem u to da

97

jedan moj daljnji rođak kojeg sam, primjerice u nekom restoranu, jednom prigodom vidio da jede jaja sa špinatom (ljepota Istanbula moga djetinjstva bila je u stalnim susretima na ulicama i u dućanima s poznanicima i rodbinom), da taj moj daljnji rođak i sada, pedeset godina poslije, u istom tom (već odavno zatvorenom) restoranu još uvijek jede jaja sa špinatom.

To što me zbog tih samoobmana koje olakšavaju život pre-tačući ga u poeziju nisu uzimali za ozbiljno, dovelo je dotle dal sam se u novoj kući, koju nisam osjećao kao svoj dom, upustio ul još smjelije pothvate. Izjutra, kad bi moj bratić otišao u Njemački licej,⁶⁵ uzimao sam njegovu veliku, debelu i raskošnu knjigu (mislim da je to bio jedan od svezaka Brockhausa), otvarao je i za stolom kopirao retke iz nje. Kako nisam znao njemački, niti sam znao čitati i pisati,

taj se posao, koji sam radio uopće ne razumijevajući tekst, može više usporediti s crtanjem negoli s pisanjem. Precrtavao sam retke i rečenice. Precrtavši neku riječ napisanu goticom (neka su mi slova zadavala veliku muku, npr. g i k), dizao bih glavu s crteža kao safavidski iluminator koji na velikoj platani jedan po jedan crta tisuće i tisuće listova, i odmarao oči gledajući kroz prozor prema Bosporu koji se nazirao između zgrada i praznih parcela na brežuljcima što su se, ulicu po ulicu, spuštali k moru kojim su plovili brodovi.

'^P |

98

Najprije sam na Džihangiru, kamo ćemo kasnije i mi (zbog stupnog siromašenja) preseliti, naučio da se u Istanbulu život dvija u četvrtima, da grad nije mjesto u kojem nitko nikoga poznaje, da to nije kaos stanova u zgradama čiji zidovi razdvajaju živote i u kojima oni koji umiru i oni koji svetkuju ne znaju jedni za druge, nego da je to arhipelag gradskih četvrti u kojima svatko svakoga manje-više poznaje. Gledajući kroz prozor, vidio sam ne samo more koje se ukazuje među zgradama i brodove na gradskim linijama koje sam polako upoznavao, nego i kuće, vrtove između njih, neporušene stare konake, stare zidine i djecu kako se igraju među njima. Kao kod većine istan-bulskih kuća okrenutih Bosporu, i ispred naše zgrade spuštala se prema moru krivudava, kamenom popločena staza. U snježnim večerima i ja bih se s tetkinim sinom i djecom kojoj sam, makar izdaleka, prilazio, spuštao niz tu strminu na sanjkama, ljestvama i komadima daske uz vrisku i galamu u kojoj je sudjelovala cijela četvrt.

99U to se vrijeme na Bejogluu, u Ulici Ješilçam,66 nalazilo sjedište turske filmske industrije koja se, proizvođači godišnje gotovo sedamsto naslova, hvalila da je po proizvodnji filmova druga u svijetu (nakon Indije), Budući da je taj centar bio desetak minuta udaljen od nas, na Džihangiru su stanovali mnogi glumci, pa su ulice bile pune vremešnih glumaca i uvelih i našminkanih J glumica; oni su u filmovima igrali uvijek iste i uvijek sporedne

uloge. Kad bi ih ugledala, djeca bi trčala za njima prisjećajući se smiješnih i ponižavajućih uloga koje su igrali ti umorni glumci (na primjer, Vahi Oz67 glumio je debelog i ostarjelog ženskara koji neprestano trči za mladim sluškinjama). Na vrhu strmoga brda (na koje su se za kišnih dana teškom mukom uspinjali automobili i kamioni čiji su kotači proklizavali po popločenim ulicama) za sunčanih dana najednom bi iskrsnuo neki minibus, iz njega bi izjurili glumci, majstori rasvjete i "filmska ekipa", u svega deset minuta snimili neku ljubavnu scenu i - nestali. Kad bih mnogo godina kasnije slučajno na televiziji gledao neki od tih crno-bijelih filmova i prizora, shvatio bih da je Bospor koji se vidio u pozadini bio važan koliko i ljubavni prizor ili scena svađe.

Na Džihangiru sam, gledajući između zgrada prema Bosporu, naučio i to da u životu četvrti mora postojati i neko središte (najčešće je to dućan) u kojem se glasine skupljaju, komentiraju, preispituju i šire dalje. To središte je na Džihangiru bio dućan pod našom zgradom. Ako si želio nešto kupiti od trgovca Ligora, koji je bio Grk kao i većina susjeda u zgradi, s gornjih

, . mu katova spuštao košaru privezanu konopcem, a potom bi 'Čuci nabrajao što sve želiš. U kasnijim godinama, kad smo i

- preselili u istu zgradu, majka je u košaricu koja je bila otjenija od košarica drugih susjeda stavljala popis potrepština . :e držala da joj ne dolikuje od trgovca na sav glas tražiti jaja i kruh. A zločesti bi tetkin sin otvorio prozor da odozgo pljuje automobile koji su se s teškom mukom penjali uzbrdicom, ili da na njih baci petardu majstorski omotanu čavlima i žicom. I danas, kad ugledam neki vrlo visok prozor okrenut ulici, i nehotice pomislim kako se može pljuvati na prolaznike.

Nakon mladenačkih godina koje su mu prošle u neuspješnom pisanju pjesama, moj tetak Ševket Rado bavio se novinarstvom i izdavaštvom te je izdavao Hajat, u to vrijeme najčitaniji tjednik u Turskoj. Međutim, u dobi od pet godina nije me zanimalo ni njegov posao ni to što je bio poznanik, prijatelj i kolega mnogih pjesnika i pisaca koji su u meni probudili zanimanje za Istanbul - počev od

Jahje Kemala i Tanpinara do Kemalettina Tugdžua,⁶⁸ autora melodramatskih priča za djecu u Dickenso-vu stilu, u kojima se zrcalio grad i njegovo siromaštvo. Stotine dječjih knjiga koje je tetak objavio, a tetka nam ih poklanjala kad smo naučili čitati, i koje sam neprestano čitajući bio naučio naizust, same po sebi izazivale su u meni veliko uzbuđenje (izbor iz Tisuću ijedne noći, svesci o Braći Dogan, Andersenove bajke, Enciklopedija otkrića i izuma).

Jedanput na tjedan tetka me je vodila kući na Nišantaš da vidim brata. Brat bi mi, hvaleći se do neba, pričao koliko je sretan u "Apartmanu Pamuk"; kako za doručak jedu incune; kako se navečer smiju i igraju i u krugu obitelji rade sve ono što sam tako bio poželio; kako s tetkom igra nogomet; kako nedjeljom svi skupa stričevim automobilom odlaze na Bospor, a navečer nikada ne propuštaju sportski sat i drame na radiju. A onda bi mi kazao: "Nemoj ići, ostani već jednom ovdje!"

Kad bi se približio povratak na Džihangir, bilo mi je teško odvojiti se od brata i od našega stana, koji me je rastuživao jer je bio zaključan. Sjećam se da sam se pri jednom rastanku svom Snagorn uhvatio za cijev radijatora kraj vrata ridajući na sav

100

IOIglas; da su se svi okupili oko mene nastojeći me lijepim riječima, a pomalo i silom, odvojiti od te cijevi te da, unatoč velikom stidu koji me obuzimao zbog svega što činim, dugo nisam pustio cijev, kao junaci iz crtanih romana koji se u zadnjem trenu J uhvate za granu da se ne bi sunovratili u ponor.

Je li to vezanost za dom? Možda. Jer, pedeset godina kasnije ja još uvijek stanujem u istoj zgradi. Dom je za mene važan zbog toga što je središte moga unutarnjeg svijeta, a ne zbog ljepote prostorije i stvari u njoj. Ali, iza moje tuge dađu se na neki posredan, zbrkan i dječji način naslutiti i roditeljske svađe, širo- > maštvo koje se bližilo zbog očevih i stričevih stalnih bankrota i \ velike obiteljske razmirice oko diobe nasljedstva. Namjesto da i zrelo i dokraja osvijestim tu duševnu bol, da se suočim s njom, da makar izbacim iz sebe tu bolnu gorčinu govoreći izravno!

O njoj, ja sam je, čudnim promjenama fokusa u svome umu ti igrama samoobmane i zaborava, doveo do stanja mističnoga;

doživljaja.

Taj se doživljaj sjedinio s mojim drugim, unutarnjim svije-; tom i s osjećajem krivnje. Nazovimo to zbrkano stanje tugom. < Budući da nije posve transparentna, nego je nešto što - upra-¹ vo zbog tog svojstva - prikriva stvarnost i omogućava mi da s ; njome mirnije živim, usporedimo tu tugu s parom koja u hlad-; nom zimskom danu izlazi iz čajnika na pregrijanu štednjaku j

1 hvata se na prozorskim staklima. Izabrao sam taj primjer jer i zamagljena stakla bude u meni tugu. Još uvijek uživam najprije j samo gledati takvo staklo; onda ustanem i prstom koješta pi-j šem i crtam na njemu. Jer, priča o tuzi ima i tu stranu. Crtajući; i pišući prstom po zamagljenu staklu ne samo da odagnavarn tugu i zabavljam se, nego to šaranje i pisanje na koncu obriše; paru sa stakla pa mogu vidjeti i krajolik vani. Ali, i krajolik i na koncu čovjeku čini tužnim. Moramo donekle razumjeti osjećaj koji je, čini se, sudbina cijeloga grada.

IO2.

Tuga-mefanitolija-tristesse

Arapska riječ huzun& tuga, susreće se u dvama kuranskim aje-tima u značenju bliskom uporabi te riječi u suvremenome turskom jeziku, te u još trima ajetima u obliku hazen. Činjenica da se godina u kojoj su umrli Hatidža, žena Božjega poslanika Muhameda, i njegov stric Abu Talib, naziva "godinom tuge" (senet al-huzn), svjedoči da se tom riječju opisuje teško duševno stanje izazvano nekim gubitkom. Sve što sam o tome pročitao dade naslutiti da je značenje te riječi (osjećaj gubitka i duševne boli i tuge koju on izaziva) u povijesti islama izazvalo razilaženja u mišljenju i da su se u vezi s tumačenjem osjećaja tuge pojavila dva osnovna gledišta. Prvo gledište, koje aludira na to da je osjećaj koji nazivam tugom posljedica prekomjerna vezivanja za ovozemaljski svijet, materijalnu dobit i užitke, kaže nam sljedeće: "Da nisi bio odveć opsjednut ovim prolaznim svijetom, da si naime bio dobar, pravi musliman, ne bi te previše ni zanimali ovozemaljski gubici." Drugo gledište, koje vuče korijene iz islamskoga misticizma, pozitivnije i razumnije tumači značenje te riječi i mjesta osjećaja gubitka i bola u čovjekovu životu. Po tumačenju mistika, tuga izvire iz osjećaja

nepotpunosti zbog nemogućnosti da se dostatno približimo Bogu, i zbog toga što na ovome svijetu ne činimo dovoljno za Njega. Sudeći po tome što jedan istinski mistik ne mari za ovozemaljske stvari kao što su probitak i 'metak, pa čak i smrt, čini se da osjećaj siromaštva, gubitka i ne-Potpunosti, koji mu nanosi bol, zapravo proistječe iz nemogućnosti da se približi Allahu, odnosno da se posve preda svome duhovnom životu. Stoga se nedostatkom ne smatra tuga, nego odsutnost osjećaja tuge. To gledište, koje do kraja slijedi logiku 103da je neosjećanje tuge dostatan razlog za tugu, i koje zagovara] tugovanje kad se dostatno ne tuguje, priskrbilo je tuži trajno i poštovanje u islamskoj kulturi. I raširena uporaba te riječi u proteklim dvama stoljećima u istanbulskoj kulturi, pjesništvu i; svakodnevnome životu, kao i dominacija tog osjećaja u glazbi,; jamačno su povezani s tim poštovanjem.

Ipak, činjenica da je tuga najsnažniji i najtrajniji osjećaj koji l su u proteklih sto godina uzajamno prenosili Istanbul na svo-j je stanovnike i stanovnici na svoj grad, ne može se objasniti | samo sa stanovišta islamskoga misticizma. Jednako tako, ni sama povijest riječi "tuga" i poštovanje prema njoj ne pomažu nam shvatiti zašto ona kao duševno stanje prevladava u istanbulskoj glazbi minuloga stoljeća, ili zašto u suvremenome turskom pjesništvu zauzima središnje mjesto i kao poetski kliše (jednako kao dosjetka u divanskoj⁷⁰ književnosti), i kao osjećaj, i kao pojam kojim se opisuju životni neuspjeh, malodušnost i povlačenje u sebe. Da bi se otkrili izvori jakog osjećaja tuge koji u meni budi Istanbul moga djetinjstva, potrebno je slijediti ne samo povijest i posljedice propasti Osmanskoga Carstva, nego i način na koji se ta povijest odrazila na "lijepu" prizore grada i na ljude. Tuga je u Istanbulu ne samo važno obilježje glazbe i ključna riječ pjesništva, nego i pogled na život, duševno stanje i supstancija koja grad čini gradom. A budući da istodobno sadržava sva ta svojstva, tuga je i odraz duha koji je grad s ponosom prihvatio, ili pak hini da ga prihvaća. Upravo stoga smatraju je i negativnim, i pozitivnim osjećajem. Da bismo dokučili različita značenja na koja upućuje ta riječ, vratimo se onima koji tugu smatraju bolešću, a ne poštovanja vrijednom i poetičnom riječju i osjećajem. Prema al-Kindiju,⁷¹ riječ

"tuga" ne vezuje se samo uz smrt osobe koju smo silno voljeli, ili na neki gubitak, nego i na mnoga bolesna duševna stanja kao što su bijes, ljubav, mržnja i hipohondrija. Budući da istome pitanju pristupa jednako široko, i filozof i liječnik Ibn Sina⁷² predlaže metodu prepoznavanja tuge kako bi se dijagnosticirala bolest beznadno zaljubljena mladića: praćenje

104

rkucaja njegova bila u trenutku kad se izgovori ime djevoj-, u koju je zaljubljen. Takav pristup navodi nas na pomisao i usporedimo metode klasičnih islamskih mislilaca s idejama Roberta Burtona, oksfordskog profesora koji je početkom 17. stoljeća napisao Anatomiju melankolije, neobičnu, ali zabavnu knjigu od tisuću i pol stranica (dok je Ibn Sinino djelo Fi al-huzn kratka rasprava).

Budući da su u oba djela kao uzrok te "crne patnje" enciklopedijski pobrojane brojne i različite stvari - strah od smrti, ljubav, poraz, spletke, hrana, piće - te da njezinu liječenju autori prilaze široko, trudeći se spojiti medicinu i filozofiju i predlažući razne mogućnosti kao što su logika, rad, pomirenost s time da sve najednom može krenuti po zlu, ćudoređe, disciplina, dijeta i ostalo, razvidna je međusobna bliskost tih tekstova za koje bi se moglo pomisliti da su plodovi vrlo različitih kultura.

Mišljenje da je kara sevda⁷⁴ glavni izvor tuge, te riječ melankolija (melas + khole, "crna žuč"), koja potječe još iz Aristotelova doba, upućuju ne samo na dobro poznatu boju tog osjećaja, nego i na to da su se riječi tuga i melankolija (upravo kao i riječ depresija danas) nekoć odnosile na "crnu bol", koja se granala u vrlo široku lepezu. Osnovna razlika u upotrebi tih dviju riječi vidi se u tome što Burton, koji se i sam ponosi time što je melankolik, povremeno radosno prihvaća melankoliju jer mu ona otvara put u sretnu samoću i osnažuje mu imaginaciju, kao i u tome što samoću, bila ona uzrokom ili posljedicom tog mračnog osjećaja, smješta u samo srce te boli. Međutim, tuga je i u islamskome misticizmu (zbog udaljenosti od Boga kojemu svi težimo) i kod al-Kindija, koji je smatra bolešću, nešto što se u klasičnoj islamskoj misli mjeri s vrijednostima zajednice, što se odobrava jer može koristiti povratku u okrilje zajednice te - u krajnjemu ishodu - nešto što proturječi

zajednici i ostvarenju zajedničkoga cilja.

Moja polazna točka bio je osjećaj što se javlja kod djeteta ^{^o})e gleda kroz zamagljen prozor. Sad smo došli do onoga što tugu dijeli od melankolije. Ne približujemo se melankoliji koju
105osjeća pojedinac, nego tuzi i onom mračnom osjećaju koji sebi nose milijuni ljudi. Pokušavam govoriti o tuzi jednog čije log grada - tuzi Istanbula.

Prije no što se potrudim dokučiti taj jedinstveni osjećaj koji sjedinjuje grad i njegove stanovnike, podsjetimo na to da je s osnovna tema slike nekog krajolika sam taj krajolik, ali i osjećaj i koji on pobuđuje u nama. Ta se misao često ponavljala sredi-1 nom 19. stoljeća, napose među romantičarima. Govoreći da je melankolija najdojmljivije svojstvo slika Eugenea Delacroixa, Baudelaire je tu riječ rabio u njezinu posve afirmativnom zna-

v ju, Kao pohvalu, jednako kao i romantičari i, kasnije, sljedbenici dekadencije. Njegov prijatelj i kritičar Theophile Gauti-koji je u Istanbul stigao šest godina nakon što je Baudelaire 1846- godine stavio na papir svoje misli o Delacroixu, u svojoj je knjizi Constantinople, koja će mnogo godina poslije utjecati na istanbulske pisce kao što su Jahja Kemal i Tanpinar, koristi istu riječ u afirmativnom značenju držeći da su neki prizori grada odveć melankolični.

Ali, sada ne pokušavam govoriti o melankoliji Istanbula, nego o tuzi koja sličići tom osjećaju koji gordo čuvamo u sebi i dijelimo s drugima u zajednici. O tome što znači moći uočiti mjesta i trenutke u kojima se prožimaju tuga kao takva i ozračje koji navodi grad da je osjeti. Govorim o ranim zimskim večerima, o očevima koji se pod svjetlom uličnih svjetiljki u zabačenim četvrtima vraćaju kućama s vrećicama u rukama. Govorim o ostarjelim knjižarima koji zbog stalnih gospodarskih kriza po cijeli dan čekaju mušteriju cvokoćući od studeni u svojim knjižarama; o brijačima koji se jadaju zbog toga što se ljudi zbog oskudice sve rjeđe briju; o pomorcima koji s vjedrom u ruci peru oronule bosporske lađe usidrene na praznim pristaništima, bacajući pritom pogled na mali crno-bijeli televizor

podalje od njih, i koji će nedugo zatim na svojoj lađi utonuti u san; o djeci koja na popločenim uskim ulicama, među auto-

106

107 mobilima, igraju nogomet; o šutljivim ženama s maramama na glavama i plastičnim vrećicama u rukama, koje na zabačenim autobusnim stajalištima čekaju autobus što nikako ne dolazi; o napuštenim spremištima za čamce pored starih ljetnikovaca; o čajanima prepunim ljudi bez posla; o strpljivim svodnicima koji u ljetna predvečerja na najvećem gradskom trgu šetkaju u nadi da će naići na nekog pijanog turista; o svjetini koja za zimskih večeri žuri da stigne na brod; o ženama koje navečer razmiču zastore i gledaju na ulicu iščekujući muževe koji nikako da se vrate kući; o starcima s kapicama na glavama, koji u džamijskim dvorištima prodaju vjerske brošure, brojanice i hadžijsko ulje; 75 o ulazima desetaka tisuća zgrada, koji posve nalikuju jedan na drugi; o drvenim građevinama koje su nekoć bile dvorska čeda, a sad su općinske zgrade čije daske škripe pri svakom koraku; o pokvarenim klackalicama u pustim par-

kovima; o brodskim sirenama u magli; o ruševnim gradskim bedemima iz bizantskih vremena; o tržnicama koje predvečer opuste; o starim tekijama koje su se pretvorile u razvaline; o tisućama zgrada čija su pročelja posivjela od prljavštine, čađi i prašine; o galebovima koji na kiši nepomično stoje na hrđavim plutačama prekrivenim dagnjama i algama; o golemim stogodišnjim konacima iz čijih dimnjaka i u najhladnijem danu u godini izlazi tanak, jedva vidljiv dim; o gomilama muškaraca

108 " ! • V

, • • na Mostu Galata pecaju ribu; o nezagrijanim čitaonicama knjižnica; u uličnim fotografima; o zadahu mjesta koja su nekoć bila glasovite kinodvorane pozlaćenih stropova, a sada su rno-kina u ^Qja muškarci ulaze sa stidom; o ulicama koje po zalasku sunca ne može vidjeti nijedna žena; o mnoštvu koje se kad ojuži, okuplja pred vratima javnih kuća pod općinskim nadzorom; o mladim ženama što u redovima čekaju pred vratima dućana u kojima se

prodaje meso po sniženim cijenama; o žrnirkavim lampicama svjetlećih ukrasa razapetih između dža-mijskih minareta za vjerskih blagdana; o razderanim i išaranim plakatima; o umornim američkim automobilima iz pedesetih godina, koje bi u nekom zapadnom gradu otpremili u muzej i koji, stenjući na prljavim ulicama i uz strme padine, služe kao dolmuši; o gužvi koja vlada u pretrpanim autobusima; o džamijama s kojih redovito krađu olovne oplata i žlijebove; o

8r°bljirna i čempresima koji u gradu postoje kao neki zaseban SVIJet; o prigušenim svjetlima koja u večernjim satima žmirkaju u brodovima što plove između Kadikoja i Karakoja;⁷⁶ o djeci ¹⁰⁹koja na ulicama svakom prolazniku nude papirnate rupčiče; o sahat-kulama⁷⁷ za koje nitko ne skrbi; o osmanskim pobjedama o kojima djeca uče iz povijesnih knjiga, i o batinama što ih navečer dobivaju kod kuće; o tjeskobnom iščekivanju "službenih osoba" u vrijeme zabrana izlaska na ulice, što ih svako malo obznanjuju pod izgovorom da popisuju birače ili stanovnike, ili pak traže teroriste; o pismima čitatelja koja nitko ne čita, otisnutim u kutu kakvih novina i napisanim u stilu "ruši se kupola te i te, tristo sedamdeset i nešto godina stare džamije u našoj četvrti, a država i ne haje za to"; o tome da je rub svake stuba u pothodnicima i na nadzemnim prijelazima najprometnijih dijelova grada oštećen na drukčiji način; o čovjeku koji četr-

deset godina na istome mjestu prodaje razglednice Istanbula; 0 prošnjacima koji nas presretnu na posve neočekivanom uglu, 1 onima koji nam svakoga dana na istome uglu upućuju uvijek iste riječi; o užasnom zadahu javnih nužnika koji nas najednom zapahne na zakrčenim ulicama, u brodovima, prolazima i pothodnicima; o mladim djevojkama koje u listu Hurrijet^{1*} čitaju rubriku "Povjerljivi razgovori"; o zalascima sunca koji prozore na Uskudaru oboje u crvenkasto-narančasto; o onim ranim jutarnjim satima kad spavaju svi osim ribara koji isplovljavaju na pučinu; o dvjema kozama i trima mačkama što se dosađuju u kavezima na mjestu koje se nipošto ne bi smjelo zvati zoološkim vrtom parka

Gulhane;⁷⁹ o trećerazrednim pjevačima koji oponašaju američke pjevače i zvijezde turske pop-muzike, i ° izvrsnim pjevačima; o đacima koji se dosađuju na beskonačnim
no

satima engleskog jezika, na kojima za šest godina nitko ne nauči ništa osim "yes" i "no"; o imigrantima koji čekaju na pristaništu Galata; o ostacima povrća i voća, smeću, papiru, plastičnim vrećicama, vrećama, kutijama i sanducima rasutim po tržnicama što ih u zimske večeri zatvaraju i čiste; o lijepim zabrađenim ženama koje se stidljivo cjenjkaju na tržnicama; o mladim majkama koje se s po troje djece teško kreću ulicama; o tome kako izgleda Zlatni rog kad se s Mosta Galata pogleda prema Ejubu; o prodavačima perca zanesenima krajolikom dok na pristani-

ni

štu čekaju kupce; o brodskim sirenama koje se s pučine ogłase kad se grad jednom godišnje zaustavi kako bi minutom šutnje odao počast Ataturku; o stoljetnim javnim česmama s kojih su pokradene pipe pa sada nalikuju hrpama mramora (nekoć se do njih penjalo stubama, a danas su dijelom pod zemljom jer su

112

, mene ploče oko njih više puta pokrivane slojevima asfalta); mladim djevojkama koje za najnižu nadnicu u gradu rade do nuća kako bi zgotovile narudžbe na prekapacitiranim stro-¹ ima na gumb, sada naguranim u stanove u sporednim ulicama, u kojima su u mome djetinjstvu obitelji srednjega sloja _ Rječnici, odvjetnici i nastavnici sa ženama i djecom - navečer slušali radio; o tome da je sve polomljeno, odvaljeno, ostarjelo; da cijeli grad promatra rode kad u ranu jesen prelijeću Bospor i Prinčevske otoke na putu od Balkana i istočne i sjeverne Europe prema jugu, te o gomilama muškaraca koji se pušeci vraćaju kućama poslije nogometnih utakmica naše reprezentacije, koje su u mome djetinjstvu redovito završavale porazom.

Kad snažno osjetimo tu tugu i krajolike, gradske uglove i ljude koji je prenose na grad, i kad nas na njoj odgoje, ona u jednom trenutku

- iz kojega god kuta promatrali grad - postane toliko vidljivom da se može razaznati u krajolicima i na ljudima, baš kao i izmaglica koja nježno zaleluja nad bosporskim vodama kad se u hladna zimska jutra najednom probije sunce.

Po tome se tuga prilično udaljava od melankolije, kojom se opisuje duševno stanje jedne osobe, a približava značenju riječi koju Claude Levi-Strauss koristi u djelu *Tristes Tropiques* (Tužni tropi). Pa i ako Istanbul, smješten na četrdeset prvoj paraleli, po klimi, zemljopisnome položaju i uvjetima teškoga siromaštva i ne možemo usporediti s tropskim gradovima, on po svojoj udaljenosti od zapadnih središta, po "tajnovitome ozračju" i osjećaju tuge koji će jedan zapadnjak u odnosima među ljudima teško dokučiti, budi asocijacije na ono što neki opisuju rječju *tristesse*,⁸⁰ i to u značenju u kojem je koristi Levi-Strauss. Jednako kao i *tristesse*, i "tuga" je vrlo pogodna riječ za razgovor o jednoj kulturi, sredini i osjećaju koji dijele milijuni ljudi, a ne ° tegobi pojedinca, koja se može smatrati bolešću.

Stvarna razlika između tih dviju riječi i dvaju osjećaja nije u tome što je Istanbul bogatiji od Delhija ili Sao Paola (kad se ode u zabačene četvrti, gradovi i načini na koji su ljudi siromašni nalikuju jedni na druge), nego u tome što je sve u Istanbulu Vrenenski vrlo blisko: izvojevane pobjede, povijest civilizacija¹¹³ i njihovi ostaci. Koliko god bile zapuštene, prepuštene samima sebi i zatrpane slojevima betona, ne samo velike, monumentalne džamije i povijesne građevine, nego i mali, zabačeni lukovi, česme i mesdžidi⁸¹ u gradu, za milijune su ljudi bolan podsjetnik na to da su i oni i svi ti spomenici oko njih ostaci jednoga velikog carstva. U Istanbulu povijesni spomenici nisu nešto što se čuva i izlaže u muzeju, i čime se ljudi ponosito hvale, kao u velikim gradovima na Zapadu, koji su preživjeli propast velikih carstava. Ovdje se živi među tim spomenicima, a to se jako dopalo nekim putopiscima i putnicima sa Zapada. Ali, ticala grada podsjećaju na to da su za njegove osjećajne stanovnike zajedno s tom kulturom iščezli i moć i bogatstvo minulih vremena, te da je sadašnjost toliko siromašna i konfuzna da ju je nemoguće usporediti s prošlošću. Okružene prljavštinom, prašinom i blatom, te građevine su zbog svoje

zapuštenosti "uklopljene u okoliš" i ne pružaju nam užitek da se ponosimo njima, jednako kao ni konaci koji su u mome djetinjstvu jedan za drugim nestajali u plamenu.

Taj je osjećaj usporediv s iskustvom Dostojevskog: za svoga boravka u Švicarskoj on nikako nije mogao shvatiti silnu ljubav stanovnika Ženeve prema svome gradu. U jednom pismu taj se gnjevni nacionalist ljuti na Zapad: "Oni najobičnije stvari, čak i stupove na ulici, doživljavaju kao nešto jako lijepo, prelijepo." Čak i kad vam objašnjavaju kako stići na neku običnu adresu, Ženevljani se ponose povijesnim ambijentom u kojem žive, pa kažu: "To vam je iza one velebne i vrlo graciozne brončane fontane." Neki bi Carigradanin međutim u sličnoj situaciji kazao: "Skreni kod one presahle česme i nastavi ulicom duž zgarišta", usto još i s nelagodom zbog svega čega će se stranac nagledati u tim sirotinjskim ulicama. Jedan nasumce izabran primjer potječe iz priče Remek-djelo i lijepa Helena (Bedia ve Giizel Ele-ni) Ahmeta Rasima, jednog od najvećih istanbulskih pisaca, o kojemu ću govoriti kasnije: "Prođite pored Ibrahim-pašina ha-mama. Produžite još malo i na desnoj strani vidjet ćete trošnu kuću koja gleda na ruševine hamama na početku ulice." |

114

Dobrohotni]! Carigradanin, a možda i svatko drugi, objasnio hi kako stići na tu adresu s pomoću orijentira kao što su male trgovine i kavane, koje su najveće bogatstvo Istanbula. Jer, najbrži način da čovjek prestane jadikovati nad tim što je samo ostatak nekoć moćnoga carstva jest da se uopće ne zanima za povijesne spomenike i da ne obraća pažnju na arhitektonska obilježja po kojima se ti spomenici razlikuju jedan od drugoga. Tako postupaju Carigradani, potpomognuti siromaštvom i neznanjem: nimalo ne haju za "povijest", ponašaju se kao da su ta zdanja danas podignuta, te iz gradskih bedema odvaljuju kamenje da bi ga iskoristili za svoje građevine, ili pak te bedeme kane restaurirati betonom. Paljenje i rušenje stare građevine kako bi se na istome mjestu izgradio "zapadnjački, moderni" stambeni blok također je jedan od načina zaborava. Sav taj nemar

115i rušenje na koncu povećavaju tugu pridodajući joj i nijansu i uzaludnosti i uboštine. Osjećaj tuge što ga uvećavaju propast, i gubitak i sirotinjska patnja, priprema Carigradane za nove poraže i drugačije siromaštvo.

Ono što u tom pogledu razlučuje huziin (tugu) od tristesse posve je jasno: tristesse, osjećaj o kojem Claude Levi-Strauss piše u svojoj nenadmašnoj knjizi, jest osjećaj koji u jednome zapadnjaku pobuđuju tropi i svi oni siromašni i veliki gradovi, beznađe i ljudske mase u njima. On ne govori o stanju duha tih gradova i ljudi koji u njima žive, nego o grizodušju jednoga zapadnjaka koji je onamo dospio, o njegovoj odlučnosti da odbaci predrasude i klišeje, te o krajnje ljudskoj boli, pomiješanoj s osjećajem sažaljenja. Huziin je pak reakcija Carigradanina na vlastito stanje, a ne reakcija nekoga izvana. "Klasična" osmanska glazba, turski pop i glazba nastala u osamdesetim godinama, poznata pod imenom "arabeska", neprekidno izražavaju taj osjećaj, koji u različitim nijansama i stupnjevima varira između samosažaljenja i žalovanja. Zapadnjak koji izvana stigne u grad većinom ne osjeća ni "tugu" ni melankoliju. Čak se i Gerard de Nerval, koji je bio toliko melankoličan da je na koncu smogao snage da se "uspješno" ubije, u Istanbulu zabavljao ponesen bojama, životom, žarom i ritualima grada, pa je čak i na grobljima znao čuti ženski smijeh. Možda njegova zapažanja i ne potječu od toga što se u godinama njegova boravka u Istanbulu nije jasno čutio osjećaj postupnoga propadanja i gubitništva i što je Osmansko Carstvo još uvijek bilo na nogama, nego stoga što je Nerval debelu knjigu Voyage en Orient (Put na Istok) zapravo i pisao da bi zaboravio svoju melankoliju, koristeći pritom kliše-jizirane boje zapadnjačkih maštanja o Istoku.

Budući da sam već kazao kako istanbulska tuga izvire iz siromaštva, poraza i gubitničkog osjećaja, vraćam se na značenje riječi huziin u Kur'anu. Istanbul nosi tugu kao vlastiti izbor, a ne kao nekakvu "prolaznu bolest", neku "bol koja nas je zadesila i koje se treba osloboditi". Ako se to posebno značenje riječi huziin i približuje melankoliji Roberta Burtona ("Sva druga uživanja isprazna su. Nijedno od njih nije slatko koliko melanko-

liia", piše on)> u usporedbi s načinom na koji se Istanbul nosi svojom tugom Burtonov humor i ismijavanje samoga sebe nalikuju uobražavanju, pa i oholom razmetanju. I suvremeno tursko pjesništvo Republike prilazi tuzi s istim uvjerenjem: ono je objeručke prihvaća kao neumitnu sudbinu, kao osjećaj koji spašava čovjekovu dušu i daje joj dubinu. Taj osjećaj istodobno slični na kakav zamagljen prozor koji razdvaja pjesnika i život. Život je tužna projekcija, za pjesnika privlačnija i od samoga života. I Carigradani se zbog svoga siromaštva i osjećaja da su pregaženi na sličan način povlače u sebe. Dok poštovanje koje "tuga" (huziin) uživa u sufijskoj književnosti⁸² s jedne strane donosi korist osjećaju svjesnog povlačenja u sebe pred životom, s druge se pak strane čini kako je upravo ta "tuga" svjesno i gordo odabran razlog neuspješnosti, neodlučnosti, gubitničkog mentaliteta i siromaštva stanovnika grada. Tako pojmljena, tuga se može predočiti ne samo kao posljedica oskudice i velikih gubitaka u životu, nego - što je još važnije - kao stvarni uzrok svega toga. Junaci turskih filmova iz moga djetinjstva i mladosti, kao i junaci mnogih stvarnih priča kojima sam tih godina bio svjedokom ili sam o njima čitao, nisu pokazivali zanimanje za svoje bližnje, novac i uspjeh, upravo zbog osjećaja tuge što su ga od rođenja "nosili u sebi". Tuga ne samo da paralizira Carigradanina, ona je i isprika za njegovu paraliziranost. Strast prema uspjehu, koju Balzac odobrava posredstvom svojih junaka poput Rastignaca, i koju smješta u samo srce grada, daleko je od tuge kao svijesti o tome da si kao pojedinac suprotstavljen zajednici. Tuga Carigradana otupljuje njihov stvaralački odnos prema ustaljenim društvenim vrijednostima i načinu ponašanja, i podržava moral koji nalaže da pojedinac bude zadovoljan malim, da ni po čemu ne odskače od drugih i da bude samozatajan. Tuga koja poštuje osjećaj solidarnosti nužne kako bi se preživjelo u vremenima neimaštine i bijede otvara mogućnost da se život i grad iščitavaju i unatrag. Budući da poraz i neimaštinu ne prihvaća kao posljedicu života, nego kao časno polazište s kojega se kreće u sam život, takav stav Maziva poštovanje, ali istodobno i zbunjuje.

Neimaština, zbu-

njenost i dominacija crno-bijelog, dakle ono što se u istanbul-ski život uvuklo kao nesavladiva i neizlječiva bolest i što je na koncu i prihvaćeno kao sudbina, na taj se način doživljava kao kakva počast, a ne kao neuspjeh ili nesposobnost.

Takav stav posve odudara od stava Montaignea (mnogo godina kasnije i Flauberta), koji je vjerovao u ideje racionalizma i individualizma. Govoreći o pojmu tristesse još 1580 i neke godine, Montaigne je, iako i sam melankolik, ustvrdio da mu je taj osjećaj vrlo dalek. Ciljajući na to da je netočno riječ tristesse tumačiti riječima Mudrost, Vrlina i Savjest (neki su ih pisali velikim slovima), Montaigne izražava svoje simpatije za to što Talijani riječi tristezza pripisuju značenje jedne vrste štetne i mahnite pakosti. Za Montaignea je tuga (isti stav ima i o smrti) nešto što intelektualac koji živi sa svojim knjigama nastoji pobijediti razumom. Istanbul pak živi tako da se kao veliki grad prema tuzi odnosi pozitivno. Pridajući važnost tom osjećaju, prisvajajući ga s ponosom i uzdižući ga do trijumfa, suvremena turska književnost, poezija i glazba istanbulske provenijencije promiču tugu u središte koje grad određuje kao zajednicu i ujedinjuje

118

Junaci romana Huzur (Spokojstvo), najvećeg od svih roma-posvećenih Istanbulu, osuđeni su na gubitak volje i poraz zbog tuge koju u njima izaziva povijest grada i osjećaj propasti • gubitništva. Zbog tuge se ni ljubav ne može mirno okončati. Ljubavna priča u istanbulskim crno-bijelim filmovima, koja nam se čini stvarnom i koja nas najviše pogađa, završava melo-dramatski jer je mladić zapravo od samoga početka gubitnik, i od rođenja "tužan". Čim se poistovjetimo s tužnim junacima iz većine tih crno--bijelih filmova, odnosno s junacima Tanpinarova romana Huzur, koji ne mogu biti sretni zato što su se povukli u sebe, što im nedostaje odlučnosti i poduzetnosti te što su pokleknuli pred zahtjevima koje pred njih stavlja povijest i njihova sredina, tada i istanbulski krajolici, koliko god nam u filmskim prizorima bili "lijepi", neusporedivi, živopisni ili poznati, počinju vibrirati istom tugom. Kad ponekad, mijenjajući televizijske kanale, slučajno naiđem na crno-bijele ulične prizore iz tih filmova i nastavim gledati površno i

od sredine filma, stane me kopkati jedna misao. Kad naime vidim popločene ulice i junaka koji, zamišljajući svoju dragu kako se udaje za drugoga, korača pogleda uperena u osvijetljene prozore drvene kuće u zabačenoj četvrti, ili kad vidim crno-bijelu panoramu Bospora i u nju zagledana junaka koji je, iz prkosa prema bogatom i moćnom tvorničaru, svoju samozatajnost pretvorio u demonstraciju ponosa i volje, razmišljam o tome kako tuga što mu slama volju ne izvire iz žalobne priče o njemu samome, ili iz nemogućnosti da ostvari ljubav, nego naprosto iz krajolika, ulica i prizora Istanbula. Tad mi kroz glavu proleti misao da ću, promatrajući samo krajolik, samo filmske prizore sporednih ulica, shvatiti)unakovu priču i moći razumjeti njegovu tugu. I likovi Tanpinarova romana Huzur, koji u odnosu na te popularne filmove Pnpada neusporedivo "višoj umjetnosti", tuguju na isti način: kad odnosi među njima skrenu u slijepu ulicu, kad odu šetati Bosporom, ili dok u sporednim istanbulskim ulicama proma-traju ruševine starih građevina. ' roblem istanbulskih pisaca i pjesnika koji, s jedne strane,

119if • U • * • •"

iii "

M>' | ('= "" "" ' "

dijele s gradom tugu i osjećaj propasti i gubitništva, a s druge pak uživaju u čitanju (kao Tanpinar, autor romana Huzur), i koji osjećaju oduševljenje zapadnom kulturom i želju da budu suvremeni, još je zamršeniji i žalosniji. Takvi su u procjepu između osjećaja zajedništva koji im omogućuje da se naslađuju tugom, i racionalističke ili emotivne samoće jednog Mon-taignea ili Thorea, na koje upućuju knjige sa Zapada. Otkriće nove predodžbe Istanbula, koju su neki od tih pisaca razvili kao rješenje tog problema, već je postalo dijelom moje pripovijesti i dijelom Istanbula. Ovu sam knjigu napisao razgovarajući i raspravljajući s djelima četvorice tužnih istanbulskih pisaca koji su, zahvaljujući velikome trudu, čitanju, šetnjama i spletu slučajnosti, otkrili i razradili tu predodžbu o svome gradu.

12.0

II.

Četiri tužna, usamljena pisca

U djetinjstvu sam vrlo malo znao o njima. Bio sam pročitao tek nešto malo svima poznatih pjesama jednoga od njih - velikog, debelog pjesnika Jahje Kemala. Pozornost su mi najprije privukle ilustracije koje su tiskali uz novinske članke jednog drugog čovjeka od pera - popularnog povjesničara Rešata Ekre-ma Kočua, koje su prikazivale osmanlijske metode mučenja. Još kao desetogodišnjak sve sam ih znao poimence nabrojiti jer je njegove knjige moj otac imao u svojoj knjižnici. Ali, u to vrijeme one još uvijek nisu utjecale na moju predodžbu o Istanbulu, koja je tek nastajala. Kad sam se rodio, sva četvorica su bili živi i stanovali su u Istanbulu, svega pola sata hoda udaljeni od mene. A kad sam navršio desetu, svi osim jednog već su bili mrtvi, a nijednoga nisam vidio za njegova života. U kasnijim godinama, dok sam stvarao sliku Istanbula svoga djetinjstva, crno-bijele slike iz mojih sjećanja pobrkale su se s onim što su njih četvorica pisali o Istanbulu, te bez njih više nisam mogao razmišljati o svome Istanbulu. Neko vrijeme

121- imao sam tada oko trideset pet godina i maštao o tome da u stilu Ulyssesa napišem veliki roman o Istanbulu - prepuštao sam se uživanju zamišljajući kako ta četvorica tužnih pisaca še-taju ulicama kojima sam i ja u djetinjstvu šetao. Zamišljao sam, J primjerice, kako debeli pjesnik objeduje u restoranu Abdul-lah-efendije na Bejogluu, kamo je redovito odlazio (i gdje je neko vrijeme i moja baka po majci objedovala jednom tjedno), a onda, mrzovoljan, jadikuje zbog obilja hrane koju je pojeo. Zamišljao sam kako će, dok glasoviti pjesnik bude ručao, ispred restorana proći povjesničar Koču u potrazi za gradom za svoju Enciklopediju Istanbula. Potom, da će taj novinar i povjesničar, koji je volio lijepe mladiće, u jednoj od sporednih ulica Bejo-glua od nekog lijepog dječaka, prodavača novina, kupiti dnevni list u kojem je objavljen članak romanopisca Tanpinara. U isto bi se vrijeme oniski memoarist Abdulhak Šinasi Hisar,⁸³ koji- | je, opsjednut čistoćom, nosio bijele rukavice i rijetko izlazio iz kuće, trebao posvađati s prodavačem iznutrica zato što mu nije umotao u čist papir jetrica koja je kupio. Zamišljao sam kako ta četiri junaka ponekad šetaju u isto vrijeme, nekad po istoj kiši, nekad na istome uglu ili uzbrdici, te kako im se u toj šetnji

putevi križaju.

Raskrilio bih pred sobom karte Bejoglua, Taksima, Džihangi-ra i Galate, koje je izradio glasoviti hrvatski kartograf Pervitić,⁸⁴ i krećući se njima ulicu po ulicu, zgradu po zgradu, utvrđivao bih maršrutu kojom bi morali proći moji junaci. Provjeravajući pamćenje, u mašti sam si potanko predočivao u kojoj bi se cvjećarnici, kavani, gostionici ili mliječnom restoranu mogli susresti. Mirisi jela u tim zalogajnicama, retci novina pohabanih od stalnog čitanja, zidni plakati koji po meni grad čine gradom, ulični prodavači, reklame na autobusima i mnoge druge slične stvari, primjerice, poruke ispisane pokretnim slovima od žarulja, nekoć smještene na vrh jedne velike (u međuvremenu srušene) zgrade na rubu Taksima, sve su to bile točke koje bi privukle pozornost te četvorice tužnih junaka. Kad god mi padnu na um ti pisci, pomislim: ono što grad čini osobitim nije samo njegova topografija, nisu samo njegove zgrade i ljudi, odnosno

12.2.

I'ke koje su najčešće proizvod niza slučajnosti; mora postojati . oravi trenutak kad se dogode sve te dokučive i nedokučive slučajnosti, na kojima ljudi (koji poput mene već pedeset godina vjve u istim ulicama) grade uspomene, mora postojati trenutak kad se međusobno slože sva slova, boje i maštarije. Tad u mašti sebi utvaram da sam se u djetinjstvu i mogao susresti s tom četvoricom tužnih pisaca.

Sigurno sam se, kad me je majka prvi put odvela na Bejoglu, susreo s romanopiscem Tanpinarom, koji mi je od njih bio najbliži. I rni smo poput njega navraćali u knjižaru Hachette kraj Tunela.

Romanopisac s nadimkom Kirtipifa zapravo je i živio u jednoj sobici pansiona Narmanli, odmah preko puta te knjižare. I

"Apartman Ongan" na Ajazpaši,⁸⁵ u koji se me odnijeli nakon što sam se rodio jer su gradili "Apartman Pumuk", nalazio se nasuprot Hotela Park, u kojem je posljednje godine svoga života proveo pjesnik Jahja Kemal, Tanpinarov iteor i učitelj. Nije li tih godina romanopisac Tanpinar svečeri navraćao u Hotel Park vidjeti pjesnika Jahju Kemala? Kad smo se kasnije preselili na Nišantaš, moguće je da sam ih viđao i u slastičarnici hotela, u koju je majka

često odlazila kupiti kolače. I Abdulhak Šinasi Hisar, kojega spominjem kao pisca memoara, često je odlazio na Bejoglu u kupnju ili na objed, isto kao i poznati povjesničar Koču. Sigurno sam se i s njima susreo.

Zamjećujem da se ponašam kao svi pravi obožavatelji: u prostoru omeđenom nevažnim detaljima iz filmova i života glasovitih filmskih zvijezda, i vlastitim životom, oni love slučajne susrete sa svojim idolima. Ali, pjesme, romani, priče, članci, uspomene i enciklopedije te četvorice junaka, o kojima ću povremeno govoriti i raspravljati u ovoj knjizi, pripremili su me za duh grada u kojem živim. Svojim kaotičnim i stvaralačkim stavom prema prošlosti i sadašnjosti ili, kako to zapadnjaci vole reći, prema Istoku i Zapadu, ta su mi četiri pisca dala naslutiti kako s knjigama koje volim, i s uživanjem u suvremenoj umjetnosti, mogu uspostaviti vezu između života grada i njegove kulture.

Oči svakoga od tih ljudi od pera u nekom je razdoblju za"

123

bljesnuo sjaj zapadne, ponajviše francuske književnosti i umjetnosti. Pjesnik Jahja Kemal u mladosti je proveo devet godina u Parizu, i ondje se upoznao s Verlaineovim i Mallarmeovim pjesništvom i s idejom "čiste poezije", za koju će kasnije tražiti "odgovarajući nacionalni naziv". I Tanpinar, koji je Jahju Ke-mala pamtio kao "neku vrstu oca", zanosio se istim pjesnicima i Valeryjem. Na čelu francuskih pisaca kojih se sva trojica, skupa s memoaristom A. Š. Hisarom, nipošto nisu htjeli odreći, i o kojima su bili ovisni, nalazio se Andre Gide. Tanpinar je od Theophilea Gautiera, kojemu se divio i Jahja Kemal, naučio riječima predložiti krajolik.

Veliko divljenje francuskoj književnosti i zapadnoj kulturi, koje je u njihovoj mladosti ponekad bilo gotovo ravno dječjem zanosu, nepovratno ih je poučilo da u svojim djelima moraju biti suvremeni, dakle imati prozapadne nazore. Željeli su pisati kao Francuzi, u to nema nikakve sumnje. Ali, znali su i to da, budu li pisali kao zapadnjaci, neće biti originalni poput njih. Francuska je kultura naime u njih nepovratno usadila i ideje autentičnosti, izvornosti i nepatvorenosti, zajedno s idejom suvremene književnosti.

Proturječnost koju su osjećali između zahtjeva da moraju biti prozapadnjački raspoloženi i istodobno "autentični" mučila je te stvaraoce ponajviše u godinama kad su "vlastitim glasom" počeli stvarati svoja prva djela.

Drugo što su htjeli pomiriti s idejom originalnosti i autentičnosti bili su pojmovi "umjetnost radi umjetnosti" i "čista poezija", koje su naučili od pisaca poput Gautiera i Mallarme. I na druge prozaiste i pjesnike njihova naraštaja utjecali su neki francuski pisci, koje su i oni čitali s istim zanosom, ali se nisu time opterećivali budući da je sve što su naučili bilo više vodeno porivom "da budu korisni" i da podučavaju, negoli željom da budu autentični. Dok su se ti pisci, krenuvši putem čiji je jedan smjer vodio k didaktičkoj književnosti, a drugi težio dnevnoj politici, zanimali za uzore poput Hugoa ili Zole, dotle su Jahja Kemal, Tanpinar ili Abdulhak Šinasi Hisar razmišljali što će s Verlaineom, Mallarmeom i Proustom. Još ponešto ih je mučilo: najprije propast Osmanskoga Carstva i opasnost da p^o~

12.4 '• , • : ; .

stanu kolonija Zapada, a kasnije i turski nacionalizam, koji je bio uporište turske Republike.

U želji da, vodeni svojom estetskom intuicijom, budu što dalje od didaktike i politike, našli su se pod pritiskom zahtjeva koje je pred njih stavljao nacionalizam. Osjećali su i to da se, zbog estetskih nazora koje su usvojili u Francuskoj i u Turskoj, nikada neće moći oglasiti snažno i autentično kao Mallarme ili Proust. Ipak, ono za čime su tragali pronašli su u nečemu što je bilo i autentično i poetično - u propasti Osmanskoga Carstva, u kojem su se rodili i odrasli kao dio jedne velike civilizacije. Duboko svjesni činjenice da je osmanska civilizacija nepovratno propala, ti su pisci izgradili poetski stav koji im je omogućavao da o prošlosti govore ne zapadajući u zamku plitke nostalgije, hvalisanja poviješću ili pak agresivnog nacionalizma i kolektivizma, čijom su žrtvom bili mnogi njihovi suvremenici. Istanbul, u kojem su tragovi velikoga gubitka nastavili postojati kao ruševine, bio je njihov grad. Znali su da će progovoriti autentičnim glasom samo ako se predaju tužnoj poeziji

pada i propasti.

U glasovitome tekstu pod naslovom "Filozofija kompozicije" Edgar Allan Poe veli da mu je u vrijeme pisanja poeme "Gavran" jedna od najvećih poteškoća bila kako napisati pjesmu melankoličnog prizvuka. Voden onom istom hladnokrvnom logikom koju je preuzeo od Coleridgea, Poe zaključuje da je smrt najme-'ankoličnija tema. Kasnije se pita kada tema melankolične smrti Postaje i poetična, te na to pitanje odgovara logikom inženjera: Kad se dovede u najtješnju vezu sa smrću!" Zbog toga je, kaže, Sfedište svoje poeme smjestio umrlu ljepoticu.

125',1

Posve je sigurno da spomenuta četiri pisca (utvarao sam si da sam ih u djetinjstvu mogao susresti) hotimice nisu slijedila Poe-ovu logiku, ali su sva četvorica osjećala da će progovoriti svojim autentičnim glasom jedino ako prošlosti Istanbula priđu s tuL-', nom spoznajom da je ta kultura mrtva, da se nikada neće vratiti i i da je zauvijek nestala. To što im se, dok su promatrali ljepotu f minulih vremena i život staroga Istanbula, pogled povremeno l zaustavljao na odbačenom tijelu mrtve ljepotice, odnosno grad-] skim razvalinama, priskrbljivo je prošlosti dostojanstvo i po-S etičnost. Taj poetski i izbirljiv pogled, koji bih mogao nazvati "tugom nad razvalinama", ne samo da je te pisce učinio onim što je jedna nasilna država i htjela - nacionalistima, nego ih je i sačuvao od poslušništva i podčinjavanja, kojima su se priklanjali neki njihovi suvremenici zaljubljeni u povijest, i čiji je jedan krak uvijek vodio u otvoreno nasilje. Ono što nam dopušta da nepomućena uma uživamo u uspomenama Nabokova, u besprijekornosti i bogatstvu njegove aristokratske porodice, jest to što pisac, koji nam se obraća s drugoga kontinenta i na drugome jeziku, na početku svoje knjige otvoreno kaže da je taj svijet odavno nestao, skončao, da se nepovratno istrošio. Igre vremena i pamćenja, koje odgovaraju bergsonovskom duhu razdoblja (i kojima su pribjegavala i četvorica tužnih pisaca), poput nekog estetskog užitka samo oživljavaju prolaznu iluziju da bi prošlost još i sada mogla biti živa, kao što danas "žive" razvaline Istanbula.

I kod četvorice mojih tužnih pisaca ta iluzija opstaje zahvaljujući igri, tuži koja nastupi nakon svršetka igre i ideji o nera-skidivoj povezanosti smrti i ljepote. No ideja da ljepota nestale civilizacije doživljava svoj konačan kraj, ishodišna je točka svega ostalog. Dok Abdulhak Šinasi Hisar s nostalgijom i tugom govori o onome što naziva "bosporskom civilizacijom", najednom prekida pripovijedanje i, kao da mu je ta misao sinula baš tog trena, dodaje: "Civilizacije su, kao i ljudi, prolazne. Znamo da se one koje su proživjele svoje doba neće vratiti, jednako kao ni ljudi."

Četvoricu pisaca povezuje to što su tu spoznaju i tugu koju izaziva gubitnički osjećaj pretočili u poeziju. A da bi tu tugu osjetili, trebali su se samo osvrnuti na doba u kojem žive, a ne na prošlost Istanbula. I kad su to učinili, vidjeli su da prošlost živi u ruševinama, u Istanbulu njihova vremena.

Nakon Prvog svjetskog rata, pjesnik Jahja Kemal i romanopisac Tanpinar čitali su djela zapadnih putopisaca kako bi stvorili predodžbu ne samo tužnog, nego i "tursko-osmanskog" Istanbula; a kad su se otisnuli u šetnje među razvalinama u rubnim dijelovima grada, Istanbul je imao tek nešto više od pola milijuna stanovnika. U mome djetinjstvu, krajem pedesetih, imao ih je oko milijun, a već početkom 2000. godine u njemu je živjelo oko deset milijuna ljudi. Ostavimo li po strani Bospor, Peru i stari grad, stanovništvo današnjega Istanbula uvećalo se deset puta u odnosu na grad koji su vidjeli ti pisci.

Pa ipak, najraširenija slika Carigradana o vlastitome gradu onakva je kakvom su je stvorila ta četvorica pisaca. Razlog leži u tome što su stanovnici nekoć prigradskih naselja, koja su u Minulih pedeset godina pripojena gradu, vrlo malo pridonijeli

Novoga Istanbula (iznimka su stanovnici Bospora, povijesna poluotoka i starih gradskih jezgri). Tomu je pogodovalo nešto: kako pokazuju ankete, ti se ljudi ne osjećaju Carigradan

ima jer žive u udaljenim naseljima u kojima - tako se kaže - ima desetogodišnje djece koja još nisu vidjela Bospor". Budući da je razapet između tradicionalne i

zapadne kulture, između silno bogate manjine i prigradskih naselja u kojima žive milijuni siromaha, budući da je] otvoren za neprekidan priljev novih stanovnika i podijeljen na! dva dijela, Istanbul već pedeset godina nitko istinski ne osjeća | svojim domom.

Četvoricu tužnih pisaca, koje ću još spominjati u ovoj knjizi, ponekad su nazivali "natražnim" jer su se u prvih četrdeset godina Republike u svojim djelima više bavili ostacima prošlosti i osmanskim načinom života, negoli maštanjima i utopijama o pozapadnjenju.

Međutim, živeći u gradu, oni su se samo željeli nadahnuti dvjema velikim kulturama, dvama temeljnim vrelima koja novinari grubo nazivaju "Istokom" i "Zapadom". Osjećaj u gradu sveprisutnoga zajedništva dijelili su s ostalima zbog tuge koju su iskreno ćutjeli, ali su, promatrajući grad očima zapadnjaka, istraživali ljepotu što je osjećaj tuge daje krajoliku i djelu. Nagonski način samozaštite kojoj su pribjegavala sva četiri carigradska pisca radi očuvanja nužne samoće sastojao se u tome da se ponašaju suprotno od onoga na čemu su ustrajavale država, javne institucije i razna udruženja: da se ponašaju kao "zapadnjaci" onda kad se od njih tražilo da budu "istočnjaci", i kao "istočnjaci" kad su drugi ustrajavali da se ponašaju kao "zapadnjaci".

Pisac memoara Abdulhak Šinasi Hisar, pjesnik Jahja Kemal, koji je o svome prijatelju Šinasiju napisao knjigu, njegov učenik i kasnije blizak prijatelj, romanopisac Ahmet Hamdi Tanpınar, i novinar i povjesničar Reşat Ekrem Koçu... Ta četiri tužna čovjeka od pera svoje su živote preživjeli sami, ne ženeći se. Sami su i umrli.

Izuzevši Jahju Kemala, svi su na samrti osjećali tugu zbog toga što svoje djelo nisu priveli kraju onako kako su željeli, što su im knjige ostale nedovršene, ili zbog toga što nisu mogli doprijeti do čitatelja. A najveći i najutjecajni pjesnik Istanbula, Jahja Kemal, ionako je za života odbijao objaviti knjigu.">

'(>">'•

!:"A

--*V> .•

12.

Baka

Kad bi je pitali, odgovarala bi kako vjeruje u ataturkovski zanos europeizacijom, ali zapravo nije marila ni za Zapad ni za Istok, kao ni svi drugi koji žive u Istanbulu. Zapravo, iz kuće je izlazila vrlo rijetko. Nije se zanimala ni za spomenike, ni za povijest, ni za "ljepote" Istanbula, kao ni većina stanovnika koji svoj grad naprosto doživljavaju kao svoj dom. Međutim, u učiteljskoj je školi učila povijest. U Istanbulu, onom iz dvadesetih godina prošloga stoljeća, učinila je nešto vrlo odvažno: prije no što se zaručila s mojim djedom i udala za njega, našla se s njim vani, sama samcata, i otišla u restoran. Zamišljam da je to bio neki restoran-kasino na Peri, budući da su za stolom sjedili jedno naspram drugom i da su ondje posluživali alkohol; a kad ju je moj djed upitao što će popiti (misleći na čaj, limunadu i si.), baka je, misleći da joj nudi alkoholna pića, odvrátila strogim glasom:

"Ne pijem alkohol, gospodine."

Kad bi, četrdeset godina kasnije, s brojnim članovima porodice popila čašu piva uz praznični ili novogodišnji objed, pa se oraspoložila, dugo bi se grohotom smijala ispričavši tu, svima dobro znanu priču. Ako je baka u nekom posve običnom danu sjedila u svojoj omiljenoj fotelji u salonu, smijeh koji je iz nje Provaljivao nakon te priče pretvarao se u suze zbog prerane smrti "tog iznimnog čovjeka", moga djeda, kojeg sam vidio tek na nekoliko fotografija. Dok je plakala, trudio sam se zamisliti kako je i baka nekoć radosno šetala gradskim ulicama. No to je "o teško, onoliko koliko mi je bilo teško zaobljenu i spokojnu enu na Renoirovu platnu zamisliti kao vitku, visoku i nervoz-nu ženu s Modiglianijeve slike. Djedova neočekivana i prerana smrt od leukemije, nakon što se dobro obogatio, učinila je baku "glavom" naše velike porodice. Kad bi se kuhar Bekir, koji je bio neka vrsta bakinog životnog prijatelja, umorio od njezinih beskrajnih zapovijedi i prigovora, uzvraćao bi joj polušaljivim tonom: "U redu, gazdarice!" Međutim, bakino gazdovanje i gospodarenje vrijedilo je

samo u kući, po kojoj je hodala s velikim svežnjem ključeva u ruci. Otac i stric su još kao mladi ljudi preuzeli od nje tvornicu preostalu iza djeda, potom se upustili u velike građevinske poslove i, suočeni

sa stalnim bankrotima koji su bili posljedica pogrešnih ulaganja, tjerali svoju majku da prodaje jednu za drugom zgrade, katove i imetak koji su naslijedili od oca, a baka, koja uopće nije izlazila iz kuće, samo bi malo otplakala i posavjetovala ih da idući put budu oprezniji.

Jutra je provodila pod svojim velikim, debelim pokrivačem, naslonjena na goleme perjane jastuke naslagane jedan na drugi-Na jastučić koji je stavljala na pokrivač svakog bi jutra kuhar Bekir brižno spuštao veliki pladanj, na kojemu su bila meko kuhana jaja, masline, masni bijeli sir i prepečenac (prizor su kvarile jedino stare novine, stavljene između jastučića s cvjetnim uzorkom i pladnja), i baka bi dugo doručkovala čitajući

130

ovine u postelji ili primajući prve jutarnje posjetitelje. (Od je sam naučio uživati u ispijanju zaslađena čaja s komadićem rvrđog bijelog sira u ustima.) Svakoga jutra navraćao joj je stric; nije mogao otići na posao a da ne poljubi i pomiluje majku. Tetka je, isprativši muža na posao, svraćala s torbom u ruci. Kako bih prije polaska u školu naučio čitati i pisati, i ja sam se, kao i brat dvije godine ranije, svakoga jutra uvlačio pod bakin pokrivač s bilježnicom u ruci, trudeći se od nje naučiti tajnu slova. Tek kasnije, u školi, otkrio sam da mi je učenje od drugih dosadno te da, kad pred sobom ugledam prazan list papira, dobivam želju ne da pišem, nego da šaram i švrljam po njemu.

Točno usred tih sati opismenjavanja u sobu je ulazio kuhar Bekir i svakoga jutra istim riječima postavljao isto pitanje:

"Što ćemo im danas ponuditi?"

To se pitanje postavljalo vrlo ozbiljno, kao da se donosi odluka o tome što će se toga dana spremati u[^] kuhinji neke velike bolnice ili vojarne. Baka i kuhar nabrajali su tko će iz našega "apartmana" doći na ručak i večeru i što će se kuhati, i dok su se trudili pronaći nadahnuće u "dnevnome meniju" otisnutom na listu kalendara "Prosvjete" za taj dan (meni je uvijek bio pri dnu stranice prepune raznoraznih čudnih obavijesti), ja sam promatrao gavrana koji je oblijetao grane čempresa u stražnjem dvorištu.

Kuhar Bekir, koji - unatoč teškome poslu - nikada nije gubio smisao

za šalu, svakome je od nas, bakinih unuka koji smo se smucali po prenapučenoj kući, bio nadjenuo po jedno ime. Moje je bilo "Vrana". Kad sam ga mnogo godina kasnije pitao zašto je odabrao baš to ime, kazao mi je da sam stalno gledao vrane na susjednom krovu, i da sam bio vrlo mršav. Moj brat, koji se nikada nije odvajao od svoga medvjedića jer je uz njega bio jako vezan, nosio je nadimak "Dadilja"; jednog mog bratića prilično kosih očiju zvao je "Japanac", drugoga pak "Koza" jer je bio tvrdoglav; jednoga je - jer je bio nedonošče - zvao šestomjesečni". Godinama su nas u kući zvali tim nadimcima, u kojima sam uvijek osjećao nježnost.

Kao u majčinoj sobi, i u bakinoj se nalazio jedan zgodni toa-131letni stolić, u kojem bi nestajao moj odraz kad bih raskrilio stranice njegovih zrcala i uvukao se među njih, no bilo mi je zabranjeno dirati ga. Jer baka, koja je prvu polovicu dana provodila u krevetu, taj toaletni stolić nije koristila za šminkanje, nego ga je tako namjestila da iz kreveta može u zrcalima vidjeti sve što se nalazi u dugom hodniku - "vrata za posluđu", predsoblje i drugi kraj hodnika, sve do prozora koji su gledali na ulicu, te je tako mogla nadzirati cijelu kuću, one koji ulaze i izlaze, one koji u nekom kutu razgovaraju, ili unuke koji se tuku. A kako je u ogledalu toaletnog stolića bilo teško razabrati tko se kreće udaljenim dijelom uvijek mračne kuće, baka bi, kad ne prepozna tko je prošao drugim krajem hodnika, na primjer pored stola urešenog sedefnim intarzijama, iz svoga kreveta glasno dozivala Bekira, a on bi smjesta dojurio k njoj i izvijestio je o tome tko je ondje i što radi.

Osim što je čitala novine i povremeno vezla cvjetne uzorke na jastučnicama, baka je većinu popodneva provodila pušeći i igrajući bezik⁸⁷ s gospođama s Nišantaša, svojim vršnjakinjama. Sjećam se da su ponekad igrale i poker. Volio sam sjesti sa strane i razgledati razne kovanice (izbušene, nazubljene, neke sa sultanskom tugrom) propaloga Carstva, koje su ispadale iz svežnja karata i vrećice od mekog, jarko crvenog baršuna.

Jedna od tih gospoda za kartaškim stolom potjecala je iz harema koji je bio zatvoren jer je obitelj osmanskih vladara - ne usuđujem se kazati osmanska dinastija - nakon propasti Carstva morala napustiti

Istanbul. Po izlasku iz harema udala se za jednog djedovog poslovnog prijatelja. Iako su baka i ta gospoda, čiji smo pretjerano otmjen način izražavanja brat i ja oponašali, bile prijateljice, oslovljavale su jedna drugu s "gospodo" i "poštovana gospodo", a istodobno su, vidno sretne, halapljivo jele masne čoreke⁸⁸ i kriške kruha prelivevene rastopljenim masnim sirom, koje je kuhar donosio iz pećnice. Obje su bile debele, ali neopterećene time jer su živjele u vremenu i kulturi koja od toga nije pravila problem. Kad bi moja debela baka "jednom u sto godina" poželjela izaći ili otići na neki prijem, u završnoj etapi priprema za izlazak, koje bi trajale dani-132 ,

iz prizemlja su pozivali gospodu Kamer, vratarevu ženu, da m snagom zategne vezice na njezinu korzetu. Nepomičan, ratio sam natezanja i rasprave iza bakina paravana, povike "lakše, kćeri" i dugi prizor stezanja korzeta. I gospoda mani-kirka-pedikirka, koju bi pozvali nekoliko dana ranije i koja je bakom provodila sate, očarala me svojim uokolo poredanim zdjelicama, sapunastim vodicama, četkama i brojnim drugim priborom; ali, dok bi tuđe ruke lakom "vatrogasnocrvene" boje premazivale nokte na punašnim nogama moje bake, kojoj je u mojim mislima pripadalo posve drukčije mjesto, smotuljci pamuka utisnuti među njezine nožne prste izazivali su u meni i radoznalost i gađenje.

Dvadeset godina poslije živjeli smo u drugim stanovima i drugim dijelovima Istanbula, no svaki put kad bih došao u posjet baki u "Apartman Pamuk", zatekao bih je kako izjutra leži u istome krevetu, među istim torbama* novinama, jastucima i sjenama. Soba je odisala onom jedinstvenom mješavinom mirisa sapuna, kolonjske vode, prašine i drva. Jedna od stvari od kojih se baka nikada nije odvajala bila je ukoričena debela bilježnica, u koju je svaki dan ponešto zapisivala. Ta bilježnica, u koju je unosila račune, sjećanja, popise jela, rashode, planove i meteorološke podatke, bio je u neku ruku i njezin "protokol". Činjenica da je svaki od bakinih unuka dobivao ime po nekome od vladara iz pobjedonosnih godina utemeljenja Osmanskoga Carstva, proizlazila je i iz njezine naklonosti prema Osmanlija-ma, i iz tog "protokola" zbog kojega je -

možda i stoga što je učila povijest - u ophođenju s drugima katkada koristila nekakav podsmješljivi "kurtoazni" jezik. Pri svakom susretu s njom poljubio bih joj ruku i radosno i bez imalo srama stavio u džep papirnatu novčanicu koju bi mi dala. Potom bih joj detaljno 'spričao što rade majka, otac i brat, a ona bi mi tada pročitala što je tom prigodom zapisala u svoju bilježnicu:

Posjetio me unuk Orhan. Iznimno je pametan, iznimno mio. Studira arhitekturu. Dala sam mu deset lira. Inšallah, jed-n^oga će dana biti vrlo uspješan te kao i njegov djed časno pridonijeti da se pročuje ime obitelji Pamuk."

133Pročitavši zabilješku, uputila bi mi zagonetan i vragolast pogled preko naočala koje su njezine od mrežne oboljele oči činile još čudnijima, a ja bih se trudio uzvratiti joj istim osmijehom! ne shvaćajući što se krije iza tog obješenjaštva: šala na vlastiti račun ili pak konačna spoznaja da je život besmislen.

13-

Škola, trenuci dosade i užitka

Prvo što sam naučio u školi bilo je to da su neki ljudi glupi; drugo, da su neki još gluplji. Budući da u toj dobi nisam shvaćao da je stvar zrelosti, profinjenosti i gospodskoga držanja pretvarati se da ne zamjećuješ tu temeljnu i određujuću razliku u životu, jednako kao što se pretvaraš da ne vidiš vjerske, rasne, spolne, klasne, imovinske ili (ovom popisu zadnje pridodane) kulturne razlike, na svako učiteljičino pitanje usplahireno sam dizao dva prsta kako bih pokazao da znarrvtočan odgovor.

U kasnijim mjesecima i godinama to mi je prešlo u naviku. I učiteljica i razred donekle su shvatili da sam dobar i pametan učenik, ali ja sam opet dizao dva prsta kako bih im dokazao da imam odgovor na svako pitanje. Učiteljica mi je rijetko davala riječ; najčešće bi pokazala neki drugi prst u zraku kako bi i drugi daći dobili priliku odgovarati. Nakon nekoga vremena prst mi se sam od sebe dizao u zrak, bez obzira na to jesam li znao odgovor na postavljeno pitanje, ili ne. U tome je bilo svojevrsnog divljenja prema učiteljici i želje da surađujem s njom, kao i želje za samoisticanjem, koja je nalikovala na uznemirenost osobe koja - čak i kad odjene običnu odjeću - stavljanjem nekog skupocjenog nakita

ili kravate želi drugima dati do znanja da je imućna.

Druga stvar koju sam rado prihvatio bila je učiteljčina moć, koja se očitovala kao "autoritet". U "Apartmanu Pamuk" vladalo je kaotično stanje, u vrijeme objeda svi bi govorili uglas. Dlanovi porodice kao da su sami od sebe bili vezani navikama i Pravilima o kojima nitko nije raspravljao, a u koja su se ubrajali ljubav jednih prema drugima, potreba za prijateljstvom, dru-Zenjem i razgovorom, te vrijeme za zajedničke objede i sluša-

134

135nje radija. U našoj kući otac uopće nije bio središte autoriteta i moći; rijetko se pojavljivao, a povremeno je i nestajao. I što je bilo važnije, mene i brata baš nikada nije grdio; ne bi se čak ni namrštiio kad bismo učinili nešto što mu nije bilo po volji. Doista je s pravom mogao reći "To su moja dva mlada brata", što je u kasnijim godinama i običavao činiti predstavljajući nas svojim prijateljima. Zbog toga sam u kući samo majku prihvatio kao "autoritet". Ali, i njezina moć nada mnom proistjecala je više iz želje da budem voljen i mažen, želje koja je izvirala iz mene, a ne stoga što je majka bila neko strano "središte moći" izvan mene samoga. Zbog toga me i zanimala moć učitelja nad razredom koji je brojio dvadeset pet učenika.

Osjećao sam beskrajnu želju da se dokažem kod učiteljice, možda i stoga što sam je poistovjećivao s majkom. Nisam želio samo dati odgovor na svako pitanje, nego i dobro napisati zadaće, biti ljubimac, izgledati drukčije i pametno. "Prekrižite ruke i ne razgovarajte!", rekla bi učiteljica i ja bih, ruku prekriženih na prsima, strpljivo presjedio cijeli školski sat. Ali, polako se počeo gasiti užitak u tome da odgovaram na svako pitanje, da prije svih drugih riješim neki aritmetički zadatak ili da dobivam najbolje ocjene, pa su satovi postali beskrajno dugi i vrijeme je ponekad nevjerojatno sporo protjecalo.

Odvajao bih oči od priglupog, debelog đaka koji se upinjao nešto napisati na ploči, ili od djevojčice koja je učiteljici, đacima, podvorniku, cijelom svijetu upućivala iste dobroćudne i dobrohotne, nasmijane i zdrave poglede, i bacao pogled kroz prozor, na gornje grane kestena koji se vidio između zgrada. Na

njih bi se spustila vrana, i ja bih je pozorno promatrao. Jedini oblak na nebu, koji se ukazivao iza grane i iza ptice čije sam tijelo vidio odozdo, promijenio bi oblik i mjesto. Uspoređivao bih ga s njuškom i glavom lisice, potom s psom. Želio sam da više ne mijenja pseći izgled, da kao pas nastavi svoje putovanje, ali on bi se ubrzo pretvorio u neku od srebrnih šećernica s nožicama iz bifea bakine vitrine, koji nikada nisu otvarali, i ja bih poželio da sam kod kuće. I dok su mi mislima prolazili sjenovita tišina doma i sag koji mi je pružao sigurnost, najed-

136

nom bi se - baš kao u snu - iz te sjene pojavio otac i mi bismo svi skupa krenuli automobilom na nedjeljni izlet na Bospor. Upravo tada otvorio bi se prozor na zgradi preko puta; neka bi služavka istresla krpu za prašinu, a potom, duhom odsutna kao i ja, promatrala ulicu koju nisam mogao vidjeti s mjesta na kojemu sam sjedio. Čega sve ima na ulici? Čuo bih kloparanje konjske zaprege na popločenoj ulici i promukli glas kako izvikuje "staretinaaaar!" Služavka bi pogledom ispratila staretinara i nestala s prozora, a ja bih pored tog prozora što ga je zatvorila ugledao još jedan oblak, koji se kretao istom brzinom kao i Prvi, samo u suprotnom smjeru. I dok je taj oblak nastavljaio svojim putem zrcaleći se i na susjednom prozoru, pitao sam se nije li to onaj maloprijašnji, koji se mijenjao u lisicu, psa i še-cernicu. Uto bi se razred uskomešao; vidio bih podignute ruke Pa bih i ja, usplahiren, digao prst u zrak iako nisam znao što učiteljica pita, te u stavu koji je odavao veću sigurnost negoli kad sam doista znao odgovor, čekao da me prozove. U prvim trenucima, dok po odgovorima učenika još uvijek nisam mogao razabrati što učiteljica pita, čak bih gajio jalovu nadu da vrlo dobro znam odgovor.

Ono što je razrede u kojima smo godinama sjedili dvoje po dvoje činilo zabavnijim od stvari što sam ih učio i podrške koju sam dobivao od učiteljice, bilo je zadovoljstvo pojedinačnoga upoznavanja kolega iz razreda i začuđujuća, zadivljujuća, pomalo i sućutna spoznaja koliko su drukčiji od mene. Primjerice, bilo je ondje ono tužno dijete koje je, čitajući nešto na satu turskoga jezika,

preskakale po dva retka i nastavljao čitati, i kojemu unatoč svoj pažnji nikako nije polazilo za rukom ispraviti pogrešku kojoj se smijao cijeli razred. U prvom razredu osnovne škole sa mnom je neko vrijeme sjedila djevojčica koja je svoju dugu crvenu kosu vezivala u rep. Imala je neurednu torbu u kojoj je bilo načetih jabuka, pereca, rasutog sezama, olovaka i vrpca za kosu, no ugodan miris lavande koji su širili ona i njezina torba vezivao me za nju, divio sam joj se jer je o svemu mogla govoriti posve otvoreno i smjelo, pa mi je nedostajala preko vikenda. Jedno dijete imalo je glavu kakve je moja baka nazivala "tikvom"; očaravala me preosjetljivost i nježnost jedne druge, sitne i krhke djevojčice; čudio sam se što treća, ne tajeći ništa, priča o svemu što se događa u njezinoj kući i pitao se kako je to moguće. Kako je moguće da prva, čitajući pjesme o Ataturku, zapravo plače? Kako je moguće da druga laže iako zna da svi znaju da laže, i kako to da školska torba, bilježnica, kuta, kosa, riječi, sve što pripada onoj trećoj, može biti toliko besprijekorno?

Kao što sam prednje dijelove automobila na ulici - svjetla, branike, haubu i prednja stakla - spontano uspoređivao s nečim, tako sam i djecu u razredu uspoređivao s nekim životinjama. Tako sam onoga sa šiljatim nosom uspoređivao s lisicom, onog krupnog - zapravo su to činili i svi ostali - s medvjedom, onog nakostriješene kose s ježom... Sjećam se da je jedna židovska djevojčica po imenu Mari nadugo pričala o Blagdanu beskvasnog kruha, te o tome kako njezina baka nekih dana ne gasi čak ni svjetlo u kući. A druga je djevojčica rekla kako je vidjela sjenu anđela kad se jedne večeri u svojoj sobi hitro

138

krenula, i to mi se sa strahom urezalo u pamćenje. Kad je na lužbenom pUt, na koji ga je srdačno ispratio premijer Adnan Menderes, u zrakoplovnoj nesreći poginuo ministar, otac djevojčice koja je na duge noge navlačila vrlo duge čarape i uvijek • zgledala kao da će svakoga trena briznuti u plač, umišljao sam kako je djevojčica slutila da će joj otac poginuti i da je zato plakala. Mnoga su djeca, kao i ja, imala problema sa zubima, pa su neka nosila aparatiće. Govorkalo se da negdje na gornjim katovima

susjedne zgrade u kojoj su bile školske spavaonice i sportske dvorane, negdje pored stacionara, ima neki zubar, pa bi učiteljica, kad bi se razljutila, prijetila da će nemirnog đaka poslati k njemu. Manja kazna sastojala se u tome da kažnje-nik, leđa okrenutih razredu, stoji u kutu između vrata i zida na kojemu je školska ploča. Ta je kazna mogla biti preinačena u kaznu "stajanja na jednoj nozi", ali nije se primjenjivala zato što bi cijeli razred pratio koliko kažnjenimčenik može izdržati na jednoj nozi, a ne nastavu. I kad ne bi stajali na jednoj nozi, nevaljalci otjerani u kut učionice radili bi koješta što je u meni budilo prije ljubomoru i bijes, negoli divljenje - pljuvali bi u koš za otpatke i kriomice namigivali razredu. Učiteljica je grdila lijenčine, nevaljalce, glupane i bezobraznike, kažnjavala ih i tukla, i to me je - unatoč duhu zajedništva i solidarnosti, u koji ću kasnije iskreno vjerovati - katkada usrećivalo. Bila je tu, na primjer, i jedna brbljava djevojčica, koja je sa svakim bila krajnje prisna. U školu ju je automobilom dovozio vozač, a kad bi to učiteljica od nje zatražila, izašla bi presretna pred ploču i koketno zapjevala na engleskom "Jin-gle bells, jingle bells, jingle ali the way". Iako je bila dobra s učiteljicom, nisam osjećao nelagodu kad su je omalovažavali i zadirkiivali zato što uporno nije pisala domaće zadaće. Uopće mi nije bilo jasno zbog čega su neki učenici tijekom provjere zadaća uvijek hinili da su ih napisali, ali da baš tu stranicu ne mogu pronaći u svojoj bilježnici, iako učiteljica nije nasjedala na te trikove. "Sad ga ne mogu pronaći, učiteljice!", govorili su no izricanje takve laži iz trenutačne uspaničenosti ili straha dogodilo bi kaznu za samo nekoliko sekundi i prouzročilo jaču pljusku ili jače potezanje za uho. Batine kojima su se služili u osmanskim školama, šiba kojom je učitelj udarao đaka ne dižući se s mjesta, falake o kojima je pisao Ahmet Rasim (1865.-1938.) u svojim sjećanjima na djetinjstvo i školske dane - u djelima Falaka i Moje noći (Gecelerim), sve su to u našim udžbenicima prikazivali kao zlo iz vremena prije Republike i Ataturka. Međutim, da je jedan dio promjena nazvanih modernizacijom značio i obnovu zlostavljanja nemoćnih, slutili su, mislim, i stari i opaki profesori osmanskoga kova, koji su čak i u privatnoj Gimnaziji Işik na bogatome Nišantašu namjesto falaka ili šibe koristili francuska

ravnala, rubova ojačanih tankim i tvrdim liskunom.

Učenika koji uporno nije pisao zadaće i zbog čijih bi nesta-šluka učitelj izgubio strpljenje, izvodili su pred cijeli razred da bi ga izvrgnuli javnoj poruzi, a kad bi počelo bolno batinanje i ponižavanje, srce bi mi zalupalo, a u glavi bi mi nastala pomutnja. Te ceremonije kažnjavanja, koje su učestale kad smo porasli i iz ruku dragih i majčinski nam sklonih učiteljica dopali u ruke postarijih, smrknutih nastavnika umornih od života, kakvi su bili nastavnici tjelesnog, vjeronauka i glazbenog odgoja, najprije su u meni izazivale zadovoljstvo jer bi usred dosadnog školskog sata pružile nekoliko minuta zabave. Ako bi učenik gledao preda se pokajnički, kao mačka koja je prolila mlijeko, ako bi priznao prijestup i tome dodao nekoliko riječi isprike, dobivao bi lakšu kaznu. A od učenika koji bi se nadugo i naširoko počinjali opravdavati, koji nisu bili kadri smisliti neki izgovor, makar i lažan, koji su htjeli batine jer im je bilo mrsko čak i izmisliti izgovor, koji su namigivanjem nasmijavali cijeli razred dok ih je učitelj kažnjavao, koji su, s jedne strane, nevjesto lagali, a s druge se pak iskreno zaklinjali "da nikada više neće lagati", koji su - poput životinje satjerane u zamku - nehotice pravili novu pogrešku koja im je donosila dodatno mučenje iako su od batina i poniženja već bili znojni i krvavi, od svijtu njih naučio sam važnije stvari o čovječnosti i životu negoli iz svih udžbenika iz poznavanja prirode, ili iz časopis* Razredna zajednica.

os

Katkad sam priželjkivao da neka učenica, prema kojoj sam jjećao naklonost jer je bila uredna, prijazna ili nježna, bude pošteđena kad bi u trenucima poniženja ili ispričavanja pocr-venjela do ušiju, a oči joj se napunile suzama. A kad bih vidio da onaj riđi, debeli učenik, koji je i mene gnjavio pod odmorom, zapada u sve veću nevolju što više govori, te da dobiva sve više batina što više zapada u nevolju, pratio sam njegovo kažnjavanje s uživanjem i bez trunke sućuti. Kad ne bih mogao odgonetnuti zbog čega se jedno kržljivo, povučeno i gordo dijete, koje sam bio površno ocijenio kao beznadno glupo i neosjetljivo, toliko joguni da izluđuje učiteljicu, umorio bih se dajući za pravo i uplakanom djetetu, i učiteljici.

Koliko god da
m

su neki nastavnici više uživali u neznanju i ponižavaju učenika prozvanog pred ploču, negoli u ispitivanju, i neki su se učenici ponašali kao da više uživaju u tome da budu ponižavani, negoli da zagospodare situacijom i izvuku se iz škripca. Neki su nastavnici dobivali napadaje bijesa kad bi vidjeli da je bilježnica urnotana u papir pogrešne boje; neki su pak najmanji šapat, na koji se u drugim prilikama uopće nisu obazirali, kažnjavali P |)uskom. Neki bi se učenici skamenili na kakvo jednostavno P'tanje na koje su znali odgovor, pa bi stajali ukopani kao zec
141kad ga zaslijepe automobilska svjetla, a neki bi - takve sam naj- l
više cijenio - prostodušno govorili ono što znaju, čak i kad nisu znali odgovor.

U tim strašnim trenucima, koji su znali početi grdnjom ili bacanjem bilježnica i knjiga, i u kojima se u cijeloj učionici nije čuo ni najmanji šum, zahvaljivao sam Bogu što pripadam sretnicima koji nisu izloženi takvim poniženjima. Jedna trećina razreda uživala je tu povlasticu. Za razliku od nekih državnih škola, u kojima su u istome razredu sjedili i siromašni i bogati, nevidljiva crta koja je u našoj privatnoj školi razdvajala stalno ponižavane od onih koje nikada nisu zlostavljali, nije imala nikakve veze s bogatstvom ili siromaštvom. Tu sam nevidljivu crtu odbacivao svim svojim srcem i, ponesen djetinjim osjećajem bratske privrženosti, s radošću sam zaboravljao na nju dok sam trčao i igrao se s drugom djecom za vrijeme odmora. No ona bi se najednom pojavila kad bi nastavnik kao kakav spomenik moći sjeo na svoje mjesto za katedrom i ja bih, kad bi počela nova kažnjavanja i ponižavanja, s posve običnom, ali jakom radoznalošću sam sebe pitao kako neki u razredu mogu biti bez dostojanstva, toliko lijeni, bezvoljni, bešćutni, ograničeni, ili, naprosto, "takvi". Ali, na to pitanje upućeno mračnim stranama života i učenicima iz razreda, nisu pružali odgovor ni crtani romani koje sam u to vrijeme počinjao čitati, i u kojima su svi negativci imali kriva usta, ni dječja intuicija, pa bih ga vremenom zaboravljao. Iz svega toga zaključio sam da mjesto koje nazivaju

školom ne daje odgovore na osnovna pitanja, već nam samo pomaže da ih prihvatimo kao životne istine. Zbog toga sam se sve do gimnazijskih godina trudio podignuti ruku i tako se prebaciti na mirniju i spokojniju stranu crte.

A opet, naslućivao sam kako osnovna stvar koju sam naučio u školi nije ta da čovjek prihvati neupitne životne "istine", nego da njima bude fasciniran. U prvim razredima učiteljica bi, izgovarajući se na sve moguće načine, usred sata zatražila od nas da zapjevamo neku pjesmicu, i ja bih, hineći da pjevam te pjesme koje nisam volio i čiji engleski ili francuski tekst nisam razumio, uživao gledajući prijatelje u razredu. (Pjevali su pjesmu

142

"•;; je tekst na turskom glasio bekfi baba, bekfi baba, bayram eldi duduk fal.91) Niski, debeljuškasti dječak koji je pola sata nrije lio suze jer je kod kuće opet zaboravio bilježnicu, pjevao je sretan, široko otvarajući usta. Djevojčica koja je svako malo stavljala svoju dugu kosu za uši, pravila je iste pokrete. Jedan od debelih razbojnika koji su me pod odmorom jurili po hodnicima i njegov podliji i inteligentniji savjetodavac, toliko oprezan da je, unatoč svojoj pokvarenosti, bio s moje strane crte, s anđeoskim bi izrazom lica utonuli u svijet glazbe. Uredna djevojčica još jednom je usred pjesme provjerila gdje su joj pernica i bilježnice; marljiva i inteligentna djevojčica pretvarala se u uho kako bi još bolje naučila pjesmu (ona koja bi me šutke primila za ruku kad god bih je na putu iz dvorišta u učionicu, koji smo prelazili u redu po dvoje, pitao hoće li se udati za mene); škrti debeljko koji se - da na testovima ne bi prepisivali od njega -toliko nadnosio nad papir da se činilo kao da doji dijete, držao se kao da pokazuje svoje tijelo, koje inače nikome nije pokazivao. A kad smo djevojčica s crvenim repom i ja zamijetili da se pjesmi razdragano priključio i jedan od onih nesretnih blesana koji svaki dan dobivaju batine, da jedno prase čupa za kosu djevojčicu ispred sebe i da djevojčica koja svako malo brižne u plač usredotočeno pjeva gledajući kroz prozor, naši su se pogledi na tren sreli, i mi smo se nasmiješili jedno drugom. Kad bi pjesma čiji tekst nisam razumio došla do refrena laj la laj la laj laj laj, i ja bih zapjevao veseo i, kao i svi ostali, glasno. Potom bih,

gledajući kroz prozor, sanjario o tome kako će se ubrzo, vrlo ubrzo, oglasiti zvono, a učenici dići graju grabeći kapute i torbe.

Razmišljao sam o tome kako ću na povratku iz škole torbu nositi u jednoj ruci, dok će druga biti u krupnoj šaci vratara koji je mene i brata vodio kući tri minute udaljenoj od škole, i kako ću, iako umoran od šarolikog mnoštva iz razreda, ubrzati korak radostan što ću vidjeti majku.

14314.

Ejnavujlp onejnarbaz

Čim sam svladao čitanje i pisanje, u moj svijet mašte ušle su i galaktike slova. Taj novi svijet nije se sastojao od smislenih maštarija i sličica koje su pripovijedale neku priču, nego samo od slova i zvukova koji su se iza njih krili. Spontano sam čitao sve natpise na kojima bi mi se zaustavio pogled: imena tvrtki na pepeljarama, plakate, novinske vijesti, promidžbene poruke, sve natpise na trgovinama, restoranima, kamionima, ambalaži, prometnim znakovima, natpise na paketiću cimeta na stolu, na kutiji za maslac u kuhinji i na sapunima i bakinim cigaretama i lijekovima. Nisam morao znati značenja tih riječi koje sam ponekad i naglas ponavljao. Kao da mi se u mozgu, negdje između centra za vid i centra za odgonetanje značenja, nalazio neki stroj koji je sva slova pretvarao u slogove i glasove. Ta je naprava, kao uključeni radio koji nitko ne sluša u bučnoj kavani, neprestano emitirala program na koji katkada ni ja nisam obraćao pozornost.

Iako sam na povratku iz škole bio vrlo umoran, oči su mi same od sebe pronalazile slova pa bi i stroj u mojoj glavi proradio: ZA SIGURNOST VAŠEGA NOVCA I ZA VAŠU BUDUĆNOST, Oglasio bi Se. GPP.92 STAJALIŠTE PO POTREBI. TURSKE KOBASICE APIKOGLU. APARTMAN PAMUK.

U kući bi mi se pogled zaustavljao na naslovima bakinih novina: NA CIPRU ILI PODJELA ILI SMRT, PRVA TURSKA BALETNA ŠKOLA, AMERIKANAC KOJI SE NA ULICI LJUBIO S TURKINJOM JEDVA IZBJEGAO LINČ, NA ULICAMA NAŠEGA GRADA ZABRANJENO IGRATI HULAHOP.

Katkad bi me čudan poredak slova u nekom natpisu kao čarolijom podsjetio na dane kad sam tek sricao abecedu. Tako

s naredbom ispisanom na kamenim kockama kaldrme ko Guvernerove rezidencije na Nišantašu, udaljene tri minute hoda od naše kuće. Kad sam s majkom i bratom išao s Nišan-ša prema Takismu i Bejogluu, ta sam slova, razdvojena po 'ednom praznom kockom, čitao unatrag skakućući po praznim kockama kao u igri školice:

EJNAVUJLP ONEJNARBAZ

Ta je tajnovita naredba u meni odmah budila želju da pljunem na ulicu, ali bih sa zebnjom pomislio da je natpis na mjestu koje nadgledaju policajci zaduženi za osiguranje Guvernerove rezidencije, udaljene svega nekoliko koraka od nas. U tim sam se trenucima plašio da bi mi iz otvorenih usta slučajno mogla izletjeti pljuvačka. Zapravo, znao sam da po ulici pljuju odrasli ljudi istoga kova kao i oni tupavi i bezvoljni nevaljalci, koji u razredu svaki čas dobivaju batine od učitejjice. Da, događalo se da vidim ljude koji svako malo pijunu na ulici, koji se čak i useknjuju iako nemaju rupčić, ali to u Istanbulu ipak nije bio tako čest prijestup da bi zasluživao zabranu ispisanu na ulici. Kad sam u kasnijim godinama doznao više o čuvenim kineskim pljuvačnicama, o raznim narodima koji su navikli svaki čas pljuvati oko sebe, pitao sam se zbog čega mi se u pamćenje tako snažno urezala naredba koja Istanbulu i nije bila prijeko potrebna. (Kad god se spomene Boris Vian, padne mi na um loša knjiga tog francuskog pisca Pljuvat ću vam na grobove, a ne njegovi najuspješniji romani.)

Mjeseci kad je u mojoj glavi spontano proradio stroj za čitanje podudarili su se s razdobljem kad nas je majka intenzivno poučavala što smijemo ili ne smijemo raditi izvan kuće, to jest među nepoznatim ljudima, pa je to možda bio stvarni razlog zbog kojega mi se u pamćenje urezala naredba s kaldrme na Nišantašu. Tih je dana majka posadila brata i mene preda se i P^ocela nas zasipati savjetima poput onih da nipošto ne kupuje-mo i ne jedemo hranu koju prodaju neuredni ulični prodavači, e da u restoranu zapravo i ne bismo trebali jesti ćevapčice jer ih spravljaју od najlošijeg, najmasnijeg i najustajalijeg mljevenog L45mesa. Ti su se savjeti brkali s natpisima koje je stroj u mojoj

glavi sam od sebe čitao i bilježio: MESO DRŽIMO u HLADNJAKU
Drugom prigodom majka nas je još jednom opomenula da se na
ulici držimo podalje od nepoznatih ljudi. ZABRANJEN ULAZ
MLAĐIMA OD 18 GODINA, oglasio bi se tada stroj u mojoj glavi.
A

što se tiče natpisa ZABRANJENO JE i OPASNO PO ŽIVOT
VJEŠATI SE o TRAMVAJE, on u mojoj glavi nije prouzročio baš
nikakvu zbrku jer to je bila obznanjena službena naredba koju je
podržavala i majka, a i sama pomisao da se netko zakvači za
tramvaj i besplatno vozi, bila mi je jako strana. Slična je bila i
zabrana ispisana na brodovima koji su vozili na gradskim linijama:
ZABRANJENO JE i OPASNO PRIBLIŽAVATI SE VIJKU BRODA. I
dok se majčina zabrana bacanja otpadaka na ulicu podudarala s
državnim glasom koji je izvikivao ZABRANJENO BACATI SMEĆE,
zbunjivao me je neslužbeni natpis ispisani nevjesticama na
jednom zidu: JEBO JA MATER ONOME TKO OVDJE BACA
SMEĆE! Kad bi nam majka govorila da nikom živom osim naših
baka ne ljubimo ruku, odmah bi mi pao na pamet natpis na tubi
inćuna: PROIZVOD JE STROJNO PRIPRAVLJEN. Možda postoji i
neka veza između natpisa NE TRGAJTE CVIJEĆE! i ZABRANJENO
DIRATI RUKAMA!, i opomene

"NE POKAZUJ PRSTOMJ", koju mi je majka tih dana ponavljala
dok smo šetali ulicama. Ali, kako sam mogao shvatiti natpis NE
PIJTE VODU iz BAZENA;, koji je stajao kraj bazena u ' -•"*r"1
146

nikada nije bilo vode, ili natpis NE GAZITE TRAVU; u blatnjavim
parkovima, u kojima više nije bilo ni jedne jedine travčice?
Da bismo bolje razumjeli "uljudbenu" logiku tih natpisa koji su grad
pretvarali u šumu opomena, prijatniji i grdnji, bacimo pogled na ono
o čemu su pisali kolumnisti istanbulskih novina i njihovi duhovni
očevi - "gradski pismopisci" iliti osobe koje su pisale pisma čitatelja.

147

15-

Ahmet Rasim i svi drugi koji su sastavljali pisma čitatelja

Jednoga dana 1880 i neke godine, na početku tridesettrogodiš-nje Abdulhamidove represije i razdoblja poznatog pod nazivom istibdat (apsolutizam), "naglo" se otvoriše vrata sobe mladog dvadesetpetogodišnjeg novinara, koji je od ranoga jutra radio u prostorijama niskotiražnog lista Saadet (Sreća) u Ulici Babiali," i novinaru se s praga obrati povisok i neobičan mlad čovjek s crvenim fesom na glavi, "odjeven u neku vrstu kratkog vojničkog kaputa" s crvenim čohanim rukavima.

sr-sMt1'. VW.

^

148

i ovamo!", reče. Mladi novinar ustade sa strahom. "Stavi fes na glavu i kreni!"

Mladi novinar i čovjek u vojničkom kaputu ušli su u kočiju koja ih je čekala pred vratima i krenuli. Prevezli su se preko osta ne prozborivši ni riječi. Tek na sredini puta oniži, simpatični novinar usudi se pitati kamo idu.

"Komorniku sultanova dvora. Naložio mi je da vas dovedem."

Pošto su ga neko vrijeme ostavili da čeka u šaraju, mladog su novinara odveli srditom, jarosnom čovjeku prosijede brade, koji je sjedio za stolom. "Pridi!", zagrmio je čovjek. Bijesno pokazujući otvorenu stranicu novina Sabah (Jutro) koje su ležale na stolu, on upita: "Što to znači?" I prije no što je mladi novinar mogao i razabrati što mu to pokazuje, čovjek se prodera: "Glave vam treba stući u havanu, izdajnici, nezahvalnici!" Shvativši da je provalu bijesa izazvala pjesma jednog mrtvog pjesnika, u kojoj se ponavlja refren "Zar neće stići proljeće, zar neće stići proljeće", mladi pjesnik pokuša objasniti o čemu se radi, iako se osjećao manjim od makova zrna: "Gospodine..." "Gle ti njega, još i govori! Van!", prodera se na njega dvorski komornik. Nakon petnaestak minuta koje je proveo na hodniku tresući se od straha, ponovo su ga uveli u sobu. Ali, kad god bi zaustio kazati da to nije njegova pjesma, komornik bi ga obasuo pogrdama i prijetnjama:

"Neodgojeni drznici, izrodi, bestidnici, podlaci, psi, proklet-nici... Sve vas treba povješati!"

Shvativši da neće dobiti priliku da govori, mladi novinar sku-PI

hrabrost, izvadi iz džepa svoj pečat i stavi ga na sol. Pročitavši 'me na njemu, komornik odmah shvati da je posrijedi zabuna. "Kako se zoveš?", upita. "Ahmet Rasim", odgovori novinar.

Četrdeset godina kasnije, Ahmet Rasim opisao je taj događaj u knjizi Muhanir, Šair, Edip (Urednik, pjesnik, pisac), u kojoj jeabrao svoje spisateljske uspomene. Životnom radošću koju jeernoguće odvojiti od njegova istančanog humora i smisla za Pojedinosti iz svakodnevnog života, on pripovijeda kako mu je149Abdulhamidov komornik, shvativši da su mu priveli pogrešnu osobu, rekao: "Sjedni, pa ti si mi kao dijete!". Zatim je otvori ladicu stola, pokretom ruke pozvao ga da priđe, pružio mu pet lira i otpustio ga rekavši mu: "Oprosti mi zbog svega, i nikome ne govori o ovome!"

Ta životna radost, osjećaj za komično i užitak pisanja učinili su Ahmeta Rasima jednim od najvećih istanbulskih pisaca. Svojom neiscrpnom energijom, optimizmom i radošću on je znao uravnotežiti i odagnati tugu u koju su zbog "propasti Carstva" znali zapasti romanopisac Tanpinar, pjesnik Jahja Kemal ili pisac memoara Abdulhak Šinasi Hisar. Iako se, kao i svi drugi književnici zaljubljeni u Istanbul, zanimao za povijest i pisao i povijesne knjige, Ahmet Rasim nije tragao za "izgubljenim zlatnim dobom" u prošlosti jer je znao naći ravnotežu između tuge i gubitničkog osjećaja. Za njega prošlost Carstva nije bila sveta riznica u kojoj bi nalazio snagu nužnu za pisanje velikih djela u zapadnome stilu, odnosno ishodište jednoga autentičnog glasa, već naprosto obična "zemlja", zabavna i smiješna koliko i sam grad i njegovi stanovnici, o kojima je iz dana u dan volio pisati.

Ahmeta Rasima, jednako kao ni Carigradane zaokupljene svakodnevnim brigama, nije previše zanimala tema Istok-Zapad ili "smjena civilizacija". Za njega je "pozapadnjenje" bilo privlačna tema zbog njegove odveć prijetvorne provedbe i skorojevića koje je mogao ismijavati. U mladosti je pisao pjesme i romane s literarnim ambicijama, a kad je doživio neuspjeh, preostali su mu skepsa, fini humor i cinizam prema svemu prijetvornom i preuzetnom. Rasimovo ismijavanje načina na koji su prijetvorni istanbulski pjesnici, oponašatelji francuskih parnasovaca ili dekadencija,

recitirali svoju poeziju, izrugivanje navodi tih ljudi da na ulici presreću prolaznike i čitaju im stihove, i njihovoj sposobnosti da temu začas skrenu na svoju karijeru ili poeziju, pokazuju nam koliko se taj pisac bio odijelio od kulture pro-zapadno orijentiranih "izabranika", koji su većinom bili činovnici Visoke Porte,⁹⁴ kao nekoć i on sam.

Međutim, ono što je u bitnome odredilo nazore i postupke
150

Rasima bila je to što je bio novinar, kolumnist ili, ka-ano jezikom Francuske toga doba, feuilletoniste koji je živio d svoga pisanja. Politika ga nije previše uzbuđivala izuzmu H se prolazne ljutnje i veze s njom, a budući da je to ionako bila opasna i zabranjena tema zbog državne represije i cenzure (On vedro pripovijeda kako su mu stupci teksta znali ostati prazni kad bi cenzori ponešto izrezali i izbacili), svu svoju snagu s užitkom je preusmjerio na grad u kojem je živio. ("Ako zbog političkih zabrana i uskogrudosti ne možeš pronaći temu za pisanje, piši o komunalnim problemima i životu u gradu, jer to će se uvijek čitati!" To je savjet jednog istanbulskog kolumnista od prije sto trideset godina.)

Tako je Ahmet Rasim pola stoljeća pisao o svemu u Istanbulu: o pijancima i uličnim prodavačima u zabačenim četvrtima; o trgovcima na malo, o mađioničarima, glazbenicima i

prosjacima; o ljepoti bosporskih četvrti i o krčmama; o svakodnevnom događanjima i tržnicama; o mjestima za razonodu travnjacima, parkovima i bazarima; o ljepotama godišnjih doba i gužvama na ulici; o grudanju i sanjkanju i o povijesti tiska; o spletkama i o jelovnicima u restoranima. Oduševljavao se popisima i klasifikacijama, bio je vješt u pronalaženju razlika među naravima, osobnostima i osobinama. Suočenog sa šarolikošću grada koji je uslijed pozapadnjenja, priljeva stanovništva i hirova povijesti svakoga dana proizvodio neku novotariju, čudo, katastrofu ili glupost, i njega je obuzimalo uzbuđenje kakvo osjeti botaničar suočen s raznovrsnošću i bogatstvom biljaka u šumi. Mladim je novinarima savjetovao da u šetnji gradom "uza se uvijek imaju

bilježnicu".

Bilješke iz gradskoga života, najljepše od onih koje je od 1895. do 1903. godine objavio u novinama, tiskao je Ahmet Rasim u knjizi s naslovom *Şehir Mektublan* (Pisma iz Grada). Pod pseudonimom "gradski pismopisac", koji si je nadjenuo sa sebi svojstvenom ironijom, pisao je o komunalnim pritužbama što ih je pratio iz dana u dan, o crticama iz svakodnevnog života, osluškujući pritom bilo ulice. Bila je to zapravo navada preuzeta iz francuske književnosti i novina još iz šezdesetih godina 19. stoljeća. Namik Kemal,⁹⁵ na kojega su utjecali ne samo drame i pjesništvo Victora Hugoa, nego i njegovo romantičarsko i borbena držanje, pisao je 1867. godine "Ramazanska pisma" za novine *Tasvir-i Efkar*, i time osmanskome čitatelju pokazao da "otvoreno pismo" nije forma koju koriste samo državnici i ljubavni parovi kako bi otkrili svoje tajne ili prijetili jedni drugima, nego da se njime pisac može obratiti i stanovnicima grada, onako kako se obraća i nekom bliskom. Ta pisma Namika Kemala, koja zadiru i u pojedinosti života Istanbula u vrijeme ramazanskoga posta, nisu bila samo prva otvorena pisma, kakva će kasnije sastavljati i mnogi drugi pisci; kao tradicionalna epistolarna forma koja priziva asocijacije na uzajamno povjerenje, diskreciju i zajedništvo, ona su istodobno pridonijela tome da se Carigradani počnu osjećati kao zatvorena zajednica građana, kao ljubavnici, rođaci i bližnji koji se dopisuju preko

152

I

vina. Uz Ahmeta Rasima, jedan od najpomnijih carigradskih "isrnopisaca" koji su, iako bez ikakva smisla za humor, davali zne savjete u vezi s gradskom svakodnevicom, i koji su od toga napravili posao i opsesiju, bio je tu i Ali-efendija, poznat kao Basiretçi Ali-efendija jer su se njegove novine zvale *Basiret* (kasnije se potpisivao i kao *Basiretsiz* Ali-efendija, kad su te iste novine, tiskane uz novčanu potporu dvora, zabranjene zbog nekog članka objavljenog pukom nepažnjom).⁹⁶ Dok čitatelj u dnevnim napisima Ahmeta Rasima, koji je imao glazbenog ukusa, a i sam je skladao, može osjetiti glasove Istanbula, čitatelji pisama *Basiretçi* Ali-efendije imaju dojam da gledaju crno--bijeli film koji se odvija na

carigradskim ulicama sedamdesetih godina 19. stoljeća.

U takvim, građanima i gradu posvećenim tekstovima, cijelo su se dvadeseto stoljeće okušavali mnogi kolumnisti, od Ahmeta Hašima do Burhana Feleka, iako se pritojji nisu služili nazivom "pisma iz grada". No osim nakane da se u njih unesu boje, mirisi i zvuči Istanbula te piščev humor i narav, ti su tekstovi imali još jedan cilj: podučiti Carigradane kako se ponašati na ulicama, u parkovima i gradskim vrtovima, prodavaonicama i mjestima za razonodu, na brodovima, mostovima i trgovima. Budući da je bilo nemoguće kritizirati sultana, državu, vladu, policiju, vojsku i vjerske poglavare, a ponekad čak ni općinu,

153pismena je elita mogla bljuvati vatru gnjeva i kritike samo na nezaštićene i anonimne ljude, Carigradane koji su hodali gradskim ulicama, šetali ili obavljali svoje poslove. Spoznaju o tome što su naši sugrađani, koji nisu bili obrazovani koliko čitatelji i autori kolumni, radili na ulicama u proteklih stotinu trideset godina, što su jeli, o čemu su razgovarali i kakvu su buku stvarali, dugujemo opsesiji autora tih "gradskih pisama", koji su pučane grdili ponekad s ljutnjom, ponekad sućutno, a najčešće s prezirom.

Kad god se, četrdeset pet godina nakon što sam naučio čitati i pisati, susretnem s kakvom kolumnom, s grdnjama i savjetima koji se nekad pozivaju na poštivanje zapadnih, a nekad tradicionalnih vrijednosti, obradovan, začujem majčin glas kako mi govori: NE POKAZUJ PRSTOM!

154

16.

Me hodajte ulicom otvorenih usta!

Podastirem vam izbor nasumce odabranih savjeta, zapažanja, bisera i pritužbi iz nepregledne ostavštine anonimnih i potpisanih pisama čitatelja koji su napisali najzabavnije stranice u sto četrdeset godina dugoj povijesti istanbulskoga novinstva:

"Nadahnuti francuskim omnibusima, naši dolmuši s konjskom zapregom zbog loših ulica skakuću s kamena na kamen kao jarebice." (1894.)

"Dosta nam je vode koja nakon svake kiše preplavi gradske trgove.

Neka se napokon netko pozabavi time!" (1946.)

"Zbog povećanja poreza, najamnina za trgovine i neprestanog priljeva novih stanovnika u naš grad, nakon prodavača Zl | eta, pereca, dagnji, papirnatih rupčića, papuča, pribora za Jel°> sitne galanterije, igračaka, vode i osvježavajućih napitaka, u brodove su nagrnuli i prodavači mliječnih proizvoda, kuku-ru*a, slatkiša i donera." ^ (1949.)

155"Rečeno je da će kočijaši dobiti odore kako bi grad bio ljepši. Kako bi sve izgledalo otmjenije da se ta zamisao provede u djelo!" (1897.)

"Jedna od dobrih strana izvanrednog stanja jest i to da se dol-mušī mogu zaustavljati samo na propisanim stajalištima. Gdje li je ona dobra, stara anarhija!" (1971.)

"Opravdana je odluka da prodavači sokova ne smiju više prodavati osvježavajuća pića ako općinske vlasti ne znaju od kojeg ih voća prave i kakvu im boju dodaju." (192.7.)

"Kad na ulici vidite lijepu ženu, ne gledajte je s pohotom ili s izrazom kao da je želite ubiti. Ako vam se pogledi susretnu, prijazno joj se nasmiješite, a onda skrenite pogled i produžite." (1974.)

"Nadahnuti člankom iz glasovitih pariških novina *Matin* o tome kako hodati gradom, podsjetimo i mi ljude koji ne znaju ići Istanbulom kako treba: Ne hodajte ulicom otvorenih usta!" (192-4-)

"Nadamo se da će sada i vozači i putnici uključivati nove taksimetre, koje je vojna uprava naložila ugraditi u taksije, te da u našem gradu više neće biti pogađanja u stilu 'daj kol'ko daš.,
156

da i privođenja u policijsku postaju, kao što se to događalo •je dvadeset godina, u vrijeme starih taksimetara." (1983.) "Prodavači slanutka i žele-bombona prodaju djeci svoje proi-ode ne za novac, nego za komad olova, a to ne samo da potiče djecu na krađu, nego je i razlog zbog kojega ona čupaju slavine istanbulskih česmi i odlamaju olovne ploče s kupola, mauzoleja i s džamija." (1929-)

"Razglasi na kamionima s bocama plina, krumpirom i rajčicama i kreštavi glasovi prodavača ovaj su grad pretvorili u pakao." (1912.)

"Poletno smo krenuli u akciju da se riješimo uličnih pasa. Da smo još koji dan ustrajali na tome istim tempom, da su svi psi prevezeni na Hajrısizadu⁹⁸ i da su razbijeni svi njihovi čopori, možda bi te životinje posve nestale iz grada... No sad se opet ne može proći ulicom od njihovog rezanja." (1911.)

"Kirijaši" su opet zaboravili na milosrđe: jia konje tovare teret teži no što mogu ponijeti, pa usred grada tuku jadne životinje." (1875.)

I dan-danas zatvarati oči pred konjskim zapregama koje zalaze u najluksuznije dijelove grada, "pod izgovorom da su one 'sirotinjske naćve', znači osuditi Istanbul na prizore koje on ničim nije zaslužio." (1956.)

"Budući da je zavládala pomama da se bude prvi putnik koji se iskrca s broda ili izađe iz kojeg drugog prijevoznog sredstva,

157ne možete spriječiti ljude da iskaču na kopno prije no što brod pristane u Hajdarpaşı¹⁰⁰, pa čak ni ako vičete Tko se prvi iskrca magarac bio!" (1910.)

"Da bi povisile nakladu, neke su novine uključile svoje čitatelje u 'Kartu za zrakoplov' (nagrada igra), pa se na dan izvlačenja nagrade pred redakcijama novina stvaraju ružni redovi i velike gužve." (1928.)

"Zlatni rog nije ono što je nekoć bio - pretvorio se u prljav bazen okružen tvornicama, radionicama i klaonicama. Uništili smo ga olupinama brodova, tvorničkim kiselinama, katranom iz radionica i otpadnim vodama." (1968.)

"Vašemu piscu 'gradskih pisama' stižu pritužbe da noćni čuvari tržnica i gradskih četvrti drijemaju u kavanama namjesto da obilaze ulice, te da se u mnogim naseljima ne čuje udaranje njihove palice."¹⁰¹ (1879.)

"Vele da je poznati francuski pisac Victor Hugo obilazio Pariz uzduž i poprijeko, i to uglavnom na gornjem katu omnibu-sa s konjskom zapregom, te da je pritom promatrao svoje sugrađane. Jučer sam i ja učinio isto i utvrdio da se velika većina naših sugrađana kreće vrlo neobazrivo te da se sudaraju jedni s drugima,

da na ulicu bacaju karte, omote sladoleda i kukuruzne klipove, da pješaci hodaju posred ulice, kolnikom, te da se ljudi u cijelom gradu odijevaju vrlo loše, ne zbog siromaštva, nego zbog lijenosti i neznanja." (1952.)

"Iz ovoga prometnog kaosa na ulicama i trgovima spasit ćemo se samo vozeći uz poštivanje prometnih pravila, kao što to čine na Zapadu, a ne kako nam padne na pamet ili kako nam se prohtije. No pitate li koliko u ovome gradu ima ljudi koji poznaju prometna pravila, e, to je već drugi problem." (1949-) "Poput svih javnih satova u gradu, i veliki satovi s obiju strana mosta na Karakoju imaju opruge koje se pomiču po zakonu slučajnosti. Tako mnogima pružaju nadu, dok drugima zadaju glavobolju. Na jednoj strani mosta putnici misle da je brod, koji još uvijek čeka na pristaništu na drugoj obali, odavno krL~, nuo prema njima, a na drugoj pak strani čekaju brod koji je odavno isplovio." (1929.)

158

"Stigla je sezona kiša, kišobrani su se rastvorili - kakve li ljepote! - ali... Znamo li hodati ne kopajući jedni drugima oči vrhovima otvorenih kišobrana, ne sudarajući se (kao automobili u zabavnim parkovima) s prolaznicima koji i sami imaju kišobrane, ne nalijećući poput plutajućih rnina čas na jednog, čas na drugog prolaznika zato što je nam kišobran zaklonio vidik?" (1953.)

"Kakva šteta što se više ne može ni priviriti na Bejoglu od 'vrućih' filmova, gužve, ispušnih plinova autobusa i automobila!" (1981.)

"Bukne li u Istanbulu kakva zaraza, naši općinari po običaju u nekoliko obližnjih prljavih i zapuštenih ulica tu i tamo pospu vapno, no smeće i otpad i dalje ostave ležati u gomilama." (1910.)

"Kao što je svima poznato, općinari su iz Istanbula trebali posve ukloniti pse i magarce, a policija prosjake i beskućnike. Ali, ne samo da se to nije dogodilo, nego se ovdje sada šepuri i banda lazova." (1914.)

"Zbog jučerašnjeg snijega ljudi nisu mogli ući u tramvaj na prednja vrata, niti su se prema starijima ophodili s poštovanjem. Svakodnevno smo svjedoci da je, nažalost, gradska kultura posve zaboravljena." (1927.)

Kad sam saznao koliko koštaju vatrometne rakete koje ovoga leta iz večeri u večer ispaljuju kao ludi, pomislio sam da bi taj 1 ni novac, koji se razmetljivo rasipa za zabavu, bilo bolje utro-
159siti na školovanje siromašne djece našega desetomilijunskog grada, te da bi se naši sugrađani tome više veselili." (1997.)

"Zgrade u 'europskome stilu', prema kojima svi europski umjetnici dobrog ukusa osjećaju neopisivu odvratnost, osobito u zadnje vrijeme sve više uništavaju istanbulski krajolik kao moljci lijepo sukno. Nastavi li se tako, cijeli će se Istanbul, kao Juksekkaldirim102 i Bejoglu, pretvoriti u gomilu ružnih građevina. Razlog tome ne treba tražiti samo u požarima, siromaštvu i nemoći, nego pomalo i u našoj sklonosti novotarijama." (1912.)

160

17-

Užitak u slikanju

Nedugo nakon polaska u školu otkrio sam da silno uživam u crtanju. Ali, glagol "otkriti" na ovome mjestu može navesti na pogrešan put jer se tom riječju označuje i otkriće nečega što je otprije postojalo, a što do nekog trenutka nismo zamjećivali, baš kao što je to otkriće Amerike. U meni su dakle bili skriveni dar i osjećaj za slikanje, no ja to još nisam bio dokučio kad sam krenuo u školu. Ipak, točnije je kazati ovako: to što mi je slikanje bilo zabavno i uzbudljivo, zapravo je bilo proizvedeno. Ali, i to bi morao biti proizvod nekog osobnog duševnog stanja i umijeća koje nazivamo "darovitost", a takvo što kod mene nije postojalo.

Ili je postojalo, no nije bilo važno. Osjetio sam da mi slikanje pruža užitak i ta me spoznaja učinila vrlo sretnim. To je važnije od svega ostalog.

Jedne večeri, mnogo godina kasnije, upitao sam oca po čemu su zaključili da sam nadaren za crtanje. "Nacrtao si drvo", rekao je otac, "a na jednoj njegovoj grani vranu. Majka i ja smo se pogledali. Jer, vrana na crtežu stajala je na grani baš kao prava pravcata vrana."

Sve i da nije točno prenio što se zapravo dogodilo, da je nešto i

izmislio, ja sam tu priču zavolio i odmah u nju povjerovao. L>rvo i vrana koje sam nacrtao sa sedam godina najvjerojatnije nisu bili ništa iznimno. Magična strana priče koju mi je otac isPnčao bilo je to što ih se vrana dojmila i što su oboje, i majka i 'n' namah zaključili da sam "nadaren za slikarstvo". U tome je J s konkretniju ulogu odigrala sposobnost moga dobrohotnog °dveć samopouzdanog oca da iskreno vjeruje kako je sve što

e njegovi sinovi naprosto izvrsno. Dakako, tada nisam tako 161mislio. I ja sam, kao i oni, povjerovao u to da sam u slikanju obilježen nekom posebnosću i da je ta posebnost nešto što će kasnije svi drugi nazvati talentom.

Kad god bih izradio neki crtež i pokazao ga drugima, pohvalili bi me, upućivali mi lijepe riječi, pa čak i izražavali divljenje koje mi se činilo posve iskrenim. Time kao da su mi u ruke dali stroj koji mi je omogućavao da budem voljen, ljubljen, hvaljen, uvažavan. Kad bih osjetio dosadu, samo bih ga dotaknuo i crtao. Kupovali su mi papir, boje i olovke, a ja sam crtao bez predaha i crteže najčešće pokazivao ocu. On bi reagirao upravo onako kako sam želio - svaki put bi gledao crtež s čuđenjem i divljenjem koje me iznenađivalo, a zatim bi ga tumačio. "Kako si lijepo nacrtao tog čovjeka što lovi ribu", govorio je. "More je tamno jer mu je sve to dodijalo. A taj kraj njega, to mu je sin, zar ne? A ptice čekaju ribu. Vrlo pametno."

Odmah bih odjurio u sobu i nacrtao nešto novo. Pored čovjeka koji lovi ribu zapravo nije stajao sin, nego prijatelj, ali je izgledao kao sin jer sam ga greškom nacrtao malo manjim. No, iako malen, imao sam nekog iskustva u tome kako reagirati na pohvale. Bilo mi je važno samo to da me očeve riječi usreće. A kad sam kasnije crtež pokazao majci, rekao sam joj ovako: "Pogledaj, kako ti se sviđa? Ribič i njegov sin." "Bravo, dušo, jako lijepo!", odgovorila je majka. "A kad bi usto malo i učio?"

Kad sam jednoga dana i u školi izradio jedan crtež, cijeli se razred okupio oko mene, svi su ga došli pogledati. Učitelj razmaknutih zuba objesio ga je na zid. Osjećao sam se kao da mi iz džepova same od sebe frcaju čokolade, igračke. Sve što sam trebao učiniti bilo je to da poput mađioničara, koji ni iz čega stvori zečeve i golubove, nacrtam ta čuda i pokažem ih, a potom primam pohvale.

Uza sve to, moja se darovitost polako počela pretvarati u zasluženost majstorstva. Jer, neprestano crtajući za svoju dušu, uznapredovao sam. Pozorno sam razgledao kako su u stripovima, novinskim karikaturama i na jednostavnim crtežima iz školskih časopisa i knjiga nacrtani kuća, drvo, čovjek koji stoji-

162

U sam crtao gledajući prirodu, predmete, ulice; crtao sam po Ojoj zamisli. Da bi mi neka slika ostala u glavi i da bi me nadahnula, morala je biti jednostavna kao u stripovima, na karikaturama ili u školskim udžbenicima. Slike izrađene uljanim bojama i fotografije bile su kao sam život, pa čak i zamršenije od njega. Osim što nisam razumio kako se izrađuju, one u meni nisu izazivale ni želju da crtam, ni užitak u crtanju. Volio sam bojanke; s majkom bih odlazio Aladinu pa bismo kod njega kupili još koju novu, ali ne da bojim crteže, nego da ih precrtavam gledajući u bojanke. Kuća, stablo ili ulica koju sam precrtavao ostali bi mi u glavi.

Volio sam crtati drveće. Izrađivao sam crteže na kojima je bilo samo drvo, samo ono i ništa drugo. Brzo sam crtao grane i lišće. Crtao sam planine koje se kroz grane i lišće vide u pozadini. I još dvije veće planine, dalje, u pozadini. Kasnije, nadahnut japanskim crtežima koje sam vidio, najudaljeniju sam crtao kao najvišu i najdojmljiviju. Moja je ruka već vrlo dobro znala kako će ih nacrtati. Oblaci i ptice koje sam crtao stajali su na papiru kao ptice i oblaci koje sam vidio na japanskim crtežima. Crtao sam prisjećajući se tih crteža, no to su bili moji crteži, i stabla, planine i oblaci na njima izgledali su kao stvarni. Crtanje se završavalo trenutkom najvećeg užitka: iscrtavanjem snijega na vrhu najviše planine, koja je u daljini nadvisivala sve druge.

Dizao sam crtež sa stola, malo ga udaljavao od očiju i s užitkom promatrao što sam nacrtao. Gledajući ga, pomicao sam glavu lijevo-desno; nekad bih ga naslonio na nešto, udaljavao se od njega i malo ga promatrao s udaljenosti. Da, to je to, lijepo je. to je moje djelo. Da, nije savršeno, no ja sam ga nacrtao, pa je lijepo. Bilo je krasno dovršiti crtež, a zatim ga gledati kao da kroz prozor gledam -van, gledati ga kao da je tuđ.

Ali, promatrajući vlastiti crtež tuđim očima, katkad bih na

njemu osjetio pokoji nedostatak. Ili bi me obuzelo nekakvo zbuđenje pa bih poželio nastaviti raditi i iznova doživjeti one neponovljive trenutke užitka koji sam osjećao crtajući. Najbrži acm da se to ostvari bio je dodati crtežu još jedan oblak, nekoliko ptica i listova.

<<" U kasnijim godinama znao sam pomisliti kako ti mali dodaci kvare crtež. Ali, budući da sam vrlo dobro znao da su upravo oni najkraći put do ponovnog užitka što me obuzima pri crtanju, nisam se mogao suspregnuti. A ponekad bih se, osjećajući da svim srcem još jednom želim okusiti nasladu crtanja, odmah predao radu na novoj slici.

Kakav je bio taj užitak? Na ovom će mjestu pisac koji bilježi vlastita sjećanja svoj način pripovijedanja malo udaljiti od spoznaje maloga djeteta i približiti se spoznaji pedesetogodišnjeg pisca koji drži da će, govoreći o tom malom djetetu, moći nešto kazati i o samome sobi.

1. Naslađivanje mogućnošću da jednom stvorim čudesno djelo, te da ga i moja okolina prihvati kao takvo, zacijelo je ishodište moje ushićenosti slikanjem. Znam da će netko drugi vidjeti taj crtež i da će mu se svidjeti, da će moje djelo biti hvaljeno i voljeno; i još dok ga crtam, duboko u duši osjećam da me ti užici neće mimoići. Postupno rastući, to bi se iščekivanje spojilo s trenutkom crtanja, a potom bi osjećajem sreće preplavilo trenutke u kojima olovka klizi po papiru.

2. Kako sam neprestano crtao i pomno razgledao tuđe crteže, i ruka mi se na kraju izvještala, baš kao i glava. I dok sam s tako stečenim umijećem crtao drvo, kao da se ruka sama od sebe pomicala. Bilo je zabavno s divljenjem promatrati liniju koju je iscrtavala moja ruka dok je olovka brzo klizila po papiru. Kao da se u mene uvukao netko drugi i crtao namjesto mene. Ta druga osoba imala je u sebi nešto inteligentno i privlačno, nešto što me je silno kopkalo. S divljenjem sam želio vjerovati u to da mogu biti sjajan i privlačan koliko i ta osoba. Čak i u trenucima toga divljenja, krajičkom uma nadgledao sam iskrivljena stabla, položaj planina i cijeli crtež, i spoznaja da na praznome papiru ni iz čega stvaram nešto, ulijevala mi je samopouzdanje. Usredotočen na vrh olovke, moj mozak ne samo da je radio ne znajući što ja činim, nego je i nadzirao ono što

ću odmah zatim učiniti. Taj drugi trenutak, trenutak svjesne kontrole, bilo je nekako zabavan, poput kritike. Ali, stvarni užitak počinjao je kad bi olovka krenula sama od sebe i kad bi mali

164
likar, prateći pokrete svoje ruke, otkrivao vlastitu slobodu i mjelost. Izašao bih iz sebe, susreo se s osobom koja se uvukla i mene, pretvorio se u crtu te olovkom klizio po papiru kao što Hijete na saonicama klizi po snijegu.

2. Između tog razdvajanja mozga i ruke - to jest osjećaja da se ruka odvojila od mozga i da se pokreće sama od sebe - i toga da mi je glava u trenu mogla uroniti u svijet mašte, postojala je zamjetna sličnost. Usto, za razliku od čudnih svjetova koji su nastajali u mojoj glavi, nisam tajio ono što je stvarala moja ruka, nego sam to svakome pokazivao i očekivao pohvalu, i ponosio se kad bih je dobio. Crtati je ujedno značilo posjedovati jedan drugi svijet, zbog kojega me nije mučilo grizodušje.

4. Koliko god da je ono što sam crtao - neka kuća, stablo ili oblak - bilo imaginarno, imalo je i svoju tvarnu stranu. To mi se sviđalo. Kuća koju bih nacrtao kao da je postajala moja. Osjećao sam da sve što mogu nacrtati postaje moje. Istraživati, postojati u nekome stablu ili krajoliku koji crtam... Sve me to spašavalo od tjeskobe trenutka u kojem sam živio prenoseći me u neki drugi svijet, neki drugi, pritom na neki način i realan svijet, budući da sam ga mogao pokazati i drugima.

5. Volio sam miris papira, olovke, crtanke, miris kutija za boje i drugog pribora, volio sam svega toga imati u izobilju. S iskrenom sam ljubavlju milovao prazne listove za crtanje. Čuvao sam dovršene crteže uživajući u njihovim tvarnim, opipljivim svojstvima.

6. Postupno otkrivanje svih tih malih navika i užitaka, kao i pohvale koje sam dobivao, uvjeravali su me da sam osebujan i različit. Nisam se oholio govoreći to drugima, ali sam priželjkivao da oni to osjete. Crtanje je obogaćivalo moj život, onoliko koliko i "drugi" svijet u mojoj glavi; ono je sposobnost kontroliranog napuštanja prašnjavog i polumračnog "prvog" (stvarnog) svijeta činilo zaslužnim dijelom moje osobnosti, koji su Prihvaćali i moji bližnji.

165 Zbirka informacija i čudesa Rešata Ekrema Kočua: Enciklopedija Istanbula

Tek sam bio naučio čitati kad sam u bakinu salonu, u prašnjavom ormaru za knjige čija su se staklena vrata sa zasunom vrlo rijetko otvarala, među svescima enciklopedije Hajat (Život), požutjelim ljubavnim romanima i medicinskim knjigama strica iz Amerike, pronašao jednu knjigu veličine novina. Zvala se Od Gazi Osmana do Ataturka, a u podnaslovu je stajalo: Šest stoljeća osmanske povijesti. Odmah mi se jako dopala, kako zbog izbora tema, tako i zbog brojnih i čudnih crteža u njoj. Kad bi na našem katu prali rublje, kad ne bih otišao u školu izgovarajući se da sam bolestan, ili bih jednostavno markirao, popeo bih se na bakin kat, na stričevom pisaćem stolu raskrilo tu knjigu i uvijek iznova pomno iščitavao svaki njezin redak. I

166

kasnijim godinama, kad smo živjeli u unajmljenim stanovima čitao bih je za svakog posjeta baki.

Ono što je tu knjigu - osim njezinih crno-bijelih crteža - činilo toliko neodoljivom da je se nisam mogao nagledati, bio je način na koji je u njoj prikazana osmanska povijest: ne kao zbroj mnogih ratova, pobjeda, poraza i mirovnih sporazuma o kojima su pisali gordim i nacionalističkim jezikom (kao u školskim udžbenicima), nego kao niz čudesa, neobičnih događaja i ljudi, | cao "mimohod" dojmljivih, jezovitih, zastrašujućih, pa i odbojnih crteža. U tome je nalikovala osmanskim sumarnama*04 u kojima su prikazivana cehovska bratstva kako u svečanoj povorci mimohode pred sultanom izvodeći svakojaka čuda ne bi li ga zabavili. Kao što se dade zaključiti i po minijaturama koje ukrašavaju sumarne, čini nam se kao da mi, "suvremeni" čitatelji te čudne knjige, sjedimo na mjestu s kojega je sultan (prozor građevine na čijem je mjestu danas Ibrahimpašina rezidencija, na Trgu sultana Ahmeta) s užitkom promatrao silno bogatstvo, boje i čudesa Carstva i mimohod toliko raznolikog svijeta u cehovskim odorama. Budući da smo nakon utemeljenja Republike i "pozapadnjenja" sami sebe uvjerali kako smo se zaodjenuli aureolom jedne "racionalnije i znanstvenije"

civilizacije, užitek je s udaljenosti i s našega "suvremenog prozora" promatrati tu neobičnost i otuđenost Osmanlija, koju jamačno smatramo prošlošću, i njihovu ljudskost, koja neočekivano izbija iz njih.

Stoga sam i ja pozorno čitao o tome kako je u 18. stoljeću, na svečanosti povodom obrezanja princa Mustafe, sina sultana Ahmeta III., jedan akrobat prešao Zlatni rog balansirajući na užetu pažljivo razapetom između brodskih jarbola, te sam s užitkom promatrao crno-bijelu ilustraciju toga prizora. Saznao sam da je za krvnike, čiji je posao bilo smaknuće ljudi za plaću, bilo podignuto "krvničko groblje" na Ejubu, u mjestu Karjagdi "ajir, jer su naši "očevi" smatrali nepriličnim da ih pokapaju Pored drugih ljudi. Pročitao sam da je 1621. godine, u vrijeme ^srnana II., zima bila toliko oštra da se Zlatni rog posve za-'edio, a voda u Bosporu samo na nekim mjestima. Beskajno sam uživao promatrajući brojne pojedinosti na crtežu koji je

167 prikazivao čamce postavljene na saonice i bosporske lađe okovane ledom, ne pomislivši ni na tren kako je ta ilustracija, kao i velika većina drugih u knjizi, zapravo plod crtačeve mašte. Još jedna neobičnost u kojoj sam uvijek iznova uživao bili su crteži dvoje glasovitih luđaka iz vremena Abdulhamida II. Prvi je bio muškarac po imenu Osman, uvijek je hodao gol (ilustrator ga je nacrtao kako "skriva stidna mjesta", kao i svi nagi ljudi koji se srame ljudi što ih gledaju); druga je luda bila žena koja je na sebe navlačila sve što stigne, zvali su je Madam Upola. Kako veli naš pisac, te su se dvije lude sukobljavale svaki put kad bi se srele, pa ih narod nije puštao na "Most". (U to vrijeme nije bilo mostova na Bosporu, pa ni današnjih četiriju mostova preko Zlatnoga roga, već samo drveni most na Galati između Karakoja i Eminonua;105 podignut 1845. godine, do kraja 20. stoljeća triput je obnavljan. Carigradani su ga jednostavno zvali "Most".) Najednom bi mi za oko zapao crtež čovjeka s velikom košarom na leđima i uzetom oko vrata, čiji je jedan kraj bio privezan za drvo, pa bih pročitao da je Husejin-beg, jedan od bivših carigradskih upravitelja, dao namjesto konja ondje privezati jednog uličnog prodavača kruha kao kaznu zbog toga što je mučio nedužnu životinju, jednog natovarenog konja što ga je

privezao za drvo i otišao u kavanu kartati se.

Koliko su takva čuda bila istinita? Među izvorima o njima navodile su se i "onodobne novine". Primjerice, zaista su nakon dugih pregovora s pobunjenicima odrubili glavu Kara Mehmet-paši, koji je živio u 15. stoljeću, da bi tako smirili pobunu spahija u Istanbulu. Možda su odsječenu glavu predali pobunjenicima da bi ih tim činom umirili, možda su se spahije malo i poigrale tom glavom da na njoj iskale bijes prema pogubljenom veziru, kao što su to u sličnim prigodama činili i drugi. No mogu h se na ilustraciji u knjizi spahije prikazati kao igrači koji jure za loptom na nogometnoj utakmici? Gledao sam crteže ne postavljajući sebi suvišna pitanja, nerijetko bih znao pročitati i popratni tekst, i to upravo zbog ilustracije na kojoj bi mi se zaustavio pogled. Primjerice, tekst o tome kako je u 16. stoljecu ubijena Ester Kira: tu skupljačicu poreza, za koju se govorilo

168

j je "ruka za primanje mita" sultanije Sanje, raskomadali su u • dnoj pobuni spahija, a dijelove tijela prikovali na vrata onih l'uđi koji su joj davali mito. Pomalo ustrašen nakon čitanja, ledao bih crno-bijeli crtež ruke prikovane na vrata. Posebna i nehinjena pozornost koju je Koču pridavao takvim jezovitim i čudnim pojedinostima bila je usmjerena i na jednu drugu temu, omiljenu i stranim putopiscima - na metode mučenja i pogubljenja u Istanbulu. Čitao sam da je na Eminonuu bilo podignuto stratište za mučenje osuđenika na smrt - tu su metodu nazivali "čengele"¹⁰⁶ - te da su na tom stratištu posve gole osuđenike vezivali, vitlom ih dizali u zrak i nabijali na oštre kuke. Neki je janjičar oteo mladu ženu jednoga imama, ošišao je i vodao je sa sobom gradom, prerušenu u muškarca. Kad su ga uhvatili, najprije su mu prebili ruke i noge, a onda ga ugurali u topovsku cijev nabijenu nauljenim krpama i barutom i ispalili topovski hitac. Još jedna metoda, poznata kao "jezovit način pogubljenja", sastojala se u tome da "za opomenu" pro-nesu gradom posve golog osuđenika razapetog na križ, i to tako da mu lice bude okrenuto križu, a tijelo osvijetljeno svijećama zabijenim u duboke rane na ramenima i debelom mesu. Dok sam gledao crtež nagog, kao od majke rođenog, osuđenika na mukama, osjećao sam kako

me prožima sladostrašće. Spoznaja da je prošlost Istanbula povezana s tako zastrašujućim osjećajem umiranja, s crno-bijelim, bogato osjenčenim ilustracijama i s nizom čuda, budila je u meni nasladu.

Taj je svezak djelo poznatog povjesničara Rešata Ekrema Kočua, jednog od istanbulskih ljudi od pera, koje sam spominjao kao "čtetvoricu tužnih pisca". Svezak isprva nije bio zamišljen kao knjiga. Nastao je uvezivanjem dodataka od po četiri strani-ce> koji su 1954. godine objavljavani u novinama Džumhurijet. (Budući da je zadnja stranica bila predviđena za "Čuda i neobičnosti iz naše povijesti", taj meni vrlo omiljeni dio pronalazio sam na jednoj od četiriju stranica svakoga dodatka.) To zapravo mje bio prvi put da se Rešat Ekrem Koču potrudio navesti lju-ue da čitaju i zavole tu osobitu smjesu neobičnih priča, čuda, Povijesnih i enciklopedijskih podataka i crno-bijelih ilustracija.

169Njegov prvi takav pokušaj, deset godina ranije, bila je Enciklopedija Istanbula koju je počeo izdavati 1944. godine, i koju je zbog novčane oskudice morao završiti 1951., na tisućitoj stranici, četvrtome svesku i slovu B.

Sedam godina nakon što je prestao raditi na Enciklopediji Istanbula, kojom se s pravom ponosio kao "prvom enciklopedijom posvećenom jednome gradu", Koču je odlučio još jednom početi, opet iznova, od slova A. Plašeci se da bi njegova jedinstvena enciklopedija ponovo mogla ostati nedovršena jer su mu bile već pedeset tri godine, naumio je svoje djelo zaokružiti na petnaest svezaka, a tekstove u njima učiniti "popularnijim". Tada je imao više samopouzdanja nego ranije i manje se sramio zbog intimnih veza, budući da ih je napokon smatrao ljudskim i običnim, te nije vidio ništa zazorno u tome da u svoju enciklopediju umetne vlastite užitke, interese i strasti. To drugo izdanje Enciklopedije Istanbula Rešata Ekrema Kočua, koje je počelo izlaziti 1958., a prestalo 1973. godine na n. svesku, dospjevši tek do slova G, pripada u najčudnije i najsajnije i - po svojoj formi, teksturi i ozračju - duhu Istanbula najprimjerenije tekstove napisane o tom gradu u 20. stoljeću. Najprije morate upoznati Rešata Ekrema Kočua da biste mogli razumjeti tu neobičnu enciklopediju, koja je za šačicu Carigrada

zaljubljenih u svoj grad i u književnost postala "kultna knjiga", i koju i ja volim čitati birajući nasumce neki od njezinih svezaka. Rešat Ekrem Koçu jedna je od onih osebnih duša koje je početkom 20. stoljeća grad povrijedio svojom tugom, no koje su i same stvarale tužnu, ali nedovršenu sliku grada. Tuga je osjećaj koji je obilježio cijeli njegov život, stvorio skrivenu logiku njegova djela i predodredio njegov pogled na život i njegov zadnji poraz, no taj se osjećaj u njegovim knjigama i tekstovima - za razliku od tekstova drugih, njemu sličnih pisaca - nikada posebno ne zamjećuje, niti se o njemu razmišlja. Zbog toga nam se, kad razmišljamo o Kočuovoj tuzi, u prvi mah učim začudnim ustvrditi kako on taj osjećaj crpi iz povijesti, obitel)1 i, naravno, najviše iz Istanbula. Jer, poput svih njegovih osjeca)-

170

nih junaka koje je grad povrijedio, i Rešat Ekrem Koçu držao je da tuga u najmanju ruku dolazi s rođenjem i da proistječe iz same naravi, te da ga je upravo ona oblikovala. Padalo mu je na um da to povlačenje u sebe i osjećaj pomirenosti sa životnim porazom nije prešao s Istanbula na njega, nego - upravo obratno! - da mu je Istanbul, ako ništa drugo, onda barem utjeha.

Važno je znati da je Rešat Ekrem Koçu došao na svijet 1905. godine u Istanbulu, kao dijete činovnika i učiteljice. Majka mu je bila pašina kći, a otac dugogodišnji novinar. Koçu je proživio sye sto i ostali tužni, njemu slični Carigradani njegove dobi. Bijelo mu je djetinjstvo bilo obilježeno ratovima, porazima i se°bama, događajima koji su dokrajčili Osmansko Carstvo i osudili Istanbul na siromaštvo od kojega se desetljećima nije °Poravio. Ti će događaji u kasnijim godinama biti česta tema)egovih knjiga i članaka, baš kao i sve drugo što je pamtio

d)etinjstva: posljednji veliki požari, vatrogasci, ulične prepir-171ke i život u gradskim četvrtima. U nekim svojim tekstovima piše da mu je jedan dio djetinjstva protekao u vili na Bosporu koja je kasnije izgorjela. Kad mu je bilo dvadeset godina, njegov je otac na Goztepeu107 kupio drveni ljetnikovac, pa je Rešat Ekrem veliki dio života proveo u tom mjestu, gdje je bio svjedokom gašenja tradicije

življenja u drvenim ljetnikovcima i raspada velikih porodičnih zajednica. Kad je taj drveni ljetnikovac prodan zbog neprestana siromašenja i porodičnih svađa (što se dogodilo svim takvim velikim porodicama), Koču nije napustio svoju sredinu, nego je nastavio živjeti u stambenoj zgradi na Goztepeu. Dvije odluke (obje su prema vanjskome svijetu otvorile njegovu tužnu i u prošlost zagledanu dušu) bile su presudne u njegovu životu: prva, da studira povijest u Istanbulu, u vrijeme neumitna kraja Osmanskoga Carstva, kad se sve što je imalo veze s osmanlijskom prošlošću "utiskivalo" u utemelji-vačku ideologiju Republike Turske, ili guralo pod tepih, i kad su na Osmanlije gledali s omalovažavanjem i nepovjerenjem; druga, to što je, završivši studij, počeo raditi kao asistent svojega dragoga profesora, povjesničara Ahmeta Refika. Profesor Ahmet Refik, prvi suvremeni i popularni povjesničar Istanbula, rođen je u tom gradu 1880. godine. Od Kočua je bio stariji dvadeset pet godina, a proslavio se nizom knjiga Život Osmanlija u minulim stoljećima, koje je, isto kao i Koču svoju enciklopediju, objavljivao u svescima. Držeći nastavu na sveučilištu, a istodobno "kopajući po prašini" razbacanih osmanskih arhiva koje su u to doba nazivali "hazine-i evrak" (riznica listina), tragao je za spisima i obilazio osmanske knjižnice da bi pročitao zanimljive i neobične rukopise osmanskih kroničara. Na temelju te brzo i lako prikupljene građe, zahvaljujući svome spisateljskom daru objavljivao je i novinske članke i popularne knjige. (Književnog dara imao je i Koču, no njegov je profesor istodobno bio i omiljeni pjesnik i pisac tekstova za pjesme.) Godine 1933. Kočua je doživio veliki udarac jer je, zbog reformi na sveučilištu koje se tada nazivalo Darulfiinun, s posla udaljen njegov profesor Ahmet Refik, čovjek osebujan po tome što je ujedinio povijest i književnost, tragao u arhivima za zanimlj1'

172

- i neobičnim dokumentima i objavljivao ih u časopisima 1. novinama, koji je bio bibliofil i obilazio knjižare, nastojao isati povijest razumljivim jezikom i koji je, uza sve to, svake noći uz piće vodio beskrajno duge razgovore. Kad je u toj "reformi" s posla izbačen profesor Ahmet Refik zbog toga što • ne | <o vrijeme bio u

oporbi prema Ataturku i blizak stranci tiurrijet ve Itilaf,10* i što je prema osmanskoj povijesti i kulturi gajio strastvenu naklonost, namještenje je skupa s njim izgubio i njegov suradnik Rešat Ekrem Koču (u toj je "reformi" s pravnog fakulteta izbačen i moj pradjed po majci).

Više od gubitka službe, Kočua je ojadilo to što je profesor koji mu je bio uzor pao u nemilost države i Ataturka, te što je nakon petogodišnje borbe s oskudicom, samoćom i ravnodušnošću ljudi oko sebe, umirao u bijedi raspredajući knjige iz svoje knjižnice da bi kupio lijekove. Usto, dogodilo se upravo ono što će četrdeset godina kasnije zadesiti j samoga Kočua: kad je Ahmet Refik umro, u prodaji se više nije mogla naći većina od devedeset knjiga koje je napisao.

Pišući u jednom vrlo tužnom članku o preminulome profesoru Ahmetu Refiku, o tome da su ga još za života zaboravili kao pisca, Rešat Ekrem Koču s nehinjenom se poetičnošću vraća u rano djetinjstvo. "Na pristaništu ispred naše vile na Bosporu", pripovijeda Koču, "u godinama bezbrižna djetinjstva, u kojem sam se najednom zatekao kao udica u moru, i brzo izašao iz njega kao kad se riba prekrivena sjajnim krljuštima praćne iz duboke vode..." Započinjući pripovijest o tome da je u danima bezbrižna djetinjstva što ga je proveo u vili na Bosporu, s jedanaest godina, prvi put čitao Ahmeta Refika, Koču otkriva još nešto: kako su se uzajamno hranili sjećanja na sretno djetinjstvo provedeno među ljetnikovcima i vilama (u djetinjstvu i mladosti gledao sam kako ih, jednu po jednu, gutaju požari), osmanska Povijest i osjećaj tuge, snažan koliko i sam Istanbul. Ali, izuzev P^onianjkanja čitalačkog zanimanja za njegovo djelo i za sam stanbul, postojao je još jedan jak razlog zbog kojega je Rešat

krem Koču bio nesretan u jednoj siromašnoj zemlji: bio je ho-oseksualac u Istanbulu, u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća. Već i sam pogled na teme njegovih popularnih romana i njihovo živopisno ozračje obilježeno nasiljem i spolnošću, a napose prelistavanje Enciklopedije Istanbula, pokazuju da se Rešat Ekrem Koču u iznošenju svojih seksualnih strasti, užitaka i opsesija još pedesetih godina prošloga stoljeća ponašao znatno odvažnije od

svih drugih, njemu sličnih istanbulskih pisaca njegova doba. Enciklopedija Istanbula prepuna je riječi kojima je u svakoj prigodi iskazivao divljenje ljepoti mladića i tek stasalih dječaka. To divljenje, zamjetno u prvome svesku, narasta iz sveska u svezak Enciklopedije. Primjerice, Miralem Ahmet-aga, jedan od paževa sultana Sulejmana Veličanstvenog, opisan je kao "zmaj od čovjeka", kao "krepak mladač čiji su mišići na rukama poput grana platane"... Za brijača Džafera Koču veli da je bio "tek stasali mladić, nekoć nadaleko čuven po svojoj ljepoti" jer ga je u 16. stoljeću spominjao pjesnik Ulvi Čelebi, hvaleći u svome šehrengizu¹⁰⁹ ljepotane među istanbul-skim obrtnicima. "Eskidžiguzeli Jetim Ahmet", 110 kojemu je posvećena druga enciklopedijska natuknica, opisan je kao tek stasali petnaestogodišnji junak istoimene istanbulske zgone. U natuknici piše: "Bio je to bosonog dječak u šalvarama sa stotinu zakrpa, i poderanoj košulji, kroz koju se vidjelo tijelo. No bio

174

- nedoljiv kao kap vode, obrva nalik tugri na berat, ¹¹¹ kose l o u ćubastog ždrala, tamne i zlataste puti, pogleda zavodlj'i-maznog glasa i visokog i vitkog stasa." Vjernim ilustrato- a svoje enciklopedije Koču daje izraditi po jedan crtež tih ' maštanih bosonogih junaka, pa se tako u natuknicama prvih vezaka priklanja spomenutim književnim navadama i igrama, put dvorskih pjesnika koji su bez imalo zazora uzdizali ljepotu mladića. U natuknici "Mladi janjičar" veliča odnos između

mladih, golobradih mladića koji stupaju u janjičarske odrede i "prekaljenih janjičarskih ratnika", koji ih uzimaju u zaštitu. U natuknici "Dživan" objašnjava kako je "ljepota koju opjeva dvorska književnost zapravo ljepota golobradih mladića", te s užitkom podrobno analizira podrijetlo te riječi koja, kako veli, označuje "tek stasala mladića". U prvim svescima Enciklopedije Koču te priče oprezno i majstorski protura među povijesne, književne i kulturološke podatke, no u kasnijim se svescima to susprezanje promeće u slobodan govor o lijepim mladići-ma, i to svakom prigodom. Iz natuknice "Mornar Dobrilović" saznajemo da je taj "vrlo pristali" hrvatski mladić bio mornar na brodu "Dobrotvorno

društvo" (Širketi Hajrije), da mu je njegov brod, pristajući 18. prosinca 1864. godine u pristanište
°ataš, prignječio (jedan od strahova svih Carigradana) i otki-u°
nogu zajedno s čizmom, da su i noga i čizma pale u more,
~) e u tom trenutku mladić rekao: "Ode mi čizma!", i ništa
175

i daviše. Da bi u prvim svescima svoje Enciklopedije mogao pisati o pristalim mladićima, tek stasalim momcima i lijepim bosonogim dječacima, Koču je morao pretraživati osmanske povijesti šehrengize, popularne epove, zaboravljene rukopise u bibliotekama u koje nitko više nije zalazio, pjesničke zbirke, neobične knjige o osmanskoj i istanbulskoj kulturi, knjige o proricanju i svečanim obrezanjima prinčeva i novine iz 19. stoljeća, prema kojima je gajio naročitu strast (u njima se susreo i s pristalim hrvatskim mornarom).

U posljednjim godinama života, već star, uvidio je, ojađen i srdit, da njegova enciklopedija neće moći stati u petnaest svezaka i da nikada neće biti završena, pa više nije ni smatrao potrebnim istraživati pisana vrela kako bi ostao dosljedan svojim opsesijama. Pod raznim je izlikama u natuknice počeo ubacivati svakojake mladiće i dječake s kojima se u raznim prigodama upoznao na istanbulskim ulicama, u gostionicama, kavanama, kockarnicama i na mostovima, dječake koji su prodavali novine i koji su ga - svaki na svoj način - posebno zanimali, te učenike koji su se isticali ljepotom i urednošću, i koji su o praznicima prodavali značke Turske zrakoplovne tvrtke. Primjerice, na 4767. stranici devetoga sveska, koji je počeo izlaziti kad je Koču imao šezdeset tri godine, on je jednu natuknicu posvetio "darovitom akrobatu od petnaestak godina, dječaku s kojim se upoznao 1955. ili 1956. godine". Koču pripovijeda kako ga je jedne noći gledao na Goztepeu, u četvrti u kojoj je proveo veći dio svoga života, na pozornici ljetnoga kina And. "Imao je na sebi bijele cipele, bijele hlače i bijelu potkošulju s mjesecom i zvijezdom na prsima, a potom, kad se razodjenuo i izašao na pozornicu, kratke, bijele sportske hlačice. Svojom pojavom, posve neporočnim, ugodnim licem, gospodskim držanjem, ponašanjem i odgojem odmah je pokazao da ni po čemu

ne zaostaje za akrobatima iz zapadnih zemalja." Iz natuknice dalje doznajemo da se autor Enciklopedije rastužio nad tim što je dječak po završetku programa sa zdjelicom u ruci skupljao novac. Ipak, nije tugovao zbog toga što dječčić nije prikupio više

176

a unatoč burnome pljesku gledatelja jer je, kako veli, i sam L.- sretan vidjevši da se mali akrobat ne ponaša ni napadno, . usiljeno. Koču s tugom nastavlja da su se petnaestogodišnji krobat, koji je nekim gledateljima dijelio posjetnice, i on, pe-Hesetjednogodišnji pisac, upoznali, da su se u dvanaest godina koje su protekle između prvoga susreta u kinodvorani i pisanja enciklopedijske natuknice prekinule sve veze s tim dječakom, iako je pisao i njemu i njegovoj obitelji, da mu, nažalost, nisu odgovarali na pisma te da zbog toga u Enciklopediji neće moći napisati čime se dječak bavio u kasnijim godinama.

Radoznali i strpljivi čitatelj koji je šezdesetih godina prošloga stoljeća nastavio kupovati sveske Kočuove enciklopedije, čitao ih je kao časopis koji donosi zanimljive, zabavne, čudne i egzotične priče i neke aktualne događaje, više negoli kao opsežan izvor koji sistematizira podatke o Istanbulu.

Sjećam se da sam tih godina u nekim carigradskim kuća-ma viđao te enciklopedijske sveske u kutovima gdje se odlažu tjednici. Koču je pak bio neusporedivo manje poznat od svoga)Lla, koje se prodavalo u trafikama kao časopis. Smatrati njegovu enciklopediju mnoštvom zabilježaka u kojima se govori o PSesijama, strastima, tugama i željama usamljenih stanovnikaf 177suvremenoga grada, tužno vezanih za Istanbul i svaki podatak o njemu, nije bilo moguće u Istanbulu šezdesetih godina prošloga stoljeća. Prvo izdanje i prvi svesci drugoga izdanja Enciklopedije Istanbula mogu se smatrati "znanstvenim" ili "ozbiljnim" vrelom zahvaljujući potpori velikog broja pisaca i profesora koji su dijelili istu ljubav prema tom gradu, te naraštaju suradnika koji su se, suočeni s pozapadnjenjem i rušenjem starina, usprotivili pustošenju grada. Ali, kad god krenem prelistavati zadnje sveske, uživam u

njima kao neki imaginarni putnik koji se otisnuo na neobaveznu šetnju kroz prošlost i sadašnjost Istanbula. Taj osjećaj užitka posljedica je postupnog osipanja suradnika i stoga što je Koču stavljao u prvi plan vlastite opsesije i strasti.

Ponekad i sam osjećam Kočuovu tugu i ljubav skrivenu iza tog velikog pothvata kojemu je posvetio život; i kad razmišljam o razlozima, više me kopka osobna, mračna strana djetinjstva što ga je proveo u ljetnikovcima i vilama, negoli povijesni događaji poput rušenja Osmanlija i pada Istanbula u nemilost. Našega se enciklopedista može usporediti s tužnim, istinskim kolekcionarima koji, duboko povrijeđeni, dignu ruke od ljubavi i ljudi i nagoni počnu bilo što skupljati i gomilati posvetivši cijeli svoj život samo tome. Samo što Koču nije skupljao predmete, kao "klasični" kolekcionari koji se vežu za opipljive stvari, nego istanbulske bizarnosti. Poput kolekcionara na Zapadu, koji se iz najiskrenijih pobuda prepuste skupljanju predmeta ne razmišljajući o tome da će na kraju njihova zbirka prerasti u muzej, tako je i Koču, samo iz unutarnjega poriva, gomilao građu o neobičnim događajima vezanim za grad, svakojake pojedinosti i osobne uspomene, ne misleći da će ih jednoga dana iskoristiti za enciklopediju.

Kad je naslutio da bi mu zbirka mogla postati ogromna, i njemu je, kao i svakome kolekcionararu koji mašta o tome da utemelji muzej, sinula kreativna ideja da bi taj neobični materijal mogao iskoristiti za enciklopediju Istanbula, te je, vjerojatno od toga trena, počeo osjećati i opipljivu stranu tog mnoštva podataka. Profesor Semavi Ejidže,¹¹² stručnjak za povijest bizantske i osmanske umjetnosti, koji se s Kočuum upoznao

178

- v 1944- godine i s njim od samoga početka surađivao na Enciklopediji, i koji je, usto, autor mnogih natuknica, pisao je u tekstovima objavljenim povodom Kočuove smrti o njegovoj elikoj knjižnici, o "natuknicama" koje je godinama držao u kuvertama, o isječcima iz novina, zbirci fotografija i crteža, o (danas izgubljenim) bilježnicama punim izvoda koje je godinama strpljivo ispisivao čitajući istanbulske novine iz 19. stoljeća i o fasciklima. Meni je pri jednom susretu rekao kako je Koču skupio još jednu golemu zbirku

tekstova o velikim, neobičnim i nerasvijetljenim istanbulskim zločinima iz prošlosti.

Pretkraj života, kad je sa žaljenjem uvidio da Enciklopediju neće stići završiti, Koču je u jednom napadu bijesa i čudljivosti kazao svome prijatelju Semaviju Ejidžeu da će u vrtu spaliti gomilu podataka, svu građu o Istanbulu, cijelu zbirku u koju je ugradio život. No budući da je Enciklopedija Istanbula, čiji su svesci bivali sve rjeđi i rjeđi, 1973. godine ionako prestala izlaziti, taj je nehinjeni kolekcionarski napad bijesa bio suvišan. (Podsjećao je na bijes sakupljača Utza, koji je u takvu raspoloženju porazbijao svoju zbirku porculanskih predmeta. Utz je fiktionalni junak romanopisca Brucea Chatwina, koji je nekoć radio u Sotherbvju.) Dvije godine prije toga - u napadu razdra-

•"* W^;s?(wajr!S(% "

179čljivosti - Koču se posvađao sa svojim bogatim ortakom, koji ga je kritizirao zbog toga što je, podliježući opsesijama, enciklopediju opteretio dugim i nepotrebnim natuknicama. A kad su mu zatvorili i radne prostorije na Babialiju, on je cijelu zbirku sve zabilješke, novinske isječke i fotografije prenio u svoj stan 'na Goztepeu. Kao svaki kolekcionar opsjednut Istanbulom, kao istinski sakupljač opterećen tužnom prošlošću i zbirkom koju nikako ne može smjestiti u muzej, i Koču je posljednje godine života proveo sam u stanu zatrpanom hrpama papira i fotografija.

Drvena obiteljska kuća, koju je podigao njegov otac, prodana je nakon smrti njegove sestre, ali Koču nije htio napustiti svoju četvrt. Jedina bliska osoba bio mu je dječak po imenu Mehmet, s kojim se upoznao sasvim slučajno (baš kao i s ostalim dječacima iz natuknica njegove enciklopedije), posvojio ga i postavio na čelo izdavačke kuće što ju je sam osnovao.

Imao je, dakako, stotinu "prijatelja" - povjesničara, pisaca i stručnjaka za književnost (većina ih je bila poput Semavija Ejidžea) - koji su trideset godina bez ikakva honorara pisali za Enciklopediju Istanbula. Od tih ljudi, koje je vezivala zajednička ljubav prema Istanbulu, suradnici stare generacije poumirali su već u vrijeme izlaska prvih svezaka. To su, primjerice, Sermet Muhtar Alus, koji je

pisao uspomene i humoristične romane o istanbulskim mahalama, ličnostima, konacima i razuzdano-sti paša u 19. stoljeću, ili Osman Nuri Ergin, koji je napisao opsežnu povijest Istanbula i glasoviti vodič kroz grad, tiskan 1934., i koji je utemeljio Istanbulsku gradsku knjižnicu¹¹³ da-rovavši joj sve svoje knjige. Budući da su suradnici novoga naraštaja napuštali Koču "zbog njegove ćudljivosti" (Ejidžeove riječi), svake je godine sve manje ljudi sudjelovalo u razgovorima koji su bili neodvojiv dio enciklopedijskoga pothvata, te u zajedničkim odlascima u krčme po njihovu završetku. No Koču je samo imao narav kolekcionara, koju su kasnije opisan psiholozi poput Melanie Klein. Ta je psihologinja vrlo dobro analizirala djetinjstvo osoba koje se opsesivno vežu za predmete koliko i za ljude.

180

Dugo vremena (1950.-1970.) navečer bi se okupljali suradnici enciklopedije u radnim prostorijama i nakon vrlo dugih razgovora odlazili u jednu krčmu na Sirkeđiziju.¹¹⁴ Ti, u ono doba glasoviti ljudi od pera, koji u društvo nikada nisu primali žene, i koji su, poput dvorskih pjesnika, živjeli u jednom krajnje androcentričnom svijetu, bili su posljednji izdanci dvorske književnosti, tradicije vođenja dugih prijateljskih razgovora i osobite osmanske androcentrične kulture. Na svakoj stranici enciklopedije osjeća se ta tradicionalna "muška kultura", koja klišeji-ziranim jezikom govori o ženama kao da su mitska bića, koja se ljubavlju bavi samo kao književnom temom, a spolnost povezuje s nečim nesvakidašnjim, s grijehom, prljavštinom, him-benošću, preljubom, ponižavanjem, slabošću, sramotom, krivnjom i strahom. U trideset godina izlaženja, za Enciklopediju Istanbula samo je jedanput ili dvaput natuknicu napisala žena. Jedan od razloga bio je i taj što su o izboru novih natuknica i o tome tko će ih napisati odlučivali i sam Koču, i muško društvo okupljeno oko izdavača ili u krčmama u koje su skupa odlazili. Kasnije je taj svakodnevni večernji razgovor u krčmi postao tako neraskidiv dio same Enciklopedije (od pisanja natuknica do izlaska pojedinog sveska) da je Koču u natuknici s naslovom "Akšamdžiluk",¹¹⁵ s istim uzbuđenjem s kojim nabraja pjesnike koji su utjecali na povjesničare književnosti, spomenuo

osmanske pjesnike koji, kao ni on sam, nisu mogli odoljeti a da svaki dan ne odu u krčmu. Nakon što je nekim povodom skrenuo na temu na lijepe mladiće, čemu nije mogao odoljeti ni u mnogim drugim natuknicama, Koču se s užitkom latio pera da opiše nošnju, ljepotu, uglađenost i profinjenost mladaca koji u krčmama gostima poslužuju vino, a potom nastavio pisati o istinskom "akšamdžiji"¹¹⁶ među piscima, kojega je uvijek spominjao s najvećim poštovanjem - o Ahmetu Rasimu, o kojem sam već govorio u poglavlju o "gradskim pismima".

Rešat Ekrem Koču divio se Ahmetu Rasimu onoliko koliko i svojem učitelju Ahmetu Refiku, kojega je cijeloga života slijedio. Divio se Rasimovoj ljubavi prema Istanbulu, kojoj su retorika i pretjerivanje bili strani; njegovoj sposobnosti da izađe

181 ;: A •. r ' . •'•na istanbulske ulice i od svega što vidi i čuje stvori živopisne slike, opise krajolika i pričiće; snazi s kojom je svoja sjećanja zapisivao ne kao intimne ispovijesti, nego kao nešto začudno iz prošlosti grada u kojem je živio; sposobnost da se prisjeća svih mijena u navikama, običajima, tradiciji, modi i poletu grada, te navadi da te mijene klasificira.

Na Koču su utjecale i priče Ahmeta Rasima o ljubavi, zavođenju i raskalašenosti, koje se listom zbivaju u Istanbulu, i u kojima se dadu naslutiti i primjese spletkarenja i zloće, i egzotično i romantično ozračje. Taj se utjecaj osjeća ne samo u natuknicama Enciklopedije Istanbula, kojih je veliku većinu napisao upravo Koču, nego i u mnogim njegovim tekstovima "zasnovanim na dokumentima", koje je, kao i njegov učitelj, objavljivao u nastavcima u tisku. (Najzornije se to vidi po tekstovima Što se događalo u Istanbulu zbog ljubavi, Istanbulske krčme i plesači[^] u njima i Muške djevojke.) Budući da mu je šezdesetih godina prošloga stoljeća na ruku išao blagi turski zakon o autorskim pravima, Koču je svakom prigodom za svoju Enciklopediju izdašno preuzimao tekstove svoga učitelja, te se nije osjećao nimalo nelagodno što ih je, izrezane iz novina ili kopirane, nosao u torbi ili čuvao u fasciklima i kuvertama (kolekcionarska samoobmana koju ne treba osuđivati) - možda i zbog toga što je poslije mnogo godina mislio da su njegovi vlastiti.

Glavna razlika između Ahmeta Rasima i Rešata Ekrema Kočua, te dvojice najvećih i najčudnijih pisaca Istanbula, leži u njihovoj reakciji na filozofiju pisanja koja im je stigla sa Zapada. U četrdeset godina koje razdvajaju njihove datume rođenja (1865. i 1905.) u gradu se dogodilo mnogo toga: izlazak prvih novina; snažno nastojanje da se zemlju europeizira i Abdulharni-dova represivna vladavina; otvaranje sveučilišta; mladoturska opozicija i objavljena djela Mladoturaka; ushićenost zapadnom književnošću, prvi turski romani, požari. Ahmet Rasim, koji se pod utjecajem zapadne književnosti dao na pisanje romana i poezije, ali je već na početku doživio neuspjeh, počeo je gledati na pretjerani utjecaj Zapada kao na neku vrstu "oponašanja, lakomislenosti i "prodaje puževa u muslimanskoj mahali •

i8z

v 0 je važnije, ideje originalnosti, besmrtnosti i obožavanja ietnika učinile su mu se isuviše "zapadnim" i stranim, te • nrihvatio opušteniju i samozatajniju filozofiju pisanja na A rviški način. Pisao je svoje novinske tekstove da bi se prehranio, onako kako je htio i želio, crpeći snagu iz beskrajne "vosti Istanbula, ne ulažući previše truda, ne mučeći se nekom rarno "neprolaznošću" i "umjetnošću" i ne tlačeći samoga sebe. Koču se pak nikako nije mogao osloboditi zapadnih književnih formi i klasifikacija, kao ni ideje znanstvenosti i "veliĉine" u književnosti. Iako vezan za teme koje je volio, za nesvakidašnje pojave, za skrovite opsesije i čuda, upinjao se svim silama u svojoj glavi pomiriti Zapad s predodžbom o "zapadnome" načinu pisanja. Budući da je živio u Istanbulu, udio u tome imalo je i njegovo nedovoljno poznavanje romantiĉnih, odbaĉenih i zabludjelih djela zapadne književnosti. A da ih je i poznao, kultura u kojoj je živio i koja je nosila osmanlijski pečat, nije od jednoga pisca, učitelja ili izdavaĉa očekivala da na društvenoj margini, u "podzemlju", traži neko "išĉašeno" mjesto za svoje tekstove, nego da se upusti u pedagoški dijalog sa samim središtem društva, s centrima njegove moći i kulture, te da se tom središtu i obraća. I Koču je najprije htio biti profesor, a kad je izbaĉen sa sveučilišta, poželio je objaviti jednu veliku enciklopediju. Slutio je da će mu ustanove koje vladaju znanjem, klasificiraju ga i koriste

kao sredstvo moći, koristiti na jedan drugi način: da legalizira "neobičnost" koja je spontano izvirala iz njega samoga, te da je zaštiti aureolom autoriteta i "znanstvenosti".

Međutim, pjesnik osmanskoga razdoblja, koji je u sebi osjećao istu tu neobičnost i istu ljubav prema gradu i prema lije-Pim, tek stasalim mladićima, uopće nije osjećao potrebu štititi se- U sehrengizima, poetskoj formi vrlo čestoj u 17. i 18. stoljeću, osmanski pjesnici (isto čini i Koču) nabrajaju odlike nekoga grada i ljepote, a istodobno mnoge stihove posvećuju najpo-Znatijim lijepim mladićima toga grada. Usto, stihove posveće- e tim ljepotanima uopće nisu stidljivo skrivali među gradske 2narnenitosti i posebnosti. Štoviše, sehrengize iz kojih Koču 183preuzima tako mnogo stihova za svoju enciklopediju izumili su "pjesnici isposničke ćudi" (Kočuove riječi), kako bi, pola u šali, pola u zbilji, pohvalili vodeće ljepotane nekoga grada. Čak i kad površno prelistamo Putopis Evlije Čelebija, zanemarujući "sažimanja" teksta što ih je provela suvremena turska država i prikrivena cenzura, zamijetit ćemo da i taj "najklasičniji" osmanski putopisac, kad opisuje bilo koji grad, osim kuća, džamija, zraka, vode i neobičnih priča, svaki put spomene i njegove lijepe mladiće. Zamijetivši da je nastojanje (koje je sa sobom nosila modernizacija i europeizacija) da sve bude centralizirano, ujednačeno, dovedeno u red i stavljeno pod nadzor, onemogućavalo istanbulskoga pisca da izrazi svoje nesvakidašnje sklonosti, opsesivne ideje i "seksualne opsesije koje je obiteljsko ćudoređe srednje klase odbacivalo", Rešat Ekrem Koču dao se na izdavanje enciklopedije posvećene Istanbulu.

Iza te odvažnosti, koja u meni budi iskreno poštovanje, jamačno se krije i Kočuova izrazito prostodušna i djetinjasta predodžba o enciklopediji kao kulturnoj i civilizacijskoj stečevini. Na jednome mjestu u knjizi Od Gazi Osmana do Ataturka, koju je objavio nakon što je prvo izdanje napola dovršene Enciklopedije Istanbula prestalo izlaziti, Koču veli kako je djelo Čudna stvorenja (Acaibu-i-Mahlukat) Zekerije Kazvinskog, prevedeno u 15. stoljeću s arapskoga na turski jezik, "vrsta enciklopedije". Te riječi pokazuju da je, poveden nacionalizmom, nastojao dokazati da su Osmanlije nekoć, i prije no što su potpali pod zapadni utjecaj, imali nešto

slično enciklopediji, kao i to da je za njega enciklopedija neka vrsta antologije ustrojene abecednim redoslijedom. Kao da mu nikada nije palo na pamet da između podataka ili "pripovijesti" mora postojati logična hijerarhija koja upućuje na njihovu usklađenost i važnost, te na bit civilizacije i način na koji ona funkcionira; da su zbog toga neke enciklopedijske natuknice kratke, neke duge, a neke pak - slijedimo li istu logiku - nepotrebne, te da on ne mora služiti povijesti, nego povijest njemu. U tom je smislu Koću moguće usporediti s "iznemoglim" povjesničarem, o kojemu govori Nietzsche u svome djelu O koristi i štetnosti historije ZA

•••/ • ":- • •"••'! 184

". t ; koji, zaveden pojedinostima iz prošlosti, povijest svoga grada pretvara u povijest svojega Ja.

Jedan od razloga te "iznemoglosti" bio je i taj što se Koću za cijeli život emotivno vezao uz pripovijesti što ih je godinama orikupljao iz stvarnoga života, iz novina, knjižnica i osmanskih rukopisa, onako kako se kolekcionari vežu za prikupljene predmete pa njihovu vrijednost procjenjuju prema svojim osjećajima, a ne prema stvarnoj tržišnoj vrijednosti svoje zbirke. No sretni kolekcionar (najčešće je to muškarac, zapadnjak) - iz vrlo osobnoga razloga, ili pak prema unaprijed smišljenom logičnom planu - zbirku kojoj je posvetio cijeli život može složiti u osmišljen logični sustav koji sve stvari klasificira i dovodi u vezu jednu s drugom (baš kao i u enciklopediji). Takve se ustanove nazivaju muzejima, a za Koćuova života u Istanbulu nije postojao nijedan muzej u kojemu je bila izložena neka privatna zbirka (čini se da ga ni danas nema). Ako se na velike muzeje s višestoljetnom poviješću, i na enciklopedije koje nastaju u sličnom sakupljačkom naporu, gleda kao na nešto što logikom skupljanja, klasificiranja i izlaganja osmišljava i dovodi u red predmete i podatke, umjesno je tada Koćuovu Enciklopediju Istanbula usporediti prije s "vitrinama čuda", pretečama prvih muzeja, negoli s pravim muzejom. Gledano suvremenim očima, prelistavanje Enciklopedije Istanbula podsjeća na razgledanje morskih školjaka, kostiju čudnih životinja i minerala izloženih u "vitrinama čuda", koje su među europskim prinčevima i umjetnicima bile obljubljene poglavito između 16. i 18. stoljeća. I to

na razgledanje s čuđenjem i s osmijehom!

Ljubitelji knjige moga naraštaja prihvatili su Enciklopediju Istanbula upravo s tim osmijehom. U njemu jamačno ima prikrivena negodovanja zbog toga što je jedan stariji naraštaj, koji se hvalio da je "europskiji" i "moderniji" od Kočua, jednako kao i onaj pola stoljeća mlađi, to čudno djelo nazivao "enciklopedijom". Ima u tom osmijehu i samilosti i razumijevanja a prostodušnost i dobrohotnost sadržanu u želji da se na brzu ruku i nasumce preuzme taj koncept, koji je zapadna civilizacija razvijala stoljećima. Ali, iza svega toga krije se i osjećaj sre-

185

će pri pomisli da i Carigradani imaju knjigu koja po svemu odgovara nesistematiziranoj i neukrotivoj zbrci, anarhiji, začudnosti i neobičnosti Istanbula podijeljenog između suvremene i osmanske civilizacije. I to u jedanaest golemih knjiga, kojih nema u prodaji!

Ponekad susretnem nekoga tko je morao pročitati svih tih jedanaest svezaka. Primjerice, jedan moj prijatelj, povjesničar umjetnosti, koji je pisao o porušenim istanbulskim tekijama, ili drugi, koji je u izvorima tragao za hamamima koje nitko više ne pamti... S istim onim tužnim osmijehom na licu, obojica tada osjećamo neodoljivu želju reći koju riječ i o Enciklopediji Istanbula. Pitam prijatelja znanstvenika je li znao da je pred vratima muškoga odjela starih istanbulskih hamama bio krpac obuće, koji je posjetiteljima krpao cipele i druge stvari dok su se oni kupali u hamamu. Prijatelj mi, aludirajući na natuknicu Eyyubsultan Turbe Erigi iz istoga sveska, uzvraća pitanjem znam li zbog čega se ta vrsta istanbulske šljive naziva turbe erigt³⁹ Prelistavajući svezak na stolu, postavljam mu novo pitanje: zna li tko je mornar Ferhat? (Odgovor: Hrabri marinac koji je jednoga ljetnjeg dana 1958. godine skočio s broda što je plovio na

Prinčevske otoke i spasio sedamnaestogodišnjeg mladića koji je toe broda bio pao u more.) Onda se sa smiješkom prisjetimo klišeja koji se često koristio, poglavito u zadnjim svescima enciklopedije: "U vrijeme sastavljanja ove natuknice nismo provjerili kakva je

najnovija situacija na ulici". Prisjećamo se načina na koji je Arnaut Džafer, kriminalac s Bejoglua, 1961. godine dao ubiti tjelesnog čuvara svoga beskrupuloznog takmaca (natuknica Zločin na Dolapdereu¹²⁰}, ili pak natuknice posvećene Kavani kod igrača domina, gdje su se nekoć okupljali zaljubljenici u tu igru, osobito omiljenu među pripadnicima grčke, židovske i armenske manjine u Istanbulu. U takvim trenucima razgovor može skrenuti na uspomene i zadobiti nostalgičan prizvuk; primjerice, kad ispričam da smo, kad sam bio dijete, i u našem domu igrali tu igru i da su nekoć prodavači igračaka, duhana ili uredskoga pribora na Nišantašu i Bejogluu prodavali i domine. Ponekad spomenemo "estetski obrezanog" Don Adama (natuknica), koji je, "putujući zemljom uzduž i poprijeko, iznajmljivao svojih pet kćeri (i njega i njegove kćeri dobro su poznavali anadolijski trgovci), ili Hotel Imperijal na Bejogluu, koji je sredinom 19. stoljeća bio omiljen među zapadnim turistima, ili se pak upustimo u razgovor o tome kako su se i s kojom logikom mijenjala imena istanbulskih prodavaonica, o čemu se opširno govori i u natuknici "Trgovina".

I dok tako razgovaramo, iz naših se osmijeha najednom počinje razabirati da su nam uzbuđenje i simpatije usmjereni prema Rešatu Ekremu Kočuu, iako razgovaramo o Enciklopediji Istanbula. Pa ipak, tuga koja najednom počne rasti u nama probudi slutnju da temom našega razgovora nisu ni Koču ni Enciklopedija Istanbula, nego spoznaja da "znanstvene" klasifikacije i tumačenja ne pridonose razumijevanju istanbulskoga kaosa. Jedan od razloga zacijelo je i to što se Istanbul razlikuje od zapadnih gradova, što je u mnogočemu čudan i što u njemu vladaju metež, bezvlašće i nered koji se opiru ustaljenim klasifikacijama. No to ozračje jadikovanja nad "nesvakidašnjošću", neusporedivošću i posebnošću Istanbula u jednom trenutku

186

187 prerasta u samohvalu. I to nas zapravo navodi na slutnju da su zaljubljenici u Kočuovu enciklopediju svojevrсни "istanbulskj lokalpatrioti", koje je on i volio.

, I kad pomislim - da se i sam ne bih drugima činio neobičnim hvaleći se neobičnostima Istanbula - da razlog gašenja enciklopedije

i Kočuovog "neuspjeha" treba tražiti u tome što naš "tužni" pisac nije mogao dovoljno ovladati metodama zapadnoga mišljenja i klasifikacije, i što nije dovoljno bio zapadnjak, prisjetim se da ga upravo zbog toga i volim, zbog te njegove "neuspješnosti". I upravo zbog toga što njihovi autori nisu mogli "dokraja" postati zapadnjacima, i Enciklopedija Istanbula i djela četvorice tužnih pisaca ostali su nedovršeni, i ti ljudi od pera doživjeli su neuspjeh. No ipak su se bili ponešto i udaljili od svoga tradicionalnog identiteta, toliko da mogu i drukčijim očima baciti pogled na Istanbul i njegove krajolike. Tako su se - htijući postati zapadnjacima - odvažili otisnuti na put bez povratka, na kojemu su naposljetku ostali negdje na sredini - između Istoka i Zapada. "Najljepše" i najumnije stranice Kočuovih i djela ostale trojice tužnih pisaca upravo su one koje su ostale u procjepu između ta dva svijeta koji su im zauzvrat pružili samoću, a nagradili ih originalnošću.

188

Kad god bih u godinama nakon Kočuove smrti, negdje sredinom sedamdesetih, otišao na Kapaličaršiju, svratio bih na Trg prodavača knjiga kraj Bajazitove džamije. Ondje sam viđao neuvezane sveske Enciklopedije Istanbula i knjige koje je Koču pretkraj života tiskao svojim novcem, kako stoje izložene skupa s požutjelim, izbljedjelim, vlažnim i jeftinim starim knjigama, l^oji poznanici knjižari kazivali su mi kako za te sveske, koje sam nekoć otkrio u bakinoj knjižnici i čitao ih, uopće nema zainteresiranih kupaca iako ih nude na kilograme, kao stari papir.

18919-

Osvojenje ili pad? - Turciziranje Carigrada (Koristan tinopola)
Poput većine Turaka iz Istanbula, i ja sam se u djetinjstvu pomalo zanimalo za Bizant. Kad sam bio dijete, pri svakom spomenu Bizanta pred očima bi mi iskrsnule zastrašujuće odore i brade grčkih svećenika, bizantske arkade i akvadukti, stare crkve od crvene opeke i Aja Sofija. Sve to potječe iz toliko drevnih vremena, da za njih ne moramo ni znati. Čak su mi se i Osmanlije, koji su osvojili Bizant i uništili ga, činili jako dalekim. Mi smo bili prvi

naraštaj "nove civilizacije" koja je nakon njih došla u Istanbul. Ako ništa, Osmanlije, o čijim nam čudnim navadama pripovijeda Rešat Ekrem Koçu, imali su imena slična našima. Bizantinci su pak nestali zauzećem Istanbula. Njihovi daleki potomci vlasnici su trgovina, slastičarnica i prodavaonica obuće na Bejogluu. Jedna od omiljenih zabava moga djetinjstva bila je odlazak s majkom na Bejoglu, u kupovinu i obilazak dućana koje su držali turski Grci. U nekim prodavaonicama

190

, jne radile su cijele obitelji - otac, majka i kćeri - i kad bi ika otišla onamo izabrati tkaninu za zastore ili baršun za

m

tučnice, počinjali bi međusobno brzo govoriti grčki. Kasnije m kod kuće oponašao taj čudni jezik i uzbuđene pokrete dje-jaka za pultom i njihova oca. Zanimanje što ga je izazivalo

moje oponašanje, način na koji su Grke spominjali u novinama i povremeni prijekori "neka govore turski" dali su mi naslutiti da ni oni nisu "uvažene" osobe, kao ni gradski siromasi i stanovnici prigradskih potleušica. Mislio sam da u tome ima udjela i sultan Fatih, koji je osvojio Istanbul i preoteo ga od njih. Petstota obljetnica zauzeća Istanbula, koje katkad nazivaju i "čudom", proslavljena je godinu dana nakon što sam se rodio, 1953. godine, ali moju pozornost u vezi s njom privukla je jedino serija poštanskih maraka izdana tom prigodom. Na tim su se markama smjenjivali prizori prevoženja brodova preko kopna, Fatihov portret (naslikao ga je Bellini) i svi ostali "sveti" prizori vezani za pad Carigrada, kao što je zauzeće Rumeliji-sara i drugi.

l o tome kako se nazivaju neki događaji možemo zaključiti

8dje srno na ovome svijetu - na Istoku ili na Zapadu. Ono što

Se Dogodilo 29. svibnja 1453. godine za zapadnjake je "pad Ca-

'grada", a za istočnjake "osvojenje". Ukratko: "pad" ili "osvo-jenje".

Budući da je moja žena, koja je studirala na Sveučilištu Columbia u New Yorku, mnogo godina kasnije u jednom svom seminarskom

radu upotrijebila riječ "osvojenje", američki profesor ju je optužio za "nacionalizam". Međutim, moju ženu koja je na taj povijesni događaj gledala kroz naočale turskog obrazovnog sustava jer se školovala u Turskoj, i koja je po majci Ruskinja, srce je pomalo vuklo na pravoslavnu stranu. I možda za nju taj događaj nije bio ni osvojenje ni pad, ali nije imala drugog izbora jer se nalazila u procjepu između dvaju svjetova, poput nesretnih ratnih zarobljenika koji nisu imali drugog izbora nego biti ili kršćani ili muslimani.

Zahvaljujući prozapadnjačkom raspoloženju i turskom nacionalizmu, Carigradani su početkom 20. stoljeća naučili proslavljati taj povijesni događaj kao "osvojenje". Na početku prošloga stoljeća polovica istanbulskog stanovništva nije bila muslimanska, a većinu nemuslimana činili su Grci, koji su bili prežetak Bizantskoga carstva. U mome djetinjstvu i ranoj mladosti djelovao je jedan snažan turski nacionalistički pokret koji se protivio uporabi naziva Konstantinopol, smatrajući da se njime predmnijeva kako grad ne pripada Turcima, i kako bi se njegovi prijašnji stanovnici jednoga dana mogli vratiti i protjerati nas Turke, petstogodišnje okupatore, ili nas u najmanju ruku pretvoriti u građane drugoga reda. Oni su pridavali značaj pojmu "osvojenje". Međutim, i Osmanlije su taj grad katkada nazivali Konstantinopolom.

Turci koji prihvaćaju zapadni svjetonazor zaziru od uporabe riječi "osvojenje". Unatoč dugogodišnjim pripremama za proslavu petstote obljetnice "osvojenja" Istanbula - obilježena je 1953. godine - sudjelovanje u svečanostima u zadnjem su trenutku otkazali predsjednik republike Dželal Bajar i premijer Adnan Menderes, kako ne bi naljutili zapadne prijatelje i Grke. Prvih godina hladnoga rata, Turska, članica NATO saveza, nije željela podsjećati svijet na "osvojenje". No dvije godine kasnije, 1955., mase ljudi koje je Turska vlada huškala na prosvjede izmakle su svakom nadzoru i opljačkale imovinu Grka i drugih pripadnika manjina u Istanbulu. Ti događaji, u kojima su

192

, e crkve i ubijani svećenici, slične na pljačkaške pohode i

, tne postupke o kojima govore zapadni istraživači "pada" nbula. Zbog pogrešaka Turske i Grčke, koje su nakon uteljenja nacionalnih država prema svojim manjinama postule kao prema "taocima", više je turskih Grka u posljednjih edeset godina napustilo Istanbul nego što ih je izbjeglo iz grada u pedeset godina nakon njegova pada 1453. godine.

Godine 1955-, kad su se Englezi povlačili s Cipra, a Grčka se vlada pripremala u cijelosti preuzeti otok, jedan je agent Turske obavještajne službe bacio bombu na Ataturkovu rodnu kuću u Solunu. Kad se u gradu za to saznalo iz novina koje su u svojim izvanrednim izdanjima preuveličale događaj, na Taksim se okupila svjetina neprijateljski raspoložena prema nemusliman-skim manjinama i uništila, popalila i opljačkala najprije sve dućane na Bejogluu, u koje sam odlazio s majkom, a potom, do zore, i u cijelome Istanbulu. fc

Budući da su pljačkaške čete, koje su svojim nasilničkim ponašanjem u četvrtima s visokim postotkom turskih Grka sijale užas, pljačkale i pustošile male i uboge grčke prodavaonice živežnih namirnica, palile trgovine mliječnih proizvoda, upadale u kuće i silovale Grkinje i Armenke, može se reći da su se pljačkaši ponašali jednako bezdušno kao i vojnici sultana Mehmeda Osvajača, koji su nakon zauzeća poharali Istanbul. Kasnije se pokazalo: da bi pokrenuli pljačkaše koji su dva dana gradom sijali stravu i Istanbul pretvorili u mjesto strahotnije i od najužasnijih orijentalnih mora kršćana i zapadnjaka, organizatori nereda, koje je poticala država, kazali su da je pljačka dopuštena.

Nakon burne noći, u kojoj je svakom nemuslimanu prijetila opasnost da ga linčuju, Bejoglu i Avenija Istiklal osvanuli su prekriveni porazbijanim i polomljenim stvarima koje se nisu rn°gle odnijeti iz opljačkanih prodavaonica razbijenih izloga i Provaljenih vrata. Na rolama raznovrsnih šarenih tkanina, na ^govima i razbacanoj odjeći ležali su hladnjaci, radio-aparati Perilice rublja - stvari koje su se u Turskoj tek počinjale ku-

vati; ulica je bila prekrivena komadićima razbijenih porcu-
193

lanskih servisa, igračkama (najbolje trgovine igračkaka u to su

vrijeme bile na Bejogluu), kuhinjskim priborom i krhotinama lusteri i akvarija, koji su tada bili u modi. Tu i tamo mogli su se vidjeti bicikli, prevrnuti ili izgorjeli automobili, raskomadan klavir, polomljene lutke koje su pobacane iz izloga velike prodavaonice tekstila na ulicu prekrivenu tkaninama, i ondje ležale očiju uprtih u nebo, te tenkovi koji su, makar i sa zakašnjenjem, pristigli da smire izgrede.

Budući da su se u kasnijim godinama ti događaji nadugo i naširoko prepričavali u kući, u mojoj su glavi živo prisutni sa svim pojedinostima, kao da sam ih i sam doživio. I dok su kršćanske obitelji dovodile u red svoje kuće i trgovine, u našem se domu govorilo o tome kako su stric i baka trčali od jednog do drugog? prozora i uzbuđeno promatrali što se vani zbiva, dok su nasilni" čke i pljačkaške horde krstarile ulicom ispred naše zgrade, raz-
194

,- | e izloge trgovina i izvikivale slogane protiv Grka, kršćana i ,
"ataša. A kako je brat, koji je nekoliko dana prije nereda po-, jjo imati platnenu tursku zastavicu, kupio jednu i izvjesio je automobilu (tih su se dana zbog rasplamsalog turskog nacionalizma počele prodavati i u Aladinovu dućanu), stričev Dodge nisu prevrnuli, niti mu razbili stakla na prozorima.

195ZO.

Vjera

Do desete godine imao sam vrlo jasnu predodžbu boga. Bio je u liku iznimno dostojanstvene, vrlo stare žene nerazaznatljiva lica, s bijelom koprenom na sebi. Iako je nalikovao ljudskom biću, taj lik mi nije dolazio pred oči onako kako su mi se u mašti znali pojaviti drugi ljudi, kao bilo tko s kim sam se mogao susresti na ulici. Jer, pojavljivao se glave okrenute nadolje, i malo postrance. Kad bi mi se, pomalo radoznavalom, a pomalo i skrušenom, ukazala ta slika, sve druge prikaze u mojoj glavi ustuknule bi pred njom. Lik bi se dvatri puta ljupko okrenuo oko sebe (kao glumci u najavama za novi film ili na filmskoj špici) postajući nešto jasnijim i višim jer se penjao u visine, među oblake, gdje mu je i mjesto. Nabori koprene izgledali su savršeno, kao na kipovima koje sam viđao na slikama u povijesnim knjigama. Kad god bi mi pred očima iskrsnula ta

prikaza, čije se ruke, prsti i koprenom prekriveno tijelo nisu mogli vidjeti, znao bih da je to jedno silno moćno, poštovano i u svemu nadmoćno biće, no nisam ga se odveć plašio. Ne zbog toga što sam vjerovao kako nemam grijeha i kako sam čist kao suza, nego stoga što sam osjećao da tu daleku i važnu prikazu uopće ne zanimaju moje luckaste maštarije i grijesi. Ne pamtim ni da sam je ikada pozvao u pomoć, da sam je za nešto molio. Jef; dobro sam shvaćao kako je ne zanimamo ja i meni slični ljudi, nego ubogi i siromašni. U našem su se "Apartmanu" za tu prikazu zanimali sarno sluškinje i kuhari. Zapravo, pomalo sam ćutio da moj bog ne pripada samo siromasima, nego i svim drugim stanarima "Apartmana", da bi makar u teoriji moralo biti tako, no da sm^o imali sreću što nam ne treba. On je skrbio za nevoljnike, sir^o~

196

he koji nisu mogli školovati djecu, ulične prosjake na čijim usnama uvijek čitalo njegovo ime, za prostodušne i dobre r de zapale u nevolju. Zbog toga bi majka, kad bi na radiju ; - vijesti o snijegom zametenim selima i cestama koje vode . njih, ili o stradalnicima koji su u potresu ostali bez krova ad glavom, govorila: "Nek' im je Bog na pomoći!" Čovjek te iieči izgovori da bi ublažio osjećaj praznine koji se javi kad ne može pomoći postradalima, no u njima je manje želje da molba bude uslišana, a više prolaznog osjećaja krivnje zbog toga što on sam nije pretrpio nikakvu štetu.

Zapravo, matematička mi je logika govorila da se ta prikaza iz moje mašte, to vremešno i mekano biće obavijeno bijelom koprenom, neće oglušiti na naše želje, i stoga ništa nismo činili za njega.

Međutim, kuhari i sluškinje iz "Apartmana", kao svi nama poznati siromasi, revnosno su koristili svaku prigodu da uspostave odnos s Bogom, posteći mjesec ,dana u godini. Naša sluškinja Esmu u slobodno je vrijeme u svojem sobičku prostirala molitveni sag i klanjala, a Njegovo bi ime, mrmljajući nešto, spomenula u mnogim prigodama: u trenucima radosti, potištenosti, sreće, straha i ljutnje, ponekad čak i dok bi otvarala i zatvarala vrata, te na početku ili na kraju kakva posla.

Mene i moje ukućane nije odveć uznemiravala ta čvrsta veza koju su siromašni i bespomoćni ljudi uspostavili s Bogom, bar ne dok

nas je podsjećala na to da im je potrebna pomoć. Moglo se čak reći da nam je donosila olakšanje jer su se ti ljudi pouzdavali u još nekog osim nas, i jer je postojala i druga sila "koja može ponijeti njihov teret". Međutim, isti taj spokoj znao nas je i uznemiriti kad bismo pomislili kako bi ti ljudi, kojima nismo pripadali, svoju pobožnost jednoga dana mogli preokrenuti u snagu protiv nas ili, u najmanju ruku, u izvor naše zavisti.

Sjećam se kako sam, više iz znatiželje negoli iz dosade, nekoliko puta pažljivo promatrao staru služavku dok je klanjala narnaz>122 i da me obuzimala slična nelagoda. Lagano saginjanje i podizanje gospođe Esme na prostirci koja je, u odnosu mene koji sam virio kroz odškrinuta vrata, bila nakošena i renuta naniže (baš kao i bog u mojoj predodžbi), način na koji je spuštala čelo na tu prostirku, naglo usporavanje pokreta pri saginjanju i uspravljanju, sve mi je to izgledalo kao da se moli meni, kao kretnja nekog tko je svjestan svoje ograničenosti, i izazivalo je u meni ljutnju i nemir čiji razlog nisam mogao dokučiti. Klanjala je kad u kući nije bilo nikoga, ili kad se ništa nije radilo, pa me je živcirala i tišina koja bi u to vrijeme zavladała mračnom sobicom i koju bi svako malo narušio šapat molitve. Pogled bi mi se zaustavio na muhi koja se tromo vukla po prozorskom staklu, a potom pala na leđa. Kad bi se zujanje njezinih poluprozirnih krila, dok se nastojala osoviti na noge, pomiješalo sa šapatom gospođe Esme, poželio bih prekinuti tu razdražujuću igru, pa bih potegnuo ženu za rubac.

Iz prijašnjeg iskustva sam znao da mogu "pokvariti" molitvu ako se umiješam u nju. I dok bi sirota žena nastavljala klanjati kao da se ništa nije dogodilo, upinjući se svim silama da završi molitvu prije no što je "pokvarim", postajao bih svjestan da je to što čini zapravo usiljeno i da prerasta u igru (jer je sada samo hinila da klanja), a istodobno bih bio ozlojeđen njezinom odlučnošću da svu svoju duhovnu snagu usmjeri na ono što čini. Među nama bi započela "borba izdržljivosti". Uznemiravalo me je to što se između mene i gospođe Esme ispriječio "bog" (kao što su i cijelu porodicu uznemiravali fanatični vjernici), jer ona me je jako voljela, uvijek me grlila me i mazila, a nepoznatim ljudima na ulici, koji su me

smatrali "dražesnim djetetom", predstavljala kao unuka. A opet, osjećao sam pošto-

vanje prema njezinoj odlučnosti da nastavi molitvu, ali i nerni i strah zbog toga što se vezala za nekog izvan naše obitelji. Stra
198

ii sam ćutio nije bio strah od Boga, od kojega je strepila tur-
[aicistička buržoazija, nego strah od bijesa onih koji fanatično vjeruju u Boga.

Dok bi se gospoda Esma molila, događalo se da je majka zov-e jer joj je nešto ustrebalo, ili da zazvoni telefon. Dužnost mi • bila smjesta odjuriti majci i reći da gospoda Esma klanja. Nekad sam to činio laka srca, a nekad ne, obuzet osjećajem onog čudnog nemira, želje da nekome naudim i ljubomore, pa bih iščekivao da vidim što će se zbiti. Bilo je u tome želje da zaratim sa svijetom u koji je sluškinja uranjala, i iz kojega se ponekad vraćala s ljutitim prijetnjama, kako bih odmjerio kome je pri-vrženija, nama ili Bogu. "Budeš li me vukao za rubac dok klanjam, ruka će ti se skameniti!", prijetila bi mi. Ja sam je i dalje vukao, no od "skame-njivanja ruke" ni traga. Poput odraslih koji ni u što ne vjeruju, no ipak - zlu ne trebalo! - ne zanemaruju oprez, i ja bih u jednom trenutku prekinuo tu igru. Ako se sada nisam skamenio, ne znači da jednom neću, mislio sam. Kao i svi drugi "umjereni" stanovnici "Apartmana", i ja bih se na neko vrijeme prestajao ignorantski i podsmješljivo odnositi prema vjeri. Ali, tada ne samo da bih bez razumijevanja prešao preko vjernikova straha od Boga, nego bih, ne zadržavajući se previše na toj ideji, dovodio u vezu njihova uvjerenja i vjerske navike s njihovim siromaštvom.

Činilo mi se da svako malo spominju Boga upravo zato što su siromašni. Ali, po načinu na koji su moji ukućani govorili o tome da je netko vjernik i da klanja pet puta na dan - napola s nevjericom, napola s omalovažavanjem, kao da se čude nekome tko je došao sa sela - mogao sam zaključiti i suprotno: da su m"žda osiromašili baš zato što vjeruju u Boga.

Budući da mi nitko u kući nije davao vjersku poduku, ni-Sarn °i° u stanju podrobnije razraditi svoju predodžbu pošto-

n°g i u bijelu koprenu umotanog "boga", i moja je veza s l ostala na odluci da ne čeprkam isuviše po tome, iz nekog .v redenog straha i opreza. Možda i zbog toga što o vjeri moji a nisu znali. Nikoga iz naše velike porodice nisam vidio da 199u "Apartmanu" klanja, posti ili mrmlja neku molitvu. U tOlt, su se pogledu moji rođaci bili podosta udaljili od vjere, ali Su nastavili živjeti životom francuske buržoazije, koja je ustuknula pred tim da se konačno razračuna s njom.

Prazninu koju nije popunila vjera, a koja se mogla činiti kao svojevrsna nedosljednost, cinizam ili bezbožništvo, laicistički je polet ataturkvske Republike prikazao u posve drukčijem svjetlu, kao zanos modernizacijom i pozapadnjenjem. Tako je naša duhovna lijenost bljesnula plamenom "idealizma" koji bismo kad god bi ustrebalo, ponosno isticali. No kako ništa ne može zamijeniti vjeru, duhovni krajolik obitelji bio je pust kao tužne, u paprat zarasle parcele na kojima leže ostaci bezdušno popaljenih i porušenih drvenih ljetnikovaca.

Tu moju prazninu i radoznanost (jer zašto bi postojale tolike džamije?) ispunila su i zadovoljila vjerska uvjerenja i navike naše posluge. Iz svega što sam čuo ("ako me dotakneš, okame-nit ćeš se"; "zanimio je"; "na zemlju je sišao anđeo i odveo ga sa sobom na nebo"; "ne kreči lijevom nogom") nije mi bilo teško zaključiti kako je religija svojevrsno praznovjerje ili pak "slijepo vjerovanje". Krpice koje ljudi vješaju na turbeta šejho-va,¹²³ svijeće koje pale Sofu Babi¹²⁴ na Džihangiru, "narodni ljekarije" što ih sluškinje spravljaju u kuhinjama umjesto da odu liječniku, poslovice, idiomi, prijetnje i savjeti koji su i/ višestoljetne povijesti tekija i sljedbi preko jezika ušle u naše "prorepublikanski" i "prozapadno" orijentirane kuće - sve nam je to život pretvorilo u zabavnu dječju igru "školice", čiji se neki kvadratići i elipse ponekad moraju preskočiti. Kako je taj način hoda za mene postao nekom vrstom vjere, dok idem trgom, hodnikom ili popločenom ulicom i sada nehotice počnem skakutati da ne bih nagazio na crni kvadratić ili crtu koja razdvaja dvije ploče na ulici.

Mnoštvo takvih praznovjerica i "zakona" koji nadomještaju vjeru ponekad bi mi se u glavi pobrkalo s majčinim savjetima od one

vrste "ne pokazuj prstom!" A zbog majčine opomene da "ne otvaramo vrata i prozor jer nastaje propuh", dugo sam
zoo

- Mo da postoji nekakav Propuh Baba posve nalik Sofu Babi, te da ga ne treba izazivati.

Svođenje vjere s Božjeg postojanja (posvjedočenog njegovim , jgama, propisima i poslanicima) na neobične i ponekad zabavne naloge kojih se pridržavaju samo niži slojevi jer nemaju 'zboru, olakšavalo nam je prihvaćanje svakodnevnice, koju smo neobičnu glazbu i logiku živjeli između Istoka i Zapada. Ni baka ni naraštaj nakon nje - stričevi, strine, otac i majka - nitko nije postio ni jedan jedini dan, no u vrijeme ramazana iščekivali su objed jednako gladni kao i vjernici koji poste. U zimskim danima, kad se rano smrkava, baka je, igrajući s gošćama poker ili bezik, pretvarala iftar¹²⁵ u vrstu zakuske s čajem i kruhom pečenim u pećnici, a postarije, vesele dame, koje su uz kartanje neprestano nešto grickale, prestajale bi jesti kako se bližilo vrijeme iftara. Uza stol za igranje poslugi bi postavila iftarsku trpezu kakva se viđa samo u kućama bogobojaznih bogataša, s mnoštvom raznih vrsta sireva, maslina, bureka, kobasica i slatka od voća. I dok je na radiju svirao nej¹²⁶ najavljujući skori početak iftara, baka i njezine uzvanice bi, kao da još od jutra gladuju, nestrpljivo zapitkivale "koliko još ima". Kad bi se oglasio top,¹²⁷ počekale bi malo da kuhar nešto pojede u kuhinji, a onda bi se i one pohlepno dale na jelo. I danas osjetim zazubice kad god na radiju čujem nej.

20IKad su me prvi put odveli u džamiju, taj posjet potvrdio je moje ključne predrasude o vjeri i islamu. Nije to bio "službeni posjet". Jednog popodneva, kad kod kuće nije bilo nikoga, naša me sluškinja, gospoda Esma, na svoju ruku odvela u džamiju i to ne radi molitve, nego zbog toga što se dosađivala u kući. U džamiji Tešvikije, u ozračju koji je više nalikovalo neobaveznu razgovoru i prijateljskom susretu, negoli molitvi, posjedala je na ćilime skupina od tridesetak sluškinja, kuhara i vratara koji su radili kod bogataša s Nišantaša, s njima i vlasnici malih dućana u sporednim ulicama, i - u iščekivanju molitve - šapatom ogovarala. Sjećam se da sam se,

dok su klanjali, šetkao između njih, trčkarao po mračnim kutovima džamije i ondje se igrao, da me nitko u tome nije sprječavao ni grdio, te da su mi se mnogi ljudi iz džemata¹²⁸ čak i ljubazno smiješili (što mi se stalno događalo u djetinjstvu). Još jednom sam se uvjerio da vjera pripada siromasima, ali i zaključio da su vjernici bezazleni ljudi, za razliku od onoga što su sugrerirale karikature u novinama i republikansko ozračje u kući.

Ipak, sudeći po tome što je omalovažavajući duh u kući povremeno prerastao u autoritarnu ljutnju, shvaćao sam da između prostodušnosti i dobrih strana tih ljudi, i onoga u što oni vjeruju, postoji neko proturječje, te da to proturječje koči velike projekte kao što su modernizacija, europeizacija i razvoj. Bili smo ne samo vlasnici pokretne i nepokretne imovine, nego i "pozapadnjeni" i "pozitivist", i stoga smo se trebali žestoko oduprijeti tome da se ti "neuki" ljudi, o kojima smo imali pravo prosuđivati, odviše vežu za svoja neobična uvjerenja, ne samo radi našega osobnog probitka, nego i radi interesa države. I s dječjom pameću shvaćao sam sljedeće: kad bi saznala da je električar koji je trebao dovršiti neki posao otišao na molitvu, bakine su se zajedljive riječi više odnosile na tradiciju i navike zbog kojih "zaostajemo", negoli na nedovršeni mali popravak.

Po ataturkovskim napisima u novinama, karikaturama žena u crnim koprenama i reakcionarnih tipova s okruglim bradicama i brojanicama u rukama, te po školskim komemoracijama junaku revolucije Kubilaju,¹²⁹ osjećao sam da bi privlačna

202

- tih siromaha mogla poprimiti zastrašujuće razmjere koje u naštetiti i nama, i državi, i domovini koja je ipak bila .v naša negoli njihova, ali sam istodobno naslućivao da nam njihova uvjerenja i daju za pravo da budemo vladajuća klasa. -, koncu bih zaključio da se u položaju "gospodara" i nalazimo zbog toga što smo postali zapadnjaci i modernizirali se, a stoga što smo stekli imetak predavši se porodičnome duhu financijskog inženjeringa. To je pak u meni stvaralo osjećaj nipodaštavanja prema obiteljima koje su, doduše, bile bogate koliko i mi, ali ne i pozapadnjene poput nas. Kad je u kasnijim godinama demokracija

još malo ojačala, a drugi domaći bogataši pristigli iz unutrašnjosti u Istanbul i počeli se "pokazivati" u društvu, u porodici se javio osjećaj razočaranja i bijesa jer smo osiromašili zbog očevih i stričevih neprestanih bankrota, i što ima ljudi kudikamo bogatijih od nas, iako ih zapadna kultura i laicizam nisu ni dotaknuli. Ako smo polagali pravo na sve što nam je izmicalo iz ruku - cjelokupan imetak, povlastice i komfor - samo zato što smo prihvatili zapadne vrijednosti, kako smo mogli dokučiti odakle toliko bogatstvo ljudima koji su o mnogim duhovnim temama razmišljali kao vozači i kuhari (tad još ništa nisam znao o Mevlani, ni o profinjenosti islamskoga mysticizma, niti o velikoj perzijskoj kulturi), i koje su neki ljevičari, želeći izazvati vojni udar, nazivali "hadži-agama".¹³⁰ Po-zapadnjena istanbulska buržoazija zadnjih je četrdeset godina podupirala vojne udare planirane u Ankari i miješanje vojske u politiku ne zato da bi spriječila prodor ljevice (u Turskoj se nikada nije ni stvorio jak lijevi pokret), nego iz straha da bi jednoga dana niže klase i bogate pridošlice iz unutrašnjosti mogli istaknuti religiju kao zastavu i ujediniti se protiv njihova načina života. Bojim se da bih, namjesto u svijet vjere, neopaženo mogao zaci u svijet političkoga islama i vojnih udara, koji je s vjerom mnogo manje povezan no što se misli, te tako pokvariti skrivenu ravnotežu ove knjige.

Glavni problem vjere za mene je bio osjećaj krivnje. Osjećao sam je zbog toga što kao dijete nisam dovoljno strepio od zamišljene autoritarne žene u bijeloj kopreni - nje bih se u djetinjstvu sjetio tek tu i tamo - i što u nju nisam valjano ni vjerovao. Čutio sam krivnju i stoga što sam se samome sebi činio posebnim u odnosu na ljude koji vjeruju. A ponekad sam se, pak snažno priklanjao tom osjećaju krivnje, voden nekim naivnim porivom sličnim nemiru koji me je duševno obogaćivao i život mi činio zanimljivijim, kao što sam se katkad prepuštao svijetu mašte bez ikakva napora ili otpora. Iako sam zbog tog nemira najčešće bio nesretan, upravo zahvaljujući njemu zavolio sam protekli život, i to ne u vrijeme dok sam ga živio, nego kasnije, dok sam ga se prisjećao. Zamišljao sam kako onog drugog, sretnog Orhana, koji također živi negdje u Istanbulu, i o kojemu sam često maštao, ne

muče strah zbog nedostatka vjere i osjećaj krivnje. Kad bih se umorio od zahtjeva koje su preda me postavljali vjera i osjećaj krivnje, poželio bih potražiti tog Orhana koji je u mojoj mašti radije odlazio u kino, negoli gubio vrijeme mučeći se tim pitanjima. Unatoč svemu, u djetinjstvu mi se događalo i da se pokorim nalozima vjere. U završnom razredu osnovne škole¹³¹ imao sam učiteljicu kojoj sam se jako želio svidjeti, čiji me samo jedan osmijeh znao usrećiti, a podignuta obrva ojaditi, a koje se danas sjećam kao vrlo nemile i autoritarne osobe. Ta postarija, sijeda i natmurena žena ushićeno je tumačila "ljepote naše vjere", i to s motrišta racionalističkog i utilitarističkog pristupa, a ne kao pitanje vjerovanja, unutarnjeg uvjerenja i samozatajnosti, kako sam je ja doživljavao i od nje strepio. Po njezinim riječima, poslanik Muhamed nije pridavao toliku važnost postu samo zato što je posteći ovladavao samim sobom, nego i stoga što je post "dijeta" dobra za zdravlje. Stoljećima nakon Poslanika, suvremene zapadne žene, koje drže do lijepog izgleda, iznova otkrivaju životnu važnost dijete. A klanjanje je zapravo jedna vrsta tjelovježbe kojom se poboljšava cirkulacija i tijelo održava krepkim. Svakoga dana milijuni Japanaca na zvuk sirene prL" kidaju rad u uredima i tvornicama, gimnasticiraju pet minuta (to je kao da klanjaju namaz), a potom se opet vrate poslu. Ka se to utilitarističko i racionalno tumačenje islama podudarilo s naklonošću prema unutarnjoj vjeri u duhu samopožrtvovanja,

204

je osjećaje kriomice pothranjivao mali pozitivist u meni, i • sam jednog ramazanskog dana odlučio početi postiti.

Odluku da postim donio sam pod utjecajem učiteljice, a i da ujh je odobrovoljio, no to joj nisam rekao. Kad sam obavije-tio majku, vidio sam da se malo iznenadila, malo obradovala, rnalo i zabrinula. Iako nije imala nikakvih vjerskih navika, majka je više nego drugi članovi porodice bila od onih koji vjeruju "zlu ne trebalo", no opet, znala je da ljudi koji prihvate zapadnjački način života nemaju naviku postiti. O svojoj odluci nisam razgovarao ni s ocem, ni s bratom. Ali, i prije no što sam počeo postiti, ljubav prema vjeri, koju sam najednom oćutio u sebi, preobrazila se u osjećaj

stida, u nešto što treba zatajiti. Tako je i pozitivistička retorika o vjerskim obvezama, koju sam preuzeo od svoje vremešne učiteljice, doživjela propast pred istančanim, skeptičnim i ironičnim stavom o pitanjima klasnih simbola u našoj porodici. Postio sam kriomice, ne razmećući se i ne očekujući ni od koga riječi pohvale. Možda mi je majka trebala reći da jedanaestogodišnje dijete ne mora postiti. Ona se pak brinula da mi za iftar pripremi ponešto posebno, kolačiće od biskvitnog tijesta ili roščiće s incunima, koje sam jako volio. Iz pogleda sam joj čitao da je zadovoljna time što joj je sin osjetio neki strah pred Bogom; ipak, brinulo ju je ima li u mojoj naravi nečeg destruktivnog i - u odnosu na druge - nešto veće sklonosti duševnoj boli i patnji.

U našoj porodici najočitiji primjer tog dvojakog stava prema vjeri bili su kurban-bajrami.¹³² Kako to priliči svakom imućnom muslimanu, i nama bi uoči bajrama u mali vrt iza "Apartmana Pamuk" doveli ovna i privezali ga. Na bajramsko jutro zaklao bi ga mesar iz četvrti, a potom bi meso bilo razdijeljeno 30 kurban". Kako nisam posebno volio ovce i janjad, srce mi m) e pucalo od boli kad bih čuo meketanje ovna kojemu se bliži ra) > PO tome sam se i razlikovao od dječaka "zlatnoga srca" iz e ih stripova. Štoviše, radovao sam se što ćemo se uskoro oslo-... Ul te ružne, glupe i smrdljive životinje. I dok su sirotinji 'je ili meso zaklane životinje, u kući bi se okupili svi članovi velike porodice. Već i sama činjenica da pijuckamo pivo,

205što nam vjera brani, i jedemo drugo meso, iz mesnice, jer on od netom zaklane životinje neugodno vonja, podsjetila bi m na to da nitko iz moje porodice ne doživljava duhovnost ka stalnu strepnju i grizodušje, onako kako je ja doživljavam T dok je bit kurbanu u tome da se umjesto vlastitog sina žrtvuje životinja, kako bi se tim činom posvjedočila odanost Bogu i nadvladao osjećaj krivnje, mi smo postupali upravo suprotno-jedući bolje meso, kupljeno od mesara, umjesto mesa žrtvovane životinje, iznova smo činili nešto zbog čega smo morali osjećati grizodušje.

Ali, živio sam u kući u kojoj se šutke prelazilo i preko znatno većih duhovnih proturječja i nedosljednosti. Pomanjkanje duhovnosti, koje sam vrlo često viđao u pozapadnjenim, laičkim i bogatim

istanbulskim obiteljima, zapravo se jasnije očitovalo u tim šutnjama, negoli u zanemarivanju vjere: dok su se teme vezane za matematiku, uspjeh u školi, nogomet i zabavu pretresale do u najmanju pojedinost, svi bi najednom ustuknuli i povukli se u otužnu osamu kad bi se poveo razgovor o važnim stvarima kao što su ljubav, milosrđe, vjera, smisao života, jal i mržnja. A kad bi i poželjeli o tome nešto kazati kako bi povelili razgovor, uprazno bi mahali rukama ne prozborivši ni jednu jedinu riječ, kao da su gluhonijemi. Potom bi se, uz cigaretu i glazbu s radija, nečujno povlačili u svoj svijet. U takvoj sam tišini i ja prebrodio post koji sam započeo iz jake naklonosti prema vjeri. Budući da je tmurni zimski dan ionako kratak, glad me nije odveć mučila. A opet, sladeći se rošćićima s incunima, kavijarom i majonezom, tim jelima koja mi je spremala majka i koja nisu sličila na tradicionalna iftarska jela s maslinama i su-džukom,¹³³ osjećao sam zadovoljstvo i unutarnji mir. Taj osjećaj užitka zbog toga što sam uspješno položio ispit koji sam bio zadao samome sebi bio je veći od osjećaja da sam nešto učinio iz ljubavi prema Bogu. Obilno i s užitkom napunivši želudac, te sam večeri niz hladne ulice odjurio do kina "Konak"; ondje sam, zaboravivši sve dvojbe, pogledao jedan holivudski film* nakon toga post mi više nikada nije pao na pamet.

Međutim, ta moja neuspjela veza s vjerom nije me udalji a

206

. eligijskih i metafizičkih tema. Iako u Boga nisam vjerovao ko kako sam želio, nešto mi je govorilo da On - ako je, kako i sveznajući - mora biti vrlo pametan, da će razumjeti zašto 'kako nisam mogao povjerovati da postoji, i da će mi opro-

- • Razmišljao sam: ako Ga svojim nevjerovanjem ne budem
- azivao, ako to nevjerovanje ne budem smišljeno koristio pro-

V njega, Bog će to razumjeti pa se, prihvaćajući kao olakotnu okolnost moje grizodušje i muke zbog pomanjkanja vjere, neće previše obazirati na dijete kao što sam ja.

| a doduše nisam strepio od Boga, nego od srdžbe koju bi veliki vjernici mogli osjetiti prema ljudima poput mene. Drugi razlog mojemu strahu bila je ograničenost tih fanatika čija se inteligencija - oprostite Bože! - nikako ne može dovesti u vezu s Allahom, u kojega

predano vjeruju. Godinama me progonio strah da bih mogao biti kažnjen zato što nisam "kao oni", i taj je strah u ranoj mladosti utjecao na jačanje moje naklonosti prema lijevim idejama više negoli teorijska djela koja sam čitao. U kasnijim godinama iznenadilo me to što mnogi prozapadno raspoloženi Carigradani, laicistički orijentirani "poluvjernici", ne osjećaju nelagodu zbog svoje podvojenosti. Stalno sam zamišljao prizor u kojem ti ljudi u nekom teškom trenutku svoga života, recimo u sekundama koje prethode prometnoj nesreći, ili u bolničkoj sobi, sklapaju tajni sporazum s Allahom iako se nikad do tada nisu pridržavali ni jednog jedinog vjerskog propisa (čak su i nipodaštavali vjernike koji to čine), onako kako takozvani "modernistički" snobovi nipodaštavaju umjetničke i kulturne sklonosti niže klase. Sjećam se da sam o tim temama pod odmorom, makar i neumjesno, razgovarao s jednim školskim prijateljem kojemu sam se divio zbog toga što taj sporazum nije bio sklopio. Kad bi taj eran iz vrlo bogate poduzetničke obitelji (koji je jahao u pro-stranom perivoju prelijepih kuća na padinama Bospora, i na Međunarodnim jahačkim natjecanjima predstavljao Tursku) u °m trenutku naše metafizičke rasprave vidio da se, uplašen, eburn, najednom bi podigao pogled k nebu i rekao: "Ako 8 Postoji, neka me odmah ubije!", a potom bi, s meni ne-

2071

pojmljivom samouvjerenošću, dodao: "Eto vidiš, još sam živi!" Osjećao sam grižnju savjesti ne samo zato što nisam hrabar ka on, nego i stoga što sam mu kriomice odobravao, ali mi se t moja zbunjenost sviđala iako toga ni sam nisam bio svjestan. Kompleks krivnje, koji je proistjecao iz osjećaja nepripadanja zajednici vjernika grada, više negoli iz osjećaja udaljenosti od Boga, doživljavao sam kao nešto osobno. Kad je nakon dvanaeste godine moga života tu metafizičku napetost između "vjerovati" i "pripadati" zamijenio osjećaj radoznalosti i krivnje zbog spolnosti, oslabjeli su i vjerski strahovi i zebnje. Pa ipak, kad god u gužvi, na nekom brodu ili mostu, naiđem na postariju ženu s bijelom koprenom, osjetim kako me prožima jeza.

i.. '*,!.,

v t, m

21.

208

Bogataši

Sredinom šezdesetih godina majka je svake nedjelje kupovala novine Akšam. Te novine nisu bile od onih koje svakodnevno stižu u kuću, te je po njih svakoga nedjeljnog jutra trebalo ići trafikantu. Budući da je otac znao da ih majka čita zbog tračeva iz visokog društva, koje je netko, pod pseudonimom Vila Ru-žica,^{13A} objavljivao u rubrici s naslovom "Jeste li čuli?", svaki je put, šale radi, oko toga stvarao probleme. Po njegovim šalama i zadirkivanjima naslućivao sam da se zanimanje za tračeve iz visokog društva ubraja u ljudske slabosti iz dvaju razloga, i to, prvo, jer su novinari, koji su pod pseudonimima objavljivali takve vijesti, najčešće zavidljivo podbadali "bogataše" i izmišljali svakojake laži o tom sloju ljudi u koji smo se i mi ubrajali, ili smo htjeli vjerovati da nas još uvijek ubrajaju. Drugi je razlog to što se ionako nema zbog čega biti ljubomoran na život bogataša koji su toliko nesposobni da na koncu dospiju na stupce tračerskih novina, ma koliko one lagale. No unatoč tomu, i otac i majka čitali su te tračeve i uzimali ih za ozbiljno.

"U kuću Fezije Madendži, u četvrti Bebek, provalio je lopov, a>i se ne zna je li što ukrao. Ta provala je prilično zagonetna i vidjet ćemo hoće li je policija moći razriješiti. Fezije Madendži želimo da je što prije zaboravi."

Ajsel Madra prošle godine nije išla na more zbog operacije mandula. Ove je godine bila na otoku Kuručešme sretna, Pomalo i nervozna. Ne pitajte zašto..."

Muazzez Ipar otputovala u Rim! Ova otmjena dama anbulskog visokog društva dosad ni na jednome putovanju je bila tako vesela. Zbog čega, pitaju se mnogi, je li to možda °8 gospodina u njezinoj pratnji?"

209

no

z

"Semiramis Sariaj, koja ljetne mjesece provodi na Bujukadi Us napokon se vraća kući na Kapri. Odande nastavlja za Pariz, aA\ će otvoriti nekoliko izložbi slika. Kada će biti izložba skulptn ra?"

"Netko je urekao istanbulsko visoko društvo! Osobe koje često spominjemo u ovoj rubrici razboljevaju se jedna za drugom i odlaze na operacije. Zadnja je Harika Gursoj, koja je nedavno bila izvrsno raspoložena na noćnoj zabavi na Čamlidži,U6 u kući pokojnoga Rušena Ešrefa."

"Ah, i Harika je dala operirati mandule!", komentirala bi primjerice, majka nešto kasnije.

"Neka najprije dade operirati madeže na licu!", grubo bi kazao otac ne udubljujući se isuviše u temu.

Iz tih sam razgovora razaznao da su neke osobe "iz visokoga društva", koje su anonimni novinski tračeri katkad poimence spominjali, a katkad samo aludirali na njih ne navodeći im imena, zapravo naši poznanici, te da majka ipak zavidi tim ljudima, zasigurno bogatijima od nas. Ponekad bi svoju nesnošljivost prema njihovom bogatstvu iskazala rečenicom "Dospjeli su u novine". Kao što se može i zaključiti po izrazu "dospjeti u novine", među Carigradanima je bilo uvriježeno mišljenje da se bogata osoba ne pojavljuje tako često u javnosti, te da ne treba vjerovati gradskim novinama, koje objavljuju gomile laži.

Sjećam se da su još u mom djetinjstvu i ranoj mladosti ne samo majka, nego i mnogi carigradski bogataši, doduše češće aluzijom negoli izrijekom, znali reći kako bogati ljudi moraju zatajiti svoj identitet, imetak i moć, ako je imaju. Ta posebnost nekadašnjih istanbulskih bogataša nipošto nije bila plod samozatajna odgoja kojim se trebalo ponositi, ili pak radne i skup-ljačke etike, kakva je protestantska; ona je proizlazila jedino iz straha od države.

Osmanski sultani i država stoljećima su svakoga tko se silno obogati - a takvi su većinom bili paše koji su imali i političku moć - doživljavali kao prijetnju, pa su tražili povod da ga smaknu i zaplijene mu imovinu. A što se tiče Zidova, koji su u zadnjim stoljećima osmanlijske vlasti bili toliko ojačali da se i država mogla zaduživati kod njih, te Armenaca i zio

koji su se izviestili u trgovini na malo i u obrtu, dakako

d, '.,... . . . . .

. u svi om bih uznemireni prisjećajući se imovine i tvornica , • su im Zakonom o imovini (donesenim u vrijeme Drugoga ietskog rata) bile oduzete, a i divljačke pljačke svojih dućana u nemirima 6. i 7- rujna 1955. godine."/

Zbog toga su krupni zemljoposjednici, pristigli iz unutrašnjosti u Istanbul, ili bogati provincijski industrijalci drugog naraštaja, bili odvažniji od carigradskih bogataša u pokazivanju svoga pokretnog i nepokretnog imetka, i razmetanju njime. Naravno da su im se carigradske obitelji, koje su izgubile mir strahujući od države, ili čije bogatstvo, zbog njihove nesposobnosti, nije trajalo duže od jednoga naraštaja, rugale i nazivale ih "skorojevićima". Moguće je da je Sakip Sabandži, glava druge najimućnije turske obitelji, potomak drugoga koljena bogataša koji su iz Adane pristigli u Istanbul, postao osobom koju svi ismijavaju (iako novinari o tome ne pišu i\$ straha da bi Sabandži prestao u njihovim listovima objavljivati reklamne poruke) i zbog toga što je - zahvaljujući i svom nesvakidašnjem izgledu - svoj unutarnji mir, koji carigradski bogataši omalovažavaju kao "skorojevićki", izdigao na razinu uznemirujuće neobičnosti. Pa ipak, zahvaljujući svojoj provincijalnoj odvažnosti da ne krije koliko je bogat, jedino je on nakon 1990. godine u svojoj kući uspio utemeljiti najbolji privatni muzej u Istanbulu, kao što je to i Frick učinio u New Yorku. Drugi razlog zbog kojega su carigradski bogataši iz moga djetinjstva krili svoje bogatstvo u zidu ili za vratima, i nikome ga nisu pokazivali, niti su stvarali zbirke i osnivali muzeje, bio je opravdani strah da će im to "okaljati" imetak. Budući da su država i njezina birokracija rado gurali nos svagdje gdje se proizvodilo, te da je bez sprege s političarima bilo nemoguće postati "truli" bogataš, svatko je mogao pretpostaviti da i "najbezazleniji" bogataš krije mračne strane svoje prošlosti. Moj otac ni) e se samo zlurado rugao provincijalnom naglasku Vehbija ^-°ca, kod kojega je godinama morao raditi kad je ponestalo °ovca naslijeđena od djeda, ili gluposti Kočova sina, kojeg po Pameti nije smatrao ravnim ocu, nego je u nastupu bijesa govo-

211rio i to da se iza Kočova imetka kriju redovi ljudi i neimaština iz vremena Drugog svjetskog rata.

Istanbulski bogataši iz moga djetinjstva i mladosti obogatili su se zahvaljujući svojoj domišljatosti ili trgovačkoj poduzetnosti. Stoga su se naoko doimali manje kao samopouzdanе osobe koje istom logikom nastavljaju stjecati dobit, a više kao ljudi koji su se na brzu ruku obogatili iskoristivši priliku koja im se ukazala, i korupcionaške veze s državom i birokracijom, i koji preostali dio života nastoje to bogatstvo sakriti (nakon devedesetih taj se strah smanjio), zaštititi ga i ponajprije opravdati pred drugima. A budući da se iza njihova bogatstva nije krila promućurnost, ti se ljudi nisu previše zanimali za knjige, čitanje ili, recimo, igranje šaha.

Osmansko razdoblje, u kojemu je pojedinac, stekavši dobru naobrazbu, mogao napredovati u državnoj hijerarhiji i postati bogati paša, nakon utemeljenja Republike odbačeno je skupa s njegovom sufijskom kulturom, pozatvaranim tekijama i knjigama koje nitko više nije čitao. Tako je ta profinjena kultura, za koju se držalo da će nakon reforme pisma sama od sebe ustuknuti pred europskom, bila prepuštena zaboravu.

Pretjerano plašljivi i bezidejni novopečeni carigradski bogataši, koji su s pravom zazirali od države, a stečeni imetak najčešće nisu bili kadri prenijeti na svoje potomke, mogli su učiniti samo jednu stvar da bi svome imetku priskrbili zakonitost i tako se dobro osjećali - praviti se većim Europljanima no sto su doista bili. U tu svrhu koristili su sve što su mogli kupiti u Europi: odjeću, razne predmete i najnovije pronalaskе zapadne tehnologije (od aparata za cijedenje naranči do električnog aparata za brijanje), pokazivali jedni drugima što su kupili i bili sretni. Možda bi i sljedeći primjer mogao pokazati koje je začudne razmjere moglo poprimiti nastojanje da se bude zapadnjak: neke obitelji, koje su dugo živjele u Istanbulu i stekle veliki imetak u unosnu poslu, najednom su prodale tvrtku i svu stečenu imovinu (to je učinio i jedan poznati kolumnist i vlasnik novina, blizak prijatelj moje tetke po ocu), iako ih država i njezini zakoni nisu više ni plašili ni zabrinjavali, i nastanile se

2.12.

Londonu, u nekoj nasumce odabranoj četvrti, držeći da su život ondje i buljenje u zid zgrade preko puta, ili u televizor, iako engleski nisu dobro razumjeli, privlačniji od života u Istanbulu i pogleda na Bospor. Drugi primjer podsjeća na nešto što su svojedobno radili i ruski aristokrati: doveli bi iz Europe dadilju da djecu podučava stranim jezicima, a gospodar kuće upustio bi se u tajnu ljubavnu vezu s njom, kao što se dogodilo u Ani Karenjinoj, a zadesilo je i mnoge obitelji koje smo poznavali.

To što osmanska država nije imala "plemstvo po krvi" nagnalo je istanbulske bogataše da se osjećaju "najautentičnijima", "nekako drukčijima", "posebnima". A to što su tek osamdesetih godina počeli skupljati predmete ("antikvitete") iz osmanskoga doba, kojih je većina već bila izgorjela skupa s ljetnikovcima, značilo je da su tada napokon shvatili kako skupljanje simbola osmanske kulture ne proturječi zapadnjačkome načinu života. U našoj su se kući sa smijehom i uživanjem prepričavale priče o čudima i navikama istanbulskih bogataša, a ponajprije priče o tome kako su se obogatili. (Najviše mi se sviđala ona o čovjeku koji je preko noći stekao golem imetak dopremivši u vrijeme Prvoga svjetskog rata brod pun šećera, i koji je do kraja života uživao u bogatstvu što ga je stekao u tom poslu.) Možda su me baš takve pripovijesti, kao i spoznaja da smo i mi nekoć bili bogati, i da su nas i u to vrijeme smatrali takvima, sprečavale da bogataše doživim kao "tajanstvene osobe", kakvima su se činili nekim drugim ljudima. No budući da su ih osjećaj prolaznosti i praznine, koji se rađao iz nejasne predodžbe o tome što mogu učiniti s tim novcem, kao i pomanjkanje duha i kulture, povremeno doista činili posebnima, svaki put kad bih se susreo s njima (neki su bili naši daleki rođaci, poznanici ili majčini i očevi prijatelji iz djetinjstva i rane mladosti, neki su stanovali u Nišantašu, a neki se pak spominjali u rubrici "Jeste li čuli?"), ispitivao bih se kako žive.

Među njima je tako bio neki očev prijatelj iz mladosti, ot-m)eni postariji gospodin za kojega nisam mogao dokučiti hvali se> ni se možda žali što "cijeloga života nije morao raditi" jer imetak naslijeđen od oca, inače paše koji je na zalasku

u

213Carstva bio vezir, donosio dobru rentu (što dokazuje da je u to vrijeme pojedinac u Istanbulu mogao biti bogat). Dane je uglavnom provodio ne radeći ništa, ili čitajući novine i promatrajući prolaznike s prozora svoga stana na Nišantašu, a popodne bi odjenuo najelegantniju odjeću iz Pariza ili Milana, obrijao se i brižljivo počešljao brkove, te otišao popiti čaj i posjediti dva sata u predvorju ili slastičarnici Hotela Hilton, što mu je bio jedini posao toga dana. "Jedino se ondje osjećam kao u Europi", rekao je jednom prigodom mome ocu mršteći se kao da mu odaje neku vrlo osobnu tajnu, i s tužnim izrazom lica kao da traži razumijevanje za tu veliku duševnu bol. Jedna vrlo bogata i debela gospođa istih godina, ovaj put majčina prijateljica, koju smo brat i ja oponašali jer se svakome obraćala s "Kako si, majmune?" iako je zapravo sama sličila na majmunicu, cijeloga života odbijala je prosce jer nisu bili dovoljno Europljani i dovoljno profinjeni. Budući da je cijeli život bila zaljubljena u otmjene i bogate muškarce koji se nikada ne bi oženili njome jer nije bila dovoljno lijepa, oko pedesete se udala za jednog policajca, "džentlmena i jako uglađena čovjeka", a kad je nedugo zatim taj brak propao, preostali dio života posvetila je tome da mlade djevojke iz svoga staleža uvjeri kako im budući muževi moraju biti bogati koliko i one same.

Ti ljudi, kojima je manje-više bila bliska i zapadna i tradicionalna kultura, jer su potjecali od prozapadno usmjerenih osmanskih bogataša i posljednje generacije paša, nisu bili sposobni svoj obiteljski imetak pretvoriti u kapital, a bogatstvo u dio brzorastućeg i divljeg trgovačkog i industrijskog kapitala Istanbula. Naime, ti ljudi staroga kova odbijali su i samu pomisao da bi s "neotesanim trgovcima", sklonim bešćutnim podvalama i obmanama (s kojima su tobože dijelili "autentično i iskreno" prijateljstvo i kulturu zajedničkog življenja), mogli sjesti za isti stol i popiti čaj, a kamoli s njima proizvoditi robu i trgovati. Kad god smo te stare bogataše posjećivali u njihovim konacima ili vilama na Bosporu (najčešće nisu primjećivali da ih varaju čak i odvjjetnici unajmljeni da im čuvaju imetak i vode brigu o najamninama), cijenio sam posebnu naklonost ko | U

okazivali prema meni, jer sam vrlo dobro znao da većina ... vije voli mačke i pse, nego ljude. Sviđalo mi se to što žive kruženi stalcima za knjige, divanima, stolovima ukrašenim se- fnjm intarzijama, uljanim slikama, levhama, 138 starim puška-povijesnim sabljama svojih predaka, odličjima, golemim atovima i mnogim drugim predmetima koji će se, petnaestak godina kasnije, naći u antikvarnici Raffija Portakala. Sviđalo j se to što svaki od tih ljudi, unatoč velikom imetku kojim je osim vile i stvari u njoj, raspolagao, živi svojevrsnim sirotinjskim životom u vili koja će kasnijih godina (ako nije izgorjela do temelja) stajati pravo bogatstvo. U njihovim glavama vrzmale su se opsesije koje su potvrđivale da je njihova veza sa stvarnošću - izuzevši s bosporskom obalom i vilama - upitna. Jedan od njih, suhonzav i koščat starac koji se kretao uz pomoć štapa, odvukao bi mog oca ustranu i pokazao mu najprije sat, a potom i zbirku oružja, i to u nekom tajanstvenom ozračju, kao da pokazuje sliku gole žene. Jedna postarija "teta" objasnila bi nam još jednom, i to uvijek istim riječima, kako se možemo spustiti do spremišta za čamce zaobilazeći urušeni zidić koji je, i kad smo dolazili prije pet godina, bio "jako opasan"; druga bi šaptala da je ne čuju sluškinje, a neka treća, nastojeći saznati odakle mi je djed, uvijek iznova bi mi neuljudno postavljala pitanje kojim bi si majka kasnije razbijala glavu. A jedan od debelih šogora, koji je gostima običavao pokazivati kuću kao da pokazuje kakav muzej, prepričao bi svaki put neku kratku vijest o korupciji i mitu, koju je prije sedam godina pročitao u novinama, i to tako kao da ju je baš tog jutra pročitao u Hurnjetu, i kao da se iščudava nad razmjerima bestidnosti koja se nadvila nad gradom. Dok bi nas usred svih tih priča i propitkivanja za zdravlje majka pogledala krajičkom oka provjeravajući radimo li kakvu nepodopštinu, ja bih zaključio da mi tim "bogatašima" nisrn^o toliko važni koliko se oni trude pokazati, pa bih poželio a sto Prije napustimo vilu ili rezidenciju i vratimo se kući. Tu ' neravnopravnost osjetio po netočno izgovorenom očevom enu, ili po tome što je netko pomislio da mi je djed bio zeoradnik iz provincije; ili pak - viđao sam to kod mnogih, u 215sebe povučenih, starih bogataša - po tome što bi neki neznatan propust, jedan posve slučajan i banalan detalj iz svakodnevnog

života, ljutito i opsesivno preuveličali (primjerice, kad netko namjesto šećera u kockama donese sitni šećer, sluškinja nazuje čarape neodgovarajuće boje, ili kad neki gliser projuri u neposrednoj blizini obale), pa bi takav "propust" poprimao razmjere neke vrlo važne i beskrajno duge diskusije zbog koje bi posve zaboravili na nas. A i njihov sin, ili unuk, ili bilo koji drugi dječak mojih godina, kojeg bih zatekao u njihovoj kući (i od njega se očekivalo da se poigra sa mnom), obično je bio "teške naravi", toliko teške da je znao otići u mjesnu kavanu posvađati se s ribarima, ili u grad nasrnuti na svećenika u nekoj francuskoj školi, ili, mnogo godina kasnije, počiniti samoubojstvo, ako ga prije toga ne bi zatvorili u neku švicarsku ludnicu.

Budući da su, poput moje porodice iz "Apartmana Pamuk", bili vezani za svoj imetak, za svoje svađe i opsesije, toliko da su se jedni s drugima sporili na sudovima, pronalazio sam neke sličnosti između tih ljudi i "naših". Iako su godinama živjeli u istom, velikom konaku, ti su ljudi, koji se na sudu spore zbog nasljedstva, a kasnije skupa večeraju uz smijeh i šalu (kao moj otac, stričevi i tetke), ponekad znali biti tako ozbiljno povrijeđeni i ljutiti da su prestajali govoriti jedni s drugima, pa više nisu mogli podnijeti ni pomisao da se susreću u istome konaku. Znam i one koji su cijeli ljetnikovac, počevši od najveće sobe s visokim stropom, izbačenim zastakljenim balkonom i pogledom na Bospor, pregrađivali ružnim gipsanim zidom kako se više ne bi mogli susretati, ali su cijeli dan čuli jedni druge kako kašlju, hodaju... Poslije toga bili su zadovoljni, ali ne zato što su se u podijeljenom ljetnikovcu osjećali ugodno, nego stoga što su omraženim najbližim rođacima uništili svaku komociju. A pamtim i one koji su svakojakim pravnim zavrzlamama jedni drugima zaprečavali prolaz do vrta. Poslije sam vidio da se i u novijim naraštajima događaju slične obiteljske svađe oko nasljedstva, i to me je navelo na pomisao da je takva vrsta obiteljske nesnošljivosti zapravo posebnost carigradskih bogataša. Potomci jedne obitelji koja se, kao i rno)

2.16

.. < obogatila u ranom radoblju Republike, nastanili su se na Mišantašu, nedaleko od naše Avenije Tešvikije, podijelivši

građevinsko zemljište koje je njihov otac kupio od nekog Abdulhamidovog paše. Najprije je jedan brat na svojoj polovici parcele nodigao kuću koja je bila sagrađena u skladu s općinskim propisima, uvučena i malo odmaknuta od nogostupa. Nekoliko godina kasnije i drugi je brat na svojoj polovici, uz prvu kuću, dao podići svoju, no pomaknuo ju je tri metra unaprijed, i tako hotimice zatvorio pogled mlađem bratu. Na to je mladi brat - za tu priču zna cijeli Nišantaš - dao sagrađiti zid visok pet katova, samo da starijem bratu zakloni pogled s bočnih prozora.

Budući da su se obitelji pristigle u Istanbul iz provincije solidarizirale jedna s drugom i međusobno podupirale kako bi opstale u gradu, takve obiteljske svađe rijetke su među Cari-građanima došljacima. Kad se nakon 1960. godine udvostručio broj stanovnika Istanbula, a cijene građevinskog zemljišta preko noći skočile, svakoga tko je bio starosjedilac u tom gradu i tko je ranije uspio kupiti pokoju parcelu, zaprepastile su cijene zemljišta i količina novca koji kao da je najednom počeo padati s neba. Prvo što su ti ljudi učinili kako bi potvrdili svoje starosjedilačko i bogataško podrijetlo bila je, dakako, posvađati se oko diobe imetka. Možda je početkom šezdesetih godina mlađi od dvojice braće koji su bili vlasnici neplodnih brda iza Ba-kirkoja, i koji su preko noći stekli basnoslovno bogatstvo kada se grad počeo širiti, upravo zbog novca potegao pištolj i ubio starijega. Novine koje sam pažljivo čitao ciljale su na to da se iza bratoubilačkog čina krije ljubavna veza između starijega i žene mlađega brata. Budući da je bratoubojičin zelenooki sin Isao sa mnom u isti razred osnovne škole Terakki na Šišliju, 'zbliza sam pratio taj "bogataški" zločin, koji me jako potresao.

°k su se novine na svojim udarnim stranicama naslađivale 'edlnostima zločina počinjenog radi novca i žene, ubojičin S^J oputi' crvenokosi sin dolazio je u školu u kratkom bavar-, .°m kaputiću i hlačama (uvijek je to imao na sebi), i u razredu s pr°Plakao cijeli dan s rupčićem u ruci, ne puštajući glasa od e- lako je od tada prošlo četrdeset godina, kad god prođem kroz istanbulsku četvrt koja se zove kao i moj školski prijatelj u bavarskoj nošnji, i u kojoj danas živi dvjesto pedeset tisu' ljudi, ili

kad čujem ime te četvrti koja je već postala malim era dom i koju poznaje cijeli Istanbul, sjetim se njegovih crvenih očiju i toga kako je iskreno neprestano plakao,

Brodovlasničke obitelji, koje su potjecale s crnomorske obale nisu običavale rješavati obiteljske nesuglasice kao mi, na sudu nego na realističniji način - oružjem. Većina tih ljudi isprva je prevozila robu brodicama, a onda se među njima razvilo suparništvo u špediterskim poslovima koje je raspisivala država. Kad bi se povremeno umorili, ali ne od zapadnog izuma zvanog "konkurencija" nego od toga da svojim bandama zastrašuju jedni druge i međusobno se ubijaju, razmijenili bi kćeri kao kakvi srednjovjekovni prinčevi, i ženili se njima. Nakon toga preživjeli bi kratko razdoblje mira, a kad bi se poslije ponovno krenuli ubijati, najviše bi zlostavljali svoje žene, koje su s njima bile u dvostrukom srodstvu. Ti ljudi, koji uza sve to nikada nisu gubili smisao za šalu, počinjali bi kao mali prijevoznici; potom bi prelazili na trgovinu voćem i povrćem, onda na prijevoz robe manjim teglenicama, da bi na koncu netko od njih udao kćer za sina predsjednika republike. Tako su im se imena našla u rubrici "Jeste li čuli?", a oni su počeli priređivati "raskošne" prijeme i zabave na kojima se - kako se onda govorilo - "služio kavijar i pjenušac".

Na fotografijama koje su paparazzi snimali na tim prijemima, svadbama ili balovima (na njih su odlazili majka i otac, ponekad i stričevi i baka), i koje su iste noći donošene kući i stavljane na komodu da bi na njoj ostale koji dan, prepoznavao sam poznanike koji su nas posjećivali, ili dva-tri bogataša čije sam fotografije viđao u novinama, i političara u njihovom društvu, koji se "po običaju" dobro slagao s njima. Kasnije, prl" sluškajući telefonske razgovore što ih je majka vodila s tetkom koja je te zabave posjećivala češće nego ona, trudio sam se dokučiti kakva je atmosfera vladala na toj svadbi. Za razliku o zabava kakve priređuju nakon devedesetih - na njih poziva)0 televiziju, novine i manekenke, a vatrometom ih obznanju)u

218

cijelome Istanbulu - svadbe i balovi iz onoga vremena priređivali su

se više radi toga da se bogataši susretnu i nakratko zaborave svoje strepnje i strahove, a manje iz potrebe da ostatku Istanbula pokažu koliko su bogati. I ja sam se osjećao posebno sretnim među njima kad god bih otišao na takvu svadbu ili prijem, unatoč svoj zbrci koja bi mi nastala u glavi. Tu sreću opažao sam i u majčinim sjajnim očima kad bi, nakon cjelodnevnog spremanja i uređivanja, krenula iz kuće. No ona nije bila sretna zbog toga što ide na zabavu, ili što će se tamo lijepo provesti, dobro jesti i zabaviti se, nego zbog toga što će biti s tim ljudima, bogatašima, i što će je oni iz nekog razloga smatrati jednom od svojih.

Ulazeći u veliki, dobro osvijetljeni salon, ili šetajući između "jepo postavljenih stolova, platnenih nadstrešnica, posuda za cvijeće, sluga i konobara na ljetnom svadbenom piru u vrtu, pod otvorenim nebom, osjećao sam da su bogataši zapravo vrlo voljni t'me što se susreću, te da im druženje s drugim ponatim bogatašima podiže samopouzdanje. Opažao sam da oni, Poput moje majke, promatraju uzvanike kako bi vidjeli tko je sa^o'te da se vesele kad vide osobe s kojima vole biti pozvani Istu zabavu. Iza bogatstva mnogih od tih ljudi nije stajalo n)e> kreativnost ili radišnost, nego puka sreća ili prijevara 219koju su željeli zaboraviti. Zbog toga su se više pouzdavali u o mile novca kojim raspolažu, negoli u svoje sposobnosti. Sn znaj a da su u društvu drugih bogataša, koji su - kao i oni sam' - postali netko samo zahvaljujući silnom novcu, ne samo da ih je opuštala, nego im je i vraćala samopouzdanje.

Ubrzo nakon prvih susreta, mene bi najednom obuzelo neko čudno raspoloženje, pa bih se u tom okruženju počeo osjećat' strancem. Ponestalo bi mi ushićenja kad bih opazio nešto što mi nemamo, neku vrstu luksuza koji mi je bio nepoznat (primjerice, električni nož za rezanje mesa), ili bih se uznemirio vidjevši koliko su otac i majka prisni s tim ljudima kojima se iza leda smiju spominjući bruku i skandal ili prijevaru na kojoj se temelji bogatstvo svakoga od njih. Kasnije bih otkrio da majka (koja je bila iskreno sretna zbog susreta s tim ljudima) i otac (koji je možda očijukao s nekom od svojih tajnih ljubavnica) zapravo nisu bili zaboravili ogovaranja i bizarne priče o tim ljudima, koje su doma prepričavali, nego su

samo hinili da ništa takvoga nisu čuli. Zar tako nisu postupali i drugi bogataši? Možda "biti bogat" zapravo i znači "ponašati se prijetvorno"? Primjerice, na mnogim sam prijemima slušao kako se carigradski bogataši žale na objed koji su im poslužili u zrakoplovu tijekom zadnjeg leta, kao da se radi o zabrinjavajućoj ili vrlo važnoj temi, i kao da ti ljudi najveći dio svoga života ne jedu osrednja, na brzinu pripremljena jela. Ponekad sam strepio pri pomisli da bi na mene mogla loše utjecati spoznaja da su ti ljudi odahnuli spremivši svoje duše na daleko, nepristupačno i sigurno mjesto, kao što su spremili ("prošvercali", kazala bi majka) i svoj novac u švicarske banke.

S vremena na vrijeme poneka očeva riječ pomogla bi mi da shvatim kako nam duše tih ljudi ipak nisu tako daleke. Kad sam s dvadesetak godina počeo žestoko kritizirati - doduše, možda ne baš ovim riječima - praznoglavost istanbulskin bo gataša, odsutnost duha, prijetvornost kojom se služe da bi & drugima činili većim "zapadnjacima" nego što jesu, njihov f jažljiv i bezličan način života, u kome nema želje da uterne) kakvu zbirku ili otvore muzej, niti ikakve opsesije ili strasti,

220

, ^ bih se svojim oštrim jezikom okomio i na porodične prijatelje, očeve i majčine prijatelje iz djetinjstva i mladosti, ili očeve

- majke nekih svojih prijatelja, otac bi me obazrivo prekinuo i - to mi je tek kasnije palo na um - možda zato što se bojao da u životu neću imati sreće, a i s namjerom da me upozori - odmah dometnuo kako je ta i ta (vrlo lijepa) gospođica, koju sam spomenuo, "u biti vrlo dobronamjerna djevojka" i kako bih se, da upoznamo, jako dobro slagao s njom.

se

>, H1 . 1

3fe.lv?'

• (mORHAN PAMUK

GKR Ogranak Sušak

PAMUK

O

Grad, sjećanja.

Dječak iz dobre obitelji sanjari o tome da postane slikar i luta predgrađima rodnoga grada osluškujući priče napuštenih kuća.

Njegova majka opravdano strahuje da će dječak postati boem, što u Istanbulu nije tako bajkovit poziv kao u Parizu. Naposljetku dječak pospremi kistove i boje i objavi majci da će postati pisac.

Ovo je njegova knjiga. Njegovo ime je Orhan Pamuk.

GRAD, SJEĆANJA

SJECANJA'

rhan Pamuk

S turskoga preveo Ekrem Čaušević

Fotografija Selahattin Giz Dizajn Boris Runjić

VUKOVIĆ&RUNJIĆ

ISBN 953-6791-81-1

"789536"79181 1"

2.2..

Brodovi na Bosporu, požari, neimaština, preseljenja i druge katastrofe

Stalni neuspjesi koje su otac i stric doživljavali u poslu, bankroti, očeve i majčine prepirke, sukobi između naše četveročlane obitelji i velike porodice okupljene oko bake, sve me je to postupno učilo da se život ne sastoji samo od zabavnih događaja, novih užitaka (slikanje, spolnost, prijateljstvo, spavanje, osjećaj da si voljen, jelo, igra, promatranje) i beskonačnih mogućnosti da se bude sretan, nego i od malih i velikih, važnih i manje važnih nesreća koje se dogode u najneočekivanijem trenu, rasplamsaju se i poprime velike razmjere. Na koncu sam naučio da se nesreće pojavljuju najjednom i posve neočekivano, kao plutajuće mine o kojima sam u djetinjstvu slušao u "Izvještaju za pomorce" (emitiranom nakon vijesti i prognoze vremena), u kojem su vrlo ozbiljnim glasom upozoravali i pomorce i sve Carigradane da su na izlazu iz Crnoga mora, na toj i toj geografskoj dužini i širini, primijećene plutajuće mine.

U svakom trenutku mogla je izbiti neočekivana prepirka između majke i oca, ili na katu iznad nas buknuti svađa oko nasljedstva, a mogao je i brat, koji bi planuo zbog sitnice, odlučiti da mi "očita lekciju". Moglo se dogoditi i to da se otac vrati kući i, s mirnoćom s kakvom nas je obavještavao da odlazi na put, kaže da je stan prodan, da je nad njim izvršena ovrha i da se moramo preseliti drugamo.

Tih godina promijenili smo mnogo stanova. Pri svakoj seli" bi, u kući je rasla napetost, a kako bi majčin nadzor nad nama oslabio jer bi nadgledala pakiranje namještaja i umotavan)" svake staklene zdjelice u stari novinski papir, brat i ja bismo se, osjetivši slobodu, stali igrati i juriti kroz kuću. I dok bi nosac

222

icali i odnosili komode, ormare i stolove za koje smo miri' da su neodvojiv i nepromjenljiv dio kućnog ambijenta, dok aznila kuća u kojoj smo godinama živjeli, obuzela bi me ka tuga. No utjehu sam nalazio u davno zaboravljenim pred-etima koji su iskrsavali ispod odnesenih komoda - poneka lovka, pikula ili izgubljeni autić, vrlo važna uspomena. Možda nekima od tih novih stanova nismo pronašli udobnost i toplinu koju smo osjećali u "Apartmanu Pamuk" na Nišatnašu, no kako se iz stanova na Džihangiru i Beşiktašu vrlo dobro vidio Bospor, nisam bio nesretan zbog preseljenja onamo, pa mi naše postupno siromašenje nije ni upadalo u oči.

U "pričuvi" sam uvijek imao neke mjere opreza, koje sam sam smislio i čuvao za slučaj malih nevolja. Brojanje brodova koji plove Bosporom bila je jedna od tih mjera koje su se temeljile na logici simboličkog poštivanja strogih pravila, njihova sklada ili ponavljanja (ne nagaziti na crtju, nikada dokraja ne zatvoriti vrata), ili na posve suprotnom postupanju (susresti se s onim drugim Orhanom, pobjeći u svoj svijet, crtati ili se posvađati s bratom i tako sam izazvati nesreću).

Zapravo, otkako znam za sebe brojim brodove koji u oba smjera plove Bosporom. Brojim rumunjske tankere, sovjetske krstarice, ribarske brodice iz Trabzona, bugarske putničke brodove, brodove Državne pomorske kompanije dok isplovjavaju prema Crnom

moru, sovjetske promatračke brodove, otmjeni talijanski transatlantik, brodove za prijevoz ugljena, teretne brodice iz Varne, nebojene, neugledne, zahrđale brodove i mračne, dotrajale brodove nepoznata podrijetla i zastava pod kojima plove. No ne brojim baš sve. Ne brojim motorne čamce koji s jedne na drugu obalu Istanbula prevoze činovnike i kućanice koje se, s ceckerima u rukama, vraćaju s tržnice; brodove na gradskim linijama (koje sad i ja prepoznajem kao nekoć moj Otv sto s kraja na kraj Istanbula prevoze duhom odsutne i po-lstene putnike s cigaretama i čašicama čaja u rukama.

Brodove sam brojio s nekom zebnjom, ponekad tugujući, P°nekad užurbano, a najčešće i ne primjećujući da ih brojim. sam tako brojio brodove koji plove Bosporom, imao sam 223dojam da činim nešto što štiti ravnotežu moga života. Jer stajao sam brojiti kad god bih, kao dijete, u trenucima velik ljutnje ili tuge, pobjegao od samoga sebe, od škole i života ' osjećajući se slobodnim, izgubio se u istanbulskim ulicarn Osjećao sam tada da žudim za nesrećom, požarom, jednim dru gim životom i onim drugim Orhanom.

Ako vam ispričam kako sam počeo brojiti brodove, možda ćete bolje razumjeti tu moju opsesiju. U to vrijeme, početkom šezdesetih, majka, otac, brat i ja stanovali smo u malom stanu na Džihangiru, koji je sagradio moj djed. Stan je bio okrenut moru. Pohađao sam završni razred osnovne škole, što znači da sam imao jedanaest godina.¹³⁹ Jedanput mjesečno, navečer bih pred spavanje navijao budilicu (imala je nacrtano zvono) da mi zazvoni nekoliko sati prije izlaska sunca. Budio sam se prije svanuća, u tišini i tami. Kako u to doba nisam mogao sam potpaliti vatru u peći, katkad bih otišao u praznu služavkinu sobu i uvlačio se u njezin krevet da u zimskoj noći ne bih drhtao kao prut. Uzeo bih knjigu u ruke i stao predano ponavljati stihove koje sam do početka nastave morao naučiti: Zastavo, zastavo na nebesima, najslavnija zastavo što se vijoriš! Poznato nam je: kad moramo naizust naučiti neki tekst, molitvu ili pjesmu, u trenucima naprezanja da nam se nešto ureze u pamćenje ne pridajemo isuviše pozornosti onome što vidimo očima. U tim trenucima - ako se tako može kazati - naše duhovne oči usmjerene

su na ono što vidimo u mašti, kako bi nam bilo lakše učiti. I tako, dok učimo nešto naizust, naše oči ne slušaju mozak; one kao da promatraju svijet isključivo radi svoga užitka. I dok sam u mračna zimska jutra, drhteći od hladnoće, naizust učio stihove, gledao sam tamu Bospora, koji se kroz okno jedva nazirao.

Danju se Bospor mogao vidjeti između višekatnica, krovova i dimnjaka dotrajalih drvenih kuća koje će u sljedećih deseta[^] godina, jedna za drugom, nestati u požarima, i između minare ta džihangirskih džamija. No kako u te rane sate ne prometuju

224

dovi na gradskim linijama, nije bio osvjetljen reflektorima 'etiljkarna, nego obavijen gustim mrakom. Tu bi pomračinu xas razbile svjetiljke starih dizalica koje su iskrcavale teret azijskoj obali grada, na Hajdarpaši, svjetiljke teretnog bro-, koji bešumno klizi Bosporom, a povremeno i sasvim slaba iesečina ili pak svjetlo usamljenog motornog čamca. A kad u' svjetlo bljesnule, načas bi se ukazale plutače nalik na divove pokrivenne školjkama, hrdom i algama, ribarski čamac koji • pOSve sam pošao u ribolov i bjelina Djevojačke kule nalik na utvaru. Ali, more je najčešće bilo pokriveno tajnovitom ta-

mom. Čak i kad bi s azijske strane, mnogo prije izlaska sunca, posve blijeda svjetlost pala na zgrade i brda prekrivena grobljima s kojih su se uzdizali čempresi, Bospor je izgledao mračan, a meni se činilo da će i njegove vode zauvijek ostati crne.

Dok mi je mozak u noćnoj tmini bio zaokupljen tajnovitim 'grama učenja, ponavljanja i pamćenja, pogled bi mi se povremeno zaustavio na nečemu što sporo plovi nemirnim bospor-skim vodama - na nekom neobičnom brodu, ili na ribarskoj r°dici koja se u ranu zoru otisnula na more. Iako tome nisam Pr'davao važnost, iako mi je mozak bio "isključen", pogled bi 1 se> po nekoj navici, zaustavio na svakom plovilu, kao da ga akratko ispituje, a kad bi prepoznao da se radi o poznatom

2.2.5 plovilu, propustio bi ga da prođe Bosporom. Da, to je neki ter ni brod, govorio sam samome sebi; da, ono je ribarska brodica ugašenom svjetiljkom; da, to je motorni brodić koji prve jutar nje

putnike prevozi iz Azije u Europu; da, ono je stari kosterMo koji putuje u neku daleku sovjetsku luku...

Jednog hladnog jutra dok sam, skutren pod poplunom, učio stihove naizust, moj zaprepašteni pogled najednom se zaustavio na nečemu što moje oči nikad dotad nisu bile vidjele. Sjećam se da sam, skamenjen, posve zaboravio na knjigu u ruci. Bio je to gorostas koji je u tami izrastao iz mora i postajao sve širim i širim, i što se više širio, kao da se sve više približavao meni, koji sam ga gledao s najbližeg brda; veličinom i oblikom sličio je na utvaru iz snova. Bio je to sovjetski ratni brod! Divovska pluta-juća tvrđava koja je najednom izronila iz izmaglice i tame, kao da izranja iz kakve priče! Klizila je tiho, s usporenim motorima, no opet je bila tako moćna da su čak i od tog usporenog plova zaškripati prozori, vrata i sva drvenarija u kući, zazveketao je naopako obješen žarač peći i lonci i džezve u mračnoj kuhinji i zatresla se stakla na prozorima toplih soba u kojima su spavali majka, otac i brat. Brod je - polako i iz dubine, kao da nastupa lagani potres - uzdrmao popločenu padinu koja se spuštala k moru, kante za smeće ispred kuća i cijelu četvrt, koja je u ranim jutarnjim satima izgledala prilično sumorno. Znači, bila je istina ono o čemu su Carigradani šuškali u godinama hladnoga rata: u sitne sate ruski ratni brodovi nečujno su prolazili kroz Bosporski tjesnac.

Najednom me obuzeo nemir zbog osjećaja odgovornosti. Cijeli grad spava, ja sam jedini vidio divovski sovjetski brod koji plovi da bi, tko zna gdje, učinio neko zlo. Moram upozoriti i uzbuniti Istanbul, cijeli svijet! Situacija je usto nalikovala onima koje sam u djetinjstvu viđao u stripovima, i u kojima srčana, hrabra djeca čuvaju usnuli grad od poplave, bujice i'1 neprijateljske vojske. Ipak, nipošto nisam kanio napustiti toplu postelju, koju sam s mnogo muke bio zagrijao. Tako uspaničen, ipak sam pronašao drugo rješenje, ono koje će mi s vremenom prijeći u naviku: posve sabrana uma priprav" učenje naizust, brojao sam sovjetske brodove! Što sam, avo htio reći? To da sam bilježio - ali u glavi! - obilježja dova koji su plovili Bosporom, baš kao što su to činili i le-ndarni američki špijuni, za koje se govorilo da iz kuće na hu brda snimaju sve komunističke brodove što plove kroz tje-

(još jedna, vjerojatno točna, istanbulska legenda iz godina hladnoga rata). U mašti sam dovodio u vezu brod koji je upravo lovio s drugim brodovima koji su tuda ranije prošli, s bospor-skirn strujama, a bezmalo i s okretanjem Zemljine kugle: brojio sam, i time divovski brod pretvarao u nešto svakidašnje. Dobro sam znao da samo neprebrojani i neubilježeni brodovi, te oni nepoznatih svojstava, mogu izazvati katastrofe. Brojeći ne samo ogromne sovjetske brodove, nego i sve ostale koji su prolazili Bosporom i bili vrijedni "bilježenja", počeo sam uspostavljati nadzor nad poretkom svijeta i nad vlastitom srećom. Imali su pravo svi koji su nas tijekom cijelog školovanja podučavali da su Bospor i Dardaneli ključ za ovladavanje čitavim svijetom, da su geopolitičko srce svijeta, i da nam zato svi drugi narodi i vojske, a ponajprije Rusi, žele oteti naš dragi Bospor.

Kad je djetinjstvo prošlo, običavao sam sjediti na brdu s kojega se, pa makar i izdaleka, između zgrada, kupola i brežuljaka mogao vidjeti i nadgledati Bospor. Zbog duhovnog značenja koje se pripisuje pogledu na Bospor, pa bio taj pogled i iz daljine, prozoru okrenutom moru u istanbulskim kućama pripada ono mjesto koje u džamiji ima mihrab,¹⁴¹ u crkvi oltar, a u sinagogi aron hakodeš. Stoga se u dnevnim boravcima fotelje, divani, stolice i stol za objedovanje uvijek postavljaju na mjesto s kojega se vidi tjesnac. Ta strastvena želja Carigradana za pogledom na Bospor ima još jednu posljedicu: s broda koji iz Mramornog mora uplovljava u Bospor Istanbul nalikuje milijunima pohlepkih prozora koji se otimaju za vidik i grčevito šuraju jedan ispred drugoga samo da bi se s njih mogao vidjeti

ospor i taj brod što upravo uplovljava. Brojanje brodova na Bosporu nije bilo samo moja neobična avada; kad sam tu svoju naviku i bojazan počeo dijeliti s drugima> saznao sam da je to dio naravi mnogih, meni sličnih Carigradana svih dobi, da mnogi od nas s prozora i balkona bacaju pogled na Bospor i prebrojavaju brodove na njemu kako bi pokušali cijeliti prijeti li njihovu svakodnevnom životu smrtna opasnost ili veliki preokret. Imali smo, tako, jednog dalekog rođaka u Ulici Serendžebej na Beşiktašu, kamo ćemo i mi mnogo godina

kasnije preseliti. Živio je u kući koja je s brda gledala na more, pa je brižljivo - kao da mu je to dužnost! - upisivao u bilježnicu brodove koji su plovili u oba smjera. I u razredu sam imao prijatelja koji je tvrdio da svaki brod koji mu se čini sumnjivim - malo stariji, zahrdao, dotrajavao ili nepoznata podrijetla, dolazi iz Sovjetskoga Saveza i da krijumčari oružje za pobunjenike u ne znam kojoj zemlji, ili da će naftom koju prevozi uzdrmati međunarodno tržište. Ta se opsesija može promatrati i kao proizvod jedne pred-televizijske kulture, u kojoj je zabavljanje gledanjem kroz prozor bilo važan način prekraćivanja vremena. Moguće ju je protumačiti i kao usputni proizvod beskrajnog užitka što ga čovjek osjeća promatrajući bosporski krajolik. Međutim, iza moje strasti prema brojanju brodova, jednako kao i iza sličnih opse šija mnogih mojih poznanika, krije se jedan drugi strah, koji se uvukao u sve stanovnike prenapučenog Istanbula. Preobrazba gradova koji su nekoć trošili i cjelo bogatstvo Bliskoga istoka u

228

v na> siromašna i otužna mjesta, preobrazba do koje je do-v. erozijom i laganim umiranjem Osmanskoga Carstva zbog Inih ratova sa zapadnim zemljama i Rusijom, Carigradane . oretvorila u sebe zatvorenu, nacionalističku zajednicu koja restano sumnja u sve što dolazi izvana, izdaleka, sa Zapada, apravo u svaku novotariju, u sve što na sebi nosi strani trag. A ponajprije zbog toga što se Carigradani iz istih razloga - što sam osjećao i kao dijete - već sto pedeset godina ne uspijevaju osloboditi straha da se u njihovom gradu svakoga trena može dogoditi neka katastrofa, i da bi ih mogli sustići novi porazi i stradanja.

Kad otputujem iz Istanbula, ponekad mislim da se želim što prije vratiti kako bih nastavio brojiti brodove. A ponekad mi se učini da će me, ne budem li ih brojio, brže ophrvati osjećaj izgubljenosti i tuga koju grad širi. Možda je tuga neizbježna sudbina čovjeka koji svoj vijek proživi u Ista/ibulu, i to u godinama u kojima sam i ja ondje živio. Ipak, odlučnost da se nešto poduzme protiv tuge važna je i zbog toga što dokonom nadgledanju Bospora s prozora kuće ili

stana daje privid obveze.

Na samome vrhu nesreća na koje nas je grad neprestance podsjećao, i u koje mnogi nisu bili spremni vjerovati, bili su, dakako, brodolomi. Njih se proživljavalo sa snažnim osjećajem zajedništva, koji bi ujedinio cijeli grad. Budući da sam osjećao kako u tim trenucima ne vrijede uobičajena životna pravila, a da nam se na koncu neće ništa dogoditi, potajno sam uživao u nesrećama, iako me zbog toga mučilo grizodušje.

Bilo mi je tek sedam godina kada se, po snazi eksplozije i PO plamenu i dimu koji je zamračio zvjezdano nebo, moglo zaključiti da su se nasred Bospora sudarila dva tankera puna naite, i da su nakon velike eksplozije oba planula. Ipak, više me je uzbudila mogućnost da promatram taj prizor, nego što me uplašila sama nesreća. Kasnije smo iz telefonskih razgovora saznali da su eksplodirala i okolna skladišta nafte i da je u P amenu zapravo cijeli Bospor, svako, baš svako mjesto. Kako iva u golemim požarima koji zaslužuju da ih se gleda i o ma pise, najprije su neki ljudi vidjeli plamen i dim, kasnije 229je većina čula lažne glasine, a nakon svega toga, i unatoč protivljenju majki i tetaka, nismo se mogli oduprijeti neodoljivo' privlačnosti promatranja tog prizora.

Stric nas je smjesta probudio, potrpao u automobil i s brda u zaleđu Bospora odvezao u Tarabju. Sjećam se da me je, isto koliko i požar, rastužila i uznemirila spoznaja da je prolaz priobalnom cestom ispred velikog hotela zapriječila policija. Kasnije sam osjetio zavist saznajući da je jedan moj školski prijatelj prošao tu policijsku zapreku s ocem koji je razmetljivo pokazao novinarsku propusnicu i rekao: "Tisak!" Tako sam jedne jesenje noći 1960. godine, negdje pred zoru, u mnoštvu Carigrađana koji su izjurili na ulice u spavaćicama, pidžamama, na brzinu navučenim hlačama i papučama, s malom djecom u naručju i torbama i vrećicama u rukama, ushićeno promatrao kako Bospor gori. U kasnijim godinama - u to sam se uvjerio gledajući veličanstvene prizore bosporskih požara na moru, obali i na brodovima - odmah nakon što izbije požar pristigli bi prodavači halve, pereca, vode, koštica, čevapa i voćnih sokova, ni danas mi nije jasno otkud, te bi u toj

gužvi počinjali prodavati svoju robu.

Tanker Petar Zoranić, koji je iz sovjetske luke Tuapse krenuo za Jugoslaviju prevozeći deset tisuća tona kerozina i koji je, kako su kasnije pisale novine, plovio pogrešnom rutom, sudario se s grčkim tankerom World Harmony, koji je plovio u Sovjetski Savez da bi utovario gorivo. Nakon toga je kerozin, iscurivši iz jugoslavenskog tankera, eksplodirao tako snažno da se čulo u cijelome Istanbulu. A kako su članovi posada poskakali u more, ili su stradali u požaru, brodovima nije imao tko upravljati, pa su - nošeni jakim i tajnovitim bosporskim strujama i vrtložirna čas na jednu, čas na drugu stranu - kao vatrene kugle počeli ugrožavati četvrti s obiju bosporskih obala, Emirgan, obale Jenikoja,¹⁴² Kanlidžu, skladišta nafte i benzina na Čbukluu i obale Bejkoza,¹⁴³ na kojima su se nalazile drvene kuće. Tako

su krajevi koje je Melling nekoć slikao kao raj, i koje je

A. S.

Hisar nazivao središtem "bosporske civilizacije", došli pod uda razbuktales nafte i bili obavijeni crnim dimom.

Z30

Kamo god bi brodovi krenuli i kojoj se god obali približili, uspaničeni ljudi napuštali bi drvene kuće na obali, istrčavali na ulice i, s pokrivačima i djecom u naručju, bježali s obale. Struja je jugoslavenski tanker s azijske strane najprije ponijela k europskoj, gdje je udario u putnički brod Tarsus, usidren ispred Istinje. Nedugo zatim i taj brod je planuo. Kad su zapaljeni brodovi stigli pred Bejkoz, ljudi su, u kišnim kabanicama navučenim preko pidžama i spavaćica, i s pokrivačima u rukama, krenuli put brda. Prekriveno plamenom, more je bilo blještavo i jarkožuto. Dimnjaci, jarboli i kapetanske promatračnice brodova pretvorenih u usijane gomile željeza, bili su iskrivljeni od previsoke temperature. Nebo je bilo osvijetljeno jarkocrvenom svjetlošću, koja kao da je isijavala iz brodskih utroba. Povremeno su se čule eksplozije. U more su letjeli komadi lima veliki kao deke, goreći kao da su od papira. S obale i s brda čuli su se Vlka i zapomaganje, a između eksplozija i plač djece. to može biti poučnije od tog prizora? Krajolici kojima se

e °c širio miris proljetnoga cvijeća, jorgovana i kozje krvi;
!voji koji su nekoć pod dudovim stabalima spavali rajskim
°m; Predjeli koji su vidjeli srebrne kapljice kako klize s vesala
231što se lagano dižu i spuštaju, da bi se čamac kroz mnoštvo nen
mičnih čunova, na moru svjetlucavom poput svile, obasjanom
ljetnom mjesečinom, približio onome s kojega dopire glazb vrtovi i
gajevi obrasli čempresima i borovima; veliki, najstari" ljetnikovci,
koje požar još nije bio progutao... Sva su ta mjesta bila okružena
vatrom i prepuna uplakanih ljudi, koji su u pi_ džamama i
spavaćicama pobjegli iz kuća i od užarena neba.

Kasnije sam shvatio da se sve to dogodilo zbog toga što nisam
brojio brodove. No osjećaj grizodušja zbog nesreća nije u meni
budio želju da bježim od njih, nego, naprotiv, poriv da se nađem na
licu mjesta i budem njihovim očevicem. Budući da sam ih zapravo
priželjkivao, s vremenom je u meni, kao i u mnogim drugim
Carigradanima, jačao osjećaj grizodušja kad god bi se dogodilo
nešto strašno. No želja da svjedočim nesreći, da se nađem ondje
gdje se događa, bila je jača od grizodušja.

Tanpinar je cijeloga života patio zbog toga što su ostaci osmanske
kulture propadali pod udarcima modernizacije, oskudice i, još više,
zbog neprosvijećenosti i nemoći Carigra-dana, te je tu temu duboko
i psihološki istanačano obradio u svojim romanima. Pa ipak, u
knjizi Pet gradova (u poglavlju Istanbul) on čak priznaje da uživa
gledati kako gore stari konaci (i on je, kao Gautier, usporedio taj
užitak s Neronovim).

232

aiviše čudi to što se Tanpinar samo nekoliko stranica prije iskreno
jada zbog tog propadanja: "Jedno za drugim, ta torska djela nestaju
pred našim očima kao grumen soli kad , u vodu, a iza njih ostaju
samo hrpe pepela i zemlje." I stana u četvrti Džihangir, na padini
Tavuk učmaz - u njoj je desetih godina prošloga stoljeća djed
podigao zgradu iz koje brojio sovjetske ratne brodove - Tanpinar je
mogao pro-atrati kako gori drveno zdanje Akademije lijepih
umjetnosti, kojem je i sam predavao, i koje je nekoć bilo ljetnikovac
sul-tanije Sabihe, a kasnije osmanlijsko Vijeće narodnih poslanika. S

jedne strane, pisac s užitkom opisuje požar koji je trajao duže od sata, "stupove vatre i dima koji u tom nesvakidašnjem sudnjem danu na trenutak suknu u nebo i odmah se povuku", i eksplozije od koji se vatromet iskri rasprši na sve strane. S druge pak strane - možda i želeći uspostaviti ravnotežu između uživanja u prizoru i tuge zbog propasti jedne od najljepših drvenih građevina iz doba Mahmuda II., s kojom su zauvijek nestale mnoge uspomene i vrijedna djela pohranjena u njoj (u požaru su izgubljeni kolekcija i pištolji najvećeg arhivista osmanskoga graditeljstva, arhitekta Sedada Hakkija Eldema), Tanpinar pripovijeda i o osmanskim pašama koji su uživali gledati požare. S čudnim osjećajem nečiste savjesti on pojedinačno navodi sve one koji su, čim bi čuli da je negdje izbio požar, uprezali konje u kola i odlazili onamo gdje gori, i one koji su, da se ne prehlade, sa sobom nosili deke i krzna, a možda i hranu i pribor za kuhanje kave, za slučaj da požar potraje. Požare u starom Istanbulu nisu odlazili gledati samo paše, pljačkaši, lopovi i, dakako, djeca i radoznalci; oni su bili velika i dobro posjećena zabava i za zapadne putopisce, koji su od sredine 19. stoljeća počinjali pristizati u Istanbul, i koji su osjećali a moraju prisustvovati tim događajima i opisati ih. Theophile autier, koji je ovamo stigao 1852. godine, s užitkom opisuje 1 °d pet požara koje je doživio za dvomjesečna boravka u S adu (tada je spavao na groblju četvrti Bejoglu, i ondje pisao "I ^me). Oni koji uživaju gledati vatru jamačno više vole noćne are. Požar u tvornici boja na obali Zlatnoga roga - gorjela

233je šarenim platnenim jezicima koji su se izvijali u nebo - r utier je opisao kao "veličanstven prizor". Opisujući ga, on sv • "slikarski pogled" usmjerava i na sjene brodova usidrenih Zlatnome rogu, komešanje svjetine što promatra požar, te n pucketanje drvenih kuća koje guta plamen. Vrativši se nešt kasnije, Gautier ondje zatječe stotine obitelji koje se upinju na staviti živjeti u skloništima koja su u samo dva dana podigli od tepiha, madraca, jastuka i drugih stvari spašenih iz požara, te njihovo mirenje sa "sudbinom" nastoji objasniti "tursko-rnusli-manskom" posebnošću.

Požari su, međutim, bili toliko neraskidiv dio petstogodišnje povijesti osmanskoga Istanbula da su Carigradani unaprijed bili

spremni na te katastrofe u kojima je, ponajviše od druge polovice devetnaestoga stoljeća, nestajao grad. Za Osmanlije koji su u 19. stoljeću živjeli u uskim ulicama i drvenim kućama, požar je bio i više od nesreće - nešto kao neumitan kraj za

234

P

• • u se već bili pripremili. Čak i da nije propalo, Osmansko rvo izgubilo bi veliki dio kolektivnog pamćenja i moći u * rima koji su se početkom dvadesetog stoljeća nizali jedan drugim, i koji su u jednome naletu gutali na tisuće kuća, na . g.^ gradskih četvrti te ogromne dijelove grada, i desetke ti-/ ljudi ostavljali bez krova nad glavom, u bijedi i beznađu. Za ljude poput mene, koji su pedesetih i šezdesetih godina rošloga stoljeća svojim očima gledali kako u plamenu nestaju ljednji drveni ljetnikovci, rezidencije i ruševne drvene kuće, oromatranje tih požara nije sa sobom nosilo samo užitak, nego i pečat tjeskobe koja se razlikuje od tjeskobe osmanskih paša, usredotočenih ponajprije na užitak gledanja. Kako bismo prigrlili drugorazrednu, uvelu i mizernu patvorinu zapadne civilizacije, željeli smo, iako s osjećajem krivnje, shrvanosti i zavisti, da što prije nestanu i zadnji tragovi jedne velike kulture i civilizacije, čijim stvarnim baštinicima zapravo nismo ni mogli biti.

Kad god bi, u mome djetinjstvu ili ranoj mladosti, planuo neki od drvenih ljetnikovaca na bosporskoj obali, na objema obalama okupila bi se radoznala gomila da gleda taj uzbudljivi prizor, a motorni čamci i čamci na vesla onih radoznalaca koji su požar htjeli vidjeti izbliza, približili bi se gorućem ljetnikovcu. Svaki put kad bi u mojoj ranoj mladosti na Bosporu buknuo takav požar, mi, prijatelji, dojavljivali smo to jedni drugima telefonom, uskakali u automobile i zajedno odlazili, primjerice, na Emirgan. U vozilima koja bismo parkirali na obali, jedno uz drugo, s najmodernijeg magnetofona slušali bismo Creedence t-leanvater Revival, jeli prepečenac iz obližnje čajane, pili čaj i prvo i promatrali čudesne plamene jezike na ljetnikovcu koji je gorio na drugoj obali, u Maloj Aziji.

rornatrajući nesreću, ljudi su razgovarali o raznim stvarima; O tome kako se za davnih požara događalo da usijani čavli pod e l m pritiskom tako snažno frcaju iz drvenih zidova da pre- oospor i zapale neku drvenu kuću na europskoj strani. Po- ad se pričalo i o posljednjoj ljubavi, političkim spletkama, gornetnirn utakmicama i nerazumnim postupcima očeva i ''• 1> sto je najvažnije, nitko ne bi ni prstom mrdnuo kad 235bi ispred kuće promaknula tamna silueta tankera, jer - nesr ' se ionako već dogodila. Kad bi se plamen dokraja razbukta kad bi strahota nesreće dosegla vrhunac, u automobilima h' zavladała tišina, a prijatelji bi zamuknuli. Slutio sam: gledaju" vatru, razmišljali smo o nesreći koja bi u budućnosti i nas sam mogla zadesiti.

Ponekad i u snu ćutim strah od nove nesreće, taj strah koji vreba s Bospora i koji svi Carigradani osjećaju i proživljavaju Između ponoći i jutra budi me brodska sirena. Kad se u noćnoj tišini još jednom dugo oglasi - njezino duboko i snažno zavijanje odzvanja okolnim brdima - znam da je Bospor u magli. U maglovitim noćima u jednakim se razmacima oglašava i sirena svjetionika Ahirkapi,¹⁴⁴ podignutog na mjestu gdje se Bospor spaja s Mramornim morem. Tako mi se, dok ležim u polusnu, u glavi pomalja slika velikog broda, koji u brzim vodama Bospora utonulog u maglu pokušava pronaći put.

Čiji je to brod, koliki je, što prevozi? Bog zna što je uplašilo pilota i njegove pomoćnike u kapetanskoj promatračnici? Da ih nije uhvatila i ponijela neka bosporska struja? Možda su u magli opazili neki obris, ili se oglašavaju iz opreza, shvativši da su skrenuli s rute i da plove u pogrešnom smjeru? Kad god do Carigradana koji u polusnu leže u posteljama dopre zavijanje brodske sirene, koje im se svakim trenom čini sve žalobnijim i beznadnijim, oni osjete sućut prema mornarima i strepnju od nesreće, i taj im se osjećaj javlja u onom stanju svijesti između košmarnog sna i zabrinutosti zbog nečeg što se događa ondje, na Bosporu. Majka bi za olujnih dana govorila: "Neka je Bog na pomoći svima koji se po ovakvom vremenu otisnu na more! S druge strane, za one koji se bude usred noći, najbolji lijek protiv nesаницe jest osjećaj da se negdje blizu, ali i

dovoljno daleko da im ne naudi, događa neka nesreća, nekakav užas. Stoga se i napola budni Carigradanin, odbrojavajući koliko se puta oglasila brodska sirena, umotava u pokrivač i nastavlja spavati-Možda će sanjati da se i on sam nalazi na brodu zalutalom u magli, na samom pragu opasnosti.

Bilo da su to sanjali ili ne, većina Carigradana neće se u)

236

. s;eti da su ih usred noći probudile sirene, kao što neće tro ni J

. T-" i i - !•••/•

'ti ni svoj san. Brodskih sirena u magli prisjećaju se samo

P. jli djetinjasti ljudi. Tako će netko u posve običnoj pri-' ..

'primjerice u pošti, dok čeka u redu, ili za objedom, reći sugovorniku:

"Sinoć su me probudile brodske sirene."

Tada mi se učini da za maglovitih noći sanjam isti san skupa milijunima Carigradana koji, otkad znam za sebe, žive na brdima iznad Bospora.

Opisom jedne nesreće koja mi se, kao i požari na tankerima, duboko urezala u pamćenje, želim vam predočiti još jedan strah koji je postao noćnom morom ljudi koji žive u ljetnikovcima na bosporskoj obali. U jednoj takvoj maglovitoj noći - mogu navesti i datum: 4. rujna 1963. godine, u četiri sata ujutro, teglenica Arhangelsk, teška 5500 bruto registarskih tona, koja je iz ruske luke Novorosijsk prevozila vojnu"opremu za Kubu, nasukala se u Baltalimanu deset metara na kopno jer je plovila unatoč tomu što vidljivost nije bila veća od deset metara. Pritom je smrskala dva ljetnikovca koja su joj se našla na putu i usmrtila troje ljudi.

"Probudio nas je strašan udarac. Pomislili smo da je grom, jer se kuća uz tresak rascijepila nadvoje. Imali smo veliku sreću sto smo se našli na strani koja se nije srušila. Kad smo se pribrali, ugledali smo tik pred nosom, u dnevnom boravku smještenom na trećem katu, ogromnu teglenicu."

Novine su objavile izjave preživjelih članova obitelji i fotografije broda koji se zabio u dnevni boravak drvene ladanjske kuće. Na njoj su se vidjeli djedova fotografija na zidu (bio je pasa), grožđe u tanjuru na komodi, sag čiji je jedan kraj - budući da druge polovice

sobe nije bilo - visio u zraku njišući se na letru kao zastor, komode, stolići, uokvirene pozlaćene levhe i a čiji se ubojiti pramac vidio iza prevrnutog divana. Nešto e 'otografije činilo neizmjereno zastrašujućima i privlačnima: jestaj u koji se brod zabio sijući oko sebe smrt nalikovao a onaj u našoj u kući. Na fotografijama su se vidjele meni ate fotelje, komode, tronošci, paravani, stolice, stolovi i Z37divan. Čitajući ponovo novine od prije trideset godina, sje • sam se da se lijepa srednjoškolka, koja je te kobne noći pogin la, kratko prije nesreće bila zaručila. Sjetio sam se razgovorav su ih noć uoči tragedije vodili ljudi koji su stradali u nesre" i oni koji su je preživjeli; boli mladića iz iste četvrti, kad se ruševinama našao pred tijelom svoje zaručnice, kao i toga da o tragediji danima pričalo u Istanbulu.

U to vrijeme Istanbul nije imao deset milijuna stanovnika kao danas, nego milijun. Stoga nesreću na Bosporu nisu doživljavali samo kao jednu od mnogih u prenapućenu gradu, u čijem se mnoštvu čovjek naprosto izgubi, nego kao priču koja se usmenom predajom prenosi gradskim četvrtima, poprimajući razmjere legende. Mene je pak zapanjilo to što su mnogi moji poznanici, saznavši da pišem o Istanbulu, čeznutljivo i gotovo suznih očiju (kao da se prisjećaju starih, dobrih vremena) govorili o davnim nesrećama na Bosporu ustrajavajući na tome da pišem o njima. Pa kad je tako, neizostavno moram spomenuti i to da se negdje između Jenikoj a i Bejkoza, vjerojatno u srpnju 1966. godine, motorni čamac s izletnicima - članovima Društva tursko--njemačkog prijateljstva - sudario s brodicom koja se, natovarena drvenom gradom, spuštala prema Mramornom moru, te da je trinaest putnika zauvijek nestalo u mračnim dubinama Bospora. Moram spomenuti i to da je rumunjski tanker Ploiesti pred očima jednog mog poznanika, koji je s balkona svoje vile blaženo brojio brodove, u jednom naletu prepolovio i potopio ribarsku brodicu. Ne smijem zaboraviti ni ovo: mnogo godina kasnije, negdje na otvorenom moru ispred Hajdarpaše, jedan se rumunjski tanker (Independenta] sudario s grčkom teglenicom (Eurjalih a kad se gorivo izlilo u more i zapalilo, tanker je tako snažno eksplodirao da

nas je to sve probudilo. I danas se sjećam: iako s nesreća dogodila desecima kilometara daleko od nas, popuca su stakla na polovici kuća naše četvrti, pa su ulice bile prekri ne krhotinama.

238

bih smio zaboraviti ni havariju broda koji je s ovcima na dno Bospora. Brod Rabunion, koji je plovio pod ^u onskom zastavom, dana 15. studenoga 1991. godine, prola-1 " Bosporskim tjesnacem s više od dvadeset tisuća ovaca uto-Z nih u Rumunjskoj, sudario se s filipinskim teretnim bro-Mfldonna Lili, koji je iz New Orleansa prevozio pšenicu u iiu te je potonuo skupa s ovcima. Ono malo životinja koje skočile s broda i zaplivala izvukli su iz vode Carigradani koji u kavanicama na obali pili kavu i čitali novine, no dvadeset 'suca nesretnih ovaca još uvijek čeka da ih netko izvuče iz morskih dubina. Ta se nesreća dogodila točno ispod drugog bospor-skoeg mosta, koji se zove Fatihovim. No ovdje nipošto ne kanim govoriti o najvećem otkriću Carigradana nakon sedamdesetih godina prošloga stoljeća, o samoubojstvima skokom upravo s tog mosta, koje je postalo vrlo raširenom gradskom navadom. Jer, vijest pronađena u starim novinama k^oje sam, pišući ovu knjigu, počeo čitati s navikom i uživanjem iz djetinjstva, a koja je objavljena onih dana kad sam se rodio, podsjetila me na to da osim skakanja s mostova postoji još jedan način da se pogine na Bosporu. Evo dokaza:

"Kod Rumelihisara je jedan automobil sletio u more. Unatoč jučerašnjoj potrazi (24. svibnja 1952.) nisu pronađeni ni vozilo, ni putnici. Dok je automobil padao u more, vozač je otvorio vrata i pozvao u pomoć, no iz nekog ih je razloga ponovo zatvorio i skupa s automobilom survao se u more. Pretpostavlja se da ga je morska struja odvušla u još veću dubinu."

A sljedeća je vijest u istanbulskim novinama objavljena četrdeset pet godina kasnije, 3. studenog 1997. godine:

Automobil s devet putnika koji su se na povratku sa svadbe vo- z'l> prema turbetu Tellibabe,1" gdje su kanili ostaviti zavjetni ar' s'etio je u Tarabji u more jer je pijani vozač izgubio nadzor njim. U nesreći je život izgubila majka dvoje djece." \c i 'i 'ko sam puta u proteklim godinama čuo, pročitao i vidio)e

automobil sletio u Bospor i da su putnici nestali u dubi-

239po-

nama iz kojih nema povratka! Kad automobil padne u Voj ne potone odmah kao kamen, nego koji trenutak pluta na vršini. Tako je i s automobilima u kojima vrište djeca; u koji se svađaju ljubavnici; u kojima se pijanci zafrkavaju na svač^{''} račun; u kojima muževi hitaju kućama; s onim tek kupljenim na kojima mladi iskušavaju kočnice; s automobilima zamisli nih vozača i očajnika opsjednutih samoubojstvom. Tako je ' s automobilima postarijih ljudi koji ne vide dobro u mraku-s automobilima rastresenih ljudi i njihovih prijatelja, koji na obali popiju čaj i potom pomaknu mjenjač unaprijed umjesto unatrag; s automobilima onih koji nikada neće shvatiti kako se nesreća tako neočekivano dogodila; s automobilom bivšeg financijskog dužnosnika Šefika i njegove tajnice; policajaca koji su u vožnji brojili brodove i gledali Bospor; s automobilom neiskusna vozača koji je neovlašteno uzeo tvorničko vozilo i s obitelji krenuo na izlet; s automobilom proizvođača najlonskih čarapa, poznanika vašeg daljeg rođaka; s automobilom oca i sina, koji su na sebi imali kabanice iste boje; s automobilom čuvenog kriminalca s Bejoglua i njegove ljubavnice, te s automobilom jedne obitelji iz Konje, koja je prvi put vidjela most na Bosporu. Ako se nesreća dogodi danju, ili pri svjetlosti uličnih svjetiljki ili lampiona iz restorana, oni koji se zateknu na "čvrstoj" strani Bospora načas opaze užas na licima ljudi koji, ne svojom voljom, putuju na njegovu drugu, "duboku" stranu. Koji trenutak kasnije, automobil polako počinje tonuti u mračne, brze i duboke bosporske vode. One koji u automobilu tonu u bosporske dubine želim podsjetiti da se vrata ne mogu otvoriti jer to priječi tlak vode koja navire unutra. Jedne suptilnije novine iz vremena kad su mnogi automobili slijetali u more, povukle su prilično pametan potez kako bi prosvijetlile svoje čitatelje - objavile su mali ilustrirani podsjetnik na ono što im je činiti ako im se dogodi takva nesreća:

240

Kako izaći iz automobila koji padne u Bospor?

ivle paničarite! Zatvorite prozore i pričekajte da voda ude u au-

mobil. Otključajte vrata. Neka se nitko ne pomiče s mjesta. i Ako struja ponese automobil u dubinu, povucite ručnu kočnicu. Kad voda gotovo posve prodre u automobil, duboko udahnite ono malo preostalog zraka sabijenog pod strop, polako otvorite vrata i bez panike napustite vozilo."

Ja sam htio dodati još jedan paragraf: 4. Ako Bog da, neće vam se u zadnji čas kišna kabanica zakvačiti za ručnu kočnicu, i vi ćete isplivati na površinu. Ako znate plivati i isplivate gore, na površinu mora, odmah ćete, unatoč svoj tuzi grada, primijetiti koliko je Bospor lijep i kako je lijepo živjeti.

'•*•"•<;••, .*>?:

2412.3.

Nerval u Istanbulu: Šetnje po Bejogluu

Pojedinosti nekih Mellingovih slika izazivaju u meni jezu. Taj je slikar naslikao neka istanbulska brda, na kojima će tek kasnije izniknuti ulice, ceste, kuće i četvrti u kojima sam proveo djetinjstvo i svoj cijeli život, i to u vrijeme dok ondje još nikoga nije bilo, dok na njima nije bilo ni jedne jedine građevine. To

što na Mellingovim slikama mogu vidjeti mjesta koja će tek kasnije dobiti imena Jildiz, Mačka, Tešvikije, što, s povećalom u ruci, na njihovim rubovima mogu razaznati nenaseljena brda prekrivena topolama, platanama i vrtovima, budi u meni osjećaj nalik na bol koju ćutim dok gledam požarišta, vrtove izgorjelih konaka, porušene zidove, svodove i razvaline, bol kakvu osjećaju i Carigradani koji su nekoć živjeli na tim mjestima. Vidjeti da donedavno, stoljeće prije no što smo se rodili, nisu ni postojala mjesta koja čovjek u djetinjstvu prihvati kao središte svoga života i svijeta, i koja su stoga ishodište svih njegovi spoznaja, neizdrživo je uzbudljivo i potresno, kao kad bism poslije smrti mogli vidjeti svijet koji smo napustili. To je drht) svih životnih iskustava i pomno sabranih ljudskih veza i odnos suočenih s prolaznošću vremena.

Istu jezu osjetim čitajući poglavlje Istanbul u knjizi Putovanje na Istok Gerarda de Nerval. Taj francuski pjesnik, koji je u Istanbul došao 1843. godine, dakle pola stpljeća nakon što je Melling

naslikao svoje slike, u tom poglavlju opisuje šetnju od mjesta koje će pedeset godina kasnije postati Tunel - od mevljevske tekije na Galati - do današnjega Taksima, dakle, rutu koju ću i ja, sto petnaest godina poslije, prelaziti držeći majku za ruku. Glavna ulica - Grand rue de Pera, koju danas zovemo Bejoglu (nakon uspostave Republike preimenovat će je u Aveniju Nezavisnosti¹⁴⁶), 1843. godine izgledala je manje-više kao danas. U dijelu poslije mevljevske tekije, Nerval tu ulicu uspoređuje s Parizom: slične trgovine modne odjeće i rublja, zlatarnice, blještavi izlozi, slastičarnice, engleski i francuski hoteli, kavane, veleposlanstva... Međutim, iza građevine koju pjesnik naziva Francuskom bolnicom (danas je to Francuski kulturni centar), grad završava na zapanjujući, potresan, za mene čak zastrašujući način. Naime, mjesto na kojemu je danas Taksim y.. djetinjstva je on za mene najveći trg i središte svijeta, u C1)°] blizini živim - Nerval opisuje kao nenaseljenu ledinu, °)°) su zaprežna kola i zafrkantski raspoloženi prodavači nin valjušaka, lubenica i ribe. Nerval govori i o ravnici što ere pred njim, o grobljima koja se na rubnim dijelovima)aju s ledinom i gradom, i koja će u sljedećih stotinu godina

243nestati s lica zemlje. Ipak, jedna Nervalova rečenica - nik H • neću zaboraviti - dotiče se ravnica na kojima ću provesti c" r svoj život, a za koje sam mislio da su na njima oduvijek h'l prastare stambene zgrade. Ona glasi: "To je ogromna, beskra" zaravan, prošarana sjenama borova i orahovih stabala!"

Kad je Nerval doputovao u Istanbul, bilo mu je trideset n godina.

Dvije godine prije toga bio je prebrodio prvu od svojih melankoličnih depresija, zbog kojih će se dvanaest godina DO slije objesiti u Parizu, tako da je neko vrijeme proveo u ludnici.

Kazališna glumica Jenny Colon (neuzvrćena ljubav prema njoj predredit će cijeli Nervalov život) umrla je šest mjeseci prije njegova odlaska na Istok. Na svoje Putovanje na Istok, koje će ga voditi kroz Egipat, Kairo, Aleksandriju, Siriju, Cipar Rodos, Izmir i Istanbul, Nerval je pošao s tom boli i, dakako pod utjecajem romantičarskih snova o Istoku, koji su, s Chate-aubriandom, Lamartineom i Hugoom, postajali tradicijom u francuskoj

književnosti. Imamo li na umu da je, poput drugih pisaca prije njega, kanio ponešto napisati o Istoku, te da se u francuskoj književnosti bio poistovjetio s melankolijom, možemo pretpostaviti kako je sve što je pjesnik vidio u Istanbulu bilo nesvakidašnje i vrlo značajno.

U Istanbulu 1843. godine Nerval pak nije zaokupljen svojom melankolijom, nego onim što će mu pomoći da na nju zaboravi. Na svoje istočno putovanje zapravo se i otisnuo s tom namjerom: svladati duševnu bol ili je, u najmanju ruku, sakriti od sebe i svoje okoline. U pismu ocu piše da će svojim putovanjem na Istok "dokazati ljudima" kako je epizoda s ludilom i ludnicom dvije godine prije posljedica obične "nesreće" koja se neće ponoviti, te samopouzdanom dodaje da je vrlo dobrog zdravlja. Možemo pretpostaviti da Istanbul, kojemu poraz i neimaština te nemoć spram Zapada još nisu bili zadali udarac, nije pružao dovoljno prizora koji bi pothranjivali pjesnikov osjećaj tuge. N zaboravimo da je tuga osjećaj koji se u stanovnicima grada javl tek poslije poraza. Nerval u putopisu, odnosno svojoj glasovi) pjesmi zapisanoj u njemu, izrijeком kaže da se crno sunce lankolije ponegdje vidi na Istoku, no kao primjer navodi o

244

r T Istanbulu se on pak, godine 1843., na najbogatijim, naj-

^ll&* *_^ . .v ... . vi 1--

• l 'niin1 i najegzoticnijim mjestima, ponaša kao nestrpljivi Prl . af j^ji juri za temama o kojima će pisati.

, toga je u Grad i stigao u mjesecu ramazanu. Moguće ime da mu se to doba godine činilo sličnim karnevalu u / eciji jer zapisuje da je ramazan istodobno i "post" i "karne-1" Za ramazanskih noći Nerval promatra izvođače Karado-147 i gradske predjele obasjane svjetiljkama, odlazi u kavanu i l sa priče pučkih pripovjedača. No uslijed prodora suvremene tehnologije, europeizacije i osiromašenja, Carigradani su isprva naprosto zaboravili i njegova i zapažanja drugih zapadnih putopisaca o tim događanjima, da bi se nešto kasnije pojavili memoari i knjige gotovo istog ili sličnog naslova ("Ramazanske noći i zabave u prošlim vremenima"), ovoga puta iz pera istanbulskih autora. Iza te književnosti, koju sam u

djetinjstvu očaran gutao, čeznući za minulim vremenim[^], i koja me je pripremila za onaj dan kad sam sam od sebe počeo postiti, skriva se predodžba "turističkog Istanbula", koju su Nerval i mnogi njemu slični zapadni putopisci "zasladili", učinili egzotičnom i izgradili tako što su se jedni nadahnjivali tekstovima drugih. Iako ismijava Engleze koji dođu u Istanbul, "u tri dana" obiđu sva turistička mjesta i odmah o tome napisu knjigu, i Nerval, poput njih, odlazi u tekije gledati derviške obrede, pred sarajem čeka da se pojavi padišah kako bi ga izdaleka vidio (tvrdi da su im se pogledi sreli te da je i sultan Abdulmedžid njega zamijetio) te, odlazeći u duge šetnje po grobljima, zapisuje zapažanja ' prosudbe o turskoj nošnji, običajima i tradiciji.

Kad ga je odbila žena u koju je bio zaljubljen, Nerval u svojoj jezovitoj i nenadmašnoj autobiografskoj \3\\\uAurelia ili život i an ^sarn je uspoređuje s Danteovim Novim životom], kojoj su se 'stmski divili nadrealisti Andre Breton, Paul Eluard i Antonin U(l, i čije je stranice imao u džepu kad se objesio, piše da u u^ životu nije preostalo više ništa osim "neukusnih zabava", pošteno priznaje da je putovao svijetom i glupo se zabavljao Jarna i čudnim običajima dalekih naroda. Svjestan površ- ' ezvrijednosti i nedorađenosti svojih zapažanja, izreče- 2-45nih u novinarskom stilu, o običajima, krajolicima, istočnjačkim ženama ili pak ramazanskim noćima, on je u svoju knjigu Pu. tovanje na Istok - poput pisaca koji, kad im počinje slabjeti prj. povjedački ritam, osjete da u tekst moraju ubaciti neku novu nepatvorenu priču - unosio duge pripovijesti, većinu kojih je sam izmislio. (U jednom podužem tekstu o godišnjim dobirna u gradu, objavljenom u knjizi Istanbul, koju je priredio s Jah-jom Kemalom i A. Š. Hisarom, Tanpinar piše da je istraživao podrijetlo tih priča jer ga je zanimalo jesu li izmišljene, ili pak tradicionalne osmanske.) Medu tim pripovijestima, koje više

Z46

- ju Nervalovom svijetu mašte i koje nemaju mnogo veze s P bulom, zapažanja o gradu imaju ulogu okvirne priče po-one o Šeherezadi. Zapravo, kad god osjeti da mu opisi i "... njsu dovoljno

snažni, Nerval nastoji obmanuti čitatelja restanim podsjećanjem na to da je sve kao u "Tisuću i je-, • noći". Privodeći kraju svoju putopisnu šetnju Istanbulom 'lecima da su drugi o sarajima, džamijama i hamamima toliko mnogo pisali da nema potrebe da i on sam to čini, Nerval iznosi zapažanje koje će stoljeće poslije neprestano imati na umu istanbulski pisci poput Jahje Kemala i Tanpinara, a koje će zapadni putopisci koristiti kao najobičniju floskulu: da su neke gradske četvrti bijedne, a neke prljave, i da po tome Istanbul, grad s najljepšim pogledom na svijetu, nalikuje kazališnom dekoru koji čovjek treba gledati iz dvorane, ne zalazeći među kulise. Čini se da su Jahja Kemal i Tanpinar, koji će kasnije svojim tekstovima i pjesmama stvoriti predodžbu Istanbula po mjeri njegovih stanovnika, zahvaljujući Nervalu i dokučili da im to može poći za rukom samo ako sjedine ljepotu krajolika i bijedu "kulisa". Ali, da biste razumjeli predodžbu te dvojice najvećih istanbulskih pisaca i pjesnika (obojica su bila ushićena Nervalom), koju je sljedeći naraštaj pojednostavio i proširio, i koja se temelji više na siromašenju i povijesnom tkanju, negoli na lijepim prizorima grada, moramo zaviriti i u knjige jednog drugog pisca, koji je u Istanbul došao poslije Nervalova.

2.47Gautierova melankolična šetnja prigradskim četvrtima
Pisac, novinar, pjesnik, kritičar i romanopisac Theophile Gautier bio je Nervalov gimnazijski prijatelj. Zajedno su preživjeli mladost. Obojica su se divila Hugoovom romantizmu, neko vrijeme bili su bliski u Parizu, i nikada nisu prekinuli svoju vezu. Nekoliko dana prije samoubojstva Nerval je tražio Gautiera. Nakon što se Nerval ubio objesivši se o jednu uličnu svjetiljku, Gautier je o svome prijatelju napisao dirljiv tekst.

Dvije godine prije toga (odnosno, devet godina nakon Nervalova putovanja na Istok i točno stoljeće prije moga rođenja), 1852. godine, neki događaji doveli su do zbližavanja Engleske, Francuske i Osmanskoga Carstva protiv Rusije, što će kasnije izazvati Krimski rat. Zbog tih događaja Putovanje na Istok ponovo je pobudilo zanimanje francuskih čitatelja. Tih dana, dok je Nerval maštao o drugom putovanju na Istok, u Istanbul je stigao Gautier.

Zahvaljujući brzini parobroda, putovanje do Istanbula trajalo je

svoga jedanaest dana. Gautier je u gradu ostao sedamdeset dana, a dojmove o svom boravku objavio je u nastavcima koji su izlazili u novinama za koje je nekoć radio. Iste je tekstove nedugo zatim tiskao i u knjizi Constanttiple. Ta podeblja knjiga, koja je prevedena na mnoge jezike i postala popularnom, jedan je od najboljih putopisa o Istanbulu u 19. stoljeću. Od nje je bolja samo knjiga Constantinopol, koju je dvadeset pet godina poslije u Milanu objavio talijanski pisac Edmondo de Amicis.

U usporedbi s Nervalovim djelom, Gautierove putopisne zabilješke znatno su pouzdanije, sređenije i lakše se čitaju, je stoga što je Gautier bio feuilletonist, što je za novine P1S priloge o umjetnosti i kulturi, objavljivao feljtone (na jedno

2.48

- " usnoredi se sa Šeherezadom, koja svake noći mora i usp

• liti novu priču), što je pisao brzinom novinara svjesnog da koga dana mora sastaviti nov tekst za svoj list, i što ga je sve zabavljalo. (Flaubert ga je zbog toga kritizirao.) Međutim, zamarimo li neizbježne klišeje o sultanu, ženama i grobljima, oravo su te novinarske slabosti pridonijele da njegova knjiga Istanbulu postane reportažom o jednom velikom gradu. U

očima ljudi kao što su Jahja Kemal i Tanpinar, koji će poslije za Carigradane uobličiti predodžbu o Istanbulu, ta je reportaža bila važna i zbog toga što se Gautier s jedne strane ponašao kao uspješan novinar, a s druge je pak, prihvativši savjet prijatelja Nerval, prvi put čitatelje odveo među gradske "kulise", u prigradske četvrti, mračne i prljave ulice i u obilazak razvalina, navodeći ihjda osjete kako su i ti dijelovi grada jednako važni 1 turistički prizori siromašnoga i njima dalekog Istanbula. z Poglavlja o putovanju dade se razabrati i to da je Gautier U Istanbul mislio a prijatelja Nerval. Ploveći pored

n:- ltnire> napominje da je ondje Nerval vidio vješala i na a tfuplo, umotano u voštano platno. (Treći prijatelj, Bau-249delaire, kojega su ta dvojica, od kojih će jedan i sam završiti n

vješalima, jako voljela, preuzeo je tu sliku iz Putovanja na Istok' upotrijebio je u svojoj pjesmi Putovanje na Kithiru.) U Istanbulu Gautier, baš kao i Nerval, oblači "muslimansku odjeću" kak bi se lakše kretao gradom. Poput Nerval, i on u Istanbul stiže u vrijeme ramazana, te na sva usta hvali zabave u ramazanskim večerima. Slijedeći svoga prijatelja, i Gautier prelazi na drugu stranu obale, u Uskudar, prisustvuje obredima derviša rufajj-ske sljedbe, seta grobljima (među nadgrobniim spomenicima vidi zaigranu djecu!), gleda igrokaz Karadoza, zalazi u dućane, s užitkom i zanimanjem obilazi bazare¹⁴⁸ i čaršije usredotočen ponajprije na ljude te, baš kao i Nerval, petkom nastoji vidjeti sultana Abdulmedžida na njegovu putu do džamije. Poput većine zapadnih putopisaca, i Gautier navodi opća mjesta o muslimankama (mogao ih je vidjeti samo ovlaš i izdaleka), njihovoj pokrivenosti, nedodirljivosti i tajnovitosti. ("Nipošto ne pitajte muževe kakve su im žene!", opominje.) No pošteno kaže da žene ipak šetaju gradskim ulicama, iako ne same. Nadugo i naširoko piše i o palači Topkapi, džamijama i Hipodromu, koje Nerval, držeći ih odveć "turističkima", i ne spominje. Budući da su zapadni putopisci toga doba osjećali kako moraju govoriti o takvim mjestima i temama, možda Nervalovim dojmovima o

- ričkim" mjestima ne treba ni pridavati preveliku pažnju. v Gautierovu knjigu čini vrlo čitkom jesu njegovo samodanje, dar zapažanja i smisao za šalu, kao i sposobnost da, h aliujući iskustvu zrela čovjeka koji je štošta prošao u živokrene na šalu unatoč sklonosti zapadnjačkih novinara ema svemu začudnom i neobičnom.

Theophile Gautier je sanjao da postane slikar sve dok s de-etnaest godina nije pročitao Hugoove pjesme u Orientalesu. Smatrali su ga briljantnim likovnim kritičarem. Govoreći o istanbulskim krajolicima i prizorima, koristio je bogat slikarski rječnik, kojim se prije njega nije služio nijedan pisac. Obrisi Zlatnoga roga i Istanbula nekoć su se vidjeli sa zaravni gdje se nalazila mevlevijska tekija na Galati, a danas je Trg Tunel. (Ondje smo ulazili u tramvaj koji je vozio na liniji Mačka-Tu-nel. Tunel je pak bio krajnje odredište naše

šetnje Bejogluom, o kojoj je devet godina prije Gautiera pisao Nerval, i kamo sam nekoć s majkom odlazio u šetnju.) Govoreći dakle o obrisu Zlatnoga roga i Istanbula, koji se nekoć vidio sa te zaravni, Gautier zamjećuje kako je "krajolik toliko lijep da djeluje nestvarno", te - s užitkom slikara koji suvereno vlada najfinijim pojedinostima prizora koji slika, i sa samopouzdanjem umjetnika koji zna što radi - opisuje igru svjetlosti između minareta i kupola, Aja Sofije, Bajazitove, Sulejmanove i džamije sultana Ahmeta, među oblacima, na vodama Zlatnoga roga, među vrtovima na Sarajburnuu¹⁴? pokrivenim čempresima, i na "nezamislivo nježnom i sedefnoplavom nebu" iza njih, i to čini tako dobro da i <- itatelj koji nikada nije vidio sličan prizor osjeti užitak. Gauti-erov) ezik i sposobnost opažanja znatno su utjecali na Ahmeda amdija Tanpinara, istanbulskog pisca koji je imao najizoštre-"<Je oko za krajolike i "mnoštvo igara svjetlosti", zbog kojih se a uvijek doima drukčijim. U jednom članku, napisanom n)eme Drugog svjetskog rata, Tanpinar uspoređuje turske anopisce (njihovo pomanjkanje volje da vide i opišu svi-o sebe) sa zapadnima. Podastirući primjere, on podsjeća ^atelje na to koliko su Stendhal, Balzac i Zola srasli sa slikar-°m>" na to da je Gautier bio i slikar.i Sposobnost da igru svjetlosti, detalj i svekoliku ljepotu nr' ra prenese u jezik, da ga artikulira kao osjećaj, Gautier je isk0 • stio tako što je svoje šetnje istanbulskim "kulisama", sporedn' gradskim ulicama i "siromašnim i prigradskim Istanbulom" (t • kasniji poetski izraz potječe od Jahje Kemala, koji je Gautie dobro razumio i volio) pretočio u briljantan tekst. Gautier do duše, spominje da su ga prijatelji koji su posjetili Istanbul pri njega upozorili na to da veličanstveni gradski krajolici uistinu podsjećaju na "kazališne kulise" koje se moraju gledati osvjetljene i pod određenim kutom, no da gube privlačnost kad im se čovjek približi. Ono što se izdaleka čini zadivljujućim krajolikom, zapravo su "svjetlosnom paletom boja obojene" zbijene, uske, strme i posve obične ulice, te mnoštvo stiješnjjenih kuća i stabala. U prljavom i neuređenom okolišu Gautier je vidio i ljepotu i tugu. Uz nužan ironični otklon, i on je osjećao istinsko uzbuđenje koje je romantičarska književnost gajila prema grčkim i rimskim ruševinama i ostacima propalih civilizacija. U mladosti, dok je

sanjao o tome da postane slikar, na mjesečini su mu se činile silno romantičnima ruševine crkve Saint-Thomas-du--Louvre i napuštenih kuća u slijepoj uličici Dovenne blizu Lo-uvrea, u kojoj je stanovao kao Nervalov susjed, a koje je Balzac uspoređivao s grobljem.

Spustivši se iz svoga hotela na današnjem Bejogluu, odnosno s vrha Galate na obalu i Zlatni rog, i prešavši most iz 1853. godine, za koji veli da je "napravljen od čamaca", Gautier je sa svojim francuskim vodičem krenuo na sjeverozapad, prema Unka-panu,150 i uronio u gradske četvrti. Taj trenutak opisuje dojmljivom rečenicom "Uronili smo u labirint". Zapisao je kako je osjećaj samoće u njima bivao sve jači što su dalje odmican, te da su psi išli za njima režeći. Kad god sam pročitao da su nais i na ruševne, oguljene i pocrnjele drvene kuće, na polomljene presahle česme i zapuštena turbeta urušenih krovova, pornis i sam: mjesta koja sam nekoć, kao dijete, obilazio na izletima koje smo išli očevim automobilom, izgledala su isto kao i mjesta od prije stotinu godina, izuzmemo li popločene staž •

2.52

budući da su se i njemu, baš kao i meni, učinile lijepima, Gautier je zamijetio ruševne, drvene i pocrnjele kuće, kamene zidove, prazne ulice i čemprese koji nadopunjuju groblja. Umorili su ga ti prizori s kojima ću se i ja, stoljeće kasnije, susretati u neeuropiziranim" i siromašnim četvrtima (kao mladić išao je sam u obilazke grada) i koje će, uslijed požara i betonira-n)a, nestati u trideset godina, čemu ću, s boli, i ja svjedočiti. Umorili su ga ti krajevi, ali je nastavio dalje, "iz jedne ulice u rugu, od jednog trga do drugog". Činilo mu se - kao i meni ad sam bio dijete - da se ezan^i u tim četvrtima oglašava samo)epim, gluhim i nijemim kućama koje se tiho urušavaju".

pr°i)eCailma kakvi priliče tom krajoliku, promatrao je rijetke nj°.a^mke' neku staricu, guštera koji bi šmugnuo među kame-čes Vv-tn ^eteta kako ubacuju kamenčiće u korito presahle koji 'e^0111110 SC ka° da SU siŠH S akvarela slikara Du Campa, vije godine prije toga s Flaubertom boravio u Istanbu-

2-53

lu. Kad je ogladnio, vidio je da na drugoj obali grada¹⁵² nema zalogajnica i dućana, pa je brao i jeo dudinje sa stabala koja i

danas, sto pedeset godina poslije, dok pišem ovu knjigu, u šavaju sporedne ulice unatoč nastojanju da se svaki pedal) z

2-54

onira. Slično zanimanje za živu stranu grada, za život u v nim prigradskim četvrtima, pokazao je i u grčkoj Samatji f-'-A vskoj četvrti Balat, koju naziva "getom". Zaključio je kako ' očelja kuća u Balatu "leprozna", a uličice prljave i blatnja- da su grčke četvrti na Feneru¹⁵³ urednije. I kad god bi mu tim dugini šetnjama, između uličica, kuća i stabala ukazao ,. antski bedem, ili ostaci nekog velikog akvadukta, pomislio bi koliko su kamen i opeka trajniji od drva.

Najdojmljivija strana tih Gautierovih zamornih, potresnih šetnji i njegove knjige jesu osjećaji koji ga obuzimaju dok obilazi daleke i zabačene gradske četvrti i bedeme iz bizantskoga

WIPpSp"3plijl | ^^Mj

doba. On s čitateljima "dijeli" sve što vidi: debljinu i čvrstoću bizantskih zidina; njihovu urušenost, pukotine i spoznaju da ih vrijeme polako nagriza i "troši"; napuknuća duž jednog tor-n)a (plašila su me kad sam bio dijete) i odlomljene, uz njega

2-55

polegnute kamene blokove (između Gautiera i mene dogodio se potres, 1894. godine, koji je znatno ošteti zidine); dojmli-vost trave izrasle iz pukotina, i smokvinih stabala izniknulih na vrhovima tornjeva; pustoš predjela što se protežu cijelom dužinom polusrušenih zidina; tišinu koja vlada u siromašnim četvrtima prigradskih dijelova grada. "Teško je povjerovati da iza tih mrtvih zidova leži jedan živi grad!", zapisao je u svom

256

opisu

isu. Na kraju tih dugih šetnji rubnim dijelovima grada

f . ornašnim i zabitim četvrtima, Gautier zapisuje i ovo: "Ni-na svijetu nema tako melankolične rute kao što je ovaj od tri i pol milje, s čije su jedne strane ruševine, a s druge groblja."

.. t

—
Zašto sam sretan kad i od drugih čujem da je Istanbul tuža grad? Zašto se toliko upinjem čitateljima dokazati da je uprav tuga osjećaj koji u meni budi moj grad, u kojem sam proživio cijeli život? Zato što uopće ne sumnjam u to da je tuga temeljni osjećaj koji vlada Istanbulom već stoljeće i pol (1850x2.000.), i koji je zahvatio cijeli grad. Želio sam govoriti o otkriću tog osjećaja kao ideje, o njegovu izricanju u jeziku i samim jezikom, te o činjenici da su sve to prvi uspješni učiniti cijenjeni francuski pjesnici - Gautier i njegov melankolični prijatelj Nerval. Ipak ostaje pitanje zbog čega su razmišljanja zapadnjaka (koje poistovjećujem s Gautierom) o mome gradu, o životu u Istanbulu, o posebnostima tog života, toliko važna za mene, za moj grad?

258

Z5.

Promatran očima zapadnjaka

S i smo mi, i kao pojedinci i kao zajednica, donekle zabrinuti bos onoga što stranci, ljudi koje ne poznajemo, misle o nama. Ako ta zabrinutost postane tolika da nam nanosi bol, remeti osjećaj za stvarnost ili nam postane važnijom od same stvarnosti to već znači da imamo problem. Moj odnos, kao i odnos mnogih drugih Carigradašana, prema onome što su oči zapadnjaka vidjele u mojem gradu problematičan je, pa stoga i u mojoj glavi, baš kao i u glavama ostalih pisaca koji jednim okom pogledaju k Zapadu, povremeno zavlada zbrka.

Ahmet Hamdi Tanpinar, koji je s Jahjom Kemalom razvio književnost i predodžbu o Istanbulu, koju će zahvaljujući novinama i časopisima prihvatiti i Carigradani, vrlo je pomno (kao i Jahja Kemal) proučio Nervalove i Gautierove putopisne zabilješke o našem gradu. Poglavlje o Istanbulu u Tanpinarovoj knjizi Pet gradova najvažniji je tekst koji je u dvadesetom stoljeću o Carigradu

napisao jedan Carigradanin. Moglo bi se reći da je on djelomice i nastao tako što je pisac razgovarao, katkad i raspravljao, s Nervalovim i Gautierovim zabilješkama. U tom se tekstu Tanpinar osvrće na njihovu opasku da je francuski pisac i političar Lamartine u Istanbulu izradio "vrlo vjeran" portret sultana Abdulmedžida, te da je Lamartineova Povijest Turske ozda napisana uz Abdulmedžidovu novčanu potporu (u dje-^o) knjižnici imali smo luksuzan primjerak u osam svezaka), a Potom svoje čitatelje podsjeća na to je Nervalovo i Gautierovo (Iran) za Abdulmedžida bilo kudikamo površnije te da su ča, kao novinari, morali udovoljiti očekivanjima zapadnih ča !? ^opterećenih preduvjerenjima. Tanpinar canim" Gaut smatra otr-icrove maštarije o ženama iz sultanova harema i 2-59hvalisanje da je sultan u prolazu bacio pogled na Talija L njegovoj pratnji (isto vrijedi i za bilo kojeg drugog potopi [^] Zapada, koji bi počinjao s takvim pričama odmah po dol u* u Istanbul), ali domeće da se zbog toga ne smijemo ljutit' Gautiera jer je harem "uistinu postojao". U tom kratkom zapisu i upozorenju sadržane su sve dv ' be obrazovana Carigradanina, odveć zabrinuta zbog onoga sr zapadni promatrač vidi u njegovu gradu. S jedne strane, zb europeizacije su istanbulskom čitatelju vrijednosti i prosudbe zapadnog pisca postale iznimno važnima; s druge pak strane istanbulskog čitatelja, koji se hvali da poznaje tog zapadnog pisca i kulturu koju on predstavlja, upravo stoga i pogodi u srce kad zapadni promatrač pretjera u nekoj prosudbi. Makar nije baš jasno što bi to značilo "pretjerati". Kako bilo, obično se zaboravlja kako se sve što uobličuje karakter nekoga grada, a isto tako i ljudi, sastoji od "pretjerivanja", ili pak od "odveć pozornog promatranja", koje se dogodi kad vanjski promatrač izgubi svaki osjećaj za mjeru. Navest ću primjer: Po mome mišljenju, zapadni promatrač u Istanbulu pretjeruje kad govori o "ulozi grobalja u svakodnevnom životu grada". Ali, kao što je zamijetio i Flaubert, to je doista bilo jedno od bitnih obilježja Istanbula toga doba, koje će vremenom nestati pod utjecajem

europizacije.

Porast turskoga nacionalizma tekao je naporedo s europizacijom, što je ta dva procesa dovelo u vrlo zamršen odnos. Nešto od onoga što je bilo nezaobilaznom temom zapadnih promatrača koji su pristigli u Istanbul u drugoj polovini 18. i u 19. stoljeću, kritizirali su i pozapadnjeni Turci: harem; tržnice robova (Mark Twain je ironično govorio kako će "sorte" i d) e ne čerkeskih i gruzijskih djevojaka, "pobranih u zadnjoj žetvi i izloženih na tržnici robova, biti objavljeni među burzovni indeksima velikih američkih novina); potom prosjaci; nevje^ jatno velik teret na leđima nosača (uznemiravalo nas je to europski turisti fotografiraju nosače koje sam kao dijete v na Mostu Galata s višemetarskim kulama limenih posu leđima, i kojih sam se bojao, no kad bi se istim prizorom V" 260

zabavio i neki istanbulski fotograf, primjerice, Hilmi Šehenk, nitko se zbog toga nije uzrujavao); derviške tekije (jedan paša kojega je Nerval upoznao govorio je svome francuskom gostu da su derviši rufajiske sljedbe, koji se probadaju iglama, "ludi", i savjetovao mu da ne ide zalud onamo); također, pokrivanje žena. Ali, kad bi o svemu tome progovorio neki glasoviti putopisac sa Zapada, najčešće bi njegov tekst izazvao neočekivanu povrijeđenost i nacionalistički obojene reakcije.

Jedan od razloga zbog kojih se uopće ne nazire kraj toj sprezi ljubavi i odbojnosti jest fanatično nastojanje prozapadnih intelektualaca da sa Zapada dobiju glas podrške, da od najprobra- mjin pera i izdavača čuju da su poput zapadnjaka. Međutim, . ni pisci poput Pierrea Lotija uopće ne skrivaju da Istanbul urke vole zapravo iz posve oprečnog razloga: zato što ne sli- vna zapadnjake, jer su istočnjaci, i jer su očuvali svoje "egzo- ne strane. U vrijeme kad je Pierre Loti kritizirao Carigrada- og toga što su se počeli europizirati i gubiti tradicionalna)ez)a, čitatelji koji su ga u Turskoj voljeli i čitali pripadali Pravo toj europiziranoj manjini. Ipak, kad god iskrasne međunarodni politički spor, svijet prilično "sladunjavih" "" egzotičnih romana i tekstova, i svijet europiziranih 261carigradskih čitatelja, spajaju se u vrlo važnoj točki zvano' "

kofilstvo".

tUr~

U uspomenama Andrea Gidea s putovanja u Tursku i godine, pak, nema "turkofilije", tog lijeka za sve. On štoviše k znanjuje kako mu se Turci uopće ne sviđaju, i pritom ne ko ' • riječ "nacija", nego "rasa", koja je u ono doba polako ulaz'l u modu. Gide veli: "Ta rasa zaslužuje groznu odjeću koju im na sebi!" Hvali se da ga je putovanje u Tursku podsjetilo na koliko je zapadna civilizacija, pa i sama Francuska, nadrnoćn Kad su Gideove uspomene objavljene, u popularnom turskom \ tisku, novinama i časopisima nije se pojavila nijedna reakcija na te riječi (danas su druga vremena!), koje su silno povrijedile vodeće turske pisce onoga doba, počev od Jahje Kemala, jer su carigradski intelektualci te uvrede skrivali od naroda kao kakvu tajnu i zbog njih patili u sebi. Jamačno je razlog njihove šutnje bilo i to što su europeizirani turski intelektualci Gideu prešutno davali za pravo. Godinu dana nakon što je Gide objavio knjigu u kojoj je sabrao omalovažavajuće tekstove o turskoj nošnji, reformator Ataturk izveo je "revoluciju u odijevanju" i zabranio nošenje odjeće koja nije zapadna.

I ja sam poželio pročitati taj tekst zapadnoga promatrača, u kojem on tako žestoko napada i ponižava Grad, i dati mu za pravo, jer je takvo štivo zanimljivije od tekstova pisaca kakav je Pierre Loti, koji neprestano ponavlja koliko je Istanbul lijep, neobičan, čudesan, poseban... No, problem najčešće nije u tome jesu li neko mjesto ili neki prizor lijepi, jesu li ljudi susretljivi, pa čak ni u poštovanju što se ukazuje putniku sa Zapada, nego u onome što čitatelj očekuje od teksta o Istanbulu. Od sredine 19. stoljeća javlja se u francuskoj i engleskoj književnosti predodžba Istanbula koja vrvi uvijek istim temama i motivi ma: derviškim tekijama, požarima, ljepotom grobalja, saraje i haremima, prosjacima, uličnim psima, zabranom alkono > skrivanjem žena, misterijem grada, plovidbom Bosporom, J potom krajolika i obrisima grada... Zapadni putopisci, koji pri izboru i obradi tih tema utjecali jedni na druge, poneka boravili u istim mjestima i imali iste vodiče, nisu bili ražo

Istanbulu su nalazili sve ono o čemu su ranije čitali. Taj

°1' • raštaj putnika sa Zapada, koji je počinjao naslućivati da n° mansko Carstvo urušava i da zaostaje za Europom, nisu

SC • 1 >; | e teme koje su stoljećima prije njih izazivale zanimanje

- moći osmanlijske vojske, nepoznate pojedinosti o držav-
aparatu), nego su učili kako grad i njegove ljude doživjeti
eobičan, zabavan i turistički način, umjesto da ih smatraju
akvima kakvi su nekoć bili - zastrašujućim, nedostupnim
• neshvatljivim. Zapravo, već samu činjenicu da su stigli do
Istanbula smatrali su dovoljnim uspjehom i zabavom, i budući
i jm se vrhuncem njihova putovanja činilo to što u Istanbulu
mogu vidjeti i opisati sve ono što su i drugi zapadni putopisci
prije njih vidjeli i opisali, ni jedan od njih nije ni bio spreman
na razočaranje.

Zahvaljujući tome što su parobrodi i željeznica približili Istanbul
Zapadu, ljudi su sebi mogli priuštiti luksuz i užitek da zapadnog
putnika, koji se našao na istanbulskim ulicama, upitaju zbog čega je
došao, te da samome sebi postave pitanje što stranac traži na tako
groznom mjestu. U toj točki, u kojoj se križaju snobizam i
ignorancija s jedne, te stvaralačka smjelost i poštenje s druge strane,
"kulturni" putnici poput Andrea Gidea otkrili su da se u Istanbulu
mogu zabavljati, besposličariti i biti sretni, umjesto da se trude
shvatiti kulturne razlike, čudne običaje i tradiciju, ili pak strukturna
obilježja zemlje i kulture. Onodobni turistički pisci bili su toliko
samosvjesni da bi, ako o Istanbulu ne kažu nešto zanimljivo,
dosadnim i nezanimljivim proglasili Istanbul, a ne same sebe. To
potvrđuje da su vojne i gospodarske pobjede zapadne civilizacije i
"najkritičnijim" zapadnim intelektualcima ulijevale toliko gordosti i
samopo-z anja da to nisu mogli zatajiti, te da su i oni sami iskreno i
rovah kako je Zapad "mjera" za cijelo čovječanstvo. , j1 Su se Pisci,
kao i drugi poslije njih, pojavili u vremenu Je zanimanje za Istanbul
bilo prilično splasnulo. Razlog toj mteresiranosti bili su nestanak
mnogih turističkih zanim-z h A em> derviška tekija, sultan)
uslijed europeizacije i a 12 doba Ataturkovih revolucionarnih
promjena, nesta-

163nak starih drvenih konaka, kao i to što je Osmansko Carstv
smijenila mala Republika Turska, koja je oponašala Zapad. M kraju
tog razdoblja, u kome nitko nije dolazio u Istanbul i 0 njemu pisao,
u kome su mjesni novinari intervjuirali svakog stranca koji bi odsjeo

u Hotelu Hilton, Josif Brodski, američki pjesnik ruskoga podrijetla, objavio je 1985. godine u časopisu *Netv Vorker* veliki članak naslovljen "Bijeg iz Bizanta". Nadahnut jednim podrugljivim i u svakom pogledu omalovažava-jućim člankom pjesnika Audena o Islandu, Brodski svoj tekst započinje dugim popisom opravdanja za dolazak u Istanbul (zrakoplovom), kao da se zbog toga ispričava. U tom tekstu, koji me je svojim ironijskim nabojem pogodio u srce jer sam tada boravio daleko od Istanbula i o njemu sam želio čuti nešto lijepo, ipak mi se vrlo svidjelo jedno zapažanje: "Sve je ovdje tako dotrajalo!", veli Brodski. "Ne staro, ne oronulo, ne drevno, čak ne ni staromodno, nego - dotrajalo", ustrajava pjesnik, i to s pravom! Kad se Osmansko Carstvo urušilo i nestalo, a Republika Turska izgubila vezu s ostatkom svijeta ne pronalazeći ništa osim vlastita "turkijsva", koje ni sama nije mogla definirati, Istanbul je od nekoć mnogojezičnog, pobjedničkog i pompoznoeg grada postao prazan, crno-bijel, jednoglasan i jednojezičan grad, u kojemu je sve polako dotrajavalo i pustjelo.

anbul moga djetinjstva i mladosti bio je mjesto u kojem je ano nestajala kozmopolitska struktura grada. Poput mno-., tranaca, i Gautier i85Z. godine zamjećuje da se tada, stolje-1 riie no što sam se rodio, na istanbulskim ulicama istodobno • turski, grčki, armenski, talijanski, francuski i engleski (na-•esto zadnja dva prije bi trebalo spomenuti ladino) i da u toj "Babilonskoj kuli" mnogi ljudi znaju više jezika, te da se poma-1 srami toga što, kao i mnogi Francuzi, govori samo francuski. Nastavak "osvajanja" Istanbula poslije uspostave Republike, jačanje procesa turciziranja grada i svojevrsno etničko čišćenje što ga je u njemu provela država, iskorijenili su te jezike. Jedan vid tog kulturnog čistunstva, koji mi je ostao u sjećanju, sastojao se u ušutkivanju i prekorijevanju onih koji su na ulicama govorili grčki, armenski (Kurdi se zapravo nisu jezično isticali): "Zemljače, govori turski!" Posvuda su se mogli vidjeti i natpisi s tom porukom.

Moje zanimanje za putopise zapadnih putnika, u koje se čovjek ne može uvijek pouzdati, nije potjecalo samo iz tog pomiješanog osjećaja ljubavi i odbojnosti, patnje i želje za zabavom. Ostavimo li

po strani šaćicu gradskih "pismopisaca" koji su kritizirali Carigradane zbog neprimjerena ponašanja na ulici, kao i opsežne državne dokumente, Carigradani su do početka 20. stoljeća malo toga zapisali o svome gradu. Za tekstove o Istanbulu, koji su mogli nastati samo kao književni tekstovi, zaslužni su zapadni putopisci iz proteklih stoljeća; njima dugujemo opise gradskih ulica, ozračja i pojedinosti svakidašnjeg života, te svakodnevnne bilješke o tome kako grad diše i kako miriši. Kao što moram pogledati gravire zapadnih slikara ili Du Campove fotografije želim li vidjeti kako su istanbulske ulice izgledale "50" neke, i kakva se odjeća nosila, tako jedino na stranicama su napisali putnici sa Zapada (ako ne kanim izgubiti godinu u labirintima osmanskih arhiva) mogu pročitati što se prije ili kasnije, dvjesto, četiristo godina događalo na ulicama u kojima proveo život, koji je trg nekoć bio samo pustopoljina, na J) je praznoj ledini nekoć bio trg s kolonadama, i kako se

264

Vna ovim prostorima ranije živjelo. A pozornost većine tih H' usmjerena je upravo na ono što je egzotično i živopisno. Predstavljajući knjigu Franza Hessela Šetnje Berlinom, Benjamin u tekstu "Flaneurov povratak" kaže: "Ako dosadašnje opise gradova razvrstamo prema piščevu rodnom mjestu 0" koji su pisali o rodnome gradu bit će u manjini." Po Benjaminovu mišljenju, ljude koji doputuju u neki grad većinom uzbuđuju egzotični i živopisni prizori, dok je zanimanje mještana za njihovo rodno mjesto uvijek pomiješano s osobnim uspomnama. Zbog pozapadnjenja grada, moj se položaj ne razlikuje od ni po čemu iznimnog položaja ljudi koji žive u drugim velikim svjetskim gradovima, izuzmemo li one zapadne (to je također zbog pozapadnjenja koje je, možda, neizbježno za cijeli svijet): ljudi koji su zabilježili kako je naraštajima prije mene izgledao grad u kojem živim, koji su vodili dnevnik i pisali uspomene o životu u Istanbulu, bili su stranci. Možda zbog toga ponekad i čitani zapise zapadnih putopisaca o Istanbulu kao da su moja vlastita sjećanja, a ne kao egzotičan san koji je odsanjao netko drugi. Posebno mi se dopada kad zapadni

promatrač osjeti i zapiše nešto što sam i sam znao, ali nisam znao da to znam, budući da to nitko dotad nije spominjao. Tako je, primjerice, kada Knut Hamsun zamijeti da se Most Galata, onaj koji pamtim iz djetinjstva, lagano njiše pod teretom zato što leži na plutačama, ili kad Hans Christian Andersen napiše da su čempresi na grobljima "mračni". Promatrati Istanbul očima stranca za mene je uvijek bilo uživanje

1 navika nadasve nužna da bi se nadišao osjećaj zajedništva i nacionalizam. Ponekad su mi realni opisi harema ili odjeće običaja toliko daleki da mi se, čak i kad ne bih znao da je sve o čemu autor pripovijeda samo san, čine kao prošlost neki) g tuđeg, a ne moga grada. Pozapadnjenje je meni i milijun1 Carigradana pružilo užitek da vlastitu prošlost doživimo "egzotičnu".

Tješim se kako mogućnost da svoj grad vidim uvijek iz gog i drukčijeg kuta čini vezu između mene i njega posto)

166

Katkada sebi prigovorim da nisam maknuo nikamo dalje ' A kuće, da zapravo nisam krenuo ni u potragu za onim dru-
im Orhanom, koji me nestrpljivo očekuje negdje u Istanbulu, pomislim kako će me to otupiti, i kako će toliko snažna pri-
adnost jednome gradu ubiti u meni želju da se njime bavim. U tim se trenucima mirim sa sobom držeći da u načinu na koji promatram grad ima nekog osjećaja otuđenosti, koji sam usvojio stalnim čitanjem djela zapadnih putopisaca. Ponekad mi se pak učini da sve što pročitam u djelima stranih putnika o nekim važnim gradskim ulicama, koje i danas izgledaju kao prije, o sporednim uličicama, ruševnim drvenim kućama, uličnim prodavačima, nenaseljenim gradskim površinama i tuzi, da su sve to moje uspomene. Na to zacijelo utječe činjenica da se broj stanovnika Istanbula za moga života udeseterostručio, i da neke ulice i trgovi, zbog gužve koja na njima vlada, izgledaju kao posve druga mjesta, iako se zapravo nisu promijenili. Čeznem za vremenima kad je grad bio prazan i pust.

(^ ' "" • • ^^ • ^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^"

' angrac*ane nema mčeg neprihvatljivog u tome što za-

----- -"~

Istoku :°P1SC1 Padove svoje uobrazilje ili svoja maštanja o P"pisuju Istanbulu, budući da grad nikada nije bio za-267padnom kolonijom. Primjerice, ako kod Gautiera i proč' da Turci ne plaću kad ih pogodi velik požar, te da se, za raži'U od Francuza koji u takvim prigodama mnogo plaću, poriaš ' mirno i dostojanstveno, i to zato što su fatalisti, ne pomislim A je jako nepravedan prema nama, pa čak ni kad mu ne dam pravo. No osjećam da francuski čitatelji, koji će razumski u povjerovati, nikada neće shvatiti zbog čega se Carigradani v ' stotinu pedeset godina ne mogu osloboditi osjećaja tuge.

Ako ima nečeg bolnog u pisanju zapadnih putnika o Istanbulu, tada je to spoznaja da je mnogo onoga što su ti ljudi bilo je među njima i briljantnih pisaca - uzdizali kao posebnost Istanbula i Carigradana, za kratko vrijeme nestalo s lica zemlje Zapadni su putopisci voljeli promatrati i opisivati "egzotične" stvari, a prozapadni pokret, koji je nastojao zavladatai gradom ubrzo nakon toga uništio bi te posebnosti, ustanove i tradicije "jer su zapreka na putu k Zapadu". Evo kako je to teklo.

Najprije su raspušteni janjičarski odredi, jedna od posebnosti o kojoj su do 19. stoljeća zapadni putopisci najviše pisali. I Tržnica robova, koja je kod jednog drugog zapadnog putnika pobudila veliko zanimanje, nestala je s lica zemlje nakon što se o njoj mnogo pisalo. S dolaskom Republike, zabranjene su me-vlevijske tekije i djelovanje rufajjskih derviša koje su zapadni promatrači jako voljeli, i koji su se pri obredu probadali oštrim predmetima. I osmanska odjeća, koju su tako često slikali zapadni slikari, odbačena je ubrzo nakon što se Andre Gide nepovoljno o njoj izrazio. Ni harema, jedne od od obljubljenih tema zapadnih putnika, danas više nema. Sedamdeset pet godina nakon što je Flaubert obećao svojoj ljubavi da će kaligranrna dati napisati njezino ime, Turska je s arapskog pisma prešla na latinicu, te je zgasnuo i taj egzotični užitak. Ipak, mislim da je za Carigradane najteži od svih gubitaka bio taj što su, u ime pozapadnjenja, premjestili grobove i groblja srasla s vrtovirn > trgovima i svakodnevnim životom, na strašna mjesta bez će presa,

stabala i vidika, okružena visokim zidovima nalik zatv^o skim. Ubrzo nakon što je o njima mnogo toga napisano, nesu i ulični nosači, koje su i u vrijeme Republike turisti srna

2.68

jmljivima, a iščezli su i oni stari američki automobili, koje •e zapazio J^osif Brodski.

Ipak, dvije su stvari uspjele opstati unatoč toj vezi između "zapadnog promatrača i nestanka". Prva su čopori pasa, koji

269još uvijek vladaju sporednim ulicama Istanbula. Naime H

* ^"u.?!:

meta Mahmuda II., koji je uništio janjičare jer se nisu h i- podvrgnuti zapadnoj vojnoj stezi, bili su čopori pasa, ali u t pothvatu sultan nije imao uspjeha. Zahvaljujući jednom d gom "reformskom" pothvatu, koji je izveden poslije uspost parlamentarne monarhije, i u kojem su sudjelovali i Ciga ' psi su pohvatani i prebačeni na Sivriadu,154 ali su se odand' uspjeli pobjedonosno vratiti u grad. Jedan od razloga mogao i biti i taj što se Francuzima, koji su čopore uličnih pasa srnatral' egzotičnima, njihovo prebacivanje na Sivriadu učinilo još ezgo-tičnijim, pa su napisali podosta zajedljivih tekstova na tu temu Čak se i Sartre mnogo godina kasnije u romanu Doba zrelosti našalio na račun tog događaja.

Max Fruchtermann, istanbulski fotograf koji je izrađivao razglednice, i koji je bio svjestan te egzotične posebnosti grada, u jednoj seriji razglednica s prizorima iz Istanbula, objavljenoj na razmeđu 19. i 20. stoljeća, uličnim psima posvećuje jednaku pozornost kao i dervišima, grobljima i džamijama.

270

Tuga među razvalinama: Tanpinar i Jahja Kemal u prigradskim četvrtima

Tanpinar i Jahja Kemal skupa su odlazili u duge šetnje zabače-im dalekim i siromašnim četvrtima Istanbula. Tanpinar, koji se u jednu takvu šetnju "prostranim i sirotinjskim četvrtima između Kodžamustafapaše155 i gradskih bedema" zaputio sam (bilo je to za

vrijeme Drugoga svjetskog rata), pripovijeda o tome koliko su ta mjesta za njega poučna. To su četvrti koje je 1853. obišao i Gautier, i u kojima je osjetio tugu grada. Tanpinar i Jahja Kemal krenuli su u zajedničke šetnje tim predjelima u "vrijeme primirja". Bilo je proteklo sedamdeset godina od Ner-valova i Gautierova dolaska u grad do šetnji dvojice najvećih turskih pisaca koji su, pažljivo pročitavši putopise i sve drugo što su Francuzi napisali o Istanbulu, bili zadivljeni djelima tih autora. U tom razdoblju zbili su se sljedeći događaji: neprestano se smanjujući, Osmansko Carstvo je na koncu nestalo s lica zemlje izgubivši teritorije na Balkanu i Bliskom istoku; presa-hli su izvori prihoda koji su hranili grad; iako su u Istanbul hrlile muslimanske izbjeglice bježeći pred etničkim čišćenjem koje su provodile ponajprije novoutemeljene balkanske države, broj stanovnika i bogatstvo grada nisu porasli jer su u Prvom svjetskom ratu poginule stotine tisuća ljudi. Štoviše, dok su u "h sedamdeset godina Europa i Zapad prolazili kroz razdoblje ^ ikog tehnološkog napretka i bogaćenja, Istanbul je siroma-> 'zgubivši snagu i privlačnost u svijetu, postao učmali pro-jalni grad. Proživio sam djetinjstvo s osjećajem da živim °m velikom i siromašnom provincijskom centru, a ne u Vellk"j metropoli.

aripmarovu djelu Šetnja prigradskim četvrtima, a još više 2.71u sjećanjima na šetnje na koje je, kako veli, odlazio s Tah' Kemalom, razabire se da se on psihički pripremao ne sam odlazak u rubne četvrti siromašnog i prigradskog Istanh l nego i za spoznaju da su Istanbul i Turska siromašni i zabav ' ni predjeli svijeta. Otkriće predgrađa kao svojevrsnog krajol't povezano je tako sa spoznajom da su i Turska i Istanbul perjf rija svijeta. Tanpinar govori o onome što sam i ja u djetinjstv tako često viđao: o požarištima, uništenim građevinama, pOru šenim zidovima. Potom svu pozornost usmjerava na siromašnu

i ruševnu četvrt i ženske glasove (po staroj navici, pisac koristi izraz "haremski cvrkut") koji dopiru iz "velikog, drvenog ko-

03 u skladu s kulturno-političkim programom koji je pro-
A'lo onodobni tisak, on objašnjava da ti glasovi ne potječu
. Qsrnanlijki, nego od siromašnih građanki "koje 'suvremeno'
, ^crnici čarapa ili za tkalačkim razbojem". Tanpinar veli
, -e ta četvrt "mjesto koje svi znamo od djetinjstva"; podsjeća

273nas na to da se s njom susrećemo na svakoj stranici djela k
ževnika Ahmeta Rasima, te je opisuje kao "prigradsku Č " s malom
česmom nadsvođenom vinovom lozom ili čokot' grožđa, s rubljem
na suncu, djecom, mačkama, psima, mesdv-dom i grobljem".
Melankoliju koju je, pročitavši Nervalu i r utiera, prepoznao u
zabitirrKgradskim četvrtima, ruševinam potleušicama i dojmljivom
izgledu gradskih zidina, Tanpin pretvara u "domaću" tugu, a
potom je majstorski prenosi n domaći krajolik i život suvremenih,
zaposlenih žena.

Z74

ožerno znati koliko je Tanpinar bio svjestan važnosti
v Ljnīs no on je svjesno nastojao pripisati neku posebnu
• značenje zabačenim četvrtima, gradskim ruševinama,
u vljenim pustim ulicama, izgorjelim ili srušenim kućama, za :cama,
skladištima i drvenim konacima koji su se uruša-ra . ,sve ^ naziva
"izbama"). U istom tekstu kaže i ovo: "Do-
, v;<tme koje su pregrmjele te ruševne četvrti doživljam o kao
simbol. Koliko je vremena moralo proteći, koliko se A adaja moralo
zbiti da bi samo jedna gradska četvrt ovako • gledala? Koliko je
osvajanja, poraza i seoba moralo proći da bi ti ljudi došli ovamo, i
koliko je rušenja i ponovnih gradnji učinilo da te četvrti izgledaju
ovako kao danas?"

Sada možemo odgovoriti i na pitanje koje možda muči i čitatelja:
Zašto osjećaj melankolije i tuge, izazvan svim tim velikim gubicima
- urušavanjem Osmanskoga Carstva i time što je Istanbul gubio
identitet u odnosu prema Zaoadu, i istodobno siromašio - zašto,
dakle, taj osjećaj melankolije i tuge nije tu dvojicu velikih pisaca,
toliko vezanih za svoj grad, nagnao da se, poput Nervalu, povuku u
sebe, i zašto se u njima nije javila želja da krenu u potragu za

"čistom poezijom" kao nadomjes-tkom za taj bijeg u sebe? U Nervalovoj Aureliji vidimo da je melankolija, potaknuta ljubavnim gubitkom, bila razlogom zbog kojega je sve čime se pjesnik u životu bavio bilo svedeno na razinu "neukusne zabave". Nerval je došao u Istanbul da tu melankoliju zaboravi. (I ne zamijetivši, prenio ju je na Gautierov doživljaj grada.) Šetajući tim zabačenim gradskim četvrtima, jinja Kemal i Tanpinar, najveći pjesnik i najveći romanopisac turske književnosti dvadesetoga stoljeća, kao da su željeli još lasnije oćutjeti u sebi tu melankoliju i sve ono što su u međuvremenu izgubili. Zašto?

"ato što su imali jedan politički cilj: htjeli su u istanbulskim sevinama otkriti tursku naciju i turski nacionalizam, i po- a i da je velika Osmanska carevina srušena, no da je turski sk h °1 'C stvor'°tu carevinu još uvijek na nogama, makar i ugom (u tom su zanosu bili spremni - zajedno s Repu- 2-75blikom Turskom - zaboraviti Grke, Armence, Židove V , , .. , ' KUrde j druge manjine).

Spoznavši da trebaju biti nacionalisti, ushtjeli su tu id • ostvariti pomoću "ljepote" koja bi isključila zapovijed i s-i za razliku od ideologa nacionalističke turske države, koji su ' služili autoritarnom retorikom lišenom svake ljepote. Jahja K mal proveo je deset godina u Parizu, upoznavši se ondje s fra cuskom književnošću. Stoga je znao da je turski nacionalizam moguć samo ako se razmišlja na "zapadni način", ako se "uljen-ša" zapadnom slikom, prilagođenom tom nacionalizmu.

Onodobni događaji potaknuli su Jahju Kemala i Tanpinara da postanu turski nacionalisti: poraz Osmanskoga Carstva u Prvom svjetskom ratu; činjenica da je Istanbul bio "zarobljeni grad" (izraz preuzet iz Tanpinarova romana Ljudi iza pozornice); engleske i francuske oklopnjače, usidrene na Bosporu, ispred sultanove rezidencije Dolmabahče, te različite političke zamisli, koje u budućnosti Istanbula i Anadolije nisu na prvo mjesto stavljali turski identitet. (Uspostavivši bolje odnose s državom, u kasnijim godinama nisu se bunili protiv "neminovnosti" koja će ih dovesti na položaj konzula, odnosno zastupnika u turskom parlamentu, protiv

vlastitog nacionalizma i šutnje s kojom su promatrali protukršćansko i protuzapadno nasilje na etničkoj osnovi i događaje od 6. i 7. rujna.157) Jahja Kemal, koji baš i nije volio rat, politiku i vojsku, nije otišao u Ankaru dok se u Anadoliji ratovalo protiv Grka, nego je, na što Tanpinar i aludira naslovom svoga romana Ljudi iza pozornice, ostao iza pozornice" pišući stihove o velikim turskim pobjedama u prošlosti i lativši se zadaće da proširi sliku o "turskome Istanbulu". Literarni cilj tog političkog programa, koji je Jahja Keffia uspješno priveo kraju, bio je spojiti melodiju govornog turskog jezika s tradicionalnim pjesničkim formama i metrikom nas jednom iz perzijske književnosti, i prikazati Turke kao ve naciju koja je izvojevala velike pobjede i dala velika djela, njegova nastojanja da Istanbul predstavi kao najveće djelo raka krila su se dva cilja: podsjetiti kolonijaliste na to kako grad (ako po završetku Prvog svjetskog rata postane zapa

: :

176

kolonijom) nije mjesto poznato samo po Aja Sofiji i crkvama, nego da se mora voditi računa i o njegovom^turskom identitetu. Osim toga, kad je završio Oslobodilački rat i utemeljena Republika Turska, Jahja Kemal je isticao "turkijstvo Istanbula" jer se tada radilo "na stvaranju nove nacije". Oba pisca objavila su duge članke pod naslovom "Turski Istanbul", koji zanemaruju kozmopolitsku, višejezičnu i multikonfesionalnu stranu Istanbula, a ideološki podržavaju njegovo "turciziranje".

U jednom članku, objavljenom godinama kasnije, Tanpinar podsjeća na to vrijeme: "Kako smo se u gorkim godinama primirja hvatali za svoje spomenike iz prošlosti!" I Jahja Kemal, u članku naslovljenom "Na bedemima Istanbula", pripovijeda a se tih godina sa studentima vozio tramvajem za Topkapi te ^ su, "idući duž bedema koji se pružao unedogled, od tornja do ZI"1"*5 °d US'Cka d° US)eka"" P)ešačili od Mramornog mora grad i^f0?* r°Sa' odmarajući se na "polegnutim gromadama nju k* l Zidma"" Ta dva Pisca bila su svjesna da se u dokaziva-gradaV""C Istanbul "turski šrad" ne m°Su zadovoljiti obrisima to jest k ^ ^iStkali "turistički" nastr°jeni zapadni promatrači,

^rnost^h1'4"13 dŽami)a ' crkvi- Silueta k°la)e "zavala po-
siera jer ZaPadnih posjetitelja od Lamartinea do Le Corbu-
njerne dominira Aja Sofija, odražava kozmopolitsku
277ljepotu, a ne "nacionalni imidž" oko kojega se mogao oku ' •
"turski Istanbul". Nacionalistički orijentiranim Carigrađani poput
Jahje Kemala i Tanpinara bila je potrebna tužna ljerxv ta, koja može
istaknuti muslimansko stanovništvo poraženo shrvanog i
siromašnog Istanbula, koja može dokazati da je ono prisutno i da u
tom gradu još uvijek živi ne gubeći svoj iden-

titet, i koja je kadra izraziti osjećaj gubitništva i poraza. Zbog toga
su pošli u šetnje prigradskim četvrtima, i ondje se dali u potragu za
lijepim prizorima, u kojima se stanovnici grada i stare građevine,
ruševine i prošlost stapaju u jedno. Tako su otkrili

z78

no išitali) melankolične krajolike prigradskih četvrti,
" *Z u sedamdeset godina prije njih otkrili putnici poput Gau-
I Jnatoč svom nacionalizmu, Tanpinar je očima zapadno-
C' rnika sagledao sliku tradicionalne, neiskvarene i izvana
L kjjute prigradske četvrti (katkad je naziva "pitoreskom",
, j "pejzažem"), napisavši da je "oronula, siromašna i jadali živi
svojim životom i načinom".

Trudio sam se ispričovijedati priču o tome kako su dvojica
Parižanina, književnika, utjecala na dvojicu carigradskih prija-
lia i književnika u godinama propasti Osmanskoga Carstva ' utemeljenja Republike Turske. Trudio sam se postupno razriješiti tu
pripovijest satkanu od niti kao što su nacionalizam, propast,
pozapadnjenje, pjesništvo, krajolici. Na kraju te priče, koju sam se
upinjao ispričati preplećući (ne uvijek hotimice) te niti, isplivala je
jedna misao, jedna vizija koju će Carigrađani kasnije usvojiti i
pronijeti na sve strane. Nazovemo li tu viziju, koja se prvi put javlja
u opustjelim i sirotinjskim četvrtima duž gradskih bedema i oko
njih, "tugom ruševina", tada se i gradske prizore, u kojima se ta
tuga najviše osjeća - promatramo li ih očima stranca (Tanpinarov
slučaj) - može nazvati pitoresknim. Tuga, koja je najprije u

slikovitom krajoliku otkrivena kao ljepota, bila je protuteža tuzi koju će Carigradani proživljavati još jedno stoljeće zbog gubitništva i neprestana siromašenja.

1792-7-

Živopisnost prigradskih četvrti

Razmatrajući pitoresknu ljepotu u poglavlju "Sjećanje" svoi knjige *The Seven Lamps of Architecture* (Sedam svjetiljki arhitekture), engleski povjesničar umjetnosti i pisac John Ruskin veli da je "slučajnost" jedna od posebnosti po kojima se ta vrsta arhitektonske ljepote razlikuje od ciljane i planirane klasične ljepote. Otud "pitoresknost" (od *pittoresco* "kao slika, poput slike") dolazi do izražaja u arhitekturnoj panorami, na mjestu udaljenom od građevina i od razloga iz kojih su one zamišljene i projektirane kao lijepe. Zbog toga se za Ruskina pitoreskna

280

javlja nekoliko stoljeća nakon što je zdanje sagrađeno, j bršljan, trava i raslinje oko njega stope s drugim ljepo-rirodnoga okruženja (to mogu biti valovi, more, stijene,

13 ' blaci)- Govorimo, dakle, o onoj "slučajnoj" ljepoti, koja

P • • kad promatramo neku građevinu ne u njezinu prvotnom • r ne onako kako se to očekuje od nas, nego iz posve druk-stanp, i"-

"•• kuta, iz nove perspektive koju nam rasknjljuje povijest, i na posve drukčiji način.

Prema tome, užitak koji osjećam dok promatram Sulejma-novu džamiju, dok osjećam i gledam njezine linije, graciozno širenje unutarnjeg prostora od svoda kupole nadolje, uklo-nljenost bočnih kupolica u prostornu cjelinu, suodnos zidova i praznog prostora, zvukove što ih zajednički stvaraju statički tornjevi i mali lukovi (kao u glazbenom djelu), položaj građevine na vrhu brda i uklopljenost u prostor na kojem je podignuta, te samozatajnost i jednostavnost njezine bjeline i olova na njezinim kupolama - sve to nije uživanje u pitoresknom prizoru. Jer, ja Sulejmaniju, pa bilo to i četiri stoljeća nakon što je podignuta, još uvijek vidim u njezinu

prvotnom obliku, onako kako je graditelj i htio da bude viđena. Snaga panoramskog pogleda na Istanbul, a ne samo njegove siluete, proizlazi iz toga što vrlo stare i moćne građevine u srcu grada, poznate kao "sultanske džamije" (to su uz Sulejmaniju Aja Sofija, Džamija sultana Selima i Bajazitova džamija), još uvijek nose taj bljesak ljepote iz vremena kad su podignute. Pa ipak, pitoresknom lje-

2.81

potom možemo nazvati nasladu koja nas obuzme kad se nad morem okupanim razigranom svjetlošću, između zgrada u ulici, ili s padine pokrivenne smokvinim stablima, ukaže neka od tih građevina.

Ljepota koju pak prigradska četvrt nudi stanovniku Istanbula jest ljepota trave, zelenila, bršljana, čak i stabala izniknulih na porušanim gradskim zidinama ili - kao nekoć, dok sam bio dijete - na bedemima i kulama Anadolske i Rumelijske utvrde. U8

Ta ljepota najčešće se javlja slučajno - ondje gdje bršljani i platane srastu s polomljenom česmom u prigradskoj četvrti; s urušenim starim konakom s kojega se ogulila boja; s ostacima stogodišnje plinare, ili s napola srušenim džamijskim zidovima i trošnim, pocrnjelim zidovima drvenih kuća. Kad sam bio dijete, tu vrstu "pitoreskne" ljepote (u čovjeku budi želju da zastane i promatra je kao sliku) nudila je svaka šetnja prigradskim naseljima, i to tako izdašno da ju je neprimjereno nazivati "slučajnom". Ti tužni ostaci, od kojih su mnogi danas iščeznuh, u mom su djetinjstvu bili "duša" Istanbula. Ali, spoznaja da je mnogo godina kasnije "otkriveno" nešto što je, kako rekoh, nekoć bilo "duša grada", i da se to "nešto" može nazvati "li)e~ pim" i "temeljnim", dolazila je vrlo zaobilaznim putem, čiju s prohodnost otežavale mnoge slučajnosti i otpori.

Na prvi pogled reklo bi se da čovjek mora biti stranac u četvrti, u tom siromašnom mjestu punom razvalina, ka ^ mogao uživati u "slučajnoj" ljepoti prigradskih naselja, rus

282

bala, trave i prirode. Srušeni zid; zbog zabrane derviških n3' a opustjela i zapuštena drvena tekija; presahla česma; radi-16 Va stara

osamdeset godina, u kojoj se više ništa ne proizvodi; uštene kuće, iz kojih su nacionalisti protjerali Grke, Armen-i Židove; trošne građevine; kuće, blago nakošene svaka na oju stranu (ili, kako neki karikaturisti vole crtati, jedna na drugu oslonjene), koje kao da prkose perspektivi; zgrade zakovanih mansardi, balkona i prozora; sve to u tamošnjim stanovnicima ne budi osjećaj postojanosti i ljepote, nego neimaštine, nemoći da se nešto učini, beznađa i zapostavljenosti. Svi drugi posjetitelji - ljudi koji uživaju u tim sirotinjskim prizorima prigradskih naselja, u slučajnoj "ljepoti" koju nude zapušteni povijesni zakutci, ili ljudi u kojima razvaline izazivaju "pitoresknu" nasladu - svi oni na takva mjesta dolaze izvana. (Poput ljudi iz sjeverne Europe, koji uživaju u rimskim ruševinama i fotografiraju ih, dok su sami Rimljani prema njima ravnodušni.) Jahja Kemal i Tanpinar hvale "sirotinjski, prigradski Istanbul" i tradicionalni život kakav se punim plućima živi u zabačenim ulicama; žalosti ih to što ta "nepatvorena" kultura nestaje pod naletom europeizacije i uživaju u "lijepim" prizorima iz tih četvrti.

283

I dok su se trudili proširiti ideju o "precima" koji su u istim četvrtima živjeli po pravilima cehovskog morala i odgoja koji je veličao rad, obojica su živjela na ugodnijem Bejogluu, u Peri, koju je Jahja Kemal prozvao "čtvrť bez ezana", a Tanpinar spominjao s omalovažavanjem koje graniči s odbojnošću. Podsjetimo da je Walter Benjamin rekao kako se ljudi koji dođu izvana zanimaju za ono egzotično i slikovito u gradu, te da su naša dva nacionalistički raspoložena pisca "ljepotu" grada mogla pronaći samo na mjestima koja su im se činila stranim. 1° se može usporediti i sa stavom velikog japanskog romanopis^ Tanizakija, koji u svojoj knjizi Pohvala sjeni potanko obrazla kakav mora biti japanski dom i kako ga sačuvati, te ženi iz svo) priče kaže da u takvoj kući, dakle onoj u kojoj nema zapadn komfora, on sam nikada ne bi želio živjeti.

Onako kako je

284

v • stav činio i Tanpinara i Jahju Kemala Carigradanima °e om

smislu riječi, tako ni ljudi koji su u gradu prona-U T itoresknu ljepotu nisu bili isključivo došljaci. Najdoj-.. •• osobitost Istanbula jest ta da ga i njegovi stanovnici j •" katkad kroz zapadne, a katkad kroz istočne naočale. & hulski tisak počeo je pisati o povijesti Istanbula tek pošto • put objavljene "začudnosti" (Francuzi ih nazivaju bizar-• % kojima je, primjerice, bio sklon Richard Burton, engle-t' nrevoditelj Tisuću ijedne noći, ili Nerval. Jamačno je Koču „ najuspješniji među piscima koji su na povijest Istanbula eledali kroz njegove "neobičnosti", kao da gledaju na povijest neke druge civilizacije. Čak i dok sam bio dijete - tada je Istanbul bio posve odsječen od svijeta - Carigradani su svoj grad donekle osjećali stranim. Po njima, grad im se ponekad činio odveć istočnjačkim, ponekad pak previše zapadnjačkim, pa ih je uznemiravalo i brinulo to što nisu prispjeli ni na jednu, ni na drugu stranu.

Lijepi, "nacionalni", tužni i pitoreskni prizori što su ih Jahja Kemal i Tanpinar, koji su živjeli u jednome dijelu Istanbula (Pera, pozapadnjeni dio grada), otkrili u drugom (prigradske četvrti staroga grada), postali su "slikom" koju su prihvatili svi Carigradani i širili je dalje kad su htjeli razumjeti same sebe, ili stvoriti kolektivnu predodžbu o gradu u kojem žive. Takva "predožba o prigradskoj četvrti" ponajprije se širila preko preti-saka djela zapadnih slikara (strahovito loših od silnog pretiskavanja), koje su tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća cesto objavljivale konzervativne novine i časopisi. Tim pretis-cima (čitateljima se prešućivalo tko je, kada i gdje naslikao e s 'ke, kao i to da su one zapravo "pitoreskni san" zapadnih mjetnika) pridruživali su istanbulske autore, odnosno njihove Mele skice predgrađa i crteže sporednih ulica, izrađene 8 jenu. Istinski sam uživao u reprodukcijama (crtežima u ^g jenu, objavljivanim u to vrijeme u novinama) slikara Hodže nji .lze> *oji je tradicionalne, siromašne četvrti prikazivao s lm najizvornijim i najegzotičnijim obilježjima.

285

^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^Hpm^^pip^

^^^^*^W*SI^SJH^^^H

f^^^^^^^^^^^^^^^^^s   teb   Js=-**^   f?W

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće slikar Hodža Ali Riza n | je pokazao zanimanje za veličanstvenu siluetu Istanbula (turisti je zamijete prije svega drugog) i za treperenje svjetlosti na površini mora koje razdvaja džamiju i promatrača, nego za "nepozapadnjene", ili tek napola "modernizirane" (pa zaboravljene) ulice, koje je kasnije Ara Guler ovjekovječio na svojim fotografijama. Na njima se razabire da Istanbul, unatoč težnji pozapadnjenju, živi tradicionalnim životom, te da se staro i novo sjedinjuju u harmoniji istrošenosti, neimaštine i samoza-tajnosti. Gulerove crno-bijele fotografije, na kojima su ljudska lica, jednako kao i prizori grada, prikazana kao "mjestu tuge", s pjesničkom senzibilnošću otkrivaju i onu osobitu teksturu koja je izašla na vidjelo kad je, osobito pedesetih i šezdesetih godina, počeo tamnjeti sjaj prošlosti, i kad su se poprilično dotrajala drvena zdanja banaka, hanova i državnih ustanova iz vremena osmanlijskog pozapadnjenja, već naveliko gulila i propadala. Izvrsne fotografije, koje je Ara Guler objavio u albumu Kayip Istanbul (Nestali Istanbul), spojile su Bejoglu i Istanbul moga djetinjstva sa živopisnošću prigradskih četvrti, ističući pritom tramvaje, popločene ulice, ulične oglase, kao i umor, staros tugu grada u crno-bijelom ozračju.

Tu predodžbu o crno-bijelim, trošnim, oronulim, zabac nim, "siromašnim, ali dostojanstvenim" prigradskim će tima "koje nisu izgubile identitet" Carigradani su pnhva zahvaljujući i novinama koje su, osobito tijekom rarna

286

objavljivale napise s povijesnom tematikom, te stare gravire i crno-bijele fotografije Istanbula, čija je kvaliteta od silnoga pre-tiskivanja bivala sve slabija. Majstor u tom poslu bio je Rešat Ekrem Koču. U svojoj Enciklopediji Istanbula, odnosno u rubrici "povijesni kutak", koju je pisao za novine, Koču nije objavljivao reprodukcije gravira umjetnika čija imena nije navodio, nego skice nastale precrtavanjem tih gravira (kvalitetno tiskati jednu zahtjevnu graviru bilo je i skupo, i tehnički teško izvedi-vo). No, budući da su se i gravire povremeno izrađivale prema slikama zapadnih slikara, ispod Kočuovih crteža prigradskih naselja, nastalih precrtavanjem crno-

bijelih gravira izrađenih PO koloriranim slikama, i loše otisnutim na najgorem papiru, 'e stajalo ime slikara koji je izradio original ili kopiju, nego samo napomena "preuzeto s jedne gravire". A kako se mislilo Prigradska četvrt "čuva nacionalni identitet", njezino sirov. °yne samo da nije izazivalo stid, nego se, štoviše, smatralo -., cirne se gotovo treba ponositi. Budući da se uklapala u " V san ° "nacionalnom identitetu", takva slika prigradske a le obljubljena i kod napola europeizirane istanbul-287ske buržoazije, koja se više bavila čitanjem novina i č negoli grubom zbiljom sirotinjskog života grada. Na to ' i takvoj predodžbi o "staroj gradskoj četvrti" nastala je k "^ nost koja nije predstavljala samo "prigradske" slojeve ne V jeli grad (izuzev njegove siluete), kojemu je na neki način daT i posebno značenje. Konzervativni pisci, koji su htjeli naglasiti i europeizir i izvorno tursko i muslimansko obilježje prigradske četv •' smjestili su u nju osmanski raj. U tom rajuu nije se sudilo ' paši ni pašaluku, nego se isticala privrženost njegove obitelji' svite tradiciji i moralnim načelima (dakako da su to skromnost pokornost i umjerenost). Elementi osmanske kulture - harem (nije bio po ukusu pozapadnjene i prorepublikanske srednje klase), pašina druga ili treća žena, moć, robinje - sve je to bilo "ublaženo", "pripitomljeno", a paša i njegova djeca prikazivani su modernijima no što su to bili (Samiha Ajverdi). Stavljajući u središte svoga popularnog igrokaza Na uglu jednu prigradsku kavanu (nadahnut Rustempašinom mahalom, jednim od najstarijih dijelova Istanbula), pisac Ahmet Kutsi Tedžer slika jednu istanbulsku ulicu, u kojoj se svi gradski tipovi međusobno sukobljavaju kako bi nas nasmijali, i gdje se svaka napeta situacija razrješuje u duhu zajedništva. Romanopisac i pripovjedač Orhan Kemal, koji je nekoć živio u jednoj sporednoj ulici na Džibaliju159 (žena mu je radila u tvornici duhana), opisao je te zabačene ulice kao mjesta gdje se, zbog borbe za preživljavanje, sukobljuju siromaštvo i prijateljstvo. Ja sam pak na radiju svake večeri slušao kratke epizode "Obitelji Srećković", koja je san o "prigradskoj četvrti" pretvarala u maštanje o suvremenoj i velikoj porodici poput naše (k tome, i o mirnoj i velikoj porodici, kakva

naša nije bila), i koja je, s druge strane, bila spremna udomiti i jednu "služavku Arapkinju".160

Sliku "zabačene ulice", iza koje se skriva propadanje i tug > kao ni sliku živopisnih, sirotinjskih i rubnih naselja, istanb pisci nikada nisu spojili s opasnim, mračnim i podmuklim ^ vima iz svoje podsvijesti. Jer, ono što se smatralo "naciona ^ ^ i "tradicionalnim", u isto je vrijeme moralo biti i "bezgr
z88

melodf3 n° Za d°m" Ka° deset°g°dišnjak volio sam čitati srca iz brT^ PriČC Kemalettina Tugdžua o siročićima dobra d°bro0 i lh P"8radskih četvrti, u kojima je taj dječji pisac PlSa° Istanbul. Tugdžu je svima nama, koji smo polakosiromašili, pripovijedao o tome kako i čovjek iz najzabiti' jela grada jednoga dana može dosegnuti sreću ako je ma l" '• moralan. (Vrelo svih nacionalnih i moralnih vrijednosti z ' vo je najčešće bila prigradska četvrt.)

Ruskin nam u svojoj knjizi daje naslutiti da se "pitoresk " zdanja i prizori ne mogu zaštititi jer oni su "slučajno" takv' doista, razlog zbog kojega je neki prizor lijep ne leži u naše nastojanju da bude lijep, nego upravo u našem nemaru prem njemu. Predodžba "o lijepom Istanbulu", koju su svi Carigrada ni prigrlili, zavoljeli i nadaleko pronijeli, mora u sebi sadržavati mnogo od ozračja "tužnih razvalina". To ujedno objašnjava i zbog čega Carigradane ne privlače posve obnovljeni i raskošno obojeni drveni konaci, s kojih su najprije ostrugani crnilo i dotrajala boja za drvo, da bi na koncu izgledali kao nekoć, kao u doba kad su podignuti, ili kao u 18. stoljeću, kad je grad bio ovjenčan pobjedama i bogatstvom. Predodžba o gradu, koju su Carigradani - s ljubavlju ili s odbojnošću - naposljetku prihvatili, nosi u sebi mnogo od siromaštva, poraza i propasti. Kad sam s petnaestak godina spontano počeo slikati grad, a posebno njegove "sporedne ulice", osjetio sam da se ta tuga i na mene počinje obrušavati.

,1:

1

Moje slikanje Istanbula

Od svoje petnaeste godine opsesivno sam slikao istanbulske krajolike. Nisam te slike izrađivao iz neke posebne ljubavi prema Istanbulu, nego stoga što zapravo nisam ni znao ni volio crtati mrtvu prirodu ili ljudsko tijelo. Ostali dio svijeta, dakle sve što sam mogao vidjeti na ulici ili s prozora, ionako je bio Istanbul.

Izrađivao sam dvije vrste slika Grada:

i. Slike na kojima su bosporski predjeli, obzor na kojemu se grad i more stapaju u jedno, obrise grada. Njihovo su ishodište bili prizori Istanbula, koje su zapadni putopisci - pristigli u Grad uglavnom u zadnja dva stoljeća - smatrali "očaravajućim". S prozora stana na Džihangiru, između zgrada, vidjeli su se Bospor, Djevojačka kula, Findikliⁱ i Uskudar. Iz stana na Beşiktašu, u Ulici Serendžebej, u koji smo kasnije preselili i koji

290

291 je s brda gledao na Bospor, imao sam panoramski poel ulaz u Bospor te na Sarajburnu, Topkapi i siluetu staroga pa sam sve te krajolike mogao slikati ne izlazeći iz kuće 1] ^ mi se stalno motala misao kako je to što upravo slikam gla •*! "istanbulski prizor". Budući da je ljepota slike sadržavala l' ' tu stvarnog i lijepog krajolika, koji je svima bio poznat, rii l sam se pitao što to zapravo čini moju sliku lijepom. Kad bi sl'l bila gotova, a ja bližnjima i samome sebi postavio pitanja k' ću i kasnije desecima tisuća puta ponoviti ("Je li lijepa?" "i li lijepo ispala?"), zapravo sam znao da sam, zbog prizora ko" sam odabrao, blizu potvrdnog odgovora. Pouzdavajući se donekle u to da će slika, već zbog odabira motiva, biti proglašena lijepom, slikao sam po nadahnuću, ne sileći se slikati kao bilo koji zapadni umjetnik. Nisam upadljivo oponašao ni jednog zapadnog slikara, ali sam u mnogim nezamjetljivim pojedinostima koristio ono što sam od njih naučio. Valove na Bosporu crtao sam "djetinjasto", kao Dufy, oblake kao Matisse, a sitne pojedinosti, u koje se nisam mogao upuštati, pokrivaio sam točkastim nanosima boje, "poput impresionista". Ponekad sam se služio razglednicama Istanbula, ili pak prizorima iz kalendara. Ono što sam naslikao oponašajući impresioniste, pedesetak godina nakon što su se pojavili u Francuskoj, nije se razlikovalo od djela

turskih impresionista, koji su na platno prenijeli sve glasovite i lijepe krajolike Istanbula. Svi su držali da je istanbulski krajolik već po sebi lijep, i ta mi je spoznaja donosila olakšanje jer me je poštjednala truda da sebe i druge uvjeravam kako je slika lijepa. Često se događalo da se, voden snažnim i dubokim porivom, latim papira i olovke, i stanem pred platno, uzmem boje i kistove koji su me treba i odnijeti u moj svijet - ali da nemam ideju što bih slikao, kako moj problem nije bio u motivu, nego u zadovoljenju (ze) za slikanjem, poletno bih se dao na izradu još jednog "krajolika s razglednice", koji se mogao vidjeti s prozora stana, i u y mi nije bilo mrsko to što po stoti put slikam isti motiv i s sliku! Važno je bilo što prije uroniti u detalje i tako [foo] svijeta svakodnevice. Poštujući pravila perspektive, truu krajolik na platnu uklopiti brod koji plovi Tjesnacem (po-se muka za sve pejzažiste Bospora, od Mellinga naovamo); ^ ustiti se detaljima na silueti džamije u pozadini; dopadljivo P i čemprese i trajekt; tomu ležerno dodati kupole, svjetio-

l
nacr -r i-ii-ii-- • i i • •

Sarajburnuu i naposljetku ljude koji pecaju na obali, jer nA mi se činilo da sam i ja unutra, u krajoliku koji slikam. j tako sam, slikajući, držao da sam i sam dio slike. U naj-.. "im trenutcima slikanja, dok bi se platno uspješno primicalo kraju imaginarni svijet u mojoj glavi najednom bi postao po-e vjerodostojan, dobio bi neku tvarnu kakvoću, i od čudnog ushićenja i zadovoljstva tog doživljaja zavrtjelo bi mi se u glavi. Činilo mi se da sam na platno prenio veličanstven prizor iz svoje mašte, a ne bosporski i istanbulski krajolik koji su svi Ca-rigradani poznavali i voljeli. Dok se rad na slici bližio kraju, u meni se javljala ustreptala želja da je dodirnem, da zagrlim sve što je u vezi s njom, da je čak stavim u usta, zagrizem, pojedem. Ipak, ta djetinjastost i zaigranost neiskvarene unutarne čistoće i sklada ponekad bi naišli na zapreku; počinjao bih naime osjećati da se ne mogu svim svojim bićem predati slikanju, da me nešto tjera van iz svijeta mašte za vrijeme igre kojoj se želim prepustiti (taj je osjećaj postupno jačao), pa bi me obuzimala želja da masturbiram.

Taj prvi način slikanja mogao bi se nazvati "naivnim", u značenju u kojem Schiller tu riječ koristi za pjesnike. Motiv i, što je važnije, zadovoljenje unutarnjeg poriva za slikanjem, bili su mi kudikamo važniji od toga kako slikam i od stila i slikarskih tehnika koje koristim.

2- Međutim, dječji, živopisni, veseli i bezbrižni svijet tih slika Svršenom se i meni počeo činiti "prostodušnim", pa je i uži-u slikanju počeo slabjeti. Kao što mi neke igračke više nisu ovoljne da zaboravim samoga sebe i tjeskobu atmosfere 01 'autići koje sam nekoć brižljivo parkirao na rubovima

& va, kaubojski pištolji ili tračnice i vagoni koje mi je otac ..lz ^rancuske), tako me ni živopisno, prostodušno slika-nis m°glo spasiti od gnjavaže svakodnevnog života. Više 30 svima poznate gradske prizore, nego mirne, spo-

292

293redne ulice, zaboravljene male trgove, popločene padin se padina spuštala prema Bosporu, moglo se u daljini n • ° ti more, Djevojačka kula i suprotna obala) te drvene ku' *" zastakljenim balkonima. Neke sam slike izrađivao na na ' * u crno-bijeloj tehnici, neke pak na kartonu ili platnu, kor' ' ci uljane boje - bijelu u izobilju i vrlo malo pigmenta; OH h' jednog ili drugog načina ovisio je o dvama različitim izvor' nadahnuća. Pod dojmom crno-bijelih fotografija sporedn'h uličica, koje su sve češće objavljivali u povijesnim rubrikam dnevnih novina i časopisa, istinski sam zavolio poetičnost za muklih i tužnih prigradskih četvrti. Slikao sam njihove male mesdžide, urušene zidove, bizantske lukove čiji se samo jedan kraj vidi na slici, drvene kuće s isturenim zastakljenim balkonima i, koristeći perspektivu koju sam tek bio otkrio i u kojoj sam uživao, skromne kuće što su se, nanizane jedna uz drugu, u dugoj ulici činile sve manjim i manjim. Druga moja inspiracija bio je Utrillo, čije sam slike upoznao preko reprodukcija, i čiju sam melodramatski romansiranu životnu priču bio pročitao. Kad god bih poželio naslikati neku sliku u Utrillovu stilu, oda-

brao bih pogled iz neke od zabačenih ulica na Bejogluu, 'a labašiju162 i Džihangiru, jer se u pozadini nisu previše

istiale

džamije i minareti. Tumarajući s tim ciljem ulicama, u tim s četvrtima snimio na stotine fotografija, od kojih neke objav) jem u ovoj knjizi. Kad bi me iznova obuzela želja za slikan]6' počeo bih s neke crno-bijele fotografije preslikavati kraj ^ Bejoglua, te bih - kao da je to Pariz - dodavao rebreni

prozore zgrada, iako ih se u Istanbulu rijetko može vidjeti. U trenucima uzbuđenja koje me obuzimalo dok sam dovršavao sliku sve rjeđe sam razmišljao o tome kako je krajolik koji sam naslikao zapravo i plod moje mašte, i ujedno stvaran, te da sam i sam dio poznatog, no ipak lijepog svijeta s platna. Namje-

2-94

295sto da se prostodušno poistovjetim s motivom i svijetom k •• slikam, želju da pobjegnem od samoga sebe, da samoga s K* nadmašim (što je za slikanje nužno), ostvario sam složeni" i "lukavijim" pomakom - poistovjećivanjem s Utrillom k -je nekoć u Parizu slikao takva platna. Dakako, nije to bilo p svemašnje poistovjećenje; samo jednim malim dijelom svojeg bića vjerovao sam da sam Utrillo, kao što sam nekoć, slikaju^- , osjetio bih užitak i samopouzdanje. Tuga prigradskih • i soorednih ulica pobjedonosno bi me ispunila. Ipak, i ^F

bosporske krajolike, samo krajičkom uma vjerovao da sam dio svijeta koji slikam. Tom poistovjećanju s Utrillom najčešće sam se utjecao kad bih, radeći na nekoj slici, posumnjao u vrijednost svojega platna, u to da bi ga netko mogao smatrati "lijepim" ili "važnim", te, najčešće, u trenucima nesigurnosti u sebe, nesigurnosti kojoj razlog nisam mogao dokučiti. Osjetio bih da me prejako vezivanje za tu maštariju sputava. Slika na kojoj sam radio povremeno bi se otela mojem nadzoru (to mi se i nešto kasnije znalo događati, dok bih vodio ljubav); ushićeno bi me zgrabila i s užitkom ponijela uvis, a kad bi se ti osjećaji rasprši i kao val kad udari o obalu, i kad bih se oslobodio tuge i zbunje nosti, malo bih se odmorio od svega.

Još vlažnu sliku, nastalu precrtavanjem neke od mojih crn -bijelih fotografija, stavljao bih u kut sobe, u razini očiju (a bih je objesio na zid), i trudio se promotriti je tuđim očima. Ako bi mi se na prvi pogled svidjela ta, na brzu ruku izfa-

tv

., "e bi me obuzeo osjećaj da slici nešto nedostaje, da je ne- a Naginjući glavu lijevo-desno, mijenjajući kut gleda-

- daljavajući se od slike i prilazeći joj, katkada i beznažno j ' ćući koji detalj na nju, trudio bih se da mi se ipak svidi.

Huci da zbog snage koju sam osjetio tijekom slikanja više nisam utvarao da sam Utrillo, ili da u meni ima nečeg njegovog, buzela bi me tuga (kao i nakon vođenja ljubavi), no ovoga puta ne zbog krajolika, nego zbog neuspjele slike. Nisam bio ni Utrillo, ni bilo tko drugi; bio sam samo netko tko je naslikao sliku što podsjeća na Utrillove.

Budući da će u kasnijim godinama postajati sve jači, taj osjećaj tuge pretvorit će moju ljubav prema slikanju u bol. Pa ipak, naposljetku će posve iščiliti prije no što se pretvori u stid, i prije no što postanem svjestan da sam kadar slikati samo ako se osjećam kao netko drugi. Čutio sam neki neodređen ponos zbog toga što oponašam (tu riječ nikada nisam koristio) slikara koji je imao poseban stil, osebujan doživljaj svijeta i način slikanja, ili, kako sam onda mislio, zbog toga što sam pomalo bio i netko drugi. Tako sam prvi put počeo osjećati nešto što će me u kasnijim godinama zaokupiti - istinu da samo oponašanjem drugih možemo izgraditi vlastitu osobnost, a to je ono samo po sebi proturječno stanje koje zapadnjaci nazivaju

paradoksom". Muke koje sam podnosio zato što sam bio pod utjecajem drugog slikara olakšavao sam isprikama da sam u to vrijeme bio dijete i da su slike koje sam naslikao tek dio igre zvane slikanje. Iako je utješnije bilo misliti da je grad koji sam s !kao, da je Istanbul koji sam fotografirao, snažnije utjecao na mene od samoga slikarstva.

ac, koji je ponekad znao naglo ući u sobu dok sam slikao jen u svoj svijet, s poštovanjem se ophodio prema meni slikarskom zanosu (kao i onda kad me, još malenoga,

• f° a se igram penisom), te mi se, s vremena na vrijeme, "p , ° ton°m u kojem nije bilo ni trunke omalovažavanja:

0 si, Utrillo?", upitao bi. Šaljivi prizvuk njegovog pita-

296

297nja očitovao se u načinu na koji je bilo postavljeno, i podsjeća me na to da sam još uvijek u dobi kad smijem oponašati druge Tada mi je bilo šesnaest godina. Majka, kojoj je bila poznata moja ustrajna želja da slikam, dala mi je ključ djedova stana u kojem su se nalazile mnoge njezine i bakine stvari, kako bih ga koristio kao atelje.

Vikendom, ponekad i po završetku nastave

u Robert-Collegeu, navraćao bih u taj prazni i mračni stan. Na-
loživši vatru i dobro se ugrijavši, odabrao bih svoje dvije-tri
fotografije i, gledajući ih, u nekoliko poteza naslikao dvije velike
slike. Potom bih se vratio kući umoran i s osjećajem neobične tuge.

z98

29.

Slikanje i obiteljska sreća

Prvo što sam morao učiniti u djedovu stanu na Džihangiru, čiji i je ključ davala majka da bih ondje slikao, bilo je teškom mukom upaliti vatru u plinskoj peći. (Užitak potpaljivanja vatre u vrijeme dok smo ondje stanovali - bilo mi je jedanaest godina - usrećivao je piromana u meni, no jednoga je dana i taj, kao i mnogi slični užici iz djetinjstva, iščeznuo neprimjetno i bez pozdrava, što sam mnogo kasnije primijetio.) Međutim, moj slikarski polet slabio je pred spoznajom da pdmah, ili u naredna dva-tri dana, nikome ne mogu pokazati nove slike Istanbula, na koje bih se strastveno i posve predano bacio (pogotovo ako dugo nisam slikao) kad bi se stan s visokim stropom toliko zagrijao da mi ruke više ne zebu, i kad bih odjenuo zgužvanu i svakojakim bojama zamazanu odjeću. Stan na Džihangiru, čije sam zidove postupno prekrio slikarskim platnima, bio se pretvorio u malu galeriju, ali onamo nisu svraćali ni otac, ni majka, niti bilo tko drugi, pa mi nitko nije mogao reći da izvrsno slikam. Slikajući, u tom sam stanu otkrio da želim ne samo da mi slike budu viđene, nego i da, dok slikam, osjetim oko sebe ')ude koji će te slike nešto kasnije vidjeti, da osjetim kretanje sretne obitelji,

korake ili druge šumove u kući. Pa ipak, više od toga rastuživalo me slikanje istanbulskih krajolika u nezagrija-1 surnornom stanu, punom starih stvari koje su zaudarale na Prašinu i vlagu

p.

○

anas bih silno volio imati neke od tih - većinom izgubljene, *a, koje sam naslikao u kući kad mi je bilo šesnaest-

v, naest godina, i koje, izrazim li se Tolstojevim omiljenim

književnikom "sretnu obitelj". Kako se može razabrati i

°Zene fotografije koju je, kad sam imao sedam godina, u

299našoj kući snimio profesionalni fotograf, za mene te slike ima'

iznimnu važnost zbog toga što mi je katkad teško padalo gl^.

"sretnu obitelj". Ta zagubljena platna nisu slike sporednih

istanbulskih ulica, ili bosporskih krajolika, nego prikaz obj. čnog,

svakodnevnog života majke i oca, svih nas u kući. Njih bih u

jednom potezu naslikao onda kad se između majke i Oca nije

osjećala napetost, kad nisu jedno drugo podbadali, i kad se

300

sv;

nonašao opušteno; slikao sam dok je na radiju u kutu,

magnetofonu, svirala glazba, a sluškinja u kuhinji dovr-J' i ručak ili

večeru, ili pak prije izleta ili putovanja na koje 53 vijek skupa

odlazili, i kad sam osjećao da smo svi, ako ne

Stil ^ ' , l . . . y . . .

• onda barem zadovoljni svojim životima.

Otac je najčešće ležao opružen na divanu. Većinu vremena

, j provodio je ležeći na tom divanu, čitajući novine, časopise i knjige (u

mladosti je umjesto beletristike čitao knjige o bridžu), ili Pak

zamišljeno i tužno gledajući u strop. Kad je bio , kro raspoložen,

ustajao bi s divana da ravna zamišljenim orkestrom koji je na

magnetofonu izvodio neku skladbu, Brahmsovu Prvu simfoniju na

primjer, i rukama oponašao pokrete dirigenta orkestra, koji su mi se

činili ljutitim i strastvenim. Majka, koja je uvijek sjedila u

naslonjaču do divana, smjesta bi podigla pogled s novina ili pletiva

i ocu uputila osmijeh koji mi se činio mješavinom samilosti i ljubavi.

,

Ponekad bi mi taj privid obiteljske sreće privukao pažnju iako nije bilo nikakva posebnog razloga (pokreta ili riječi), najčešće možda upravo zbog toga. Tada, napola stidljivo, a napola uzbuđeno, kao da govorim o divu koji je ušao u me, prošaptao bih da ću crtati, te odjurio u svoju sobu po pribor - komplet uljanih boja ili kutiju sa stotinu dvadeset masnih pastelnih boja marke Guitar, koje mi je otac donio iz Engleske, i nekoliko papira za crtanje marke Scholer, koji mi je u raznim veličinama tetka poklanjala za rođendan. Donio bih sve to i stavio na stol tako da oboje mogu vidjeti, a onda bih brzo počinjao crtati unutrašnjost kuće.

Kako za to vrijeme ni majka ni otac možda ne bi progovorili ni riječi, i kako su moje neodoljivo nadahnuće da crtam prihvaćeno kao nešto prirodno, činilo mi se kao da je Bog radi mene ratko zaustavio vrijeme. (Unatoč svoj svojoj nezainteresiranosti katkad sam, kad bi mi ustrebalo, vjerovao da On za mene posebno zanimanje i da kod Njega imam protekciju.) A a su mi se otac i majka činili sretnim baš zbog toga što ni

CM niSU razgovarali- Ono što zovemo "obitelj" sve češće mi se kao zajednica u kojoj svatko hini da je sretan, privremeno tajeći i ušutkujući džine i šejtane u sebi, kako bi n • vao da je voljen, osjećao se spokojno, opušteno i signrn r^o .... / i • i &uino. {(aj

to mnjenje sreće, koja se zbog neprestana oponašanja m učiniti stvarnom, i koju je otac najčešće koristio kad mu •* * drugo ne bi preostalo, nakon nekog vremena više ne bi m l* umiriti demone i šejtane u njemu, dizao bi oči s redaka ko' • čitao (majka je s istom strpljivošću nastavljala plesti) i, nOei . uperena kroz prozor, u daljinu, prema Bosporu, sanjario ne m reći isuviše za ljepotu njegovih krajolika. Sedamdesetih godina prošloga stoljeća počela se u Turskoj širiti televizija, te je stigla' u naš dom. Tako je zabavna privlačnost programa koji su majka i otac uvijek gledali skupa i s malim osjećajem stida, potisnula neobičnu obiteljsku sreću ili čudnu egzistencijalnu bol koju su čini mi se, oboje istodobno osjećali uslijed zagonetne šutnje i tišine koja je vladala u dnevnom boravku zbog njihova nepomičnog i nijemog sjedenja. Poslije toga više nikada nisam dobio nadahnuće da ih crtam. Jer, sreća je za mene

možda bila u tome da mi bližnji, koji me vole, potiskujući džine i šejtane u sebi, omogućće da pustim na volju svojem ushićenju i zaigranosti.

Događalo se i da razmijene pokoju riječ stojeći preda mnom nepomično, kao da poziraju pred fotografskim aparatom, dok sam se ja, sve bržim zamasa ruke, upinjao završiti crtež sretne obitelji. Jedno bi ispričalo što je pročitao u novinama, drugo bi nakon poduže šutnje prokomentiralo tu vijest, a ponekad se ne bi ni oglasilo. Nekom drugom prigodom, dok bismo majka i ja razgovarali, umiješao bi se i otac, iako se činilo da sa svoga ležaja uopće i ne mari za nas, dodavši pokoju riječ i pokazavši time da i on ima mišljenje o temi o kojoj upravo razgovaramo. Duge šutnje prekidane su šturim rečenicama o zastrašujućem sovjetskom brodu s čudnim radarom, koji je prošao Bosporo (kuća u Ulici Serendžebej na Beşiktašu licem je bila okrenuta moru), ili o dolasku proljeća i rodama koje na povratku

... / i" ^ NO

Afrike u Europu lete upravo iznad nas ("Rode prelijeću. ; • dok smo svi sjedili u dnevnom boravku, bilo mi je jasno l osjećaj spokoja i sreće koji mi te šutnje pružaju prolazan, ^ i one daju naslutiti koliko se duboko svatko od nas p"v a
302.

"et I dok bi se moja ruka što je hitrije mogla usmjeravala sV^{oi} v detalje crteža, s nelagodom bih - samo zato što ih fia t&*
•"• • -v -V

zamjećivao neke pojedinosti na majčinom i očevom

C i ^ koie dotad kao da uopće nisam obraćao pozornost, tijelu, na KUJC f ,. -

malo optimističnim i pomalo sretnim izrazom lica, i na-v lama na nosu, majka je plela, a vunena nit, koja je klizila s

- l u njezinim rukama, padala joj je u krilo i iz krila se spu-
- l dalje, podno nogu, sjedinjavajući se s klupkom u plasti-" • vrećici. Kako bih je što bolje nacrtao, dugo bih promatrao majčinu nogu kraj prozirne plastične vrećice, koja se u papučici nije pomicala ni dok bi majka razgovarala s ocem, ni kad bi u inislama nekamo odlutala, te bih na koncu osjetio čudnu jezu: naše ruke, noge, šake,

čak i glave, imaju nešto "predmetno", nešto po čemu nalikuju malim tronošcima, keramičkim tanjurima iz Iznika, obješenim na zid, ili vazama u koje je majka stavljala stručke kamilice ili božikovine. Iako smo uspješno hinili da smo sretna obitelj, iako sam uspješno potiskivao sumnju u istinitost toga doživljaja (kao u kazalištu), već po tome što je svatko od nas boravio u svome kutu dnevnog boravka, bili smo nalik nekim stvarima iz bakinog pretrpanog "muzejskog" salona.

U rijetkim prigodama volio sam tu tišinu, kao onda kad bismo zajedno igrali neku igru (karte ili novogodišnju tombolu), pa bih na brzinu izradio crtež, gotovo u strahu da ne propustim te lijepe trenutke. Trudeći se oponašati poneki detalj s Matisseovih slika (činilo mi se da je slikao žustrim pokretima) i Bonnardovih interijera, popunjavao sam sagove i zastore ma-*im* zarezima i orijentalnim ornamentima. Slikajući, ponekad zamijetio kako se vani smrkava i kako svjetiljka pored oca aca Jaču svjetlost. Kad bi se jako smračilo, a nebo poprimilo nu' neodoljivu boju indiga, kroz velike prozore okrenute sporu više se ne bi vidjeli krajolik, trajekti, brod što vozi na esiktaš - Uskudar i stupovi dima iz broskog dimnjaka, svj Sam° unutrašnj°st našega stana, koja se pri narančastoj ' sobne svjetiljke odražavala na prozorskim oknima. anas, dok navečer šetam ulicama ili gledam kroz pro-303meno tajeći i ušutkujući džine i šejtane u sebi, kako bi n • vao da je voljen, osjećao se spokojno, opušteno i sienrn i °" .... / i • i 6uino. La i to mnjenje sreće, koja se zbog neprestana oponašanja m učiniti stvarnom, i koju je otac najčešće koristio kad mu •" 3 drugo ne bi preostalo, nakon nekog vremena više ne bi m umiriti demone i šejtane u njemu, dizao bi oči s redaka ko' • čitao (majka je s istom strpljivošću nastavljala plesti) i, pO2i . uperena kroz prozor, u daljinu, prema Bosporu, sanjario ne m reći isuviše za ljepotu njegovih krajolika. Sedamdesetih godin prošloga stoljeća počela se u Turskoj širiti televizija, te je stigla' u naš dom. Tako je zabavna privlačnost programa koji su majka i otac uvijek gledali skupa i s malim osjećajem stida, potisnula neobičnu obiteljsku sreću ili čudnu egzistencijalnu bol koju su čini mi se, oboje istodobno osjećali

uslijed zagonetne šutnje i tišine koja je vladala u dnevnom boravku zbog njihova nepomičnog i nijemog sjedenja. Poslije toga više nikada nisam dobio nadahnuće da ih crtam. Jer, sreća je za mene možda bila u tome da mi bližnji, koji me vole, potiskujući džine i šejtane u sebi, omogućće da pustim na volju svojem ushićenju i zaigranosti.

Događalo se i da razmijene pokoju riječ stojeći preda mnom nepomično, kao da poziraju pred fotografskim aparatom, dok sam se ja, sve bržim zamasima ruke, upinjao završiti crtež sretne obitelji. Jedno bi ispričalo što je pročitao u novinama, drugo bi nakon poduže šutnje prokomentiralo tu vijest, a ponekad se ne bi ni oglasilo. Nekom drugom prigodom, dok bismo majka i ja razgovarali, umiješao bi se i otac, iako se činilo da sa svoga ležaja uopće i ne mari za nas, dodavši pokoju riječ i pokazavši time da i on ima mišljenje o temi o kojoj upravo razgovaramo. Duge šutnje prekidane su šturim rečenicama o zastrašujućem sovjetskom brodu s čudnim radarom, koji je prošao Bosporo (kuća u Ulici Serendžebej na Beşiktašu licem je bila okrenu ta moru), ili o dolasku proljeća i rodama koje na povratku Afrike u Europu lete upravo iznad nas ("Rode prelijeću. ") • dok smo svi sjedili u dnevnom boravku, bilo mi je jasno osjećaj spokoja i sreće koji mi te šutnje pružaju prolazan, ^ i one daju naslutiti koliko se duboko svatko od nas p°vl

302

"et I dok bi se moja ruka što je hitrije mogla usmjeravala sV^o v detalje crteža, s nelagodnom bih - samo zato što ih na z&v ^ -v> -v

zamjećivao neke pojedinosti na majčinom i očevom

C • l na koje dotad kao da uopće nisam obraćao pozornost.

malo optimističnim i pomalo sretnim izrazom lica, i na-

, - ma na nosu, majka je plela, a vunena nit, koja je klizila s

• j u njezinim rukama, padala joj je u krilo i iz krila se spu-v l dalje, podno nogu, sjedinjavajući se s klupkom u plasti-

• i vrećici. Kako bih je što bolje nacrtao, dugo bih promatrao

maičinu nogu kraj prozirne plastične vrećice, koja se u papučici

ije pomicala ni dok bi majka razgovarala s ocem, ni kad bi u

mislila nekamo odlutala, te bih na koncu osjetio čudnu jezu: naše

ruke, noge, šake, čak i glave, imaju nešto "predmetno", nešto po čemu nalikuju malim tronošcima, keramičkim tanjurima iz Iznika, obješenim na zid, ili vazama u koje je majka stavljala stručke kamilice ili božikovine. Iako smo uspješno hinili da smo sretna obitelj, iako sam uspješno potiskivao sumnju u istinitost toga doživljaja (kao u kazalištu), već po tome što je svatko od nas boravio u svome kutu dnevnog boravka, bili smo nalik nekim stvarima iz bakinog pretrpanog "muzejskog" salona.

U rijetkim prigodama volio sam tu tišinu, kao onda kad bismo zajedno igrali neku igru (karte ili novogodišnju tombolu), pa bih na brzinu izradio crtež, gotovo u strahu da ne propustim te lijepe trenutke. Trudeći se oponašati poneki detalj s Matisseovih slika (činilo mi se da je slikao žustrim pokretima) i Bonnardovih interijera, popunjavao sam sagove i zastore ma-lm zarezima i orijentalnim ornamentima. Slikajući, ponekad zamijetio kako se vani smrkava i kako svjetiljka pored oca Ca jacu svjetlost. Kad bi se jako smračilo, a nebo poprimilo u> neodoljivu boju indiga, kroz velike prozore okrenute sporu više se ne bi vidjeli krajolik, trajekti, brod što vozi na esiktaš - Uskudar i stupovi dima iz broskog dimnjaka, svj Sam° unutrašnj°st našega stana, koja se pri narančastoj i sobne svjetiljke odražavala na prozorskim oknima. anas, dok navečer šetam ulicama ili gledam kroz pro-303zor, volim zaviriti kroz prozore obasjane narančastom sv)etlo-

šču. Ponekad ugledam neku ženu kako sama sjedi za st i'~""~ slaže karte, baš kao što je nekoć majka u dugim zimskim '•' ma, kad se otac nije vraćao doma, satima strpljivo redala • jans neprekidno pušeci. Ponekad vidim neku obitelj kak cera (svi govore uglas) u malom, skromnom prizemnom st pod narančastim svjetlom kakvo je bilo i naše, te - povodeć' za tim prizorom - naivno zaključim kako su ti ljudi sretni N strani putnici u Istanbulu najčešće moraju zaboraviti da un trašnjost domova i interijeri nekih zatvorenih mjesta grad čin gradom jednako koliko i njegov vanjski izgled.

304

30.

Brodski dim nad Bosporom

Uvođenjem parobroda u široku uporabu i korištenjem tog rometnog sredstva u Sredozemnom moru, početkom druge nolovice devetnaestog stoljeća smanjila se udaljenost između Istanbula i europskih centara. To je imalo dvije posljedice: dolazak mnoštva putnika sa Zapada, koji bi u Istanbulu boravili kratko, ponešto zapisali na brzu ruku i s tako pripremljenom literarnom građom doprinosili stvaranju predožbe o Istanbulu, koju će poslije razraditi carigradski pisci, te rievčekivanu promjenu gradskoga krajolika. Naime, osnivanjem kompanije koja

prvotno zvala Dobrotvorno društvo,¹⁶³ a koju su ljudi kasnije „enovali u Gradske linije, izgradnjom pristaništa u malim na Bosporu i puštanjem parobroda u promet, nije se 3°5promijenio samo bosporski, nego i krajolik cijeloga Ista w (A kad smo već ukazali na dva vida tih promjena, podsi t' 3 na to da se riječ parobrod, koja u "franačkom" označava ° u obliku "vapur" uspješno udomaćila u istanbulskorn gov • svakodnevnom životu grada). Kad kažem promjena, ne m' T ' samo na trgove koji su počeli nicati oko pristaništa i na brzi sela na Bosporu i Zlatnome rogu, sela koja su zbog parobrod skog prometa ubrzo postala dijelovima grada. (Prije pristani" i parabroda do mnogih bosporskih sela nije bilo ni ceste.)

Kad je počeo prevoziti putnike Bosporom, svaki od tih bro dova postajao je poznat u cijelome gradu, baš kao i Djevojačka

.. s0fija, Rumelihisar ili Most Galata. A budući da su

• ' l važni i u svakodnevnom životu, pretvarali su se, svaki , u zastavu, u simbol koji je Carigradanima obznanjivao 23 ' skupa žive u jednom velikom gradu. I kao što su Veneci- • uji; vezani sa svoje vaperotte (riječ znači brodić), te prema ' "h vu izgledu i modelima pokazivali posebnu naklonost i pa- " ' tako su se i Carigradani vezivali za brodove koji su vozili gradskim linijama, gajili ljubav prema njima i objavljivali , • • pUne njihovih fotografija. Gautier piše da na zidu svake brijačnice visi fotografija broda. Moj otac prepoznavao je izdaleka po silueti, svaki od tih (u svoje doba) raskošnih brodova koji su pušteni u promet u

njegovu djetinjstvu i ranoj mladosti pa bi mi katkad odmah, a katkad nakon kraćeg oklijevanja, pobrojio linije i imena brodova, koja mi još uvijek zvuče kao pjesmica: pedeset tri Inširah, šezdeset sedam Kalender, četrdeset sedam Tarz-i Nevin, pedeset devet Kamer... "

Na moj upit, otac bi nabrojio po čemu se vanjštinom razlikuju ti brodovi, koji su svi nalikovali jedan drugome. Ta je zapažanja iznosio ponekad u automobilu, dok smo se vozili na Bospor, a ponekad u dnevnom boravku kuće na Beşiktašu, s kojega se može nadzirati sav promet Bosporom. Zahvaljujući njima, naučio sam opažati neke posebnosti tih brodova: to da je jedan povijen, da drugi ima vrlo visok dimnjak, da je trećemu pramac izdužen kao kljun, a četvrtome krma zaobljena, i da se - ponese li ga struja - svaki na svoj način lagano nagne na stranu; pa ipak, nisam ih mogao razlikovati. Birajući između Brodova čija su imena završavala riječju bahče (Fenerbahče, Olmabahče) - svi su bili konstruirani u Engleskoj, a izgrađeni all) i, u Tarantu, one godine kad sam se rodio (1952.) - napo-, u sam ' Ja za svoj sretni brod izabrao njihova trećeg brata, . asabahče, koji sam, jednako kao i otac, prepoznavao (a v Paz')!vim zagledanjem) po tome što mu je dimnjak bio na en' J^o^' sadase istinski ozarim (poput čovjeka koji naiđe dne 'Sfetr" k(tm)' ^ kad §^od> odsutno hodajući gradom za svako-"eko P^os'°m>s padine s koje se načas ukaže more, ili pak s 8 proz^ora, ugledam svoj sretni brod.

307Dimom koji suklja iz njihovih dimnjaka bosporski brod umnogome pridonose panorami Istanbula. Bosporskim kr ' ' licima sa svojih slika volio sam dodati taj crni dim nastao iz ranjem ugljena. On se mijenjao prema mjestu i vrsti broda h sporskoj struji i, naravno, ponajviše prema vjetru. Prije no "

bih kistom dobro umočenim u boju nacrtao dim kako suklja iz brodskih dimnjaka, slika je morala biti posve završena, pa čak i - makar djelomice - suha. Dim mi je izgledao kao kakav poseban pečat koji brod smješta u neki završen i okončan svijet, kao što je to bio i moj potpis koji sam malo zatim upisivao u kut slike pridajući sebi time posebnu važnost. Kad god bi stup dima postao deblji i od

njega se stvorio oblak, učinilo bi mi se da se smračuje moj svijet u Istanbulu, ili da se nad njim gomilaju teški oblaci. Šetajući bosporskom obalom ili vozeći se brodom, volim prolaziti ispod oblaka ili debelih stupova dima koji suklja iz dimnjaka nekog broda, osjetiti na licu (ovisno smjeru vjetra) jedva zamjetnu "kišu čađi" (osjećaj kao kad dotakne tanana paukova mreža), udahnuti nagorjeli, met miris dima što su ga tvorili milijuni crnih zrnaca čađi, te p

l * rtlU"

matrati kako se stupovi dima, koji istodobno kuljaju iz dim) ka brodova usidrenih jedan uz drugi kraj Mosta Galata i njega, raspršuju na nebu iznad grada.

' " .. ' 308 .

Budući da sam slike, koje sam ushićeno završavao, vrlo često znao okruniti dimom koji kulja iz brodskih dimnjaka, te da mi je on uvijek pričinjavao poteškoće (prevelikim dimom znao sam i pokvariti sliku), pamtio sam oblike koje je poprimao

309uvijajući se, rasplinjujući i nestajući, kako bih ga što ' prenio na sliku. Pri zadnjim potezima kista na platnu V • • ^

^11 Sti

meni uvijek izazivali uzbuđenje, bio bih toliko usredotov samu sliku da bih na kraju zaboravljao prizore koje sam 'j-* i realistične oblike što su ih poprimali ti dimni oblaci N • -"° mi se sviđao "savršeni dimni prizor" na vrlo laganu povjet kad bi se dim malo podigao pod kutom od oko 45 stupnj ' a onda ostao u zraku ne raspršujući se, protežući se paralel s morem, i kad bi se potom počeo rasplinjavati ocrtavaj " gracioznu liniju koja je pokazivala smjer kretanja broda. Im nečeg tužnog u tankom, ali kao ugljen crnom stupu dima što ga u danu bez vjetra izbaci brod što čeka u pristaništu, jednako kao i u tankom stupu dima što se izvija iz malog dimnjaka sirotinjske kuće. Volim i kada stup dima, izašavši iz dimnjaka zbog jedva zamjetne promjene smjera broda i vjetra počne nad

orom iscrtavati šare nalik arapskim slovima, krivudajući vijajući se u lukove. Ali, kako je dim što ga brod Gradskih i savija; linija

se u lukove. Ali, kako je dim što ga brod Gradskih -scrtava u bosporskome krajoliku najvažnija pojednost

•" 'stiče tugu krajolika i slike, uznemiravao me taj njegov veli . siučajni oblik. Prizor koji se najrjeđe može vidjeti događa dana bez daška vjetra, kada brod, rigajući snažan, crn dim, . jj bosporskim vodama ostavljajući za sobom tužni trag, •; još dugo stoji na nebu pokazujući krivudavu rutu broda. <; 'dalo mi se i kad bi se crni, gusti dim (kao na Turnerovim slikama) spojio s niskim, prijetećim oblacima na obzoru. Pa ipak, završavajući neku sliku, crtao sam oblak ili oblake dima (ako je bilo više brodova) prizivajući u sjećanje radove impresioni-stičkih slikara, Moneta, Sisleva i Pissarroa, plavičasti oblak na Monetovoj slici Kolodvor sv. Lazara, ili pak razdragane, loptaste oblake nalik kuglama sladoleda, kakve je volio Dufy, slikar koji je pripadao svijetu toliko različitom od njihovog. Volim Flauberta zato što se zanimao za oblike koje su poprimali oblaci brodske dima (koristio sam ih za dovršavanje slika) i što ih je opisao u prvoj rečenici svoga romana Sentimentalni odgoj (a volim ga i iz drugih razloga). Ova rečenica, koju sam napisao kako bih prešao na jednu posve drugu i drukčiju temu,

311u klasičnoj osmanskoj glazbi zvala bi se ara taksitn (izvodio solo). Budući da riječ taksim znači i "dijeljenje", "razdioba" "mjesto gdje se vodotok račva", Carigradani su visoku zarav na kojoj se Nerval zabavljao promatrajući krajolik, prodavače i groblja, počeli zvati Taksim prema centru za distribuciju pitke vode, sagrađenom deset godina prije njegova dolaska,. To mjesto (trg), u blizini kojega sam proveo cijeli svoj život, i danas tako zovu. Međutim, prije no što je nazvan Taksimom, njime je, poput Nerval, prošao i Flaubert.

312

31-

u Istanbulu: Istok, Zapad i sifilis

("ustave Flaubert stigao je u Istanbul sedam godina nakon Nerval

u listopadu 1850. godine, sa sifilisom što ga je tek bio zaradio u Bejrutu, i sa svojim prijateljem, fotografom i piscem Maximeom du Campom, te je u njemu ostao oko pet tjedana. U pismu koje je iz Atene poslao prijatelju Louisu Bouilhetu stoji da "čovjek u Istanbulu mora ostati šest mjeseci", no te njegove riječi ne treba uzimati ozbiljno. Flaubert je bio čovjek koji je čeznuo za svim što je ostavljao. Kao što se vidi i iz njegovih pisama, koje je datirao s naznakom mjesta odakle piše (Constantinople), od polaska na put najviše je čeznuo za svojom kućom u Rouenu, radnom sobom i dragom majčicom koja je dugo plakala opraštajući se od njega, i želio je što prije vratiti se doma.

I Flaubert se, kao i Nerval, na putovanju na Istok najprije uputio u Egipat i Kairo, a potom u Jeruzalem i Libanon. A kako je bio umoran i sit grubih, zastrašujućih, ružnih, mističnih i egzotičnih istočnjačkih prizora koje je, kao i Nerval, vidio u tim dijelovima svijeta, a i vlastitih iluzija i, više od iluzija, "orientalne" zbilje, Istanbul ga nije odveć zanimao. (Isprva je u Istanbulu kanio ostati tri mjeseca.) Jedan od razloga Flaubertove nezainteresiranosti bilo je i to što Istanbul nije bio onaj .S za kojim je tragao. U pismu Louisu Bouilhetu, poslanom ... stanula, piše kako je na proputovanju zapadnom Anadoljotn promatrao krajolike i mislio na Lorda Byrona. "Turski v. _°J')e zanimao Byrona bio je Istok bodeža, arnautske Fl u6 ' Prozora s rešetkama, s kojega se vidjelo modro more. st- Afertu 'e P3^ bi° draži "Istok beduina, pustinja, unutrašnjost- A""ke, krokodila, deva i žirafa".

313Povrh toga, na putovanju Istokom, posebice Egiptom mi (dvadesetdevetogodišnji) pisac već je bio skupio mnoštvo 'H •' koje će u sebi nositi cijeli život. Kao što se vidi i iz pisma u ih je pisao majci i Bouilhetu, već tada je bio zaokupljen l novima za budućnost i knjigama koje je namjeravao napisati • (Na putovanju je maštao kako će jednoga dana, između ostalog, napisati roman Gospodin Haral, u kojemu će jedan civilizirani ' zapadnjak i jedan barbarski orijentalac postajati sve sličniji i dan drugome, da bi na koncu i zamijenili zemlje.) Pisma Što ih je poslao majci već tada sadržavaju razrađenu građu koja će stvoriti mit o Flaubertu, koji

kasnije ništa osim svoje umjetnosti nije uzimao zaozbiljno, i koji je osjećao odvratnost prema običnom građanskom životu, braku i zaposlenju. Ponekad mi na um padne kako su sljedeće riječi, koje će stoljeće nakon što ih je Flaubert napisao postati temeljem etičkih normi cjelokupne moderne, zapravo domišljene i stavljene na papir stotinu i dvije godine prije mog rođenja, na ulicama na kojima sam proveo život:

sanjao. Eto, takav sam." (iz Flaubertova pisma majci,

7ašto me toliko zanima ono što su putnici sa Zapada govo-...

jstanbulu, što su u njemu radili, o čemu su razmišljali i • li svojim majkama? Djelomice zato što sam se povremeno

istovjećivao s nekima od njih (Nerval, Flaubert, de Amicis) i , sam u kasnijim razdobljima života izgrađivao samoga sebe adahnjujući se njihovim djelima i sukobljavajući se s njima, baš kao što sam se nekoć morao poistovjetiti s Utrillom da bih mogao slikati Istanbul. I zbog toga što su mi putnici sa Zapada omogućili kudikamo bolji pogled na stare istanbulske krajolike i svakodnevicu negoli carigradski pisci, koji se uopće nisu zanimali za svoj grad.

U glavama sviju nas postoji djelomice skriven, djelomice čitljiv tekst (recimo, netočna spoznaja, ili neka maštarija, ili čak ideologija staroga kova) koji objašnjava sve jsto u životu učinimo. Tako i u tkanju teksta koji tumači moj život važno mjesto zauzima ono što kažu zapadni promatrači. Za ljude poput

"Društvo me ni najmanje ne zanima, ne zanima me ni će o meni reći budućnost, neki posve drugi ljudi, bilo koja stitucija, ne zanima me niti književna slava, o kojoj sam r

' KOJI u Istanbulu žive s jednom nogom u jednoj kulturi, ugom u nekom drugom svijetu, taj "zapadni promatrač" netko stvaran; katkad on može biti i plod moje mašte,

315izmišljaj, pa čak i samoobmana. A budući da moj ražu tekstove o tradicionalnom životu ne može prihvatiti kao ' A- ^ i • • i • • / v i v- . l^dinp

potreban mi je stranac koji će život kojim živim protu v-' novim tekstom, člankom, slikom, filmom. Kad ne osjeć ' sebi pogled zapadnjaka, ja samome sebi postajem zapadn' L-

Budući da Istanbul nikada nije bio kolonija zapadnjaka k -su o njemu pisali, koji su ga slikali i o njemu snimali film ve, nikada me nije uznemiravalo i žalostilo to što se njee prošlost i povijest zapadnim putnicima činila "egzotičnom" s istim uzbuđenjem i ja iste te putnike, njihove strepnje i izm' šljaje o meni doživljavam kao ezgotične i često ih čitam ne da bih se zabavio, nešto saznao ili pak vidio kako je njihovim kistom obojen grad, nego i da bih se srodio s njihovim svijetom Usto, oni su zbog svojih snova, opsesija, zbog ekspanzije svojih država ili radi iskušavanja vlastitih mogućnosti stigli onamo gdje sam ja doma i zabilježili sve što su vidjeli, te je tako moj svijet ušao u njihove knjige i slike. Čitajući tekstove zapadnih putnika koji su u 19. stoljeću posjetili Istanbul, najprije shvatim

,-; i rlvoibi u vezi sa samim sobom i gradom kojemu pn-
fjlvostl luvuj p j r

A m Kao što sam se godinama poistovjećivao sa zapadnim
P 'ma koji su obrise Istanbula promatrali iz kuta iz kojega
S' i ja godinama promatram - s Galate i Džihangira, gdje upra-
išern ove retke - tako se i danas, čitajući ono što zapadnjaci
•" o Istanbulu, s vremena na vrijeme postovjetim s njihovim
"leđima koji uočavaju detalje, broje ih, važu, klasificiraju i
osuđuju, i u kojima se često odražavaju njihova mašta, ogra-ičenja i
želje. I sve te moje dvojbe, koje me čine i sudionikom • objektom
zapadnoga promatranja, i koje se smjenjuju ovisno o tome
promatram li grad "iznutra" ili "izvana", svaki me put navedu na
skliske, kolebljive i međusobno proturječne misli, kakve mi
ponekad navru i dok, duhom odsutan, hodam ulicama grada: ovdje
nisam ni ovdašnji, ni stranac. Istu tu misao o pripadnosti gradu već
stotinu pedeset godina dijele i Carigra-dani.

"

Da bih rečeno potkrijepio primjerom, pozabavit ću se Flau-bertovim
penisom, koji mu je tih dana bio najveći problem. U

da grad koji nazivam "svojim" i nije posve moj, i to zato) oni pisali,
bilježili, uspoređivali i maštali znatno više od m i znatno
razumljivijim jezikom. Ne zazirem od te svoje

Pismu što naš

Ša 'e napisao drugoga dana po dolasku u Istanbul,
-SaC priP°viieda Louisu Bouilhetu kako mu se ji je "zaradio" u
Bejrutu na penisu otvorilo sedam

316

317ranica (chancre), te kako su se kasnije sve spojile u j
"

jadni penis ujutro i navečer mažem ljekovitim mastima"" V°i

Flaubert iz Istanbula. Najprije misli da ga je zarazila jed ' A

ronitkinja, a možda i mlada Turkinja. "Ili kršćanka, ili 3

manka164", veli on i nastavlja šaljivim tonom: "Eto inJ • j '

J 1^drip

bojišnice Istočnoga pitanja, o kojem Revue des Deux M (Revija
dvaju svjetova) ni ne sanja!" Tih dana šalje majci nj u kojima joj piše
kako se nikada neće ženiti. Ipak, razlog to nije bila bolest.

I dok je bio zaokupljen sifilisom zbog kojega mu je ko ubrzo počela
ispadati, i koji ga je toliko promijenio da ga n kraju ni majka nije

prepoznala, Flaubert i u Istanbulu zalazi u javne kuće. Njegov

tumač, prevoditelj i vodič, koji je svim došljacima sa Zapada
pokazivao ista mjesta, odvodi ga u jedan tako "prljav" bordel na
Galati, među "toliko odvratne" žene da Flaubert smjesta želi van.

Kako piše, tada je vlasnica kuće, "madam", francuskome gostu
ponudila svoju kćer - djevojku od šesnaest-sedamnaest godina, koja
mu se jako svidjela. No, ona s Flaubertom ne želi ostati nasamo.

Ukućani djevojku prisiljavaju da to učini (čovjeka može zanimati
što je pisac radio dok su je na to tjerali), a kad su naposljetku ostali
sami, djevojka na svom talijanskom traži od Flauberta da joj pokaže
penis, kako bi se uvjerila da nije bolestan. "Pobojavši se da će mi
vidjeti ranu", piše Flaubert, "napustio sam bordel rekavši da me je
uvrijedila."

Međutim, na početku svojega putovanja, u Kairu, on je pažljivo
zagledao bolesnike koji su u jednoj bolnici, na liječnikov mig,
spustili hlače i zapadnom promatraču pokazali sifihsticne rane, te
svoja zapažanja unio u bilježnicu s užitkom čovjeka koji na Istoku
zamijeti nešto novo i nesvakidašnje, neku groz tu ili medicinski
slučaj, s istim onim užitkom s kojim je °P' vao tjelesnu gradu i

odjeću patuljka u dvorištu palače Topkap • Flaubert je došao na Istok ne samo da bi vidio lijepe i nLZ ravne krajolike i ponio sa sobom lijepe uspomene, neg ^ bi vidio bolest i neobičnost drugih ljudi; no čineći to, mp nije kanio pokazati drugima vlastitu bolest i vlastite biza

318

d said u svojoj briljantnoj knjizi Orijentalizam (koju Iju-
valost, čitaju da bi pothranili svoje nacionalističke osje-

- ' 'os jednom povjerovali u to da bi Istok bio veličanstven ca'
^1 bilo zapadnjaka) s velikim razumijevanjem spominje

- i Flauberta i upućuje na epizodu iz bolnice u Kairu, nće ne spominje prizor iz bordela u Istanbulu, koji tu

- du upotpunjuje. Možda i zbog toga što Istanbul nikada bio europska kolonija. No budući da su i nacionalistički

položeni Turci, jednako kao i putnici sa Zapada, tu bolest rioisivali drugim civilizacijama (drži se da se iz Amerike raširila po cijelome svijetu), nazvali su \efrengi.^ I Šemsettin Sami, podrijetlom

Albanac, koji je pedeset godina nakon Flaubertova posjeta

Istanbulu u istome gradu objavio prvi turski rječnik, piše da "nam je sifilis došao iz Europe". U svome Rječniku uvriježenih mnijenja

Flaubert pak daje odgovor na pitanje "Tko je koga zarazio?", pitanje zarazno koliko i samš bolest, ne okrećući ga ni toliko godina kasnije na šalu o Istoku i Zapadu: sifilisom je manje-više svatko zaražen.

Zbog naklonosti prema svemu nesvakidašnjem, zastrašujućem, prljavom i čudnom, inače vrlo otvoreni i neposredni Flaubert u svojim pismima spominje i "grobljanske prostitutke", koje se noću

na grobljima sastaju s vojnicima, te napuštena gnijezda roda, hladnoću u gradu, vjetrove s Crnoga mora, koji Istanbul pretvaraju

u Sibir, i velike gužve u gradu. Osim Cari-

319građanina, Flaubert je napisao najdirljivije retke o grobljima> Q

kojima je inače svatko pisao. Kao da je prije svih zamijetio da

nadgrobni spomenici, kako stare, sve više tonu u zemlju i nestaju

baš kao i uspomene na mrtve, koje za našega života polako odlaze u zaborav.

Stariji i mlađi brat: tučnjave i naguravanja

I među moje šeste i šesnaeste godine, brat i ja neprestano smo svađali, pa sam od njega dobivao sve žešće i žešće batine. On je bio kudikamo snažniji od mene. Razmirice, svađe i tučnjavu između braće koju dijeli samo osamnaest mjeseci, u Istanbulu su tada (a možda je tako i danas) smatrali nečim uobičajenim, čak i zdravim, pa nije ni bilo volje da se stane na kraj nevoljama koje su me snalazile. A budući da sam batine koje sam dobivao i sam doživljavao kao osobni neuspjeh i posljedicu vlastite nemoći i nesposobnosti, da sam, posebno u mladim godinama, u trenucima bijesa i poniženja ponekad upravo ja postajao nasilnim te, s vremena na vrijeme, negdje u sebi vjerovao da zaslužujem batine, dakako da nisam mogao ukazati na rješenje zasnovano na principu nenasilja. Kad bi među nama izbila tučnjava, kad bismo u kući razbili prozor ili čaše, kad bih po cijelome tijelu zaradio modrice, pa čak i kad bi me sveg oblila krv, pristizala bi majka i jadikovala ne zbog toga što smo snažno udarali jedan drugog i što sam na koncu ja izvukao deblji kraj, nego zbog toga što remetimo kućni red i što nešto opet nismo mogli između sebe podijeliti ili zato što se susjedi žale na buku.

ad god bih, godinama kasnije, pred bratom i majkom spouo sve ^ svađe i nasilje, ponijeli bi se prema meni kao da 0 nije bilo ništa, kao da - kao i uvijek dotad - izmišljam ne- . ojrnljivu i melodramatsku prošlost kako bih mogao na- pra neSt° zarurmJivo-I bili su tako iskreni da sam im davao za živo o" " k"a° ' uv')ek> da na mene više utječe mašta negoli (ja ^S3 C1tatelj koji čita ove stranice mora imati na umu e ad pretjerujem, a da se ponekad i ne mogu osloboditi 3Zisvojih maštarija, kao što se tužni paranoik, iako svjestan h ne može osloboditi svojih samoobmana. No slikaru nij vStl' stvarni izgled onoga što slika, nego stil; romanopiscu nije k- ^ slijed događaja, nego odnos među njima, a piscu koi ni*P i ^ .. v . . . , ' r "c Knij. gu uspomena nije važna istinitost onoga sto se dogodilo

sklad među dijelovima koji čine prošlost.

Stoga je čitatelj, koji je zamijetio da govorim o sebi kad • povijedam o Istanbulu, a da se, pripovijedajući o Istanbulu trudim govoriti o sebi, odavno shvatio da su te dječje, okrutne svade bile priprema za nešto drugo. Doista, u prvim naguravama njima i sukobima između brata i mene nije bilo odviše "prirod-

nosti" djece koja se upinju nagonskom žestinom izraziti svoja neslaganja. Do desete, odnosno dvanaeste godine života, brat i ja smo živjeli u svome svijetu, prema van zatvorenom. Osim u školi, nismo se često viđali s drugom djecom. Igrali smo se raznih igara. Većinu smo sami izmislili, ili smo pak one naučene prilagodili novim pravilima i tako ih učinili sivojima. u polumračnoj kući igrali smo se zastrašivanja, skrivača, lovic > zmije, ribara i kapetana, školice, potapanja brodova, pogađa j imena gradova, ogledali se u dami i šahu, u stolnom nogom na sklopivom stolu koji je bio načinjen za djecu, a za ve i stolom u blagovaonici igrali smo stolni tenis i mnoge igre. Od svakojakih materijala, uključujući i zgužvane no izrađivali smo lopte raznih veličina i, za majčine "ds i kući do iznemoglosti igrali nogomet, zbog kojega bi izbiJale svade'

A se smo godine utrošili na "utakmice sa špekulama", u •• a smo muški svijet nogometa pretvarali u igru sa svim ćim društvenim pojavama i mitovima. Igrali smo je s po A aest kolutića table,166 a uživali smo u njoj i zato što se ' pravilima igre, razmještaju igrača na terenu i napadačkoj brarnbenoj taktici, temeljila na nogometu, i što je ovisila o " sjećaju u prstu", koji se s vremenom izoštravao, a malo i o 'nteligenciji i "taktici". Dvije protivničke momčadi od po jedanaest kolutića table (ili špekula), razmještene jedna naspram drugoj na terenu od saga, upinjale su se zabiti loptu u mrežu protivničkih vratnica koje nam je izradio stolar, i sve to prema pravilima koja smo, nakon stotina svađa i prepirki, detaljno razradili kako bismo u igru uveli red. Špekule su imale imena, posuđena od poznatih igrača onoga doba, a nji smo ih razlikovali na prvi pogled, kao što neki ljudi razlikuju šarene mačke jednu od druge. Brat bi utakmicu prenosio imaginarnim slu-šateljskim

masama oponašajući Halita Kivanča, koji je tada na Radio Istanbulu uživo prenosio nogometne susrete, a kad bi pao gol, derao bi se "gool!", baš kao i gledatelji na tribinama navijača te momčadi, a potom i negodujući zavijao. Po svršetku tih utakmica špekulama, u kojima smo uspješno glumili i nogometni savez, i igrače, i tisak, i navijače, samo ne suca, zabo-

323ravili bismo da je to samo igra, i počinjali se zdušno pren' tući dok ne ozlijedimo ili izmrcvarimo jedan drugoga k v" vatreni navijači potegnu noževe jedni na druge zaboravi' ' -da je nogomet samo igra. Cl

Osjećaj koji je obilježavao te prve svađe, koje bi najčešće l nule zbog poraza, zavisti, nepoštivanja pravila igre i pretjer ruganja, bilo je suparništvo. No ono se više očitovalo kao notv da umijeća, snage, znanja i inteligencije, a manje kao nadmetanje u etičnosti, samozatajnosti ili dobrom odgoju. Suparništvo među nama bilo je sazdan od nakane da što prije svladam pravila svijeta ili igre, i od želje da ovladamo svojim umom i sposobnostima. U njemu su imali udjela i matematički problemi sročeni kao zagonetke (postavljao ih je stric kad bi nas susreo u "Apartmanu"), polušaljiva zadirivanja zbog toga što svaki kat navija za drugu nogometnu momčad, kao i kultura koju su postupno gradili školski udžbenici (u njima su osmanske i turske vojne pobjede uzdizane do neba) ili darovi kao što je bila Enciklopedija otkrića i izuma.

Našem je suparništvu zacijelo pridonijela i majčina navada da svako malo obznanjuje neko natjecanje, kako bi sebi olakšala život. "Tko prije obuče pidžamu i legne u krevet, njemu poljubac!", kazala bi. "Onome tko pregrmi zimu bez prehlade i bolesti, kupit ću poklon!" Ili: "Onoga tko prvi pojede ništa ne prosuvši, više ću voljeti!" No takva majčinska podbadanja nisu bila ništa drugo doli želja da se dvojica dječaka učine "kreposni-jima", "razboritijima" i "prilagođenijima".

Međutim, iza naših svađa krila se pretenciozna i natjecateljska crta, usmjerena na to da postignemo uspjeh i da, poput junaka s kojima smo se poistovjećivali, vladamo i pobjeđujem Nastojeći poraziti i uništiti jedan drugoga (mislili smo da isto činimo i kad na satu

dignemo prst i pokažemo što znamo, postanemo najbolji učenici u razredu i samouvjereni se iz nemo iznad drugih "glupana"), mora da smo obojica u ni duše sanjali o tome da umaknemo osjećaju propasti i koji je bio neumitna sudbina Istanbula. Jer, ukrsti li se su grada s njegovim vlastitim usudom, svaki Carigradanin ... jgbj počinje slutiti da ga čeka neka tuga prerušena u Z zatajnost i osjećajnost, a najčešće u neku malu sreću. S R at je u školi uvijek bio uspješniji od mene. Pamtio je sve j c brojeve i telefone, urezivao ih u pamćenje s nekom skri-melodijom, kao matematičke formule (kad bismo zajedno nekamo išli, ja bih razgledao izloge, gledao u nebo i pro-o sve što mi zapne za oko, dok bi se on zanimao za bro-

- e i nazive zgrada). Uzbudjen, mogao je kao iz rukava istresti ogornetna pravila, rezultate utakmica, glavne gradove, marke automobila i kategorije atletskih natjecanja, a četrdeset godina kasnije znao je isto tako nabrojiti sve nestručnosti suparničkih profesora, ili pak ograničenja indeksa citatnosti (međunarodna znanstvena bibliografija). Zasigurno su i moja predanost slikanju i potreba da ostanem nasamo s papirom i olovkom djelomično posljedica toga što se brat za to ni najmanje nije zanimao. Kad ne bih pronašao sreću ni u višesatnom slikanju, kad bi me tama, koju su u kući stvarali teški zastori i namještaj, počinjala pritiskati kao tuga, i kad bih tražio životnu priliku koja će me prečacem odvesti do pobjede, o čemu je sanjao cijeli Istanbul, ili bar natjecateljsku igru koja bi je mogla nadomjestiti, otišao bih k bratu i izdaleka ga počinjao navoditi na to da se još malo ogledamo u igri koja nam je tih dana bila najomiljenija

- u špekulama, šahu ili nekoj mozgalici.

Brat bi podigao glavu s knjige i rekao: "Što je, opet te svrbe leda?", ciljajući na pobjede koje je postizao u većini takvih 'gata, više negoli na svađe koje bi izbile po njihovu završetku 1 batine što sam ih poslije dobivao. "Poraženome nikad dosta a- , kazao bi podsjećajući me na svoju pobjedu u zadnjoj 'gr". Potom bi se vratio knjizi dodavši: "Kasnije, pusti me da "ci m još jedan sat." iv- i..

oliko god je njegov radni stol bio uredan, i svaka stvar na

e m)estu, toliko je moj bio nesređen i razbacan, kao poslije potresa. da v. ° 'šre' i na^e najranije svađe pomagale su nam bati UC'mo ^votna pravila. Kasnije, kad smo porasli, a nasilje, Porazi počeli na meni ostavljati tragove, osjetio sam

^ 3*5 ' '•'''-' . ••"

da se ta životna pravila poigravaju s nama. Pod kišom savjeta i na oku brižne majke, koja se upinjala nadomjestiti prazninu nastalu zbog očevih čestih izbivanja, i koja se ponašala kao da tuga Grada neće ući u naš dom bude li hinila da te nestanke ne zamjećuje, nas dvojica združene braće preobraćala smo se u zrele, samosvjesne muškarce, odlučne izgraditi vlastite svjetove. "Pravo" i pravila koja smo godinama razrađivali kako u igri i zajedničkom životu u kući ne bi izbijale svađe (tko će prvi kamo sjesti, koji dio ormara kome pripada, čija je ne a knjiga, tko će i koliko dugo sjediti do oca u automobilu, tko c i zašto ugasiti svjetiljku u kuhinji ili zatvoriti vrata sobe na o što navečer legnemo, tko će prvi čitati časopis Tanh) pola ° postajali uzrokom novih svađa. Mnoštvo problema koje ni mogli riješiti durenjem, zadirivanjem, prijetnjama, °P°m ^ ma "ne diraj moje stvari!", "pripazi, moglo bi lose zavr . okončavali smo uvrtnjem ruke, udarcima šakom, pl)us

326

Tem Da bih se obranio, kao mač sam koristio sve što bi mi vi pOd ruku: drvenu vješalicu, žarač peći ili držak metle.

A da bude još gore, svađe koje su zbog povrijeđenog ponosa • * ti izbijale po završetku utakmica sa špekulama (oponašali

o za nas životno važnu igru - pravu nogometnu utakmicu),

, -je (jj planule zbog istinskog, životnog osjećaja časti i po-

Obojica smo vrlo dobro znali slabe točke onog drugog,

bismo u tom nesvakidašnjem suparništvu podbadali jedan drugoga ondje gdje smo bili najosjetljiviji.

Jednom prilikom, kad sam brata uspio nečim povrijediti, prijetio mi je: "Premlatit ću te kad majka i otac večeras odu u kino!" Da sam im za večerom i rekao da ne idu u kino jer mi brat prijeti, oni bi, kako je to već bivalo u sličnim prigodama, otišli misleći da je spor izgladen, a protivničke strane izmirene.

Usred tih čestih obračuna koji su se događali kad u kući nije bilo

nikoga, i u koje smo unosili toliko snjge da nam je odjeća znala biti mokra od znoja, ponekad bi se začulo kucanje na vratima. Mi bismo se istoga trena pribrali, kao supružnici koje susjedi zateknu u svađi, te bismo nezvana gosta ili susjeda koji nam je prekinuo vatrenu zabavu, uljudnim riječima i s obveznim "gospodine" ili "gospođo", pozvali da uđe ("Molim vas, samo izvolite!"). Vedro namigujući jedan drugome, posjetitelju bismo kazali da majka samo što nije stigla; a kad bismo ponovo ostali sami, vraćali smo se svojim svakodnevnim obvezama, sretni i nepribrani, za razliku od pravih supružnika koji ne mogu bez svađe. Ponekad bih, izvukavši deblji kraj, gorko plakao kao djeca koja, duboko povrijeđena, zamišljaju vlastiti sprovod, pa "ih tako i zaspao na sagu u sobi. Moj brat, čija čovječnost i obrota nikada nisu bili manji od moje, sažalio bi se na mene °n što bi nakratko radio za svojim stolom, pa bi me budio govorio mi da moram obući pidžamu i otići na spavanje, no ni)e bilo draže baciti se odjeven u postelju i spavati dok on l ' i ući. U Sebi sam otkrivao neko mračno raspoloženje izme-u samosažaljenja i tuge.

"v v 'eca' tuge, poraza, slomljenosti i poniženja (najprije bih se da me sustigne, a na kraju bih ga i "zaslužio"), spašavao

32.7me svih pravila koja sam morao naučiti, matematičkih z H ka što sam ih morao rješavati, svih odredaba Karlovačkog • *"

koje sam morao znati naizust, i svih životnih briga - ", 3

& v^ sam to mogao zanemariti. Nakon batina i poniženja osjećao

se slobodnim. A budući da sam se osjećao toliko slobodn' da sve mogu poslati k vragu, ponekad sam priželjkivao batin iako sam se u sebi tome protivio. To je naslućivao i brat, k " je govorio kako je bolje "da me leda ne svrbe". Ponekad sam svim silama upinjao boriti se s njim jer je slutio o čemu se rad' i jer je imao i pamet i moć, pa bih na koncu i dobio svoje.

Nakon svakog dobivenog udarca obuzelo bi me neko mračno raspoloženje, a u glavi bi mi se neprestance smjenjivale misli da sam zločest, nesposoban, kriv ili lijen. "Zločest sam, pa što onda?!", javio bi se neki glas u meni. Taj odgovor, koji bi me smjesta oslobodio osjećaja krvinje, raskrilio bi preda mnom nove svjetove.

Shvaćao sam: ako se posve pomirim s tim da sam zločest, moći ću slikati, zapustiti školu ili spavati odjeven kad god poželim. S druge pak strane, na nekakav čudan način uživao sam u toj svojoj poraženosti, dotučenosti, potlačenosti, u tome da mi ruke i noge budu prekrivene modricama, ponekad i usna razbijena, a nos krvav, da sam izударan po tijelu i, što je još gore - tomu se nisam mogao oduprijeti - da budem zgnječen i ponižen, a moje samopoštovanje dokrajčeno. Možda su me u tim trenucima očaravali blještavilo i uvjerljivost snova koje sam s užitkom budan sanjao, i snažnog poriva (nosio me iznutra, poput vjetra) da jednoga dana postignem nešto veliko. Sva ta žestina, ponos i maštanja imali su snagu i vitalnost koja se nipošto nije mogla dovesti u vezu sa zloćom ili s nečim poput naravi. Moj unutarnji svijet, koji mi je obećavao istinsku sreću i novi život, bio je usto neusporedivo življi i privlačniji jer se hranio grubošću trenutka. U takvim raspoloženjima, na gonski i slučajno, otkrio bih i oćutio tugu grada. I kad god ^' se s tom tugom latio olovke i papira, crtež bi mi bio privlac ji, a mračna strana osjećaja tuge, zahvaljujući toj igri, po bi blijedjela i nestajala omogućujući mi da uživam u žabo svijeta oko sebe.

328

•ff if

33-

Strana škola, stranac u školi

U Robert-Collegeu pohađao sam četiri razreda gimnazije, uključujući i pripremnu godinu ućenja engleskog. Prešavši u gimnaziju, shvatio sam da je moje djetinjstvo završeno, da je svijet složeniji no što sam to mislio kao dijete, teško uhvatljiv i toliko beskrajan da ćovjeku nanosi bol. Cijelo djetinjstvo proveo sam na mjestu koje su za mene činili majka, otac, brat, kuća, ulica i naša četvrt, i koje je bilo središte moga svijeta. Školovanje do gimnazije proteklo mi je u nastojanju da taj svoj osobni, "zemljopisni" svijet učinim središtem svoga života, i da samoga sebe uvjerim u to da je on mjerilo i za ostatak svijeta. U gimnaziji sam polako shvaćao da to mjesto nije ni središte svijeta, a ni mjera svih stvari (druga spoznaja bila mi je bolnija). Otkriće da su moj svijet, znanje i uvjerenja krhki i

da je stvarni svijet beskrajno velik (volio sam se zavući u labirinte knjižnice koju su utemeljili laicistički američki profesori Koledža, čijim se prostorijama s niskim stropovima širio ugodan miris staroga papira, te satima prelistavati knjige), stvaralo je u meni osjećaj samoće i nemoći, koji dotad nisam bio iskusio.

Osjećaju osamljenosti dijelom je pridonosila i bratova odsutnost. Kad mi je bilo šesnaest godina, on je otišao u Ameriku, u 3. veučilište Vale. Iako sam se neprestano sukobljavao s njim, u mom poimanju stvari imao važnije mjesto od oca i majke. On

mi je pomogao da mnoge stvari posložim, prosu-
i. , ---J~ fv^inv^av/ \j.a lllliug^ aLVdll
plJ31UZ,III, plUSU"

mi i pohranim u neki centar mozga. Budući da je njegova raspirua
m"ju maštu i sklonost dangubljenju, te me -a napasti da se svako
malo natječem, budem poniža-* ostavljan, na samoću se nisam
odveć žalio. Pa ipak, ne-

329 dostajao mi je, posebno u teškim vremenima, kad bi mi posve
ophrvala. Ša

Činilo mi se da poteškoće potječu od toga što se u m •
spada neki centar, no nisam mogao odgonetnuti što je t " 3 • • r
• • j v- , i , , ' točno

taj centar u mojoj glavi i u duši. I kao da se zbog tog ras-
nisam mogao posve posvetiti učenju, radu ili životu. Pon i^ , me
žalostila spoznaja da više nisam najbolji učenik u razred što sam
nekoć postizao bez naročita truda, i na što sam se h" posve navikao.
Pa ipak, kao da se ni zbog čega nisam mnogo dovoljno žalostiti,
niti se ničemu istinski obradovati. Život djetinjstvu koje je, kako sam
ja "odlučio", proteklo sretno činio se poput zabavne i zanimljive
priče, usto i bajkovite i nježne poput baršuna. No nakon trinaeste ili
četnaeste godine, ta se jedinstvena priča raspala na djeliće i
izbljedjela. Povremeno bih, uzbuđen, povjerovao u neki od tih
djelića, zaricao se da ću ga neko vrijeme slijediti do kraja (kao što
bih se na početku školske godine zarekao biti najbolji u razredu, a
onda to ne bih ispunio), ali bih se, tko zna zašto, rasplinuo u svemu
tome. Katkad mi se činilo da se svijet udaljava od mene, i to upravo

dok mu, s velikim žarom, svim svojim tijelom, umom i ticalima, hrlim u susret.

Seksualne maštarije, koje nisu prestajale ni u posvemašnjoj zbrci što mi je vladala u glavi, podsjećale su me na to da postoji svijet u kojemu se uvijek može naći pribježište. Spolnost sam poznavao ne kao nešto što se s nekim dijeli, nego kao samotm-čko maštanje. Kao što je u danima kad sam tek naučio čitati i pisati u mojoj glavi neprestance radio stroj za slovkanje, tako mi je, u svim mogućim bojama i sa zapanjujućom ustrajnoscu, u glavi proradio novi stroj koji je sve pretvarao u seksualnu ma stariju i mogućnost naslade. Kad bih - a ništa mi nije bilo sve - osobe iz svoje blizine, i fotografije iz novina i časopisa, pomoć zamišljene naredbe čut and paste preoblikovao u neo ljive seksualne maštarije, zatvarao bih se u svoju sobu.

Sjećanje na jedan razgovor iz osmogodišnje škole, sto ga vodio s dvojicom prijatelja iz razreda - s jednim pred i jednim koji je mucao - budilo je nakon takvog čina os]

330

n meni. "Radiš li ti ikada ono?", pitao me je mucavac naprežući. Da, radio sam to i u osnovnoj školi, ali sam, ' -Am nromrsio odgovor koji nije bio ni "ne", ni "da". "Da

nOSUuc" r

..... v

ni pokušao! , kazao je mucavac, koji je takvo sto smatrao "edoličnim za jednog pametnog, razboritog i marljivog dječapoput mene, a lice mu je postajalo sve crvenije i crvenije od orna mucanja. "Masturbiranje je užasna navika. Počneš li, više ne možeš bez toga." Uto me je pogledao i debeli prijatelj (kad god ga se sjetim, njegov mi se pogled čini sve tužnijim); • i^ mi je šapatom savjetovao da se držim podalje od svijeta masturbacije, lice mu je poprimilo izraz ovisnika koji više ne može bez narkotika što mu je razorio život, i koji tu strašnu istinu - jednako kao i debljinu - prihvaća skrušeno, uzdajući se u Boga.

Još jedna navika koja se prepleće s uspomenama na te godine i s kojom sam, uz isti osjećaj krivnje i osajnljenosti, nastavio i kasnije, dok sam studirao na Tehničkom sveučilištu, bilo je bježanje s nastave. S tom sam navadom otpočeo davno, još kao pučkoškolac.

U početku sam bježao s nastave zato što sam se dosađivao, zato što sam se sramio zbog nekog nedostatka koji nitko nije zamjećivao, ili pak zato što sam znao da će nas toga dana cijepiti. Bježao sam i iz razloga koji sa školom nisu imali baš nikakve veze: zbog svađe između oca i majke, zbog najobičnije lijenosti i neodgovornosti ili pak stoga što bih nakon duge bolesti, tijekom koje su me beskrajno pazili i mazili, izgubio naviku odlaziti u školu. Povod za bježanje s nastave mogla je biti i pjesmica koju je trebalo naučiti napamet, maltretiranje nekog nasilnika u ma'oj gimnaziji,!"? s kojim se teško izlazilo nakraj, dosada ili Pak jednostavno egzistencijalna kriza. Ponekad sam bježao iz 5 °e i zato što sam bio "kućna mačka".

Bježao sam i stoga što

ostajao nasamo s majkom dok je brat bio u školi, što sam ' mogao raditi što mi je volja i što sam zapravo od samog očetka shvatio da nikada neću biti dobar učenik kao brat. No 1)e razlog bio skriven negdje još dublje, na nekom mjestu s tugom.S nastave sam počeo bježati u zimu. Potrošivši sav nov slijeđen od djeda, otac je s majkom uoči zime otišao u Žen gdje je bio našao posao, a baka, koja se prihvatila brie n n

o ^ 3-IT13

nije mogla izaći nakraj sa mnom. Kad bi vratar Ismail ko" •' svakoga jutra mene i brata odvodio u školu, pozvonio na v • ma, brat bi izašao na hodnik s torbom u ruci, a ja, tada osm godišnjak, počeo bih se motati po kući tražeći neki izgovor d ostanem. Pretvarao bih se da još nisam stigao spremiti knjige torbu, da mi je u zadnji tren nešto palo na pamet, tražio bih od bake liru, bolio bi me trbuh, cipele bi mi bile mokre, htio bih promijeniti košulju... Brat je naslućivao što smjeram, i kako nikako nije volio kasniti u školu, rekao bi: "Hajdemo, Ismaile! Kasnije dođi po Orhana i odvedi ga u školu!"

Gimnazija Işik u koju nas je vratar odvodio, i pred kojom nas je sačekivao poslije nastave, bila je udaljena četiri minute hoda. Dok bi Ismail otpratio brata i vratio se po mene, nastava samo što nije bila počela. Zadržao bih se još neko vrijeme u kući, pretvarao se da za sve što nedostaje, ili što nije spremno, krivim druge, ili bih pustio vratara da čeka pred vratima hineći da zbog bolova u trbuhu nisam

čuo zvonce. Svim tim lažima, podvalama i glumatanjima pribjegavao sam i zbog toga što bi me doista pomalo zabolio trbuh od mlijeka koje me je nadimalo, a koje sam svakog jutra pio s gađenjem, osjećajući u nosu njegovu pjenušavu vrelinu i odvratni miris. Nešto kasnije proradilo bi bakino osjećajno srce:

"Dobro, Ismaile, ionako je već kasno. Školsko zvono odavno se oglasilo, neka ni danas ne ide u školu." Potom bi se, namrštena, obratila meni: "Slušaj, sutra ćeš morati u školu, jel' ti jasno. Inače ću pozvati policiju. A napisat ću i pismo majci i ocu.

Godinama kasnije, u gimnaziji, bježanje s nastave postalo je zabavnije zato što nitko nije znao za tu moju navadu. (grizodušje je svaki moj korak ulicom činilo dragocjenim)!¹ samo zato što sam ga plaćao tim osjećajem, nego i stoga sam - nemajući u glavi nikakve druge primisli osim markiranih - tumarao ulicama obraćajući pažnju na stvari koje vi ' onaj tko besciljno luta, neki dokoličar ili skitnica: široki Šešira neke žene; opekline na licu prosjaka (nisam ih do tada opazio iako sam svaki dan prolazio pored njega); šegrti i brijači koji svaki dan čitaju novine u svojim radnjama; djevojku na reklami za konzerve, postavljenoj na bočni zid suprotne zgrade; unutrašnjost sata u obliku kašice na Trgu Taksim (samo ako pobjegneš iz škole i u to doba dođeš onamo, možeš vidjeti kako ga popravljaju); prazne zalognice u kojima se prodaju pljeska-

vice; ključare, staretinare, tapetare i sitne trgovce u sporednim ulicama Bejoglue; kolekcionare poštanskih maraka, dućane glazbenih potrepština, starih knjiga, pečata ili starih pisanih strojeva na uzbrdici Yuksekkaldirima. Svaka ta pojedinost postajala stvarna, privlačna i toliko zanimljiva da sam dobivao želju a je dotaknem (to nisam osjećao u drugim prigodama, primjerice, dok sam kao dijete šetao s majkom, ili onuda prolazio Priateljirna). Od uličnih prodavača kupovao sam sve što bih Poželio: perece, pržene dagnje, pilav,168 kestenje, mesne okru-^e Sfdele u pogačici, biskvit, ajran,169 voćne sokove...

a trenutke me obuzimala beskrajna sreća kad bih na ne-^j 8'u, s osvježavajućim pićem u ruci, zastao i promatrao le 'r • 'Sra)u ulični nogomet (jesu li i oni markirali iz škole uopće ne pohađaju?),

ili dok bih se spuštao niz neku

33^

333meni posve nepoznatu padinu, ali na trenutke me obuzima! ' grizodušje i duboka tuga kad bih, pogledajući na sat, pomisli na ono što se upravo događa u školi.

Bježeći s nastave u gimnazijskoj dobi, otkrio sam Bebe J^ . bačene ulice Ortakoja; brda Rumelihisara; pristaništa ^^ hisar, Emirgan i Istinje (većina njih još i tad se koristila)^> ske kavane oko njih; mjesta gdje su čamce izvlačili na ° ^ mjesta na koja se odande moglo otploviti brodom; uz

334

plovidbi Bosporom; sela na bosporskoj obali; postarije gospode što drijemaju uz brodski prozor; sretne mačjce i zabačene ulice u kojima se još uvijek mogu vidjeti stare grčke kuće čija se vrata ne zaključavaju.

Nakon svih počinjenih grijeha donosio sam odluke koje su me trebale izvesti na pravi put: bit ću bolji učenik; više ću se posvetiti slikanju; otići ću u Ameriku na studij slikarstva; neću dodijavati američkim profesorima koji su se od pretjerane susretljivosti naprosto pretvorili u karikature, ni turskim profesorima, koji, mrzovoljni i zlonamjerni, ne rade ništa drugo nego kinje učenike; neću dopustiti da me izbace sa sata. Tjeran osjećajem krivnje, nakratko sam se prometnuo u ambicioznog idealista". S tim sam idealizmom bez trunke oklijevanja "su-10 zrelim ljudima i profesorima koji su lagali, ljenčarili, bili volični ili se razmetali pred drugima. Tih sam godina držao da najčešći i najgori grijeh odraslih to što nisu dovoljno čestiti, ostojni, samosvojni ili iskreni. To da su odrasli u svakom u života dvolični - počev od tobožnjeg zanimanja za su-rnikovo zdravlje, pa do prijetnji nama, učenicima, od pri-jed ' U U nabavku, Pa do političkih razgovora koje vode on v ru8lrna ~ tjerali su me na razmišljanje o tome kako je nazivamo životnim iskustvom (a za što su neprestano 335isticali da mi nedostaje) zapravo sposobnost ljudi da u životnoj dobi bez ikakva zazora počnu izvoditi te dvoličn ' °' te da se,

nakon svega, ponašaju kao da sve to nema baš nik t,C veze sa zrelošću. Da se razumijemo: i ja sam se služio svak ' kim prijevarama, ponašao se dvolično i lagao koliko i dru" r osjećaj krivnje koji me mučio nakon toga, strah da ću biti uh ćen i duševni lomovi u meni bivali su tako žestoki da se nek vrijeme ne bih osjećao uravnoteženim i "normalnim", pa u-u tako plaćao veću cijenu za licemjerje ili za laž koju sam izrekao Trudio sam se ne slagati ponovo i ne ponašati se dvolično ne zato što je to odbijala moja savjest, ili zato što su i jedno i drugo zapravo jedno te isto, nego stoga što me ta neobična potresenost, koja bi uslijedila nakon laži i licemjerja, silno zamarala.

Ti potresi u duši, koji su postupno rasli i postajali češći, mogli su nastupiti svakoga trena, a ne samo nakon izrečene laži i prijetvorna ponašanja. Dok bih se šalio s nekim od prijatelja, stajao u redu za ulaznicu pred kinom na Bejogluu ili stiskao ruku neke lijepe djevojke upoznavajući se s njom, kao da bi najednom iz mene izletjelo neko oko, zaustavilo se u zraku nedaleko od nas i, poput filmske kamere, počinjalo pomno nadzirati svaki moj pokret (upravo pružam novac za ulaznicu ženi na blagajni; stisnuvši djevojčinu ruku, očajnički se upinjem pronaći temu za razgovor) i banalne, dvolične, glupave riječi koje izlaze iz mene (molim vas, jednu ulaznicu za S ljubavlju iz Rusije, parket, negdje u sredini - jeste li i vi prvi put na ovakvim projekcijama?). Smjesta bih se našao u ulogama i redatelja i glumca u nekom filmu, u položaju promatrača koji i živi svoj život, i s ironijskim odmakom promatra život koji živi. Poslije toga - samo koji trenutak kasnije mogao sam se opet ponaša kao da je sve "normalno" - osjetio bih snažan udarac, ona) z kani osjećaj stida, straha, užasa i usplahirenosti da bih se mog doimati neobičnim. Činilo mi se kao da mi se duša srnanj poput papira koji zbog neprestana presavijanja postaje sve nji iako se i sam tome opire, dok bi se svaki dio moga uje > moji unutarnji organi, počinjali tresti u nastupu takve K Znao sam: jedini izlaz iz takva stanja bio je otići u s

i- * ti se i biti sam. Ondje sam iznova mislio na trenutak koji ., . Q m'sam mogao podnijeti, i koji me tako duboko potre- iznova sam ga nastojao proživjeti, ponekad i samome sebi

'avljati banalne riječi koje su me tako jako posramile. Ako K'h uzeo papir i olovku i nešto pisao, crtao ili črčkao, bilo bi mi ije ubrzo bih se vratio u "normalno" stanje i bio spreman izaći među ljude.

I kad ne bih učinio ništa banalno, dvolično ili prijetvorno, onekad bih imao dojam da sam jako usiljen. Samome sebi 'zaledao sam odveć stvarnim, sirovim i nepodnošljivim kada bih idući ulicom, na staklenoj površini kakva izloga ugledao vlastiti odraz, ili svoj lik u zrcalu nekog bifea, u čijem bih kutu, poslije kina subotom navečer, jeo sendvič s hrenovkama i pio ajran (na Bejogluu su tih godina jedna za drugom nicali za-logajnice sa sendvičima i pljeskavicama). A kako mi je taj trenutak bio nepodnošljiv, poželio bih umrijeti, ali bih, žudeći za patnjom, nastavljao jesti promatrajući svoj lik.

Uspoređivao bih se s divom koji na Govinoj slici jede vlastitog sina. Odraz u zrcalu podsjetio bi me na moje krivnje, grijehove, na to da sam loš momak. Tako sam se osjećao ne samo zbog toga što su saloni javnih kuća u zabačenim ulicama Bejoglua u to doba imali ogromna zrcala u istim takvim okvirima, nego i stoga što je sve oko mene bilo odveć zapušteno, obično i ružno - gola žarulja nada mnom, prljavi zid, šank za kojim sam sjedio, unutrašnjost zalogajnice... Kao da preda mnom nije bio život koji obećava sreću, radost i pobjedu, nego dugo i dosadno razdoblje koje je trebalo prebroditi bez suvišna zadržavanja, pa sam se os)ecao kao da ubijam to vrijeme, koje je ionako trebalo ubiti e pridajući mu posebnu važnost i ne osvrćući se na trenutke k°ji upravo pretječu. 'jepim i smislenim životom mogli su živjeti sretni Americi m Europljani iz holivudskog filma koji sam netom bio g eoao; svi drugi ljudi, koji su činili veliku većinu svijeta i be vSam ' 'a Pripadao, imali su pred sobom drugorazredan, i u .. ca'an ' zapušten život koji nije izazivao ničije zanimanje Je u dotrajalim, neprepoznatljivim, loše oličenim, poha-

336

337

banim i jeftinim prostorima čekao na njih. I ja sam se n l navikavao na pomisao da se pripremam za takav život R H -da se u Istanbulu lagodnim životom moglo živjeti samo U ' govima bogataša, a da

su mi oni izgledali nepodnošljivo n " tvornima i beživotnima, u meni je polako rasla ljubav nr zabačenim gradskim ulicama i tužnim krajolicima; ondje tim ulicama i u kinima, petkom i subotom navečer zabavi' bih se posve sam.

Stekao sam i neke tobožnje prijatelje, no njih uopće nisam miješao u život u kojemu sam, čitajući knjige koje ni s kim ni sam dijelio i slikajući, nastojao otkriti skriveno lice grada. Ušao sam u "društvo" mladića čiji su očevi bili tvorničari, proizvođači tekstila i vlasnici rudnika. Bili su stariji od mene, ali odreda nerazboriti. U Robert-College dolazili su mercedesima svojih očeva. Na povratku iz škole usporili bi opazivši na avenijama Šišlija i Bebeka lijepe djevojke, i pozivali ih da uđu, a kad bi one prihvatile taj poziv koji su zvali "kutlača" i sjele u automobil, maštali bi o tome da s njima dozive nešto puteno. I vikendom su kretali u "lov kutlačom". Stalno kružeći automobilima oko Mačke, Nišantaša, Taksima i Harbije, tragali su za curama koje poput njih pohađaju strane škole, zimi odlaze na desetodnevno skijanje na Uludag,170 a ljetne praznike provode u Suadije171 i Erenkoju. U tim sam pohodima i ja ponekad sudjelovao, i čudio se tome kako neke djevojke na prvi pogled procijene da smo i mi, poput njih, bezazlena djeca i odmah, bez imalo zazora, uđu u automobil. Jedanput su ušle dvije djevojke, a mi smo, kao da je ući u luksuzni automobil na cesti najnormalnija stvar

• vi •

na svijetu, zapodjenuli s njima običan razgovor, skupa otišli u neki klub, osvježili se limunadom i Coca-Colom, i potom razišli. Osim tih mojih prijatelja, koji su kao i ja stanovali na Nišantašu, i s kojima sam se često nalazio i igrao poker, i sam i prijatelje s kojima sam se povremeno viđao da bismo ig li šah ili stolni tenis, ili razgovarali o slikanju i umjetnosti. J nikada nisam upoznao jedne s drugima, niti sam dopus se susretnu. ^

Za svaki od ta dva kruga prijatelja imao sam zasebnu

338

nost, humor, glas ili moral. To moje ponašanje, koje se kame-leonski mijenjalo ovisno o društvu, nije bilo isplanirano, podlo ili

podmuklo. Najčešće sam neki od tih svojih identiteta prihvaćao spontano, kad bi se poveo razgovor s prijateljima, ili kad bi me ponijela tema o kojoj raspravljamo. Mislim da me je ta opuštenost, zahvaljujući kojoj sam s dobrima mogao biti dobar, s opakima opak, a s čudacima čudak, spasila od toga da nakon dvadesete budem ciničan i odveć podrugljiv, što se dogodilo mnogim mojim prijateljima. U dubini duše vjerovao sam u sve što me zanimalo, i prepuštao sam se tome posve iskreno.

Međutim, to me nije sprječavalo da se ponekad satima smijem bez prestanka! Gdjekad bih se satima šalio, zafrkavao, hi-hotao i smijao. To se najčešće događalo u Robert-Collegeu, kad bi mi na dosadnim satovima popustio neki zavrtanj u glavi. Naprosto bi me ponijelo kad bih opazio da sam zbog upadica i šala koje sam zbijao poluglasno, tako da me cijeli razred čuje, postao "pripovjedačem" kojeg svi učenici slušaju pozor-

oda ne⁸lipredavača' Pa bih ^oje duhovite strelice počinjao pred³¹¹ ' na dosadne Profesore. Uznemireni zbog toga što spočiT na američko> školi' neki od n)'ih između ^aka su nam kazu^A da mCdU Učenicima ima "dojavljivača" koji ih pot-lacion vmevrikancirna' a neki su pak držali krute proturske, jedni i d^1^ govore' no u odnosu na američke profesore, i &>• Osie^f blh SU beZ trunke žara' umorni, ostarjeli i siti sve-da ne vole ni nas, ni same sebe, pa ni vlastite

339 i.živote. Većina učenika gajila je odbojnost prema tim bir t skim profesorima jer su se od svojih američkih kolega ra r l-vali po tome što im je najpreče bilo kažnjavati učenike i t' ih da štrebaju gradivo.

Američki profesori, većinom mladi od turskih, svim 'l ma su se upinjali podučiti turske učenike čudesima zanađ civilizacije, i to tako dobrohotno i prostodušno da je njih pedagoška prilježnost poprimala gotovo fanatične razmjere ' povremeno nas navodila na dvojbu zaslužuje li taj trud smijeh ili naprosto sućut. Neki su u Tursku došli svojom voljom, kane' ci podučavati djecu iz dalekih i siromašnih zemalja zaostaloga "trećeg" svijeta; ipak, većina tih lijevo orijentiranih profesora rođenih četrdesetih godina prošloga

stoljeća, predavala nam je Brechta, Ijevičarski tumačila Shakespearea i, čitajući književne tekstove, nastojala pokazati kako izvor svih zala leži u "lošim" društvenim uređenjima koja dobre ljude skreću s pravoga puta. Profesoru koji nam je, tumačeći književni tekst, ponavljao "you are pushed", želeći time reći kako društvo marginalizira vrijedne ljude koji se ne daju pokoriti, neki šaljivci iz razreda stalno su uzvraćali "yes sir you are pushed". Kako profesor nije znao da se zadnja riječ izgovara gotovo istovjetno kao jedna turska uvreda,^{1?2} na taj su mu način ne samo upućivali psovku koju nije razumijevao i koja je kriomice uveseljavala cijeli razred, nego su istodobno prema američkim profesorima izražavali bijes koji su mnogi učenici nosili duboko u sebi. Zatumljeno neprijateljstvo prema Amerikancima, koje se podudaralo i s nacionalističkim i s Ijevičarskim duhom toga vremena, u našoj je školi najviše zaokupljalo izvrsne učenike podrijetlom iz Anadolije, koji su imali stipendije. Stekavši pravo pohađanja američke škole, ti su siromašni i većinom doista bistri i mljivi učenici iz provincije maštali o tome da odu u Atnen upoznaju američku kulturu, ideju slobode i, što je još važn završe neki fakultet i ostanu živjeti ondje, ali su, s druge strane prema Amerikancima povremeno osjećali i neobuzdanu mržnju među ostalim i zbog rata u Vijetnamu. No djeca iz irn .^ ili dobrostojećih istanbulske obitelji, kao ni moji prijatelji

340

bogataških obitelji, nisu znali za taj problem: držali su da je školovanje na Robert-Collegeu tek prvi korak u ostvarenju nauma da se zaposle u nekoj velikoj tvrtki koju bi kasnije vodili kao njezini vlasnici ili direktori, ili da u Turskoj otvore i vode predstavništvo kakve velike strane kompanije.

Ja, doduše, nisam točno znao što želim postati, ali sam kasnije na takvo pitanje smjesta odgovarao da neću napuštati Istanbul

^acu studirati arhitekturu. To sam zapravo odavno bio odlučio da s' t0 u6 Sam^o)3' neg^o i d' da P^o rodica> jednoglasno. Budući SI"/1" "racionalan" kao djed, otac i stric, trebao sam se no kak''' ^ mžen]era na ^hničkom sveučilištu u Istanbulu, Varao bi Sam.lmao i izraženu sklonost prema slikarstvu, odgo-i°š kao' mi ' StUdi)

arhitekture na istom sveučilištu. I ja sam Srodi0 s8'mnaz'Jalac
Prihvatio tu jednostavnu logiku i posve se
1 ^ekao^N(tm)' mada SC nISam S'eČa0 tk°)e prvi SVC t0 smislio
Zato što mi 1)C mi bllo nl nakra) Pameti otid iz toanbula. Ne
1 Je grad bio silno prirastao srcu, što sam ga svjesno
341ili strastveno volio, ili iz kakvog sličnog razloga, nego što v
sam nagonski osjećao da sam jedan od onih koji se teško od 'v°
navika i mjesta gdje žive, i koji su krajnje lijeni kad se r H" "
promjeni grada, okoline, četvrti, kuće... Još tada sam počin' otkrivati
da pripadam onima koji su kadri svakoga dana no ' • istu odjeću,
jesti ista jela i, prepuštajući se neobuzdanoj mav • živjeti stotinama
godina ni na tren ne osjetivši dosadu.

O važnim temama - što ću postati, što je zapravo smisao i' vota i što
bi zapravo trebao biti, otac i ja smo razgovarali onih godina kad
smo, nas dvojica sami, nedjeljom ujutro automobilom odlazili na
izlet. Otac me je svake nedjelje vodio sa sobom izgovarajući se da
mora provjeriti kako napreduje gradnja nekog skladišta ili
punionice koju je tvrtka Ajgaz, čiji je direktor bio, gradila nedaleko
od Bujukčekmedžea, u Ambarliju,i73 odnosno, da ide prošetati
Bosporom, nešto kupiti ili svratiti do bake, svoje majke. U
automobilu (Ford Taunus, model iz 1966.) uključio bi radio i
pritisnuo gas.

I dok bi automobil odmicao kroz četvrti u koje nikada do nismo
zašli, klizio niz avenije i ulice Istanbula koji je kra) šezdesetih i
početkom sedamdesetih godina nedjeljom iz) bio pust, a na radiju
svirala popularna zapadna glazba ^e ..L Sylvie Vartan, Tom
Jones), otac bi mi govorio kako je na)
e čovjek ponaša onako kako želi, da novac nije cilj, nego vo koje,
ustreba li, valja koristiti da se postigne sreća, ili je
.v 0 tome kako je, nekoć, napustivši nas, u sobi nekog pa-
"kog hotela pisao pjesme i prevodio Valervja na turski, i kako
mu lopovi mnogo godina kasnije, na jednom od putovanja
Ameriku, ukrali putnu torbu punu pjesama i prijevoda. Znao
da nikada neću zaboraviti ono o čemu govori skaćući s
e na temu (što je odgovaralo promjenama glazbe, nizanju

gradskih ulica ili tijekom same priče) - o tome kako je pedesetih godina na pariškim ulicama često viđao Jean-Paula Sartrea, kako je izgrađen "Apartman Pamuk" i kako se dogodio jedan od njegovih prvih poslovnih slomova. Slušajući te priče (otac ih je prekidao ukazujući mi katkad na ljepotu krajolika, a katkad na lijepe žene na pločnicima), kao i poučne savjete o životu, koje je dijelio opušteno i bez pretjerana zadržavanja na njima, promatrao sam predjele koji su u siva zimska jutra promicali ispred vjetrobrana automobila. Gledajući vozila kako prelaze Most Galata, promatrajući rubne četvrti grada, okružene tada još neporušenim drvenim kućama, uske ulice, gomile ljudi kako idu na nogometnu utakmicu ili teglenicu uskog, izduženog dimljaka dok napreduje Bosporom vukući čamce natovarene ugljenom, pažljivo sam slušao očeve mudre savjete o životu (primjerice, kako čovjek mora slijediti svoje nagone, zamisli i

342.

343opsesije) i razmišljanja o tome da vrijeme zapravo brzo pr0] • da je jako dobro ako netko zna što želi napraviti u životu t H' čovjek zapravo samo pišući, crtajući i slikajući može doseći ti životnu dubinu. Slušajući to, osjećao sam da mi se u e] • prizori i riječi stapaju u jedno - glazba na radiju, istanbulski krajolici što promiču pred mojim očima, ozračje nekih uskih popločenih ulica u koje bi otac skrenuo ("Da skrenemo i on ' mo?", pitao bi sa smiješkom), i ja bih, zbog svega toga, počinjao slutiti kako nikada nećemo naći odgovore na najvažnija pitanja u životu, no da je ipak dobro što ih postavljamo; kako su životni cilj i sreća na nekom mjestu koje ne možemo, ili ne želimo točno odrediti, te da ipak postoji i nešto drugo, važno koliko i sve te naše muke - krajolici koji nam se ukazuju iz automobila, iz kuće ili s broda dok si razbijamo glavu tim problemima, ili dok trčimo za užitkom ili duhovnošću. Jer, sve mi je govorilo da će se s vremenom i život, sa svim svojim usponima i padovima, primaknuti kraju, jednako kao i glazba, slikanje ili pripovijedanje, ali da će, unatoč svemu, gradski krajolici što promiču pred našim očima još mnogo, mnogo godina živjeti s nama kao uspomene koje najednom iskrasnu iz snova.

34-

Nesrefaj\$ zazirati od samoga sebe i od grada

Ponekad se grad prometne u neko sasvim drukčije mjesto.

Najednom nestanu boje ulica, koje čovjeku pružaju osjećaj da je kod kuće, i najednom shvatim kako se gomile ljudi koji mi se, kad god ih ugledam, učine zagonetnim, zapravo već stoljećima besciljno kreću ulicama. I najednom se svi parkovi pretvore u blatnjava i neprivlačna mjesta, trгови prekriveni električnim stupovima i reklamnim panoima u betonski užas, a grad, baš kao i moja duša, u posve pusto mjesto. Prlj'avština i zapuštenost sporednih ulica, zadah koji se iz otvorenih kanta za smeće širi gradom, ulice i pločnici s beskrajnim mnoštvom rupa, udublje-nja i ispupčenja i sve ono guranje po ulicama, nered i kaos koji Istanbul čine Istanbulom, pobude u meni osjećaj da je moj život gori i jasniji i od samoga grada. Učini mi se da je taj grad kazna koju zaslužujem, a ja netko tko njega zagađuje. I dok s grada na mene, a s mene na grad, prelaze teška potištenost i tuga, osjećam da ni od mene ni od njega nema ništa... Da sam, poput njega, živi mrtvac, truplo koje diše, bijednik osuđen na poraz i prljavštinu, što mi i ulice i pločnici dađu naslutiti. U ly u raspoloženju ne pomogne mi ni Bospor kad se, kao rup-Clc na vjetru, ukaže između novih i ružnih betonskih zgrada °)e rm, svaka svojom težinom, nalegnu na dušu. I kao što za J senjih večeri svaki iskusni Carigrađanin po mirisu algi i mora Se Pocne širiti ulicama osjeti da se približava olujno jugo, 'ja naslutim da mi se iz nevidljivih ulica u daljini približa-. ^ o još gore - onaj razorni i ubitačni osjećaj stvarne tuge, kat 'm SC ^urn'm koracima vratiti doma, poput ljudi koji ;

a n smrt, potres ili oluju žele pregrmjeti u svojoj kući,

"e na ulici

344Ali, čim shvatim da se približava mrak tuge i nesreće, mo' lumračni i skroviti kutak u kući počinje se udaljavati od m a žalosne i ružne ulice, neuredni, dosadni pločnici i ljucj: i .! kao da su tajno prisegnuli sličiti jedan drugome i da me prihvatiti jer su naslutili siromaštvo u meni, počinju se besk 'no i zastrašujuće umnažati. Ne volim proljetna popodneva, kad najednom bljesne jak sunce i

nemilice obasja siromašne, zapuštene i uništene dijel ve gradskih ulica. Ne volim Aveniju Halaskargazi, koja se proteže od Taksima do Medžidije, prolazeći kroz četvrti Harbiie i Šišli (majka mi je - kao da priča o izgubljenoj zemlji bajki - pripovijedala o dudovima iz tog dijela grada, u kojem je provela djetinjstvo). Avenija je s obiju strana uokvirena stambenim zgradama sagrađenim šezdesetih i sedamdesetih godina "u svjetskom stilu", od kojih neke imaju ravne krovove i ogromne prozore. Neke sporedne ulice (Pangalti na Šišliju, Topagadži na Nišantašu, Talimhane na Taksimu) bude u meni nagon da što prije pobjegnem odatle. Ti prostori bez imalo zelenila, s kojih se ne može vidjeti Bospor, ti brežuljci i udoline načičkane naherenim zdanjima podignutim na majušnim parcelama (usitnjenim zbog obiteljskih svađa i trvenja izazvanih diobama malog imetka) čine se tako tjeskobnim i beživotnim da, idući ulicama, naslućujem kako neprijazne postarije žene na prozorima i stari, brkati muškarci osjećaju odvratnost prema meni te da u tome i imaju pravo. Osjećam odbojnost i prema ulicama koje su zaposjeli konfekcionari (sporedne ulice između Nisantasa i Šišlija), prodavači lusteri i svjetiljki (neke ulice između četvrti Galata i Tepebaši) i prodavači rezervnih automobilskih dije o-va, kao nekoć oko Taksima i Talimhane. (U najneozbiljne¹¹ razdoblju svoga života, kad su, zabavljajući se, rasipali dje imetak na najrazličitije trgovačke pothvate koji jedan s drug nisu imali nikakve veze, otac i stric su, uza sve druge po na tom mjestu otvorili i jednu takvu prodavaonicu, a i bavili drugim stvarima više negoli prodajom dijelova, poslužitelje nudili sokom od rajčice, koji su pripravlj^a za ^ h tursku tvornicu konzervi, toliko zapaprenim da bi im

346

, -je suze na oči.) Osjećam odbojnost i prema ulicama oko leirnanije zbog nezakonito podignutih radionica iz kojih do-• zaglušujući bat čekića i tutnjava preša, te prema ulicama krčnim automobilima i kamionetima koji te radionice op-lužuju. U takvim trenucima, kad osjetim da u meni sve više ste odbojnost prema gradu i prema samome sebi, sve reklame ulicama, sva ta šarena i raznolika slova gospode koja se upinju velikim slovima obznaniti svoja imena,

posao, zanimanje i uspjehe, izazovu u meni veću ljutnju prema samome sebi, negoli prema njima. Svi ti profesori, doktori, kirurzi, ovlašteni financijski savjetnici, odvjetnici registrirani u odvjetničkim komorama, prodavači donera, dućani nazvani "Život", tržnice živežnih namirnica "Crno more" i imena banaka, osiguravajućih kuća, deterdženata i novina, zidni plakati i reklame za kina, cigarete, traperice i osvježavajuća pića, reklamne poruke ispisane razmetljivim, velikim slovima na kioscima u kojima se prodaju listići sportske prognoze i lutrije, voda i butan, sve mi je to govorilo da je cijeli Istanbul, baš kao i ja sam, zbrkan i nesretan, i podsjećalo me na to da se moram povući u mračni kutak, u svoj sobičak, prije no što me uguše gradska buka i sva ta slova na reklamama.

Ali, kasno! Prije no što sam uspio pobjeći s gradskih ulica i dočepati se ugodne svježine zgrade, brujanje koje su mi u glavi izazvali reklamni panoji, zidni natpisi, oglasi i slova, sve ono što grad pretvara u meni odveć poznato i prisno, klaustrofobično, naše" i zagušujuće mjesto, već su bili pokrenuli stroj za čitanje u m^oJ^oj glavi.

AKBANKADONERSABAHJAMACOPREMEPIJTESVAKIDANSAP
UNIKAODR

GIKAMENULKERSATNURIBAJARODVJETNIKSOBROČNIMPLA
ĆANJEM

a kraju sam ipak umaknuo zastrašujućoj gradskoj gužvi, rajnom metežu i podnevnom suncu koje razotkriva svu ruž-
. . y8ra" a, i tako se spasio. Ipak, u trenucima umora, utučeno-
što °Stl Str^o Za ^tan)e u mojoj glavi ustrajno ponavlja sve
ovlaš pročitao na ulici, kao kakvu pjesmu o zlu usudu.

347PROLJETNOSNIŽENJESELAMIBUFETJAVNITELEFONSTARB
ILJEŽN v

UREDBEJOGLUTJESTENINAPEHARTRŽNICAANKARASHOWF
RIZER RADNJAZDRAVLJEAPTRADIOITRANZISTORI

Ležeći, razmišljam o tome kako su vreva, dotrajalost i ljavština grada ono što me najviše čini nesretnim. Činjen' da je sve u Istanbulu doživjelo propast i ostavljeno nedovrš nim, pretvorila je taj grad u mjesto puno nedostataka. Proc pozapadnjenja, na koji

upućuju plakati na zidovima i nazivi trgovina, časopisa i tvrtki, većinom preuzeti iz engleskog i fran. cuskog jezika, uopće nije zahvatio grad onoliko koliko on o tome govori. Grad ne živi ni tradiciju koju obilježavaju džamije, mnoštvo minareta, ezani i povijest. Sve je učinjeno napola nedostatno, manjkavo.

ŽILETIPOSJETITEUPAUZIZARUČAKOVLAŠTENATRGOVINAP
HILIP

SLIJEČNIKSKLADIŠTESAGOVAUKRASNIPREDMETIODSTAKL
AOD

VJETNIKFAHIR

Pomisao da je grad uzrokom tuge načas me navede na sanjarenje o njegovoj prvotnoj jednostavnosti. Pripisujem mu zlatno doba, trenutak nepatvorenosti i autentičnosti, kad je bio "posve svoj", "lijepa, zaokružena cjelina". Ali, bolno sam svjestan toga da sam dušom i umom stran Istanbulu s kraja 17. i početka 18. stoljeća, onom koji je slikao Melling, i koji su opisivali puto-pisci poput Nerval, Gautiera ili Amicisa. Usto, logika koja se "uključuje" u kući govori mi da grad volim ne zato što je jednostavan, nego zato što je kaotičan, što izgleda kao gomila napola dovršenih i oronulih građevina. No ona dobrohotna stra moje naravi, koja teži tome da se oslobodim mana i pogresa govori mi i to da se moram osloboditi tuge koju grad na m prenosi. Buka gradskih ulica još mi odzvanja u glavi:

ULICABUDUĆNOSTIVAŠEGNOVCAOSIGURANJEBUFETSUNC
EPOZ

ESATOVIOVAREZERNIDIJELOVIARTINČARAPEIZNIMNEMA
R

: A možda i osjećam krivnju zbog toga što ne pripada F" ovome gradu. Dok bi se cijela porodica nakon prazničnog

34"

likera i piva Šalila i smijala u bakinu stanu, dok bih s nekim A rijatelja i bogataških sinova iz Robert-Collegea u kišovit 'mski dan jurio po gradu automobilom njegova oca, ili lutao r ma za proljetnih popodneva, osjetio bih sve nepodnošljiji-.. rnisao, ne misao, nego nešto posve drugo, osjetio bih živo- • 'niski nagon koji mi je davao do znanja da sam beznačajan, • nikamo ne pripadam, da sam,

dakle, pogreška te da stoga loram pobjeći od tih ljudi i zavući se u neki kut. I budući da je • nagon istodobno značio i bijeg od osjećaja zajedništva koje

je pružao grad, bijeg od duha bratstva i solidarnosti, bijeg od pogleda sveznajućeg i milostivog Boga i povlačenje u samoću, mučio me je jak osjećaj krivnje. Nakon upisa u gimnaziju držao sam da je samoća prolazno

stanje; još nisam bio toliko zreo da je prihvatim kao usud.

(Nada je djetinjasta, ona je svojevoljnost maštanja.) Maštao sam

o tome kako ću jednoga dana imati nekog & kim ću odlaziti u kino

(tako se u pauzama ne bih uzrujavao što sam došao sam

1 što nemam prijatelja). Maštao sam o tome kako ću jednoga dana

upoznati ljude s kojima ću nehinjeno i uživajući moći razgovarati o

knjigama koje pročitam ili slikama koje naslikam. Sanjario sam kako

ću jednoga dana imati lijepu prijateljicu, s kojom ću moći dijeliti

užitak igranja penisom ili nekim drugim dijelom tijela, što činim

otkako znam za sebe, i s kojom ću dijeliti uzbuđenje upuštanja u

nešto tajnovito, zabranjeno 1 puno užitka. Možda sam već i bio zreo

za ta iskustva, ali sam osjećao stid zato što sam to želio od sveg

srca, a psihički nisam bio spreman prihvatiti potrebe koje su me

plašile.

U to vrijeme držao sam da nemoć znači osjećati da ne pripa-

aš mjestu u kojem živiš, kući, obitelji, a najviše gradu. Nekako

m se bio otrgnuo od onog nogometnog duha zajedništva u

v^o)ern svi postajemo "mi", a svatko svakome "brat", i koji svom

nom obuzme i ponese svakoga tko živi u gradu. Osjećao

a) lom u duši, bio uznemiren zbog samoće koja se bli-

Po .Sam> strahujući da bi mrak u koji sam zapadao mogao

\$a nacinom života, odlučivao ponašati se kao i svi drugi.

rnnaest-osamnaest godina uspio sam se nametnuti kao

349društven čovjek, kao osoba koja svakoga nasmijava, u svale '

prigodi šali i prema svakom ophodi prijateljski, pa i lakovie C

Neprestano sam se šalio. Poput čovjeka koji u mraku fućk bi prikrio

nepodopštinu koju samo što nije počinio, i ja Sa stalno šalio, pričao

viceve i nasmijavao razred oponašajući' satu profesora iza njegovih

leda, a na porodičnim okupljani; moje su se šale, kao kakva predaja,

uvijek iznova prepričavao Kad bih u toj igri pretjerao, osjećao bih se poput diplomat koji ulaže silan napor kako bi prikrrio svu prljavštinu onoga št zastupa. Kad bi ta igra završila i ja se povukao u osamu sobe jedino što me je odmah moglo izvući iz prijetvornosti i bijede svekolikog svijeta i iz vlastite dvoličnosti bilo je masturbiranje Zbog čega sam se počinjao ponašati usiljeno i prijetvorno sklapajući prijateljstva koja je svatko drugi, bio raspoložen ili ljutit, veseo ili suosjećajan, mogao sklopiti prirodno i opušteno? Zašto sam morao stisnuti zube i mučiti se da činim nešto posve obično i svakodneвно, što drugi obave bez prevelika razmišljanja, možda uopće i ne razmišljajući, i zašto sam se nakon toga morao gnušati samoga sebe zbog tog "prenemaganja"? Katkad bih se tako "manično" uživio u neku ulogu da bih posve izgubio osjećaj da upravo glumim, te bih uživao u osjećaju da sam ne samo kao svi drugi, nego da, zahvaljujući svojoj glumi i žovijal-nosti, mogu biti i zabavniji od drugih. I dok bih tako, okružen drugim ljudima, mislio kako sam se konačno oslobodio muke zbog toga što samoga sebe smatram licemjerom i prevarantom, najednom bi me, usred sveg tog zanosa, pomeo nekakav tužni vjetar i ja bih, šćućuren u kutu, oćutio želju da se vratim kuci, u svoju sobu, u svoj vlastiti mrak. Budući da sam bio skupa sa svim tim ljudima, i da sam se toliko upinjao ostati u njihov društvu, najprije bih osjetio odbojnost prema samome sebi. > kad god bih - kako to u takvim slučajevima biva - prema s uperio omalovažavajuće poglede, oni bi skrenuli i prema o ni, prema mnoštvu rođaka koje sam već tada, sileći se, na porodicom (majka, otac, brat i rodbina), prema prijate ji škole, ostalim poznanicima i cijelome gradu. v .,-•

Slutio sam da je Istanbul ono što me dovodi u položaj

350

dna J licemjerna čovjeka. Za to sigurno nisu bile krive džamije, koje sam jako volio, gradski bedemi, mali trgovi, Bospor i brodovi, kao i noći, svjetla i gomile ljudi koje su mi se uvijek činili isuviše poznatima. Postojalo je, međutim, nešto drugo što je ujedinjavalo stanovnike grada, što im je olakšavalo ko-

munikaciju, trgovanje, proizvodnju, življenje i preživljavanje,

i čemu se, činilo mi se, nisam mogao prilagoditi. Bilo mi je sve teže postići sklad između "svoga ja" i onoga što jest "naš svijet" pun poštovanja prema tradicijama, precima, starijima, povijesti i legendama, "svijet" u kojem svatko poznaje svakog, svatko zna svačiju tajnu i svi žele nalikovati jedni drugima, i u kojemu se samozatajnost odista uvažava. U gomili, u okruženju Pr'jatelja, u obitelji, u školi, ja nisam mogao biti "ja". U bilo akvoj gomili u kojoj su očekivali da budem glumac, a ne pro-atrac, primjerice, na rođendanskom slavlju, nakon nekog vre-a počeo bih, baš kao u snu, izvana špijunirati samoga sebe. bih zbijao šale s nekim od prisutnih pitajući ga "Kak' smo, Pa- , a drugoga tapšao po leđima hineći da sam s njime na jedan posve osobit, iskren i nehinjen način - zapravo freh r uPn'atel)stva> veze i najobičniji susreti među kolegama m nekako tako "spontani" - cijelo bih vrijeme s uda-ljenosti budno motrio samoga sebe razmišljajući o torne t u ih sve obmanjujem.

o

Vrativši se u sobu i osamivši se u njoj neko vrijeme ("7 " stalno zaključavaš vrata?", počela je zapitkivati majka), naši ' bih da licemjerje i pogreška nisu samo u meni, nego i u koleb' nom duhu koji određuje ljudske odnose, u tom "mi" govo u "gradskoj ideologiji" koju čovjek može sagledati sarno kad stane sa strane i na nju baci pogled izvana.

No ti pojmovi ipak su riječi pedesetogodišnjeg pisca, koji nakon mnogih godina prisjeća svega što se događalo u njegovoj duši i trudi se sve to pretočiti u smislenu i zabavnu pripovijest S osamnaestak godina smatrao sam odveć zamornim i dosadnim ne samo sebe, nego i istanbulsko okruženje i kulturu u kojoj sam živio, službeni i poluslužbeni politički govor koji nam je tumačio što se oko nas događa, naslovnice novina, nastojanje grada i građana da se prikažu drukčijima no što jesu i, zapravo, želju da sebe same nikada ne upoznaju; smatrao sam dosadnim slova i natpise koji bi mi na ulici počeli bubnjati u glavi i reklamne panoe, te bih zbog toga počinjao prezirati površnost koja je pritiskala grad i mene samoga. A možda je problem bio

i u tome što nakon petnaeste godine života više nisam mogao zadovoljiti zahtjevima svoga "drugog", unutarnjeg svijeta, je moje djetinjstvu nekoć pružao sreću punu boja i t* ^ dubinu. Htio sam slikati i živjeti poput francuskih sli

352

ima sam čitao knjige, no nisam imao snage da takav svijet orim u Istanbulu, niti je Istanbul imao išta čime ga se moglo ispodobiti tom svijetu. Uživao sam čak i u najlošijim pejzaži-turskih impresionista, koji su prikazivali džamije, Bospor, Hrvene ljetnikovce i ulice pokrivena snijegom. Ali, ne zbog toga v su to bile slike, nego zbog Istanbula koji je bio na njima. Ako je moja, ili bilo čija slika vjerno prikazivala Istanbul, onda nije bila dobra; a ako je bila dobra, tada nije odražavala Istanbul onoliko koliko sam želio. A možda sam morao prestati promatrati grad kao sliku, kao pejzaž.

Sa šesnaest-sedamnaest godina, kao radikalni pristaša zapadnjena, želio sam da grad i ja u svemu budemo "Zapad", a opet, želio sam i pripadati Istanbulu koji sam volio i kojemu su bili usmjereni svi moji porivi, navike i uspomene. Kako su godine prolazile, izgubio sam dječju sposobnost da u dvama različitim centrima mozga čuvam te dvije želje (dijete bez poteškoća istodobno može sanjariti o tome kako će jednoga dana biti skitnica i kako će postati veliki znanstvenik), što me je polako pretvaralo u tužna čovjeka. Bez nade, shvaćao sam da Istanbul nije dovoljno suvremen, i da će proteći još prilično vremena dok se ne izvuče iz siromaštva i bijede i oslobodi osjećaja poraza i gubitništva, te se može reći da sam tugovao i

353nad svojim životom, i nad gradom. Kako sam postajao starijim tako je i moju dušu obuzimala tuga koju je cijeli Istanbul gordo prihvaćao kao Božju volju. Ali, je li to ista tuga? Ili je to tuga zbog prepuštanja tuzi grada?

Pa ipak, možda stvarni razlog tom mom raspoloženju nije bilo ni siromaštvo grada, ni osjećaj tuge koji ga je pritiskao kao kakvo razorno breme. Možda je iz mene samoga, a ne izvana, dolazila sve češća želja da se s vremena na vrijeme kao ranjena životinja na samrti povučem u kut i budem sam. Pa što je onda bilo to što sam

izgubio, i nad čijim sam gubitkom toliko tugovao?

1

35-

Prva ljubav

Budući da je ovo knjiga sjećanja, moram zatajiti kako se zvala.

Dadem li i naslutiti trag koji vodi k mojoj tajnoj ljubavi, kao što su nekoć činili dvorski pjesnici, to bi ime, jednako kao i ljubavna priča koju počinjem pripovijedati, moglo navesti na pogrešan put. Ime joj na perzijskom znači "crna ruža", ali mi se činilo da to nisu znali ni kupači na kejevima s kojih je veselo skakala u more, ni učenici Francuske škole, koju je pohađala. Jer, njezina duga, sjajna kosa nije bila crna, nego kestenjasta, a oči za nijansu tamnije od boje kave. Kad sam joj to rekao praveći se pametan, skupila je obrve (kao i uvijek kad bi se najednom uozbiljila) i napućila usne boje trešnje - dakako da zna što joj ime znači, majka joj ga je nadjenula po svojoj majci, njezinoj baki, koja je bila Albanka.

Po onome što je moja majka pričala, bit će da se "ta žena", njezina majka, udala vrlo mlada. Jer, onih zimskih jutara kad je brata i mene (on je imao pet, a ja tri godine) vodila s Nišan-tasa u park na Mački, viđala je i "Crnu ružu" kako drijema u velikim dječjim kolicima koja je ljuljala "jedna mlada djevojka - njezina majka. Majka mi je jedanput kazala i to da joj je a Albanka potjecala iz harema jednog paše koji zavrjeđuje Prezir zato što je u danima okupacije Istanbula počinio nešto ečasno, ili Se usprotivio Ataturku, no ja se tih godina nimalo

varn zanimao za priče o starim konacima koji su nestajali u anrna i starim istanbulskim obiteljima, pa stoga ni ne pam- se "!" ^tac m' 'e re'cao - i to bez trunke netrpeljivosti - da c male Crne ruže" preko noći obogatio kupivši pravo na Panje nekih nizozemskih i američkih tvrtki uz svesrdnu

354

355pomoć "zaštitnika" svojih utjecajnih rođaka, kojega je n U Drugog svjetskog rata upoznao u Vladi.

Osam godina poslije dječjih susreta u parku, počeo sa • viđati u istočnoj istanbulskoj četvrti Bajramoglu, gdje srno ' • bili kupili kuću; ovoga puta bila je na biciklu, koji je šezdes t'V, i sedamdesetih

godina neko vrijeme bio u modi među tam v njim bogatašima. U dobrim vremenima te četvrti, kada je u n' ' vladao mir, povazdan sam se kupao u moru, odlazio na pec nje, malom barkom išao loviti skuše i šarune i igrao nogomet nakon šesnaeste navečer i plesao s djevojkama. Kad sam završio gimnaziju i počeo studirati arhitekturu, u prizemlju naše kuće sam slikao i čitao. Koliko je u tome bilo želje da se udaljim od prijatelja, bogataške djece koja su svakoga tko je čitao bilo što osim školskih udžbenika smatrala "intelektualcem", a samim tim i sumnjivom i "iskompleksiranom" osobom? Možda su i mene nipodaštavali prijatelji iz djetinjstva, koji su riječ "iskom-pleksiran" upotrebljavali za svakoga tko se iz egzistencijalnih ili duševnih razloga činio imalo zabrinutim. Budući da sam osjećao strah i kao "osoba neprijateljski raspoložena prema bogatašima" - i to se značenje pripisivalo riječi "intelektualac", kojom su me počeli nazivati još u ranim godinama - rekao sam im da knjige čitam iz čistoga zadovoljstva (Woolf, Freud, Sar-tre, Mann, Faulkner), nakog čega su me pitali zbog čega onda podvlačim neke rečenice u njima.

Ipak, na izmaku jednog ljeta upravo je taj loš glas pobudio zanimanje "Crne ruže" za mene. Inače, nismo primjećivali jedno drugo cijelo to ljetu, kao ni sva druga koja su mu prethodila, i za kojih sam se još češće viđao s prijateljima. Jedno za drugo nismo marili ni tijekom zajedničkih zabava: u ponoćne sa odlazili smo u Istanbul, udaljen pola sata od nas, u Aveni] Bagdad (priređivali smo utrke mercedesa, mustanga i BMW-a, ponekad smo se znali i sudarati), gdje smo plesali u disko ma; lovačkim puškama gađali smo prazne boce od vina i ^ va, poredane na gole grebene do kojih smo stizali gliser¹ potom smo smirivali djevojke koje su vrištale; igrao srn Y" i monopol uz glazbu Boba Dylana i Beatlesa.

356

Kada se bučna gomila mladića i djevojaka krajem ljeta postu- o razišla, a olujno jugo, koje početkom rujna neizbježno uni- " • jva-tri čamca i ugrozi jahte i glisere, utihnulo donijevši kišu, darnnaestogodišnja "Crna ruža" počela je svraćati u prize-ije u "atelje" u kojem sam slikao precjenjujući samoga sebe. Kako su svi

moji prijatelji povremeno navraćali k meni, mojim bojama i kistovima ponešto šarali na papiru i sumnjičavo ko-nali P° knjigama, njezin se dolazak nije morao smatrati nečim iznimnim. Uostalom, poput drugih svojih vršnjaka - bili bogati ili siromašni, mladići ili djevojke - i ona je osjećala potrebu brbljati s nekim kako bi ispunila dan i prekratila vrijeme.

Sjećam se da smo isprva razgovarali o temama koje tih ljetnih mjeseci nisam pozorno pratio - o ogovaranjima i glasinama tek minuloga ljeta, o tome tko je u koga zaljubljen, tko na koga ljubomorani. Kako su mi ruke bile umazane, ponekad mi je pomagala otvoriti poklopac tube s bojama ili skuhati čaj, a potom bi se opet vratila na svoje mjesto u kutu, izula cipele, opružila se na divanu i stavila ruku pod glavu. Jednoga dana načinio sam njezin crtež olovkom, ne govoreći joj za to vrijeme što radim. Primijetivši da joj se dopada, ponovio sam to i sljedeći put. Kad sam joj drugom prigodom rekao da ću je naslikati, pitala je kako da sjedne, ujedno i zadovoljna i neodlučna što učiniti s rukama, kao da je filmska glumica koja prvi put izlazi pred kamere.

Imala je dug, tanak nos, malena usta na kojima se ukazao jedva zamjetan osmijeh kad sam se zagledao u njih kako bih ih sto bolje nacrtao, široko čelo, visok stas i duge noge potamnjele °d sunca. Kako je, međutim, svaki put na sebi imala dugu, elegantnu suknju bez proreza, koju je nekoć nosila njezina majka, v* 10 sam joj samo mala, pravilna stopala. Kad god bih, slikaju-' a°o pogled na njezine male grudi i neobično bijelu kožu sP°d vrlo duga vrata, lice bi joj oblilo lagano rumenilo, i H ^°Ce sm° puno govorili, ona više od mene. Zamijetivši tu* ^"t tU^U na n)ezmu ncu> rekao sam joj: "Ne gledaj tako js . ' ^"edajući me ravno u oči, s iznenađujućom iskrenošću a mi je sve o majčini i očevim svađama, stalnim među-357sobnim naguravanjima četvorice mlađe braće, o tome d 'u ponekad štiti od očevih kazni, a zauzvrat i sama biva kazni (zabrana izlazaka, uskraćivanje vožnje gliserom, pokoja n\' ska), da tješi majku, nesretnu zbog toga što otac trči za dru ' ženama, i da zna da isto čini i moj otac jer se njezina i m ' majka, prijateljice s bridža, jedna drugoj jadaju.

Međutim, polako smo postajali sve šutljiviji. Kao i uvijek d tad, sjela

bi na svoje mjesto, ponekad pozirala za sliku na kojoj sam radio pod jakim utjecajem Bonnard, ili bi uzela neku od knjiga koje su bile posvud uokolo i čitala je na divanu zauzimajući različite poze. Kasnije je znala banuti dok sam radio u ateljeu razmišljajući hoću li je opet portretirati, opružiti se na divan bez suvišnih objašnjenja, i čitati neku knjigu. Čitajući ponekad bi pogledom pratila kako nastaje slika, ili me krajičkom oka promatrala dok slikam. Sjećam se da sam svako jutro počinjao raditi iščekujući da se ubrzo pojavi, a ona bi, ne puštajući me dugo čekati, uskoro došla i legla na svoje mjesto s onim pomalo sramežljivim osmijehom na licu, gotovo kao da

se ispričava.

Jedna od tema naših sve rjeđih razgovora bila je i budućnost. Po njezinu mišljenju, bio sam vrlo nadaren i marljiv, i trebao sam postati jedan od najpoznatijih svjetskih (možda je rekla i turskih, ne sjećam se) slikara, a ona će sa svojim francuskim prijateljima doći na iznimno posjećeno otvaranje moje izložbe u Parizu i hvaliti se time da smo "prijatelji iz djetinjstva".

Pod izgovorom da idemo gledati blještavi krajolik poslije kiše i - s drugog kraja poluotoka - dugu koja se ukazala na nebu, jednog smo predvečerja izašli iz mog mračnog ateljea i prvi put skupa dugo šetali ulicama naše četvrti. Sjećam se da uof*-nismo razgovarali, da su nas uznemiravali pogledi nekolicine poznanika i mogućnost da nas u četvrti, koja je po svršetku) već bila poluprazna, susretnu naše majke. Ali, sve to ni) razlog zbog kojega je šetnja bila "neuspješna"; razlog neuspj)e nije bila ni duga koja je nestala prije no što smo stigli nego napetost koja se osjećala među nama. Tada sam p zamijetio koliko je visoka i kako ima skladan i lijep n°

358

posljednje subotnje večeri odlučili smo skupa otići nekamo, srno se sastali samo nas dvoje, ne otkrivši plan ni jednome d nekolicine znatizeljnih i nevažnih prijatelja koji su, kao i

- još uvijek boravili u četvrti. Od oca sam uzeo automobil. Bio sam napet. Bila je odjevena u kratku suknju, našminkana i namirisana ugodnim parfemom koji se u automobilu osjećao dugo nakon našega susreta. Međutim, prije no što smo stigli do diskoteke,

osjetili smo da se među nama ponovo ispriječilo ono "nešto", što nas naprosto čini "neuspješnima". U polupra-znoj, ali vrlo bučnoj diskoteci ulovili smo se kako bez uspjeha nastojimo razgovarati kao da smo u mome ateljeu, i prepustiti se onim istim, dugim i smirujućim šutnjama koje su, zamijetili smo tek tada, bile tako duboke.

Pa ipak, kad je zasvirala lagana glazba, zaplesali smo. Najprije sam je čvrsto obgrlio, jer sam vidio da to i drugi čine; potom sam se spontano priljubio uz nju i zamijetio da joj kosa miriši na badem. Sviđalo mi kako jede - jedva primjetno otvarajući usta - i što u trenucima radoznalosti gleda kao plaha vjeverica.

Prije no što sam je na povratku dovezao do kuće, upitao sam je želi li da je slikam, narušivši tako tišinu koja je vladala u automobilu. Pristala je prilično mirno, no kad smo, prolazeći mračnim vrtom (držao sam je za ruku) ugledali svjetlo u ateljeu (je li netko bio unutra?), odustala je.

U sljedeća tri dana ponovo je dolazila. Ne dajući glasa od sebe, sjedila bi na divanu i gledala kako slikam, razgledala stranice nekakve knjige i promatrala nemirno, uspjenušano more, a na kraju otišla bez velikih riječi na rastanku.

U listopadu mi nije ni palo na pamet da je potražim u Istanbulu. Okružen knjigama koje sam predano čitao, slikama koje sam kao, prijateljima sklonim radikalnim političkim opcijama i marksistima, nacionalistima i policajcima, koji su se po vjerskim hodnicima međusobno ubijali, stidio sam se ljevljari Prijatelja i svega što je imalo veze s bogataškom četvrti, Cl | pm.su "lazu stajale barikade i stražari. ^.. 'Pak, nazvao sam je jedne hladne večeri u studenom - ra-1 su već počeli grijati - a kad se javila njezina majka, spu-

359stio sam slušalicu i nastavio živjeti kao da se ništa nije dogodilo. Sutradan sam se pitao što mi je trebao taj glupi poziv. Ne sam da još nisam bio otkrio da sam zaljubljen, nego nisam ni shvatio da ću i u svim budućim ljubavnim vezama biti onaj koji kleči.

Tjedan kasnije - bilo je to opet jedne hladne i mračne večeri - nazvao

sam ponovo. Javila se ona. Iz mene su potekle rečeni koje sam otprije bio smislio, i koje sam, ne zamjećujući to n' sam, izgovorio kao da su mi baš tog trena pale na pamet. Kod mene je jedna njezina nezavršena slika, sjeća li se, a kako bih je htio dovršiti, bi li mi jednog popodneva mogla pozirati?

"U istoj odjeći?", upitala je. Nisam ni pomislio na to. "U istoj odjeći", odgovorio sam.

Čekajući je jedne srijede na vratima gimnazije Dame de Sion, koju je nekoć pohađala i moja majka, vidio sam da mladi zavodnici poput mene, koji pred vratima čekaju djevojke, stoje podalje od mnoštva majki, očeva, kuhara i sluškinja, te da se kriju iza obližnjih stabala i iza vrata u predvorju. Kad se pojavila među stotinama učenica francuske katoličke škole, odjevenima u modre suknje i bijele košulje, učinila mi se nižom nego ranije. Kosa joj je bila skupljena, u ruci je držala knjige i plastičnu vrećicu u kojoj je bila ljetna odjeća za poziranje.

Čuvši da ne idemo našoj kući, gdje bi je moja majka počastila čajem i kolačima, nego na Džihangir, u moj radni prostor-ateljé pretrpan starim namještajem, u kojem sam s majčinim dopuštenjem slikao, uznemirila se. No kad sam u stanu naložio vatru, a ona, sjedeći na divanu kakav smo imali i u ljetnikovcu, vidjela da sam i ja "ozbiljan", osjetila je olakšanje, te se u zakutku u kojem je nisam mogao vidjeti presvukla u dugu ljetn haljinu i opružila na divanu. Naša veza, koja ni do tada nije izgledala kao ljubavna, i ko) je iznova počela kao odnos devetnaestogodišnjeg mladog kara i njegova još mlađeg modela, kao da se time nastavi blagozvučju neobične glazbe čiju melodiju ni mi sami razumijevali. U početku je u stan na Džihangiru dolazila J ^ put u dva tjedna, a kasnije svakog tjedna. Počeo sam izra

360

- eke njezine druge slike u sličnim pozama (mlada djevojka divanu). Razgovarali smo manje negoli zadnjih dana ljeta. S orne lijepom i tužnom modelu nisam govorio o problemima lašeći se da bih mogao oskrnaviti čistoću svog unutarnjeg svi-
- ta koji je bio otvoren i prema stvarnome životu, prepunom stvari poput studija arhitekture, knjiga i planova da postanem likar. Ne

zato što to ne bi razumjela, nego stoga da ne miješam ta dva svijeta, koja sam želio držati odvojenima. Želio sam se udaljiti od prijatelja s ljetovanja, otići iz svijeta svojih gimnazijskih prijatelja koji su se spremali preuzeti tvornice svojih očeva, no mogućnost da "Crnu ružu" viđam jednom tjedno činila me jako sretnim, i to više nisam mogao ni samome sebi zatajiti.

Za kišnih dana ponekad se moglo čuti kako na popločenoj mokroj ulici proklizavaju i stružu kotači kamioneta i američkih automobila uspinjući se uz padinu Tavuk Učmaz (to sam vidio i kao dijete, kad sam u istome stanu ostajao kod tetke), a mi bismo osluškivali taj zvuk. Događalo se da nam se pogledi susretnu u intervalima tišine koji su, dok sam slikao, postajali sve duži, i koji mi, unatoč tome, nimalo nisu smetali. Najprije bi se nasmiješila samo zbog toga što su nam se pogledi susreli, i što je bila dijete koju takvo što može usrećiti. A onda bi, plašeći se da bi osmijeh mogao pokvariti poziranje, namjestila usne u prijašnji položaj i krupnim tamnosmedim očima dugo me i nijemo gledala ravno u oči. Pred kraj tih neobičnih i vrlo dugih šutnji osjetio bih da je se dojmio izraz moga lica i očiju koje su s velikom pozornošću gledale u nju. I dok bih je, ne skidajući pogled, nastavljao gledati ravno u oči, po novom osmijehu koji bi se počeo ukazivati na krajevima njezinih usana, i koji Vlase nije mogla suspregnuti, shvatio bih da je ustrajnost moga P°gleda usrećuje. Kad sam joj na taj donekle sretan, a donekle omljen osmijeh jedanput uzvratio rječitim osmijehom (kist eodlučno klizio po paleti), moj lijepi model osjetio je potre-a mi, gotovo se ispričavajući, objasni zašto se osmijehuje i *V1TI POZU u kojoj je slikam:

^ako volim kad me tako gledaš", rekla je.

Je zapravo otkrivalo ne samo zašto se smiješi, nego i zbog 361čega jednom tjedno u popodnevnim satima dolazi u prašn' • stan na Džihangiru. Kad sam nekoliko tjedana kasnije u kut • ma njezinih usana opet zamijetio isti osmijeh, spustio sam k' • boje, prišao joj, sjeo na rub divana i odvažno je stao ljubiti o ko kako sam to zadnjih nekoliko tjedana činio u svojoj mast' Budući da smo se osjećali opušteno zbog večernje tame i e stog mraka u sobi, ta jako zakašnjela oluja nosila nas je svojim tokom, nimalo nas ne

ograničavajući. S divana na kojemu srn ležali vidjelo se radoznalo poigravanje svjetlosti brodskih refle ktora na mračnim vodama Bospora i zidovima sobe.

Nastavili smo se viđati ne mijenjajući stare navike. Bio sam jako sretan sa svojom ljepoticom, no zašto sam joj uskraćivao slatke ljubavne riječi, ljubomorna bdijenja, nemire, nespretnosti i slične osjećaje, kojima sam kasnije, u istim situacijama, obasipao druge žene? Nije to zato što nisam imao nadahnuća... Možda je to bilo zbog toga što je veza između modela i slikara, koja nam je pomogla da otkrijemo jedno drugo, i koja nas je spojila, zahtijevala da među nama vlada tišina... A možda i stoga što sam, postiden, negdje duboko u sebi djetinjasto mislio da ću, oženim li se njome, u budućnosti morati biti tvorničar, a ne slikar.

Nakon devet veličanstvenih srijeda slikanja i vođenja ljubavi u tišini, između sretnog slikara i njegova modela ispriječilo se nešto kudikamo prizemnije od tih zebnji. Majka, koja nije mogla izdržati bez povremena nadziranja svojih sinova, s nekom je izlikom otišla na Džihangir, ušla u moj atelje, koji se koristio i kao odlagalište starih stvari, vidjela slike i, unatoč snažnom utjecaju Bonnarda, prepoznala slikarev lijepi model. Budući je sada postojao kategoričan i potvrđan odgovor na pitanje K^oj me je znalo povrijediti, a koje bi mi moja svjetlosmeđa 'eP ča uputila nakon svake završene slike: "Nalikuje li meni-nije važno", pametovao bih), to što je majka prepoznala rn^o po mojim slikama vjerojatno nas je oboje obradovalo, ali i F šilo jer je ona smjesta telefonirala njezinoj majci i sva sre ispričala koliko su im djeca bliska. A majka "Crne ruže

- da joj kći srijedom popodne pohađa tečaj glume u Francu-kom konzulatu. O bijesu njezina oca da i ne govorim.

Smjesta smo se prestali viđati srijedom. Nedugo zatim počeli smo se sastajati drugim danima, i to popodne, kad bi ranije izašla iz škole, a ponekad i ujutro, kad bi zbog mene pobjegla s nastave.

Nismo više odlazili u stan na Džihangiru jer je majka i dalje znala banuti (za poziranje i slikanje u tišini ionako nismo imali vremena), i jer sam jednom školskom prijatelju, koji je uporno tvrdio kako policija iz političkih razloga traga za njim, dopustio da se na neko

vrijeme skloni onamo. Šetali smo istanbulskim ulicama^ ali smo se držali podalje od Nišantaša, Bejoglua i Taksima, mjesta kamo su zalazili naši zajednički prijatelji (to jest "svatko", kako smo običavali reći). Našli bismo se na Taksimu, do kojega nam je trebalo po četiri minute hoda (meni s fakulteta na Taškišli,174 njoj od Francuske ženske škole u naselju Harbije), a potom ušli u autobus i vozili se do udaljenih dijelova grada.

Ondje sam joj najprije pokazao Bajazitov trg, Kavanu pod platanama, koja je i u to doba odisala onim starim ozračjem (konobar uopće nije gubio dječju staloženost ni kad su počeli politički okršaji na ulazu u Istanbulsko sveučilište), Državnu knjižnicu na Bajazitu ("U njoj se čuva po jedan primjerak svake knjige objavljene u Turskoj", hvastao sam se pokazujući joj zdanje), sjenoviti Trg prodavača knjiga, stare knjižare koji, kad zahladi, sjede u dućanima uz svoje električne i plinske peći, drvene konake oguljenih zidova, ruševine iz bizantskoga doba i uske ulice naselja Veznedžiler, obrubljene smokvinim stabli-ma,i75 bozadžijski lokal Vefa,176 kamo nas je za zimskih večeri f'ojim automobilom odvezio stric, te uokvirenu i na zid obje-nu času iz koje je Ataturk pio bozu. Nisam previše uzimao Sfcu to što je na moj lijepi model, na moju "europeiziranu" gatu curu s Nišantaša, koja je znala sve nove modne butike • estorar>e na Bebeku i Taksimu, od mnoštva stvari koje sam . P° azao s onu stranu Zlatnoga roga, u tužnim, siromašnim Istanbulskim ulicama, najjači dojam ostavila jedna ne-362

363oprana čaša za bozu koju takvom čuvaju već trideset pet g0cj-na. Jer, bio sam posve zadovoljan suputnicom koja poput rnen voli žustro hodati s rukama u džepovima kaputa, a i sama "' njenica da joj pokazujem mjesta što sam ih i sam prije dvije-t ' godine bio otkrio, vezivala me za nju praćena nekim čudnim osjećajem boli u trbuhu, koji tada još nisam dovodio u vezu ljubavnom boli. Kao i ja nekoć, i ona se najprije uplašila trošnog izgleda stoljetnih drvenih kuća u sporednim ulicama Sulejmanije i Zei-reka, njihova siromašna i jadna stanja - činilo se kao da će se srušiti pri prvom potresu. Očaravalo ju je to što u Muzeju slika i skulptura, do kojega smo sa stajališta naspram škole stizali taksijem za pet minuta, nije

bilo ni jednog posjetitelja. Presahle česme prigradskih četvrti; bjelobradi starci s kopicama na glavama, koji danonoćno iz kavane motre ulicu; žene koje u maniri trgovaca robljem s prozora pomno zagledaju svakog nepoznatog prolaznika; mještani koji glasno razmjenjuju komentare kako bismo ih i mi u prolazu mogli čuti (- Tko li su ovi? - Brat i sestra, čovječe, zar ne vidiš da su zalutali?) - sve je to i u njoj i u meni izazivalo tugu i stid. Za nama su skakutala djeca koja su nam htjela prodati suvenire ili jednostavno razgovarati (Turist turist, what is your name?), ali ni ona ni ja nismo se ljutili što su mislili da smo stranci. No ipak, izbegavali smo mjesta poput Kapaličaršije i Nurosmanije. Kad bi uzajamna tjelesna privlačnost postala nesnošljivom (nije htjela da idemo na Džihangir i slikamo), mi bismo se s Beşiktaša, s kojega smo često kretali za Džihangir, ukrcali na bilo koji brod (primjerice, br. 54, Inširah), i s njega, koliko nam je to vrijeme dopuštalo, gledali Bospor, ogoljele gajeve ujesen, more koje - kao da se ježi - zatrepe ispred obale kad god zapuše sjeverac, brze vode što rmjen) ju boju kad vjetar potjera oblake na nebu, te obalu pokriven borovom šumom. Kad sam se, mnogo godina kasnije, up zašto se u svim tim šetnjama i izletima nismo držali za došao sam do nekoliko mogućih odgovora, koji skrivaju P istinu - moju sramežljivost: i) nas dvoje uplašene djece ^ smo u Istanbul da prikrijemo ljubav, a ne da je obznan

364

držanje za ruku navika je sretnih ljubavnika koji žele pokazati da su sretni, a ja sam se, koliko god da smo bili sretni, pribojavao kako sam odveć površan da bih to odgovorno primio; 3) takva gesta sreće značila bi da na siromašne i konzervativne prigradske četvrti prepune ruševnih zdanja gledam očima turista koji se zabavlja i ništa od toga ne prima odveć k srcu; 4) tuga prigradskih četvrti i siromašnog i trošnog Istanbula zapravo nas je oboje već bila obuzela.

Kad god bi me posve ophrvala takva tuga, poželio bih nacrtati sliku s prizorima koje sam upravo vidio pa bih, i ne znajući kako bi uopće trebala izgledati, smjesta odjurio u stan na Dži-hangiru. No kad sam saznao da moj lijepi model, koji je odbio pridružiti mi se u

slikanju, ima posve drukčiji lijek protiv tuge, razočarao sam se.

"Danas sam jako loše volje", rekla je kad smo se sreli na Tak-simu.

"Molim te, možemo li otići u Hotel Hilton na čaj? One siromašne četvrti još bi mi više pokvarile raspoloženje. Ionako nemamo puno vremena."

Išao sam polako, nogu pred nogu, no na koncu smo stigli do hotela. Na sebi sam imao vojničku vjetrovku kakvu su u to vrijeme nosili ljevčari i bio neobrijan. Ako me i puste u Hilton, mislio sam, imam li uza se novca za čaj? U lobiju me prepoznao jedan poznanik, očevo prijatelj, koji je zamišljao da je u Europi ako ondje svaki dan popije čaj; teatralno stisnuvši ruku mojoj tužnoj ljubavi, šapnuo mi je na uho: "Prijatelju, kako ti je lijepa mademoiselle!", ali smo oboje mislili na druge stvari.

Otac me želi ispisati iz škole i poslati u Švicarsku", rekla je m^oja ljepotica nešto kasnije, a dvije suze kliznuše joj iz krupnih Ociju prema šalici čaja koju je držala u ruci.

tt"-7 v 'ft

/-asto?"

Otkrili su nas. Jesam li pitao tko smo "mi"? Je li bijesni i lju-rnorni otac "Crne ruže" pridavao toliku važnost i njezinim ")asn)lrn ljubavima? Zašto sam ja toliko važan? Ne sjećam se 1 jesam li joj postavio ta pitanja. Jer, nešto neodređeno apola samoživo, napola ustrašeno - bilo mi je otupilo osjeća-esmiljeno se uvukavši u mene. Ne samo da mi nije bilo ni

365nakraj pameti koliko ću silno patiti izgubim li je, nego sam K' ojađen zbog toga što mi, zaplašena, više neće pozirati na div i voditi ljubav sa mnom.

"U srijedu ćemo na miru razgovarati o tome", rekao s "Nuri je iselio, stan je prazan."

Međutim, susret nakon tog razgovora opet nam je proteka u Muzeju slika i skulptura. Već nam je bilo prešlo u navik svraćati onamo jer se dolmušom od njezine škole do muzei moglo vrlo brzo stići, i jer smo se mogli ljubiti u prostorijama s mnogo slika, a bez ijednog posjetitelja. Usto, bježeći od tuee grada i hladnoće koja je postajala sve jača, u njemu smo nalazili utočište. No ubrzo su

prazan muzej i same slike, kojih je većina bila loša, počeli u nama izazivati još veću tugu. Uza sve to, zbog čuvara koji su nas već bili upoznali, i koji su nas počeli slijediti iz prostorije u prostoriju, te zbog napetosti što je rasla između mene i mojega modela, i ondje smo se prestali ljubiti.

Međutim, za kratko vrijeme u muzeju smo stekli navike kojih se nismo odrekli ni u kasnijim neveselim danima. Dvojici staraca koji su nas - kao i svi čuvari malobrojnih istanbulskih muzeja - gledali kiselu, s izrazom lica na kojemu se čitalo pitanje "Zašto ste došli?", pokazali bismo đlačke iskaznice i s hinjenom ih vedrinom svaki put pitali za zdravlje. Ulazeći potom u prostorije u kojima su bili izloženi po jedan mali Bonnard i Matisse u vlasništvu muzeja, s dubokim poštovanjem prošapta-li bismo njihova imena i projurili pored jadnih platna mnogih akademski školovanih turskih slikara oskudna nadahnuća, sipajući kao iz rukava imena europskih majstora koje su oni oponašali: Cezanne, Leger, Picasso...

Razočaranje u nama ni)l izazivala spoznaja da su na većinu tih slikara iz vojničkih obi lji, koje su bili poslali u Europu, utjecali zapadni slikari, neg spoznaja da su njihove slike, nastale pod tim utjecajem, neznatno odražavale ozračje, teksturu i dušu naše ljubavi i g da iz kojeg smo promrzli stizali.

Pa ipak, u odaje koje su nekoć bile radne prostorije pres ^ nasljednikove rezidencije Dolmabahçe - pomisao da se)u ^ ^ samo dva koraka od sobe u kojoj je umro Ataturk izazi

366

nama jezu - navraćali smo radi slike koju smo oboje voljeli, a ne zbog toga što su bile prazne i za nas prikladne, ne radi raskoši s kraja osmanskoga razdoblja, koja bi nam mogla biti protuteža zamornom siromaštvu Istanbula, ili radi visokih stropova, prekrasne balkonske ograde i visokih prozora koji gledaju na bosporski krajolik, ljepši od slika obješenih na zidu uz balkon. Bila je to Halil-pašina slika "Žena koja leži". Kad smo se susreli prvi put nakon razgovora u Hotelu Hilton, uopće se nismo zadržavali u prostorijama muzeja, već smo smjesta odjurili pred tu sliku: mlada žena, opružena na plavoj sofi, bosonoga (kao i moj ozareni lijepi model, koji se zaprepastio kad je prvi put ugledao tu sliku), tužno

gleda slikara (muža?) naslonivši glavu na ruku (onako kako je to često činila i moja ljepotica). Za tu

ali

već za Kad k

ali "f vala nas)'e neobična sličnost slikareva i mog modela, mak' b°Čna Prostor)'a' u k°)j)'e M* izložena, prv°g Posjeta pokazala prikladnom za ljubljenje. PUCvketan)e Parketa najavilo da stiže jedan od sta-ČUVara' Prestali bismo se Dubiti i počinjali vrlo arad' Tak° Sm° uP°znali sve Pojedinosti na sli-Sm° ih Proširili i podacima o Halil-paši, koje sam u enciklopedijama.

ci

367"Mislim da su djevojci promrzle noge na hladnoći", reL sam.

"Imam ja i drugih loših vijesti", uzvratila je moja draga k • mi se pri svakom pogledu činila sličnijom Halil-pašinom delu. "Majka me želi pokazati provodadžinici."

"Pristaješ li na to?"

"To mi je smiješno. Čovjek je iz neke tamo obitelji, stud' rao je u Americi." Podrugljivo je prošaptala prezime bogataške obitelji.

"Tvoj je otac deset puta bogatiji od njih."

"Zar ne shvaćaš? Žele me odvojiti od tebe."

"Hoćeš li izaći pred provodadžinicu i ponuditi je kavom?"

"To nije važno. Ne želim probleme u kući."

"Hajdemo na Džihangir! Želim te naslikati kao 'Ženu koja leži'. Želim te ljubiti do besvijesti."

Prečuvši taj prijedlog, moja ljepotica, koja je počela naslućivati što me zaokuplja i plašila se tih mojih primisli, pokušala je odgovoriti na pitanje koje se oboma vrzmalo po glavi: "Ocu je trn u oku to što želiš postati slikar", kazala je. "Bit ćeš siromašni slikar sklon piću, a ja tvoj goli model. Eto, toga se boji."

Pokušala se nasmiješiti, ali neuspješno. Po usporenom, ali jakom pucketanju parketa znali smo da se približava čuvar pa smo se, iako se nismo ljubili, po navici okrenuli "Ženi koja leži" promijenivši temu razgovora. A htio sam je pitati mora li njezin otac znati čime se bavi svaki mladić koji "izlazi" s njom (glagol "izlaziti" tada se tek

počeo koristiti u turskom jeziku), i kada će se oženiti njegovom kćeri? (Pa ipak, i ja sam, poput nekih mojih prijatelja koji su se zaljublivali u svaku djevojku s kojom jednom otplešu, negdje duboko u sebi počeo mast

o braku s njom.) Htio sam joj reći i ovo: "Kaži ocu da studiram arhitekturu!" (No to bi značilo ne samo da se trudim odaslao odgovor njezinom ocu, nego i da prihvaćani ubuduće bi i kendslikarom".) Kad god je odbila prijedlog da odemo na Džihangir - a već su bili protekli mnogi tjedni - ja sam, na za svađu budući da već neko vrijeme nisam mogao hladn

• v *• • i • ... • "re2al°s °

1 logično rasuđivati, kanio postaviti i ovo pitanje:

• a u tome da postanem slikar?" Ali, puste prostorije prvog kos muzeja slika i skulptura, nekoć prestolonasljednikovih košnih odaja, kao i mizeran broj žalosnih slika na zidovima, K'H su već dostatan odgovor. Usto, tek sam bio pročitao kako e Halil-paša> profesionalni vojnik, koji nije prodao ni jednu ju Suku, sa svojom tužnom ženom, koja mu je bila model, u tarosti hranio u jeftinim menzama vojnih domova.

Trudeći se svim srcem da je oraspoložim i nasmijem, sljedeći put sam joj pokazao ozbiljne slike princa Abdulmedžida - "Goethe u haremu" i "Beethoven u haremu", a onda je, kao iz vedra neba, upitao hoćemo li na Džihangir. Samome sebi bio sam se zakleo da je to nikada više neću upitati, no ipak... Kad me je uzela za ruku, dugo nismo progovorili ni riječi. "Moram li te izgubiti?", upitao sam je u maniri junaka iz filmova moje mladosti.

Budući da su joj ograničili telefoniranje, sljedeći sastanak bilo je kudikamo teže dogovoriti, a kad smo se susreli u muzeju, pred "Ženom koja leži", moj tužna ljepotica plačući mi je ispričala kako njezin otac doduše nemilice kažnjava sinove, ali da je bolećivo vezan uz nju, svoju kćer, da je zbog toga ljubomorana na svakoga, te da ga se ona jako boji. I još je rekla da i ona njega silno voli, no da joj je tek sada jasno kako više voli mene, nakon čega smo se sedam sekundi, koliko je potrebno da se pred našim vratima začuju koraci koji su najavili da je stari muzejski čuvar ušao u hodnik, ljubili bespomoćno i sa strašću kakvu nikada dotad nismo osjetili. Ljubeći

se, rukama smo držali jedno drugom glavu, kao da držimo krhki porcu-'anski ukras.

Nakon toga okrenuli smo se prema Halil-pašinoj ženi, koja nas je cijelo vrijeme tužno gledala s raskošno uokvirene slike. ^ad se na vratima ukazao čuvar, moja se ljepotica oglasila. Otni me!" ""i j redu!", odgovorio sam. Imao sam bankovni račun na koji Pnje mnogo godina stavio novac što mi ga je baka davala eparac, četvrtinu dućana u Aveniji Rumeli (prepisan je na nakon svađa između oca i majke) i nešto dionica (tada 368taj osjećaj (ili kad bih previše pušio), teško bih disao, na u-činilo da u tom posve običnom životu gubim dah i gušim Tada bi me spopadala želja da naudim sebi, a ako mi se ni to bi svidjelo, da bježim iz škole i s nastave.

Pa ipak, povremeno sam odlazio u atelje i slikao trudeći svim silama zaboraviti svoj model koji je mirisao na bade ili, upravo suprotno: upinjući se svim silama da ga dozovem u sjećanje. No tim je slikama ipak nešto nedostajalo. Možda sam griješio u tome što sam želio da mi slikanje pruži ono nekadašnje djetinje zadovoljstvo, iako je djetinjstvo odavno bilo iza mene. Razmišljao sam o tome što bi napola dovršena slika mogla predstavljati i prestajao raditi na njoj, držeći da nije dovoljno dobra. Ta me je neodlučnost uvjeravala da - želim li osjetiti sreću kakva me obuzimala u djetinjstvu - najprije moram dobro razmisliti o slici prije no što počnem slikati. Pa ipak, nisam znao kako razraditi ideju o slici koju želim naslikati. Nisam shvaćao da, na kraju krajeva, možda moram i patiti zbog slikanja jer me je ono dotad usrećivalo, te da samo s osjećajem te patnje mogu razviti svoje slikarsko umijeće.

Plašila me i spoznaja da su sva ta unutarnja nezadovoljstva "zarazna". Shvatio sam naime da će se za nekoliko godina i s "umjetnošću arhitekture" dogoditi ono što mi se dogodilo sa slikanjem. Usto, izuzmem li izradu maketa od kocki šećera i drvenih kocki, sreća moga djetinjstva ni na koji način nije bila povezana s arhitekturom. Ni profesori Tehničkog sveučilišta - a većina ih je bila posve obična i "tehnički nastrojena" - nisu osjećali nikakvu zaigranost ni kreativan užitek u arhitekturi. Fakultet mi se tako počinjao činiti kao prostor u kojem gubim vrijeme potrebno za

nešto drugo što moram učiniti, i za ne i "stvarni" život koji svakako moram proživjeti. Kad bi me obu zeo takav osjećaj, najednom bi sve o čemu se govori na sa > zvono koje željno iščekujem, profesorovo predavanje, pnja l koji pod odmorima puše i zafrkavaju se, sve bi se to pretvo u odraz nečega što je nekoć bilo i nestalo, a ja bih, buduc mi nikako nije uspijevalo pobjeći iz tog besciljnog, pogre i tjeskobnog svijeta, osjetio da nipodaštavam samoga se > bih počinjao gubiti zrak i gušiti se. Da bih pobjegao iz tog tjeskobnog svijeta (u kojemu je, baš kao u nekim snovima, vrijeme brzo prolazilo, a ja nikako nisam stizao onamo gdje sam neizostavno morao biti), pod satom bih nešto pisao i završenim tekstovima dometao crteže. Bili su to krokiji profesora i kolega meni okrenutih leđima, nacrtani grafitnom olovkom, parodije i pastiši na predavanje i događaje oko nas te "pjesme" s banalnim rimama... Unatoč svom tom spisateljsko-ilustratorskom trudu, unatoč maloj grupi čitatelja okupljenih oko mene, koji su željno iščekivali sve što u predavaonici napišem i nacrtam, i smijali se čitajući i gledajući moje uratke, što sam i želio, osjećaj da vrijeme brzo protječe i da mi život prolazi uzalud bivao je katkad toliko snažan da bih samo sat po dolasku u zgradu Arhitektonskog fakulteta na Taškišli, gdje sam trebao provesti cijeli dan, izjurio van kao da se radi o životu i smrti (ne pazeći pritom hoću li stati na crte koje razdvajaj^ pločice u prizemlju) i nestajao na istanbulskim ulicama.

Tih dana obišao sam zabačene ulice između Taksima i četvrti Tepebaşi te - prije nego što su porušene - četvrti na Peri, majstorsko djelo armenskih graditelja s kraja 19. stoljeća, kojima smo se majka i ja nekoć vozili dolmušom na povratku s Gala-tasaraja kući, i koje su mi se, kao šestogodišnjaku, činile poput dalekih predjela iz bajke. S Arhitektonskog fakulteta penjao sam se katkad na Taksim, potom sjedao u bilo koji autobus i odlazio kamo želim, ili kamo su me noge same nosile. Besciljno

374

375sam lutao uskim i siromašnim ulicama Kasimpaše; razgledao stare kuće na Balatu, koje su me isprva podsjećale na kazališne kulise; prolazio kroz stare grčke i židovske četvrti, koje su zbog

zadnjih seoba i neimaštine dobile neku neobičnu teksturu, te kroz posve muslimanske, svjetlom okupane sporedne ulice Uskudara, u kojima je sve do osamdesetih godina prošloga stoljeća bilo mnoštvo drvenih kuća. Prolazio sam starim, zastrašujućim, meni gotovo zlokobnim ulicama četvrti Kodžamustafa-paša, koje su ubrzano nagrđivali betonskim zdanjima; razgle-

dao čudesno dvorište Fatihove džamije, koje bi me se svaki put dojmilo, te Balikli i njegovu okolicu; prolazio kroz naselja na Kurtulušu i Feritkoju, koja su mi se, kako su siromašila, svaki put činila sve starijima, i koja čovjeka navedu na pomisao da u njima neprestano, tisućljećima (a zapravo tek pedeset godina), živi srednji sloj koji - pod prinudom države - stalno rmjenj vjeru, rasu i jezik. Zatim bih produžio prema naseljima KO) postaju sve bjednijima što se čovjek više spušta niz padinu kojoj su smještena (kao i u četvrtima Džihangir, Tarlabasi i šantaš). Te četvrti, u koje sam prvi put kročio bježeći iz SKO > nastave i - počinjao sam naslućivati - od pomisli da bih) ga dana mogao imati posao, ured i radni stol, neizbrisivo se urezale u pamćenje u bojama što ih izazivaju zloća i 376

ljutnje i tuge, duboko skriven u meni. Na ta lutanja polazio sam tragajući za nečim, uživajući pritom u vlastitoj besciljnosti i dokonosti i sluteći duboko u sebi da ću s tim gradom, koji sam upoznao zid po zid, ulicu po ulicu, jednoga dana nešto stvoriti. No, ta su lutanja istodobno u meni ostavljala dubok emotivan trag, i kad bih kasnije, iz posve obična razloga i s najobičnijim osjećajima, radi kakva posla ili na nečiji poziv, zašao u te ulice, isprva ne bih dokučio da su ta mjesta zapravo oni posebni krajolici, koji se u meni stapaju s tužnim uspomnama

377Ipak, ugledavši u nekoj četvrti oronulu staru česmu, ili sruše ' zid kakve bizantske crkve (Pantokrator, Mala Aja Sofija) k0-je u međuvremenu još više propala, ili - s kakve padine - Zlat ' rog, koji bi se načas ukazao između džamije i kakve ružne zgr de ravna krova, prisjetio bi se toga i shvatio zašto sam potište i uznemiren kao nekoć, kad sam prvi put došao onamo, i zašt mi se krajolik, koji

sam nekoć promatrao s istoga mjesta i ;z iste točke, sada čini toliko drukčijim. Razlog tomu nije bilo izbljedjelo sjećanje, nego to što sam isti krajolik promatrao s posve drukčijim osjećajima. Promatrati gradske krajolike znači spojiti prizore s osjećajima koje u nama budi Istanbul dok hodamo ulicama i vozimo se brodom. Nije to samo ono obično razgledanje grada za šetnji, nego i sposobnost da svoje duševno stanje spojimo s prizorima koje nam nudi grad. Učinimo li to umješno i iskreno, spojiti ćemo u glavi prizore grada s najdubljim i najiskrenijim osjećajima, s boli, potištenošću i tugom, a katkad i sa srećom, radošću življenja i optimizmom.

Ako naučimo tako gledati na grad, ako smo u istome gradu živjeli toliko dugo da predjele možemo povezati s najiskrenijim i najdubljim osjećajima, poslije nekog vremena ulice, slike i krajolici našega grada početi će u nama buditi posve određene osjećaje i raspoloženja, baš kao što neke pjesme u nama prizivaju stare ljubavi, osobe koje smo voljeli i razočaranja. Možda mi se Istanbul i čini toliko tužnim zato što sam, izgubivši ljubljenu koja je mirisala na badem i počevši bježati s nastave, tih dana prvi put zašao u mnoge gradske četvrti i sporedne uličice i otkrio nesvakidašnju panoramu grada, koja se može vidjeti samo s brda.

Prvih dana, shvativši da više nemam modela za kojim o\ trčao i koji bi mi pozirao, bježao sam svako malo s nastav besciljno lutao gradom. Pri jednom takvom bijegu otkrio sam nešto što se podudarilo s mojom opsjednutošću vremena . što je kasnije naselilo moje snove posve banalnim i k i ranim simbolima (puni mjesec pretvara se u brojčani ^ Jednoga dana u ožujku 1972. godine, oko podneva, sjeo^ ^ dolmuš na Taksimu (kao nekoć s "Crnom ružom") i izasa dje gdje sam htio (tada se moglo tako) - na Mostu Galata. Nebo nad gradom bilo je nisko, mračno, sivkastomodro. Činilo se da će snijeg svakoga trena početi padati. Na mostu nije bilo žive duše. Na strani okrenutoj Zlatnom rogu opazio sam drveno stubište, koje je s mosta vodilo naniže. Spustio sam se njime.

Dolje sam ugledao usidren brodić koji je vozio na gradskim linijama. Cijela posada - kapetan, strojar, momak koji vezuje brodsko uža na pristaništu - svi su stajali na obali pored užeta kojim

je brodić bio zavezan za molo i - kao da su posada kakvog velikog glisera - dočekivali rijetke putnike razgovarajući jedan s drugim uz cigarete i čaj. Prilagođavajući se takvom

"gođaju, i ja sam ih na ulazu pozdravio, a kad sam se ondje, u suočio s umornim putnicima koji su sjedili i čekali po-
' s

ko 71 Wi tt

u izbljedjelim kaputima, s kopicama i rupcima i Cekerima u rukama> najednom mi se učinilo da ih P°zna'em ' da s njima, u tom brodiću što plovi pre-F0ga' svak°ga dana odlazim na posao i vraćam se brod'Ć bešumno zaplovio, taj neponovljivi osjećaj Za'ednici ' srcu šrada tako me snažno obuzeo, da)0^nežt0: da se mi dolje nalazimo u nekom stari-mutijem i usporenijem vremenu dok gore, na mostu

378

379i gradskim prometnicama, na kojima upravo vidim trolejbu t trole i reklame banaka, u istome trenu protječe jedno podn ožujku 1972.. godine. Spustivši se niza stube koje vode na prist nište Zlatni rog, a koje su mi slučajno zapele za oko, kao da sa se vratio trideset godina unatrag, u vrijeme kad je Istanbul bi još izopćeniji od svijeta, još siromašniji i tužniji.

Ispred podrhtavajućih prozora stražnjega salona na prvoj r>a lubi brodića počela su polako promicati pristaništa na Zlatnome rogu, drvenim zdanjima prekrivena brda staroga Istanbula groblja obrasla čempresima... Potom, u beskrajnu nizu, male tvornice, radionice, dimnjaci, skladišta duhana, urušene bizantske crkve, kućerci na obali, uske ulice i najraskošnije osmanske džamije, padine, mračna brda, brodogradilišta, zahrđale brodske olupine, siromašne četvrti... Zbog zamagljenosti i podrhtavanja brodskih prozora, Crkva Pantokrator na Zejreku, velika skladišta duhana na Džibaliju, pa čak i obrisi Fatihove džamije daleko u pozadini, doimali su se poput krajolika koje sam viđao na požutjelim i oštećenim filmovima, i činilo mi se kao da ih gledam noću, iako sam plovio usred bijela dana. Kad bi se brodić približio nekom

pristaništu, utihnula bi buka motora koja je podsjećala na zvuk majčina šivaćeg stroja. A kako se prozori više nisu tresli, mirne vode Zlatnoga roga, kokoši i pjevci

380

----- -•WW"W*.K9

nedaleko od pristaništa Fener, žene što se s košarama ukrcavaju na brod, uske ulice stare grčke četvrti ft pozadini, radionice, skladišta, bačve, stare automobilske gume, konjske zaprege koje su se još i tada mogle vidjeti u gradu, sve se to doimalo crno-bijelim i s čvrstim i jasnim linijama, poput prizora na sto godina starim razglednicama. A kad bi brod ponovo zaplovio napredujući prema drugoj, grobljima prekrivenoj obali Zlatnoga roga, prozori bi se opet zatresli, a zbog crnoga dima koji bi pokuljao iz brodskog dimnjaka krajolik bi se činio još tužnijim, i kao sa slike. Katkad se nebo znalo posve smračiti, ali bi odmah nakon toga bljesnula hladna, snježna bjelina, kao na filmu kad se celuloidna vrpca na nekom mjestu zagrije i progori.

Je li misterij Istanbula u tome što njegovo siromaštvo traje usporedno s njegovom velikom prošlošću? U tome što grad, unatoč otvorenosti za vanjske utjecaje, i dalje živi kao zajednica atvorena u sebe, i što se iza njegovih prirodnih i spomeničkih J pota, okrenutih vanjskome svijetu, svakodnevnim život odvija napuklim i lomnim ljudskim odnosima? Ali, svaki govor o jstvirna nekog grada, njegovu duhu ili pravoj prirodi, prese u posredan govor o vlastitu životu, pa i više od toga govor o vlastitom duševnom stanju. Jer, grad nema središta ZVan nas samih. Što je bio smisao moga tako snažnog poistovjećivanja s Ca-rigradanima u ožujku 1972. godine, onih dana kad sam bježao s nastave i sa Zlatnoga roga brodom odlazio na Ejup? Jesam li možda, samoga sebe želio uvjeriti u to da su ljubavna priča koja mi je slomila srce, i zgasnuće užitka u slikanju, kojemu sam kanio posvetiti cijeli život, bili nevažni spram tuge grada? Mo-

glo bi se reći da sam, gledajući Istanbul, koji je bio kudikamo jadniji,

izmučeniji i tužniji od mene, htio zaboraviti navlastitu bol. Ali, za razliku od filmskih junaka turskih melodrama, od samoga počeka shrvanih tugom, pa stoga i programiranih da "u

382

ljubavi i životu" neprestano gube, ja u tuzi grada nisam tražio ispriku za svoju tugu.

Jer, zbog posebnosti svojeg stanja, tu tugu ni s kim nisam želio dijeliti. Ta se posebnost zrcalila u činjenici da moja obitelj i bliža okolina nisu ozbiljno prihvaćali moju nakanu da postanem pjesnik i slikar. A pogledi svih drugih istanbulskih slikara i pjesnika bili su upereni samo prema Zapadu, tako da nisu bili kadri vidjeti vlastiti grad. Oni su se iz petnih žila upinjali biti suvremeni, pripadati dobu trolejbusa i reklama banaka, odnosno vremenu koje je protjecalo iznad Mosta Galata. Ja pak nisam bio naviknut na tugu, kojom sam plaćao cijenu upoznavanja s gradom, a zbog zaigranog i sretnog djeteta koje se krilo u meni, u Istanbulu možda i nije bilo osobe kojoj je tuga bila toliko daleka. Nisam se htio priviknuti na taj osjećaj, nisam ga prihvaćao kad bih ga oćutio. Uznemiren, jurio sam na sve strane tražeći utočište samo u ljepotama Istanbula. No, zašto bi ljepota nekog grada, bogatstvo njegove povijesti i tajnovito ozračje bili lijek za naše duševne patnje? Možda svoj grad (baš kao i svoju obitelj) volimo samo zato što nemamo izbora? Kako god, svakako moramo otkriti što u njemu volimo, i zašto.

Unatoč tuzi i posvemašnjoj zbrci u glavi, u brodu koji se od Zlatnoga roga približavao Haskoju naslućivao sam da me Istanbul veže uza se i stoga što mi pruža dublje spoznaje i veću utjehu nego sve ono čemu su nas podučavali na predavanjima. Kroz brodske prozore koji su podrhtavali ukazivali su se palaca Topkapi, džamija Sulejmanija, istanbulska brda, džamije i crkve - silueta koja se, skupa sa starim i ruševnim drvenim kućama, djelomice napuštenim grčkim naseljima na Feneru (opustjelim zbog ustrajne državne represije), i ruševnim zdanjima uokolo, naslućivala kroz crne oblake čineći se u tim trenucima)°š tajnovitijom.

I o posve osobito prožimanje povijesti i ruševina, ruševina i 'vota, života i povijesti, ti ostaci stare teksture grada, sazdane

^ rva i kamena, i užitak koji mi je pružao odlazak u udalje-
čtvrtri, sve je to nalikovalo onom mom "drugom svijetu",
J' spreman za mene, samo što nije postao nadomjestkom
383 za užitak u slikanju koji je, postupno gasnuci, u meni izazivao
nemir. Želio sam biti u toj neobaveznoj, poetičnoj zbrci! Kad god bi
mi dodijao studij arhitekture, nestao bih u Istanbulu onako kako
sam nekoć, u djetinjstvu, u bakinoj kući, ili na dosadnim satovima,
nestajao u svom "drugom" svijetu - svijetu

mašte. Moglo bi se reći da sam htio što prije dosegnuti tugu, tu
neizbježnu sudbinu kojom sam plaćao život u Istanbulu, a potom
osjetiti olakšanje.

U mjestima koja sam obilazio uvijek bih ponešto pojeo, a u
"normalni" svijet, to jest kući, vraćao bih se donoseći sa sobom
poneki predmet. Mogao je to biti telefonski žeton nazublje-nih
rubova, povučen iz uporabe; okrhnut komad opeke koji)L otpao s
tisućljetnog zida i koji sam, smijući se, pokazivao pn-jateljima "kao
žlicu za cipele i otvarač za boce"; stare papirna*6 novčanice, koje su
nekoć obilato nudili u svim istanbulsk1 antikvarnicama; žig tvrtke
koja je propala prije trideset go na; utege za vagu iz mjesnih
trgovina; stare, jeftine knjige k°) sam kupovao na Trgu prodavača
knjiga, kamo su me na duga lutanja noge najčešće same nosile... Tu
tvarnu, op'P l

384

stranu grada ćutio sam ne samo po predmetima, kamenčićima,
voznim kartama i knjigama koje sam skupljao, nego i po tome što
sam čuvao i svaki zapisani podatak o gradu, program, cjenik i tomu
slično, držeći kako su te stvari zanimljive i "važne". Bio sam
donekle svjestan kako te prikupljene predmete neću moći vječno
čuvati, da ću se nakratko pozabaviti njima, a onda ih zaboraviti. Po
tome sam osjećao da nikada neću postati opsesivni kolekcionar, ili
skupljač podataka poput Kočua. No u trenutku kad bi mi došli pod
ruku, samome sebi govorio sam kako će ti podaci jednoga dana
postati dio nekog velikog projekta - velike slike ili serije slika,
romana poput onih što su ih napisali Tol-stoj, Dostojevski ili Mann,
koje sam upravo čitao, ili ni sam ne znam čega još. Kod god sam,

skupa s neizbježnom tugom, osjetio poetičnost istanbulske teksture, koja se sastojala od svakovrsnih čudesa i starina, carske veličine i mrvica povijesti, umišljao sam da se posve osobita zagonetka te teksture i poetičnost grada ukazuju samo i isključivo meni.

Prihvaćajući tugu i kao nešto strano mome sretnom i privilegiranom životu, i kao osjećaj koji će neizbježno s grada prijeći na mene, samome sebi ponosito sam govorio kako sve što vidim kroz prozore broda za Zlatni rog nitko poput mene dotad nije vidio!

Kad god bih na stvari oko sebe gledao iz tog pjesničkog kuta, svaki podatak o gradu primao bih uzbuđeno, kao da se upravo suočavam s dijelićem nečega što je vrlo važno i što upravo nastaje - s kakvom pjesmom, slikom, umjetničkim djelom ili muzejem. Usto, kao da je sve to što bih s takvim senzibilitetom dotaknuo, moralo postati umjetničko djelo... Ponesen tim uzbuđenjem, želim vam podastrijeti i podatke druge vrste - priču o brodu čiji su prozori podrhtavali. Zvao se Kodžataš. On i njegov brat blizanac Sarijer izgrađeni su 1937- godine u Zlatnom rogu, u brodogradilištu Haškoj. U ova broda ugrađeni su motori iz 1913. godine, skinuti s jahte "netullah, koja je bila vlasništvo egipatskog valije 178 Abbasa "mi-paše. Je li jako podrhtavanje brodskih prozora upućivalo a to da motor nije bio dobro nalegao u ležište? Osjećao sam građaninom Istanbula zato što sam volio takve pojedinosti, 385a taj osjećaj činio je moju tugu i strah od života još dubljim i stvarnijim. Brodić Kodžataš otišao je u mirovinu 1984. godinu dvanaest godina nakon što sam se s njega iskrcao na Ejup. Poneki predmet koji sam s besciljnih šetnji i "nestanaka" do-nosio sa sobom, nekoliko starih knjiga, neka posjetnica, star razglednica ili nesvakidašnji izvor podataka o gradu, koji bih prigrlio kao staru dragocjenost, sve mi se to činilo dokazom da su moji obilasci grada "stvarni". Mislio sam da će se moji snovi o gradu ostvariti uz pomoć tih beskorisnih starudija i još besko-risnijih podataka. Kao Coleridgeovu junaku, koji se probudio s odsanjanom ružom u ruci, i meni su ti predmeti i knjige dali naslutiti da Istanbul nije maštarija slična onoj o mojem "drugom, unutarnjem" svijetu, kojim sam lutao u djetinjstvu i koji me usrećivao, nego stvarnost bliska toj uobrazilji.

Moja muka s Ejupom, na koji me je dovezao brod Kodžataš, bila je u tome što mi se to malo i savršeno naselje na kraju Zlatnoga roga nije činilo stvarnim, nego izmaštanim. Kao u sebe zatvorena, "istočnjačka", tajnovita, bogobojazna, živopisna i mistična fantazija, Ejup je bio tako savršen da mi se baš on činio "snom o Istoku" (za druge je to bio Istanbul), nekom vrstom tursko-istočnjačko-muslimanskog Disnevlanda u samome Istanbulu. Što je bio razlog tomu? Njegova izmještenost izvan gradskih zidina, zbog koje je bio pošteđen bizantskog utjecaja i posvemašnjeg kaosa Istanbula? To što se njegova lijepa groblja, drveće i kuće stapaju u jedno? Večeri koje se, zbog visokih brda, ranije spuštaju? Moć da udovolji svakome s "romantičnim" snovima o Istoku Ejup duguje okolnosti da je udaljen od središta grada, birokracije, državnih institucija i zdanja, dakle od svega onoga što je bilo izloženo stalnom pozapadnjenju, što je preuzimalo i prisvajalo zapadnu gradu i obnavljalo samo sebe. Taj fantastični san o Istoku, koji je Pierre Loti volio zbog njegove iskonske čistoće, i zbog kojega je sebi u Istanbulu kupio kuću nastanio se u njoj, uvijek mi se činio odbojnim zbog svoje be prijekorne savršenosti. Zbog toga je odlazak na Ejup toga da za mene značio kraj tuge koju sam, sretan, ćutio gledajući Zlatni rog, sazdan od ruševina i povijesti. Polako sam shva

386

da Istanbul volim i zbog toga što gubi ruševine, tugu i sve ono lio je nekoć imao. Udaljio sam se odande kako bih se obogatio drugim dojmovima i vidio ruševine koje su me usrećivale, te sam krenuo u druge dijelove grada.

••te-

387

37-

Jedan razgovor \$ majkom: strpljivost, oprez, umjetnost

Godinama je majka navečer sama sjedila u dnevnom boravku i čekala oca. On bi odlazio u bridge-club, potom drugamo, a kući bi se vraćao prilično kasno, najčešće kad bi majci već dozlogrdilo čekanje, pa bi otišla spavati. Poslije večere, koju bismo majka i ja pojeli za stolom, jedno naspram drugog ("Jako sam zauzet, neću stići, samo vi jedite!", telefonirao bi otac), majka bi sjela za stol i na

stolnjaku krem boje, kojim bi prekrila stol, razdijelila karte i počinjala gatati. Logika te igre - presijeku se dva špila od po pedeset dvije karte, te se karte nižu po brojevima, vrijednosti i bojama (pri čemu se smjenjuju crvena i crna)

- zapravo je više u tome da se iskuša igračevo strpljenje, negoli - kao u pravome gatanju - da se prorekne budućnosti ili da se, iz poruka iščitanih iz karata, izmisli priča o životu koji je pred nama. Kad bih koji put usred te igre, koja se zbog toga i naziva pasijansom (patience "strpljenje"), iz svoje sobe došao u dnevni boravak i upitao majku što joj kazuju karte, ona bi uvijek dala isti odgovor:

"Ne gatom, dušo, samo hoću prekratiti vrijeme. Koliko je sati? Prevrnut ću još jednom karte, pa na spavanje."

Govoreći to, bacila bi pogled na udaljeni crno-bijeli televizor, kakav se u Turskoj tek bio pojavio, i na kojemu se prikazivao neki stari film, ili vodio razgovor o tome što se nekoć događalo za ramazana (ionako je postojao samo jedan kanal, koji] promovao državnu politiku), i rekla: "Ne gledam to, isključi g ako hoćeš."

No ovaj put ja bih neko vrijeme gledao crno-bijele ulice sv ga djetinjstva, ili kakvu utakmicu. Nije mi bio cilj prekr*

388

vrijeme gledanjem televizije, nego nakratko izaći iz sobe (vrata bih zatvorio smeteno, ljutito i neodlučno) u kojoj sam bio sam, i malo porazgovarati s majkom, kao što smo i običavali tih večeri, a malo i prodiskutirati o koječemu.

Neke od tih rasprava znale su prerasti u vrlo oštre svađe. Kasnije bih se pokajao zbog toga, povlačio se u sobu, zatvarao vrata i čitao do zore. A ponekad sam nakon svađe s majkom izlazio u hladnu istanbulsku noć i s cigaretom u ruci besciljno kružio Bejogluom i oko Taksima, tumarao mračnim sporednim ulicama dok ne promrzнем, i vraćao se kući kad bi cijeli grad, i majka, utonuli u san. Polako mi je prelazilo u naviku nešto što će potrajati punih dvadeset godina: na počinak odlaziti u četiri ujutro, a ustajati u podne.

Razgovori i diskusije koje sam tih dana vodio s majkom odnosili su se samo na jednu temu, spomenuli je mi ili ne: u zimu 1972. godine, usred druge godine studija arhitekture, naprasno sam prestao

pohađati nastavu. Izuzev nekoliko predavanja na koja sam odlazio da ne izgubim pravo na studij, više uopće nisam navraćao na Arhitektonski fakultet na Taškišli.

Ponekad sam, pokoleban, mislio: "Ako i ne završim arhitekturu, ipak ću imat nekakvu fakultetsku diplomu." Isto su često ponavljali otac i moji prijatelji, a budući da je i to ponavljanje utjecalo na mene, činilo se da u najmanju ruku samo majka nema jasnu predodžbu o situaciji. I ja sam, međutim, izdaleka naslućivao da neću završiti arhitekturu. Da bude još gore, osjećao sam da i užitak koji mi je pričinjavalo slikanje umire, ostavljajući u meni još bolniju prazninu. Budući da sam znao da nagonsko bježanje u svijet mašte neću moći odagnati čitanjem knjiga i romana do zore i noćnim tumananjima od Taksima do Bejoglua i Beşiktaşem, moja je malodušnost vremenom prerasla u brigu, pa bih najednom ustao od stola i nastojao pridobiti ma)ku da se pomiri s takvim stanjem stvari. A kako ni meni samome nije bilo posve jasno zašto to činim i što je zapravo to a sto "ih je morao pridobiti, naši su se razgovori pretvarali u svojevrsnu zbrku i pometnju.

ja sam u mladosti bila poput tebe", kazala bi, primjeri-
389će, majka, možda i da me razdraži (kako sam, kasnije, mislio)
"Bježala sam od života, kao i ti. Dok su tvoje tetke bile na sve učilištu, među intelektualcima, ili se zabavljale na balovima i prijemima, ja bih ostajala u kući i satima glupo buljila u stare brojeve djedova časopisa Illustration." Potom bi povukla dim cigarete želeći vidjeti kakav su dojam njezine riječi izazvale kod mene. "Bila sam stidljiva, bojala sam se života."

Dok je to govorila, neprestano sam mislio na njezinu usporedbu "kao ti", i trudio se suspregnuti ljutnju koja me sve više obuzimala. Ponavljao sam u sebi da to majka govori "za moje dobro", ili radi nečeg što smatra takvim. Međutim, u tim riječima krila se dublja poruka, koja me je i ojadivala zbog toga što se našla tu, i koja me možda i tjerala na prepirku i borbu s majkom. Razmišljajući o poruci koja je u meni izazvala ljutnju, skrenuo bih pogled s ekrana i uperio ga prema reflektorima brodova koji su, ploveći na gradskim linijama, amo-tamo lagano klizili Bosporom.

Tu poruku ("Ovdje ionako ništa ne valja"), koju mi majka nije htjela

otvoreno reći, u trenucima pesimizma i drskosti često su ponavljali lijeni carigradski buržuji i pisci novinskih ko-lumni, koji su razmišljali kao oni.

Taj pesimizam bio je povezan s tugom koja je cijeli grad činila bezvoljnim. No budući da su se iza bezvoljnosti krili gu-bitništvo i neimaština, zašto su tu poruku tako često ponavljali i istanbulski bogataši? Možda zato što su se igrom slučaja obogatili? A možda i zbog toga što nisu bili kadri proizvesti ništa slično sjajnim proizvodima zapadne civilizacije, koju su htjeli oponašati da bi prikriji slučajno bogatstvo, te da bi sav svoj neuspjeh svalili na jednu pesimističnu i tužnu kulturu, čiji su tvorci i sudionici i sami bili.

No u pesimizmu majke, koja je tijekom života preuzela rannu od rušilačkog i sumnjičavog jezika srednjega sloja, bilo) i nečeg što joj je davalo za pravo. Nedugo nakon što se ona i rodila brata i mene, otac joj je nemilice počeo nanositi Uvijek sam osjećao kako su očeva izbivanja iz kuće (na ta

390

razvoj događaja nije ni pomišljala kad se za njega udavala) i siromašenje cijele porodice natjerali majku da prema životu zauzme čvrst obramben stav. Kao djeca, brat i ja smo s njome išli u kupovinu, šetali Bejogluom ili odlazili u kino ili park, i kad god bih na njoj osjetio pogled nekog muškarca, na licu bih joj opazio oprez i obzir koji su štitili njezinu obitelj i nju samu od vanjskoga svijeta. Ili bih, kad bismo se brat i ja na ulici počeli prepirati i naguravati, na majci primijetio ljutnju i bezvoljnost, ali i zaštitnički nagon.

Taj majčin zaštitnički nagon, koji sam često znao osjetiti, govorio nam je da "budemo normalni, obični, poput drugih", i da "ne privlačimo pozornost na sebe". Takav svjetonazor, koji je zagovarao samozatajnost i zadovoljavanje malim, nosio je u sebi mnogo od tradicionalne moralnosti i sufijskog odgoja koji je obilježio cijelu kulturu, te se uopće nije mogao pomiriti s tim da bi čovjek, utuvivši si nešto u glavu, Mo kadar prekinuti studij i prestati odlaziti na predavanja. Majka kao da mi je uvijek iznova ponavljala kako sebi ne smijem pridavati toliku važnost; kako svoje moralne i intelektualne opsesije ne smijem shvaćati preozbiljno; ako sam već

strašan, da tu strast iskoristim za marljivost, poštenje i dobrotu, i za to da se ne razlikujem od drugih; da Europljani slikarstvo, umjetnost, stvaralaštvo i tome slično imaju pravo smatrati vrlo ozbiljnim; da svi mi koji u drugoj polovini 2.0. stoljeća živimo u Istanbulu, pripadamo kulturi koja nije bogata kao nekoć, koja je osiromašila, oslabjela i izgubila svaku volju i želju; da od samoga početka ne smijem smetati s uma stav "Ovdje ionako od mene ništa neće biti", te da kasnije nemam pravo na tugovanje.

Da bi me navela na dalji razgovor, majka bi mi drugom prigodom ispričala kako je ona osobno među imenima osmanskih sultana izabrala za mene ime sultana Orhana jer ga je najviše jela. P^o njezinim rječima, razlog je bio taj što sultan Orhan ^oPce nije žudio za velikim djelima, nije se isticao, ni u čemu 'Je pretjerivao u svome običnom životu, te što su povijesne

I'ge s poštovanjem govorile o tom drugom osmanskom sul-
391

tanu, ne zadržavajući se ipak odveć na njemu. Majka je htjel da i ja shvatim smisao i značenje tog njezina izbora, o kojem ' govorila s osmijehom.

Kad god bih tih večeri, kad je majka iščekivala očev dolazak napustio svoju sobu i u dnevnome boravku počeo raspravljati s njom, znao sam da ću se tvrdoglavo suprotstaviti banalnoj životnoj priči koju mi je namijenila, jednako kao i istrošenom tužnom i skromnom životu koji mi je nudio Istanbul. Ponekad sam se pitao zašto uopće s njom razgovaram o tome, a kad na to pitanje ne bih pronašao zadovoljavajući i pravi odgovor, osjetio bih kako mi se u duši odigravaju zamršeni procesi, čije značenje ni meni samome nije bilo jasno.

"I prije si bježao iz škole", rekla je majka hitro redajući karte.

"Pronalazio si razne izgovore: da si bolestan, da te boli trbuh, da imaš vrućicu... Neko vrijeme, dok smo bili na Džihangiru, to ti je bilo prešlo u naviku. Jednoga jutra kad si rekao da si bolestan i da nećeš ići u školu, ja sam se izvikala na tebe: 'Dosta mi je toga!', galamila sam. 'Bio bolestan ili ne bio, smjesta u školu! Ne želim te vidjeti u kući!'"

Na tom mjestu često ponavljane priče majka bi se najprije nasmijala, možda i zbog toga što je itekako dobro znala da me naljutila; onda bi zašutjela, povukla dim pa bi, i ne pogledavši me, uvijek s istim zadovoljstvom brzo dodala: "Poslije toga nikada više nisi rekao da si bolestan i da nećeš u školu."

"Ako je tako, sad ti to velim!", najednom sam rekao s gnjevom.

"Nikada više neću otići na Arhitektonski fakultet." "U redu, a što ćeš raditi? Hoćeš li, kao ja, stalno biti u kući? U meni je polako rasla želja da se posvađam s majkom, zalupim vratima i u noćnoj tami, sam, s cigaretom u ruci, dugo tumaram sporednim ulicama Bejoglua kao neki napola pijan, napola lud čovjek, uvjeren da mu se sve i svatko gadi. Za vri jeme takvih tumaranja, koja su tih godina ponekad trajaa satima, idući kud me noge nose zagledao sam izloge, restor ne, polumračne kavane, mostove, ulaze u kina, plakate, šio prljavštinu, blato, kišne kapi što padaju u mračne lokvice nogostupu, neonske svjetiljke, automobilska svjetla i pse u čoporima ruše kante za smeće, i u tim trenucima, u najužoj i najtužnijoj uličici najzabitije četvrtr", spopadala me želja da se trkom vratim kući i napišem nešto o tim prizorima grada, o njegovoj mračnoj duši, o tom njegovom posve zbrkanom, tajnovitom i umornom licu. To je nalikovalo želji za slikanjem, koja je postajala neizdrživom kad bi, nekoć, najednom zatre-perila u meni kao osjećaj satkan od sreće, radosti i strasti, no ja nisam točno ni znao što mi je u tom trenu činiti. "Čuje li se to dizalo?", upitala je majka. Oboje smo pažljivo osluhnuli, ali nismo čuli dizalo čiji je motor proizvodio buku nalik stenjanju. To nije bio otac. Kad se majka vratila pasijansu, opet s posve novim, za mene iznenađujućom strpljivošću, neko sam je vrijeme promatrao. Njezine šake i ruke imale su nešto što sam kao dijete stalno i svakodnevno gledao, što me je vezivalo za nju i nanosilo mi strašnu bol ako mi ne pruži nježnost, no iz njezinih gesta i kretnji nikako nisam uspijevaao dokučiti što je to. Osjećao sam da prema njoj gajim nekakvu prekomjernu ljubav ili prekomjernu ljutnju, četiri mjeseca prije toga, nakon duge potrage, otkrila je stan a. edžidijekoju, u kojem se otac kriomice sastajao s ljubavnicorn- Vješto je od vratara izmamila ključ, a kad je ušla u njemu nije bilo nikog), suočila se s

prizorom koji mi je kasnije pribrano opisala: očeva pidžama, ista onakva kakvu je imao kod kuće, ležala je na uzglavlju, a na komodi uz krevet, isto kao i u našoj kući, stajala je hrpa knjiga o bridžu, koje je otac u to vrijeme čitao.

Dugo vremena majka nikome nije povjerila što je ondje vidjela. Nekoliko mjeseci kasnije čuo sam cijelu priču. Ispriopovijedala ju je posve neočekivano, jedne večeri dok je, pušeci i pogledavajući na televizor, strpljivo slagala pasijans, a ja, kao i obično, sjedio u dnevnom boravku i razgovarao s njom. Kad god bih se prisjetio te priče, koju je majka skratila shvativši da je nerado slušam, spoznaja da je otac imao i drugu kuću, kamo je odlazio svakoga dana i u njoj neko vrijeme boravio, budi a je u meni neki jezovit metafizički osjećaj: činilo mi se kao je ostvario nešto što meni nije pošlo za rukom, da je u gra pronašao nekog sličnog sebi, svoga dvojnika, te da se svakog dana nalazio s njim, a ne s ljubavnicom. Ta iluzija s vrennen2

vrijeme stvarala je u meni osjećaj da sam u životu i duši zakinut za nešto.

"Na kraju krajeva, moraš završiti neki fakultet", rekla je majka slažući karte. "Budući da nećeš moći živjeti od slikarstva, radit ćeš. Ni mi više nismo bogati kao nekoć."

"To nije točno", odgovorio sam. "Jer, odavno sam izračunad da bi mi imetak koji ste stekli dostajao za cijeli život čak i kad ne bih ništa radio."

"Zar doista misliš da bi mogao živjeti od slikanja?" Majčino nervozno gašenje cigarete u pepeljari, pomalo posprdni, a pomalo omalovažavajući prizvuk u njezinu glasu i običaj da ravnodušno slaže pasijans dok raspravljamo o (za mene) važnim temama, budili su u meni osjećaj da će se naš razgovor "uspješno" i brzo prometnuti u svađu između majke i sina, koja je redovito izbijala navečer.

"Ovo je Istanbul, a ne Pariz!", nastavila je majka gotovo sretna. "Da si i najbolji na svijetu, opet te nitko ne bi šljivio! Bio bi posve sam. Nitko ne bi razumio tvoju želju da sve ostaviš i postaneš slikar, kad već pred sobom imaš lijep život. Da živimo u bogatom društvu koje

poštuje umjetnost i slikarstvo, pa još i nekako! Ali, čak i u Europi znaju da su Van Gogh i Gauguin zapravo bili malo trknuti." Zacijelo su i do majčinih ušiju doprle legende egzistencijalističke književnosti, koju je otac gutao pedesetih godina. Da bih provjerio je li to točno, potrudio sam se biti ironičan upućujući na jedan enciklopedijski rječnik izlizanih korica i požutjelih listova, koji je majka često uzimala u ruke:

Piše li u tvom Petit Larousseu da su svi umjetnici ludi?" Ne znam, sine. Ako je čovjek vrlo nadaren i marljiv umje-tn'k, pa još i rođen pod sretnom zvijezdom, u Europi vjerojatno može uspjeti. U Turskoj će te sigurno smatrati luđakom. e zarnjeri mi i ne uzimaj mi za zlo, sve ti to velim da poslije ne bi zažalio."

Iveći bijes u meni izazivalo je to što je sve te riječi, koje su uboko pogađale, sipala olako i bez mnogo razmišljanja, slaze Pasijans.

"A što bih ti mogao uzeti za zlo?", upitao sam, možda i s željom da me povrijedi neka njezina još teža riječ.

"Ne želim da itko misli da imaš psihičke probleme", kazala je majka, "pa zato i ne govorim prijateljima da ne ideš na fakultet Ne bi mogli razumjeti kako netko poput tebe može napustiti fakultet da bi postao slikar. Mislili bi da si skrenuo pameću ogovarali bi te."

"Reci im što god hoćeš", uzvratio sam. "Zapravo želim sve napustiti da ne budem budalast kao oni."

"Ne, nećeš", usprotivila se majka. "I kao dijete bi na kraju uzeo torbu i otišao u školu."

"Na koncu sam shvatio da ne želim biti arhitekt." "Studiraj još dvije godine i stekni fakultetsku diplomu, sine, pa budi što ti je volja, ili arhitekt ili slikar." "Ne."

"Znaš li što Nurdžihan misli o tom tvom prekidu studija?" U majčinu pitanju jasno sam osjećao želju da me kinji. "Nurdžihan veli da si toliko kivan jer te potresaju svađe između oca i mene, i da ne ideš u školu zbog očevih izvanbračnih pustolovina."

"Ne zanima me što o meni misle tvoji slaboumni prijatelji iz visokog društva!", rekao sam izbezumljen od bijesa. Najčudnije u svemu tome bilo je ovo: iako svjestan da majka voli upotrijebiti riječ koja će me izbaciti iz takta, ja bih se uvijek iznova upecao na nju na kraju igre u koju sam se sam upuštao, i tako se gubio u pravoj ljutnji.

"Vrlo si ponosan", rekla je majka. "A to mi se sviđa. U životu nije važna umjetnost, zapravo je važan ponos. Mnogi ljudi u Europi postaju umjetnici zato što su ponosni i samouvjereni-Jer, ondje se prema umjetniku ophode kao prema nekome vrlo posebnom, a ne kao prema vodoinstalateru ili obrtniku. NO hoćeš li ti ovdje moći biti i slikar, i toliko ponosan čovjek? L> bi svoje slike nametnuo ljudima koji se nimalo ne razunijaju slikarstvo, da bi ih mogao prodati, ovdje ćeš se morati ulagiva državi, bogatašima i, što je još gore, novinarskim neznalica Hoćeš li to moći?"

U ljutnji i bijesu osjetio sam vrtoglavu životnu snagu zbog koje sam bio izvan sebe; ćutio sam gnjev (još uvijek me čudi koliko je bio dubok) i želju da izletim iz kuće i pojurim niz ulice. Istodobno sam znao da ću se još nekoliko minuta svađati s majkom, s čudnom odlučnošću da je uništim, da se pobunim, nanesem joj bol i da sam trpim bol, te da ću nešto kasnije, izrekavši najžešće riječi, zalupiti vratima i izjuriti u zagađenu, mračnu noć grabeći put zabačenih ulica. Noge će me same odnijeti

uske i tužne ulice sa zgaslim ili tinjavim svjetiljkama, po-dotrajalom kaldrmom ili kamenim pločama. Dugo ću s nastranim osjećajem sreće što pripadam tim tužnim, irn i siromašnim predjelima, ispunjen snovima i nepokosnovenom odlučnošću da jednoga dana postignem nešto veliko. os)ecajem sreće zbog toga što ću biti siromašan, ali ispunjen

397stvaralačkom strašću, što ću gledati slike, uobrazilje i snove koji će, kao da plešu, promicati pred mojim očima.

Pozorno prevrćući karte, majka je nastavila govoriti napola nježnim, a napola omalovažavajućim tonom, koji me je još više ljutio: "I Flaubert je cijeli život proveo s majkom! No ja ne želim da ti svoj provedeš sa mnom, tavoreći u ovoj kući. Ovo nije Francuska. Kad tamo kažu da je netko veliki umjetnik, onda je tu kraj priči. A ovdje... Slikar koji ovdje zanemari školovanje i cijeli svoj život ostane uz majku, na koncu je ili za ludnicu ili za krčmu. Ako budeš htio biti samo slikar, bit ćeš nesretan to i sam znaš. Budeš li imao zanimanje, posao koji će ti pružati sigurnost i donositi novac, vjeruj mi, uživat ćeš više negoli u slikanju."

Zbog čega sam volio maštati o tome kako ću u ponoć, u trenucima

nesreće, ljutnje i tuge, lutati gradskim ulicama? Zbog čega sam volio polumračne, zabačene ulice, predvečerja, hladne zimske noći, jedva zamjetne ljudske siluete pod blijedim uličnim svjetiljkama, pogled na popločene ulice, koje već svatko polako zaboravlja, i pusta mjesta, a ne one suncem obasjane istanbulske krajolike, koje turisti toliko vole i koji se vide na razglednicama?

"Ako ne budeš arhitekt, ako ne pokreneš neki posao i ne zaradiš novac, bit ćeš iskompleksiran i nespokojan kao i svi jadni turski umjetnici koji žive od milostinje bogatih i moćnih, shvaćaš li? I sam znaš da nitko u ovoj zemlji ne može živjeti od svojih slika. Životarit ćeš, bit ćeš omalovažavan i ponižavan, cijelog života mučit će te kompleksi, nemir i preosjetljivost. Priliči li to čovjeku poput tebe, pametnom, lijepom i punom života?"

Kad se spustim niz Beşiktaš, namjesto da se ukracam u dol-muš, pješačit ću do stadiona duž zida palače Dolmabahče, planirao sam u sebi. Volio sam noću hodati iza platana, duž pocrnjelog, debelog i starog zida palače, mjestimice prekrivenog mahovinom, i visokog najmanje dvadeset metara. Ako na Dolmabahče osjetim energiju koja u meni nabrekne kao žila kucavica kad u trenucima ljutnje počne udarati u sljepoočnici, za dvanaest minuta popet ću se na Taksim, govorio sam samome sebi.

"Bio si - pa čak i za naših najlošijih dana - uvijek nasmijano, veselo, drago dijete. Nasmiješio bi ti se svatko tko te vidi. Ne samo zato što si bio mio, nego i zato što nisi znao za zloću i mrzovolju, i jer si bio pun života, dijete koje se nikada ne dosađuje i koje i u najteže vrijeme znade samo maštati i igrati se. Da takav netko postane nesretan i ojađen umjetnik koji iščekuje bogatašku milostinju, na to ne bih pristala i da ti nisam majka. Zbog toga želim da moje riječi ne primaš k srcu, i da me pažljivo saslušáš."

Penjući se na Taksim, bacit ću pogled na osvijetljenu, no !pak polumračnu Galatu, a onda se uspeti na Bejoglu i zadržati e nekoliko minuta kraj tezgi s knjigama na ulazu u Aveniju stiKlal. Potom ću u nekoj od pivnica, u kojima televizor trešti Oglašavajući se sa žamorom brojnih gostiju, otpuhivati dimove cigarete kao i svi oko mene i pijuckati pivo pomiješano s votkom (i pritom se osvrutati oko sebe ne bih li ugledao nekog

poznatog pjesnika, pisca, umjetnika). A kad u toj gomili brkatih muškaraca osjetim da privlačim pažnju svojim izgledom zabrinuta i usamljena mladića dječjeg lica, izaći ću iz pivnice i nestati u noći.

Nakon kraćeg pješačenja glavnom ulicom, za-stajkivat ću u sporednim ulicama Bejoglua, na Čukurdžumi, Galati i Džihangiru, i promatrati na mokroj kaldrmi odsjaj uličnih svjetiljki i televizora, a onda ću, razgledajući izlog jedne staretinarnice, staklena vrata hladnjaka koji je vlasnik maloga dućana koristio kao izlog, ili izlog ljekarne u kojem je još uvijek stajala lutka iz moga djetinjstva, shvatiti koliko sam zapravo sretan. Omamljujuća, ugodna i prostodušna ljutnja koju ovoga trena osjećam dok slušam majku, za sat će se, na sporednim ulicama Bejoglua (ili da se zaputim u zabačene ulice Uskuda-ra ili Fatiha?), dok budem tumarao na hadnoći, preobraziti u stvaralačku strast koja će svojim bljeskom osvjetliti budućnost preda mnom. U tom trenutku osjetit ću kako prljave, mračne i tužne gradske ulice poigravaju u mojoj (od piva i duga hoda nja) lagano omamljenoj glavi, kao kakav star, meni drag n'01' i ta će me spoznaja toliko usrećiti da ću poželjeti s tih pustl ulica smjesta krenuti kući, sjesti za stol i nešto od toga zapis i nacrtati, kako bih učvrstio i sačuvao te veličanstvene trenut Taj je osjećaj nalikovao onome kad sam neko omiljeno voće, ili pak malu špekulu, stavljao u usta i satima je u njima držao.

"Tu sliku na zidu poklonili su nam Nerminini kad smo se tvoj otac i ja uzeli. Kad su se oni vjenčali, otišli smo jednom slikaru, htijući da i mi njima darujemo sliku. Da si vidio kako se najpoznatiji turski slikar obradovao što mu je napokon na vrata pozvonio neki kupac, kakve je sve poze zauzimao da prikrije tu radost i kako nam se ponizno klanjao do zemlje kad smo izlazili sa slikom u rukama, ne bi u ovoj zemlji poželio biti ni slikar, ni umjetnik, ni išta slično.

Zbog toga skrivam od tih ljudi da mi sin bježi s fakulteta kako bi postao slikar. Ako ti ljudi, koje smatraš praznoglavima, doznaju da si napustio fakultet i tako uništio budućnost i cijeli svoj život samo zato da bi mogao izrađivati slike koje će oni jednoga dana kupovati, kupit će od tebe

dva-tri platna, kao da ti daju napojnicu, kako bi si priuštili užitak ponižavanja tvojih roditelja, a možda se i smiluju, pa ti dadnu više

novca. Ali, jednome umjetniku nikada neće dati svoju kćer. Što misliš, zašto je otac one ljepotice koju si portretirao čim je doznao da mu je kći zaljubljena u tebe, djevojku smjesta navrat-nanos, otpravio u Švicarsku? Da bi u ovoj siromašnoj zemlji, među ovim bezvoljnim, slabim i neukim ljudima mogao živjeti da te drugi ne ugnjetavaju, što i zaslužuješ, i da bi mogao hodati uzdignute glave, moraš imati posao i imetak. Ne napuštaj arhitekturu, sine, bit će šteta po tebe. Vele da je i onaj Le Corbusier, kojeg svako malo spominješ, želio postati slikar, ali je završio i arhitekturu."

Dok sam osjećao krivnju i želju da pobjegnem, u glavi su mi, poput neonskih svjetiljki, bljeskale ulice i mračni uglovi Bejo-glua. Sve te polumračne, poluodbojne, prljave i turobne gradske ulice, koje sam tako silno volio, odavno su bile zamijenile onaj moj "drugi svijet", koji je, kako mi se činilo u trenucima ljutnje i prekomjerne ranjivosti, trebao biti moje utočište. Znao sam da te noći neće izbiti svađa između majke i mene, da ću za koji trenutak otvoriti vrata i izjuriti na ulice koje će me utješiti, te da ću se, nakon duge šetnje, oko ponoći vratiti kući i sjesti za stol kako bih na papir prenio ponešto od ozračja i duha tih ulica.

"Neću biti slikar", rekao sam. "Bit ću pisac."

2002.-2003

O fotografijama

Uzbuđenja i nedoumice koje su pratile pisanje ove knjige iznova sam proživljavao birajući fotografije za nju. Kad god sam se, radeći na Bejogluu, u kući koja je ujedno i fotografski studio i arhiv i muzej, i u kojoj je Ara Guler (Ara Guler) proveo najveći dio svoga života, suočio s nekim prizorom iz djetinj-

stva, prizorom koji mi je svojedobno bio vrlo drag, no koji sam bio zaboravio (primjerice, teglenica spuštenog dimnjaka plovi ispod mosta, fotografija na str. 311), osjetio bih se zatečenim između osjećaja čežnje za prošlošću i čuđenja pred time koliko je ona bila neobična. Ponekad bi me obuzela uznemirenost pri pomisli da

moram zapisati i sačuvati svako sjećanje nalik snu; događalo se to u trenucima dok sam gledao čudesni prizor nauk davnoj uspomeni koja mi često iskrsne pred očima (Most Salata pokriven snijegom na str. 344). Nevjerojatan arhiv Are ulera, koji u meni budi ushit gledanja i opijenost sjećanjima, 1 l1 se čini neiscrpnim vrelom, najpotpunije je svjedočanstvo Istanbula od 1950. godine do danas, života u gradu i njegovih prizora.

Fotografije Are Gulera u ovoj se knjizi nalaze na sljedećim stranicama: 39, 41, 46, 50, 51 (gornja), 53 (gornja), 54, 61 (gornja), 63, 64 (gornja desna), 106 (obje), 107, 109, no, m (donja), 112, 115, 118, 121, 127, 157, 194, 201, 225, 246, 254 (gornja), z55 (gornja), 272 (donja), 274, 277, 278 (donja), 282, 283, 284, 287, 289, 306, 308, 309 (gornja), 310, 311, 320, 335, 344, 351, 352, 353, 376, 377, 379, 380, 382 (obje), 384, 393, 397, 400, 401.

Rad u zbirci fotografija koje je Selahattin Giz, rođen 1912. godine, počeo snimati na ulicama Bejoglua još dok je bio učenik gimnazije na Galatasaraju, i koje je tijekom sljedeće četrdeset dvije godine snimao za list Džumburijet (Cumhurivet), iz nekog je razloga budio u meni i divljenje, i osjećaj da nazočim nečem zabranjenom. Možda zbog toga što je Giz, kao i ja, volio puste ulice i prizore Istanbula pokrivenog snijegom. Njegove fotografije nalaze se na ovim stranicama: 38, 43, 45, 51 (donja), 52 (gornja), 60, 62 (donja), 64 (gornja desna), 67, 69, 70, 98, 108, 125, 146, 155, 156, 159, 160 (obje), 190, 191, 232, 234, 264, 267, 269. Zahvaljujem Poglavarstvu Istanbulu, koje čuva fotografije još jednog novinara i fotografa - Hilmi Šahenka (Hilmi Ş ahenk), i koje mi je dopustilo da ih objavim u ovoj knjizi. One su na sljedećim stranicama: 48, 52 (donja), 53 (donja), ni (gornja), 231, 261, 309 (donja), 334, 343, 375, 381. Fotografiju Aja Sofije na stranici 250. snimio je James Robert-son 1853. godine.

Na stranicama 249, 253 i 256 (gore) koristio sam fotografije Braće Abdullah, koja su krajem 19. stoljeća u Istanbulu otvorila fotografski studio.

Pripremajući ovu knjigu, ustanovio sam da je i Max Fruch-termann, autor razglednica s prizorima Istanbula, koristio fotografije Braće

Abdullah. Fotografije na stranicama 59, 61 (donja), 66, 68, 254 (donja), 255 (donja), 256 (donja), 270, 280, 281, kao i one na stranicama 314-317 (litografija s pet razglednica i panoramska snimka, kakve su nekoć bila u modi), preuzeo sam s razglednica Maxa Fruchtermanna.

Ne znam kome pripadaju stare fotografije na stranicama 148, 151, 153, 171, 174, 243, 257 i 279. Do mene su došle iz druge ruke, a vlasnike im, unatoč potrazi, nisam uspio pronaći.

Zakladi Le Corbusier zahvaljujem na Le Corbusierovoj fotografiji na 49. stranici.

Gravira s 56. stranice djelo je Thomasa Alloma. Hodža Ali Riza (Hoca Ali Riza) autor je slike na 286. stranici, dok je Žena koja leži na 367. stranici Halil-pašino djelo.

Slike na stranicama 74-87, kao i uvećani detalj na 242. stranici, naslikao je Melling.

Preostale obiteljske fotografije potječu iz moje privatne kolekcije.

Većinu je vjerojatno snimio otac, a svega dvije-tri majka ili stic.

Moju fotografiju na naslovnici snimio je Mehmet Rado, a fotografiju u ovome tekstu Murat Kartolgu (Kartoglu).

Kao što sam i napisao u 28. poglavlju, fotografije Džihangira i Beşiktaša na stranicama 294-298 snimio sam ja osobno. Pomisao da sam s petnaest godina s Džihangira fotografirao padinu popločenu kamenim kockama (strana 99) budi u meni osjećaj ugode.

Esri Akdžan (Esra Akcan) i Emreu Ajvazu (Emre Ayvaz) zahvalan sam za pažljivo čitanje knjige i korisne sugestije.

Napomene prevoditelja

1 Tur. Nişantaşı, dio povijesne jezgre Istanbula

2 Za razliku od njezina značenja u hrvatskome, francuska riječ appartement u turskom jeziku označava stambenu zgradu. O "apartmanu" u kulturološkom smislu nešto kasnije govori i sam pisac.

- 3 Tur. Cibangir, naselje u europskom dijelu Istanbula
- 4 Mondeno naselje na maloazijskoj obali Istanbula
- 5 Tur. Harbiye, naselje u europskom dijelu Istanbula
- 6 Tur. konak: prenoćište; rezidencija; upravna zgrada u vlasništvu države; veliko i luksuzno zdanje, vila; stambena zgrada
- 7 Vidi bilješku br. 2
- 8 Tur. kavuk, kapa omotana platnom (čalmom)
- 9 Tur. Heybeliada, drugi po veličini u skupini Prinčevskih otoka u Mramornome moru, nedaleko od Istanbula
- 10 Tur. Gordes, antički Gordion
- 11 Tur. Goksu, jedna od dviju maloazijskih rijeka koje se ulijevaju u Bospor, ujedno i ime naselja
- 12 Tur. Aydm
- 13 Najpoznatiji istanbulski trg
- 14 Šišli, dio grada u europskom dijelu Istanbula
- 15 Tur. Şevket
- 16 U turskom bibi
- 17 Glasoviti turski ep
- 18 Tada razdoblje od šestog do osmog razreda
- 19 Tur. Beyoglu, stara gradska jezgra na europskoj obali Bospora, nekoć najkozmpolitskiji i najotmjeniji dio Istanbula. Poznat je po Aveniji Istiklal (Istiklal Caddesi), koju pisac često spominje u ovoj knjizi

Vrsta masnog, okruglog sira od ovčjeg mlijeka

Tur. Topkapi Sarayt, jedna od najpoznatijih rezidencija osmanskih sultana, danas muzej u kojemu se čuva neprocjenjivo nacionalno blago

Tur. Dolmabahfe, mjesto na europskoj obali Bospora, poznato po sultanskoj palači Dolmabakče-saraj

Tur. Yildiz (zvijezda), palača sultana Abdulhamida II. Sve sultanske palače, pa i ta, nalaze se na europskoj obali Bospora.

Tur. mabeyind: visoki dvorski službenik, dvorski komornik Sultan Abdulhamid II. (1876.-1909.); za republikanski orijentirane Turke njegovo je ime postalo simbolom orijentalne despocije. God. 1878. stavio je izvan snage

prvi turski ustav iz 1876., utemeljio zloglasnu tajnu policiju i uveo cenzuru tiska. Godine 1909., nakon tridesetogodišnje vladavine, svrgnuli su ga Mladoturci.

Tur. Mafka, luksuzni dio grada na europskoj obali Bospora, poznat po raskošnim vilama

Tur. Tunel, vrsta podzemne uspinjače. Sagrađena je 1874. godine u tunelu dugom 555 metara. Visinska razlika od Karakoja (Karakov, dio grada) do najpoznatije istanbucke Avenije Istiklal (Istiklal Caddesi), do koje uspinjača vodi, nešto je manja od 62 metra.

Poznati most preko Zlatnoga roga, koji se nalazi u istoimenom dijelu povijesne jezgre.

Ara Guler, turski fotograf svjetskoga glasa

Jeftino prijevozno sredstvo koje vozi određenom rutom i usput skuplja putnike.

Tur. Tepebašt, nalazi se u europskom dijelu Istanbula

Tur. Fatih, naselje u europskom dijelu

Tur. Zeyrek, naselje u europskom dijelu

Tur. Uskitdar (nekoć Skutari), dio grada na maloazijskoj obali, ujedno i pristanište

Tur. Matrakfi Nasuh, glasoviti osmanski iluminator i matematičar iz 16. stoljeća

Tur. bogaz: grlo; tjesnac; Bogazifi "Bospor"

Tur. Tarabya, dio grada na europskoj obali Bospora, poznat po raskošnim vilama i plažama

407

38 Tur. Kiifiiksu, jedna od dviju maloazijskih rijeka koje se ulijevaju u Bospor, ujedno i ime naselja

39 Bebek, elitno naselje na europskoj obali Istanbula

40 Tur. Kandilli, naselje u maloazijskom dijelu Istanbula

41 Tur. Kanltca, naselje u maloazijskom dijelu

42 Rumelihisar(t), mjesto i bizantska utvrda podignuta 1452. na europskoj strani Bospora radi obrane od Turaka

43 Tur. Emirgdn, naselje u europskom dijelu Istanbula. U njemu se nalazi jedan od najljepših gradskih parkova.

- 44 Tur. Yahya Kemal
- 45 Robert-College, tur. Robert Kolej, koledž koji je 1863. godine utemeljio Amerikanac Ch. R. Robert. Iz njega je kasnije nastao Bogazifi Universitesi (Bosporsko sveučilište), jedno od najpoznatijih turskih sveučilišta.
- 46 Tur. Beşiktaş, naselje u europskom dijelu Istanbula
- 47 Tur. Sanyer, ribarsko naselje na europskoj obali Bospora, danas dio Istanbula
- 48 Sultan Mehmed Fatih (Osvajač, 1451.-1481.)
- 49 Tur. bamyä, jednogodišnja biljka iz porodice sljezova
- 50 Tur. İstinye, istanbulsko naselje na europskoj obali Bospora
- 51 Tur. helva, orijentalna slastica od brašna, masla, meda, šećera i raznih dodataka.
- 52 Riba Temnodon saltator
- 53 Pera, elitni dio staroga Istanbula, gdje su se nekoć nalazile rezidencije europskih izaslanstava. S Bejogluom (Bevoglu) danas je Pera dio najuže povijesne jezgre.
- 54 Tur. Biiyiikdere, rubno naselje na europskoj strani Istanbula
- 55 Tur. Defterdarburnu, Ortakoy, Kurufe^{me}, naselja u europskom dijelu grada
- 56 Tur. Ahmet Hamdi Tanpınar
- 57 Te je godine u Turskoj ukinuto arapsko, a uvedeno latinično pismo.
- 58 Tur. Kizkulesi, nadaleko poznata kula u blizini Uskudara (Uskiidar), sagrađena u moru. Uz nju je vezana legenda po kojoj je dobila ime "Djevojačka kula".
- 59 Naselje u europskom dijelu Istanbula
- 60 Tur. Eyüp, naselje na kraju Zlatnoga roga. Poznato
- 408
- je po Ejubovu turbetu ili mauzoleju, vrlo starom groblju i džamiji u kojoj su osmanski sultani na ceremoniji ustoličenja opasivali "Ejubovu sablju".
- 61 Tur. Erenköy, dio Istanbula na maloazijskoj obali.
- 62 Adnan Menderes (1899.-1961.), predsjednik turske vlade nakon prvih slobodnih izbora. Na tom položaju ostao je deset godina (1950.-1960.). U vojnom prevratu izvedenom u svibnju 1960. uhićen

je i pod optužbom da je odstupio
{ od temeljnih principa postataturkofske politike pogubljen na otoku Imraliju. Rehabilitiran je 1990. godine, a njegovi su posmrtni ostaci preneseni u Istanbul.

63 Igra riječi: Turkey (Turska) i turkey (purica)

64 Turci Brazil nazivaju Brezilya, a grašak bezelje

65 Strani liceji, u kojima se nastava održava na engleskom, njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku, imaju u Turskoj dugu tradiciju.

66 Tur. Yeşilfam

67 Tur. Vabi Oz

68 Tur. Kemalettin Tugcu

69 U arapskom ta riječ glasi buzn; Pamuk je navodi prema turskom izgovoru.

70 Klasična osmanska književnost (13.-19. st.), koja se u poetici, izrazu i jeziku razvila pod velikim utjecajem arapske i perzijske književnosti.

71 Glasoviti arapski filozofi učenjak iz 9. stoljeća, smatra se utemeljiteljem arapske filozofije.

72 Glasoviti arapski filozof (980.-1037.), u Europi poznat kao Avicenna

73 "O tuzi"

74 Tur. kara sevda: neuzvrćena ljubav; melankolija, depresija. Ta je sintagma vjerojatno kalk grčke složenice melankolija.

75 Mirisno ulje koje su koristili hodočasnici u Meku.

76 Tur. Kadikoy, dio Istanbula na maloaloazijskoj obali. Karakay je dio Galate, najuže gradske jezgre uz Most Galata.

77 Toranj orijentalne gradnje sa satom

78 Tur. Hurrijet, poznate turske dnevne novine

79 Tur. Giilhane Parki, gradski park

40980 Fr. "tuga, sjeta"

81 Tur. mescit, manja islamska bogomolja bez minareta, u kojoj se molitva ne obavlja petkom i na bajram.

82 Sufi: islamski mistik; sufizam: islamski misticizam; sufijski: koji se odnosi na islamski misticizam ili je s njim u vezi

83 Tur. Abdulhak Şinasi Hisar

- 84 Po narudžbi osiguravajućih društava izrađivao karte grada kako bi vatrogasci mogli što brže stići do požarišta.
- 85 U žargonu ta riječ znači "bezvrijedan, nevažan, jadan, mizeran".!
- 86 Tur. Ayazpaşa, četvrt i ulica nedaleko od Trga Taksim
- 87 Fr. besigue, kartaška igra sa 96 karata
- 88 Tur. fdrek, pecivo slično kroasanu
- 89 Sprava za mučenje
- 90 Tur. lşik
- 91 Pjesma Old McDonald's had afarm
- 92 Gradsko prometno poduzeće
- 93 Danas je to Avenija Ankare (Ankara Caddesi).
- 94 Osmanski Bdb-i ali, Visoka Porta, diplomatski naziv za vladu u Osmanskom Carstvu
- 95 Tur. Namik Kemal, poznati turski pisac
- 96 Igra riječi: basiretfi "onaj koji piše (vodi, uređuje i si.) list Basiret", basiretsiz, "onaj koji je ostao bez lista Basiret". A budući da je izgubio list zato što je previdio nešto važno, basirestiz se može shvatiti i u značenju "onaj k. previda, neoprezan".
- 97 Tur. doner <kebab>, gr. gyros.
- 98 Tur. Hayirsizada, pučki naziv otoka Sivriada, v. bilj. 154.
- 99 Prijevoznik koji teret prevozi na konju ili konjskom zapregom.
- 100 Tur. Haydarpaşa, dio grada na maloazijskoj strani i pristanište na izlazu iz Bospora
- 101 Ulični čuvari reda lupali su palicom o kaldrmu kako bi zaplašili prijestupnike i kako bi se znalo kuda se noću kreću
- 102 Tur. Vuksekkaldmm, naziv vrlo strme ulice koja vodi od Galate prema Bejogluu (Peri)
- 103 Osman Gazi, utemeljitelj Osmanskoga Carstva krajem 13. i početkom 14. st., rodonačelnik Osmanske (Osmanlijske) dinastije
- 104 Ilustrirane knjige o ceremonijalnom obrezanju osmanskih prinčeva
- 105 Tur. Eminonu, dio uže gradske jezgre, ujedno naziv pristaništa
- 106 Tur. fengel: kuka
- 107 Tur. Goztepe, naselje na maloazijskoj obali grada
- 108 Tur. Hiirrijet ve Ihtilaf, dosl. sloboda i oporba

- 109 Pjesma karakteristična za dvorsku poeziju, u kojoj pjesnik hvali neki grad i lijepe mladiće koji uče za majstore
no Tur. eskicigiizeli: ljepotan među staretinarima (kramarima), yetim: dijete bez oca. Imenice koje označuju zanimanje ili društveni položaj često su bile dio osobnih imena.
- ni Tugra je sultanov znak, a berat sultanov ukaz
- 112 Tur. Semavi Eyice
- 113 Istanbul Beledije Kutiiphanesi
- 114 Tur. Sirkeci, europski dio grada
- 115 Večernje sijelo s prijateljima uz piće i zakusku
- 116 Ljubitelj večernih sijela uz piće i zakusku
- 117 Tur. fOfek: plesač u ženskoj odjeći
- 118 Tj. kao na naviku uvezenu sa Zapada jer je u islamskim zemljama nije običaj jesti puževe
- 119 "Šljiva s Ejubova turbeta", poznata i kao "crvena šljiva"
- 120 Tur. Dolapdere, naselje u europskom dijelu grada
- 121 Tur. Sahaflar far\$tsi, poznato mjesto na Bajazitovu trgu, na kojem se nalaze knjižare i antikvarnice. Nekoć su se ondje prodavali i stari rukopisi.
- 122 Tur. namaz: obredna molitva koju muslimani obavljaju pet puta na dan
- 123 Turbe: mauzolej, šejb: voda neke od islamskih mističkih sljedbi. Pučka religioznost pripisivala je tim ljudima posebne "moći", pa su se uz takve građevine ostavljali i zavjetni darovi
- 124 Tur. baba: šejh ili poglavar mističke sljedbe
- 125 Ramazanska večera u prvi sumrak, kojom se prekida post
- 126 Nej, trščano puhačko glazbalo
- !2-7 Topovski hitac označio bi da je završen dnevni post 128
- Pripadnici muslimanske vjerske općine !2-9 Pričuvni časnik kojeg je u mjestu Menemenu 1930. godine ubila skupina fanatika predvođena izvjesnim
- 410
- 411Mehmetom, samozvanim mesijom. Kubilaja i danas slave kao heroja i "republikanskog mučenika".
- 130 Age su krupni zemljoposjednici. Nakon utemeljenja Ataturkove Republike nazivom hadžija pripisivana im je uz

zemljoposjedniku, tj. feudalnu, i ideološka "zaostalost".

131 Peti razred naše osmogodišnje škole

132 Tur. kurban bajramt, od kurban: žrtva i bajram: blagdan. Na kurban-bajram obredno se kolju životinje (ovce, koze, telad), a meso se dijeli siromašnima. Kurban-bajram i ramazanski bajram dva su najveća muslimanska blagdana.

133 Vrsta goveđe kobasice

134 Tur. Gul-Peri

135 Tur. Biiyukada, jedan od Prinčevskih otoka u Mramornome moru, nedaleko od Istanbula

136 Tur. Camlica, omiljeno izletišta Carigradana na maloazijskoj obali grada

137 V. devetnaesto poglavlje knjige.

138 Tur. levha, kaligrafski napisani i uokvireni citati iz Kur'ana, kojima se ukrašavaju zidovi.

139 Odgovara petom razredu naše osmogodišnje škole

140 Engl. coster, brod na obalnim linijama

141 Tur. mihrap, zidna niša u džamiji, okrenuta prema Kabi. U mihrabu klanja imam kao predvodnik vjernika na zajedničkoj molitvi.

142 Tur. Yenikoy, dio grada na europskoj obali Istanbula

143 Tur. Cubuklu, Beykoz, naselja na maloazijskoj obali Istanbula

144 ^t.Ahtrkapi

145 Tur. Tellibaba. Turbe se nalazi na europskoj obali Istanbula, u blizini naselja Sanyer. Poznato je po tome što mladi parovi poslije vjenčanja ondje ostavljaju zavjetne darove.

146 Tur. tstiklal Caddesi. V. i bilj. 19 i 27.

147 Tur. karagoz, poznato kazalište sjena i ime glavnoga lika tog pučkog igrokaza

148 Bazar, zidana i natkrivena tržnica u orijentalnom stilu

149 Tur. Sarajburnu šaraj: dvorac, palača, burun: rt, greben), greben ispod palače Topkapi

150 Tur. Unkapan, dio grada na Zlatnom rogu, ime je dobio po gradskoj vagi na kojoj se nekoć vagalo brašno

151 Poziv na molitvu s džamijskog minareta

152 Istanbul je jedini grad na svijetu koji se prostire na dvama

kontinentima, a Bospor ga dijeli na europski i azijski dio

153 Tur. Fener < gr. phanar ("svjetionik"), dio grada na Zlatnome rogu, ujedno sjedište pravoslavne Patrijaršije. Po grčkom izgovoru te riječi njegovi su stanovnici prozvani fanariotima.

154 Sivriada, ranije Oxia, jedan od najmanjih Prinčevskih otoka u Mramornome moru. Nije nastanjen. Carigradani za njega koriste i imena Vassiada i Hayirsizada.

155 Tur. Kocamustafapaşa, naselje u europskom dijelu grada

156 Misli se na sultana Abdulhamida I. (1774.-1789-)

157 V. devetnaesto poglavlje knjige.

158 Anadoljska utvrda, Anadolu hisar(t), naselje i utvrda na maloaloazijskoj obali Bospora. Dao ju je sagraditi sultan Bajazit I. (1389.-1403.) poslije 1390.*godine. Podignuta je preko puta Rumelijske utvrde, v. bilj. 42.

159 Tur. Gibali, naselje u europskom dijelu Istanbula

160 Tur. Arap: Arapin, Arapkinja i baci: sestra; šejhova žena; pripadnica derviške sljedbe. Žitelji ruralnih krajeva Turske riječ baci koriste i u prisnijem oslovljavanju ženske osobe, dok se u gradskim sredinama ista riječ koristi uz osobno ime starije sluškinje ili kuharice. To što je sluškinja usto i Arapkinja (vjerojatno iz pograničnih dijelova Turske) pisac koristi kao dodatni kvalifikativ da bi sučelio dva svjetonazora - moderni ili proeuropski i tradicionalni, vjerski.

161 Tur. Fmdiklt, europski dio grada između Tophane i Kabataša, prije se zvao Sahpazan

162 Tur. Tarlabaşi, naselje u europskom dijelu grada

163 Tur. Şirket-i Hayriye

164 Maroniti su pripadnici katoličke zajednice u Libiji i Siriji. U citiranom Flaubertovom pismu ne stoji riječ muslimanka nego Turkinja (Tiirk), jer je taj etnonim za zapadnjake gotovo bio sinonim za muslimane.

'65 Izvedenica iz arhaične riječi Frenk (< perz. Freng < srlat.

Francus ~ Franak, Francuz): Saksonac, German ili Latin;

Europljanin

412

413166 Tur. tabla < tal. < lat., igra slična dami

- 167 U vrijeme Pamukova školovanja osnovna škola trajala je od prvog do petog razreda, a srednja (nekoć tzv. mala gimnazija u nas) od šestog do osmog razreda
- 168 Tur. pilav, posebno pripravljena riža
- 169 Vrlo rijetko i posoljeno kiselo mlijeko
- 170 Tur. Uludag, planina i skijalište u blizini Burse
- 171 Tur. Suadije, dio Istanbula na azijskoj obali
- 172 Tur. pušt: pasivni homoseksualac
- 173 Tur. Bujukfekmece i Ambarli, rubna naselja u europskom dijelu grada, blizu jezera Kiifukfekmece
- 174 Tur. Taškišla, naselje i avenija u europskom dijelu grada
- 175 Tur. Vezneciler, četvrt u europskom dijelu grada, nedaleko od Istanbulske sveučilišta i Bajazitova trga
- 176 Boza je osvježavajuće piće kiselkasta okusa. Spravlja se od kukuruznog brašna.
- 177 Riječ garsonijera (tur. garsonijer < ft. garfonniere) u turskom jeziku označava jednosoban stan koji oženjeni muškarci koriste za izvanbračne veze
- 178 Sultanov namjesnik, upravitelj pokrajine (pov. vilajeta) u Osmanskom Carstvu

O autoru

Orhan Pamuk, rođen u Istanbulu 1952., najistaknutiji je suvremeni turski romanopisac, autor sedam romana, a djela su mu prevedena na više od dvadeset jezika. Bijeli zamah (1985.), njegov treći roman, dobio je Independentovu nagradu za stranu književnost i time mu otvorio put k međunarodnoj afirmaciji. Uslijedili su Crna knjiga (1990.) i Novi život (1994.), najveći turski bestseler do tada, no roman Zovem se Crvena (1998.) uskoro je s prodanih 160-000 primjeraka nadmašio Novi život. Zovem se Crvena Pamuku je priskrbio i uglednu međunarodnu književnu nagradu IMPAC Dublin za 2003. godinu. Potom je objavio kontroverzni roman Snijeg te Istanbul: grad, sjećanja, knjigu o vlastitom djetinjstvu i mladosti u rodnome gradu 50-ih godina.